

VYTAUTO DIDŽIOJO UNIVERSITETAS

Lina MARCINKUTĖ

**ŽMOGAUS TEISIŲ IR VALSTYBĖS SUVERENITETO DERMĖ
LIETUVOS NACIONALINĖJE ŽMOGAUS TEISIŲ POLITIKOJE**

Daktaro disertacija

Socialiniai mokslai, politikos mokslai (02S)

Kaunas, 2012

UDK 341.231.1(474.5)

Ma-418

Disertacija rengta 2008–2012 metais Vytauto Didžiojo universitete.

Mokslinis vadovas:

Prof. dr. Regina Jasiulevičienė (Vytauto Didžiojo universitetas, Socialiniai mokslai, Politikos mokslai 02S)

ISBN 978-9955-12-821-2

TURINYS

SANTRUMPOS.....	4
ĮVADAS.....	5
1. MODERNI ŽMOGAUS TEISIŲ KONCEPCIJA IR JOS RAIDA.....	14
1.1 Modernus žmogaus teisių judėjimas.....	14
1.2 Moderni žmogaus teisių samprata.....	24
2. ŠIUOLAIKINĖ VALSTYBĖS SUVERENITETO SAMPRATA.....	27
2.1 Šiuolaikinės valstybės suvereniteto sampratos ištakos.....	27
2.2 Moderni valstybės suvereniteto koncepcija.....	33
3. ŽMOGAUS TEISIŲ IR VALSTYBĖS SUVERENITETO (NE)DERMĖ.....	37
3.1 Nuo valstybės link žmogaus – prioritetų kaita.....	37
3.2 Žmogaus teisių ir valstybės suvereniteto nesuderinamumas.....	43
3.2.1 Žmogaus teisių viršenybė valstybės suvereniteto atžvilgiu.....	45
3.2.2 Valstybės suvereniteto viršenybė žmogaus teisių atžvilgiu.....	46
3.3 Žmogaus teisių ir valstybės suvereniteto suderinamumas.....	49
4. EMPIRINIS LIETUVOS NACIONALINĖS ŽMOGUS TEISIŲ POLITIKOS TYRIMAS: PROBLEMA IR KONTEKSTAS.....	52
4.1 Nacionalinės žmogaus teisių politikos formavimas.....	52
4.1.1 Politikos formavimo modelis ir nacionalinės žmogaus teisių politikos formavimo procesas.....	52
4.1.2 Nacionalinės žmogaus teisių politikos formavimąsi įtakojoantys veiksniai.....	58
4.2 Lietuvos kontekstinė laikmečio aplinka: vidaus situacija ir išoriniai veiksniai.....	64
4.3 Lietuvos žmogaus teisių teisinė bazė ir tarptautinės sutartys žmogaus teisių apsaugos srityje.....	76
4.3.1 Tarptautinės sutartys Lietuvos teisinėje sistemoje.....	77
4.3.2 Lietuvos tarptautinės sutartys ir jų sąryšis su nacionaliniais teisės aktais.....	80
4.4 Žmogaus teisių atspindžiai Lietuvos Vyriausybės programose.....	87
4.4.1 Žmogaus teisių dimensija Lietuvos Vyriausybės programose.....	88
4.4.2 Žmogaus teisių dimensija Lietuvos Vyriausybės programose: integralios išvalgos	118
4.5 Žmogaus teisių ir valstybės suvereniteto dermė formuojant Lietuvos žmogaus teisių politiką.....	127
IŠVADOS.....	144
REKOMENDACIJOS.....	147
LITERATŪROS IR ŠALTINIŲ SĄRAŠAS.....	148
PRIEDAI.....	172

SANTRUMPOS

ES – Europos Sąjunga.

ESBO – Europos saugumo ir bendradarbiavimo organizacija.

EK – Europos Komisija.

ET – Europos Taryba.

JT – Jungtinės Tautos.

LR – Lietuvos Respublika.

NATO – Šiaurės Atlanto sutarties organizacija.

ST – Saugumo Taryba.

IVADAS

Tyrimo problema ir aktualumas

Kas svarbiau – žmogus ar valstybė? Kuriam iš jų turėtų būti teikiamas prioritetas? Koks yra atskiro individo ir valstybės tarpusavio santykis? Tokie ir panašaus pobūdžio klausimai kyla nuo senovės laikų ir net šiomis dienomis yra vieni iš aktualiausių bei sukeltų nemažai diskusijų. Tiesa, šiandien diskusijos daugiau vyksta dėl žmogaus teisių ir valstybės suvereniteto tarpusavio sąveikos, jų suderinamumo / prieštaravimo, tačiau akivaizdu, jog iš esmės už pastarųjų dviejų sąvokų – žmogaus teisių ir valstybės suvereniteto – slypi tas pats atskiro individo ir valstybės interesų klausimas; iš esmės klausiant – kam turėtų būti teikiamas prioritetas – valstybės suverenitetui ar žmogaus teisėms – nebyliai klausama – kieno interesams – valstybės ar atskiro individo – turėtų būti suteikiamas prioritetas?

Šis fundamentinis mentalinis pasirinkimas, net ir suvokiant, kad valstybė savo teises gauna iš savo šalies piliečių¹; „žmogus yra pirma valstybės, o ne valstybė pirma žmogaus“², nėra lengvas, o atsakymas kaip suderinti valstybės suverenitetą su žmogaus teisėmis bei surasti balansą tarp šių reiki, iš pirmo žvilgsnio ganėtina viena kitai prieštaraujančių koncepcijų, nėra aiškus. Tai ypatingai pasakytina valstybių, pereinančių nuo vienvaldžio režimo prie demokratijos, jaunųjų demokratijų, kuriose dar nėra išsisknijusios gilios demokratijos ir kartu žmogaus teisių gynimo tradicijos, atveju. Ne išimtis ir Lietuva. Viena vertus, 1990 m. kovo 11 d., atgavusi nepriklausomybę, Lietuva pademonstravo ryžtą kuo greičiau šalyje įtvirtinti Vakarų demokratijos ir teisinės valstybės standartus. 1990 m. kovo 11 d. akte, skelbiančiame, kad atkuriamą šalies nepriklausomybę, teigiama, kad „Lietuvos valstybė pabrėžia savo ištikimybę visuotinai pripažintiems tarptautinės teisės principams, pripažįsta sienų neliečiamumą [...] garantuoja žmogaus, piliečio ir tautinių bendrijų teises“³. 1991 m. Lietuva taip pat įsipareigojo laikytis 1948 m. Jungtinių Tautų Visuotinėje žmogaus teisių deklaracijoje išdėstytų principų, prisijungti prie 1966 m. Jungtinių Tautų priimtų Tarptautinio ekonominių, socialinių ir kultūrinių teisių pakto, Tarptautinio pilietinių ir politinių teisių pakto ir Tarptautinio pilietinių ir politinių teisių pakto fakultatyvinio protokolo, taip įsipareigodama savo šalies gyventojams užtikrinti ir saugoti žmogaus teises ir laisves visose gyvenimo srityse. Šie pirmieji nepriklausomos Lietuvos žingsniai bylojo apie žmogaus ir jo teisių bei laisvių svarbą tolimesniame šalies gyvenime. Bėgant metams, šaliai vis daugiau prisiimant tarptautinių / regioninių įsipareigojimų žmogaus teisių apsaugos srityje, Nepriklausomybės akte išdėstytas

¹ Popovski, Vesselin. *ESSAY: Sovereignty as Duty to Protect Human Rights*. Rasta: <http://www.un.org/Pubs/chronicle/2004/issue4/0404p16.html>; Žiūrėta 2006 09 15.

² 5 interviu – Lygių galimybių kontrolieriaus tarnybos atstovė.

³ Lietuvos Respublikos Aukščiausios tarybos – Atkuriamojo Seimo aktas „Dėl Lietuvos nepriklausomos valstybės atstatymo“. Rasta: http://www3.lrs.lt/pls/inter3/dokpaieska.showdoc_l?p_id=24&p_query=&p_tr2=; Žiūrėta 2009 07 07.

siekis garantuoti žmogaus teises, buvo stiprinamas. Visgi, kita vertus, atsižvelgiant į kontekstą, kuriame vyko visi šie pokyčiai žmogaus teisių srityje (šalies valstybingumo įtvirtinimas, integracija į pagrindines Vakarų struktūras), vėlesniais nepriklausomybės metais, ypač antrajame nepriklausomybės dešimtmetyje, valstybės formuojamą politiką – deklaravimą pagarbos žmogaus teisių principams, bet formavimą labiau valstybės interesams palankios politikos –, nėra visiškai aišku, kieno interesai – valstybės ar individo – yra aktualesni ir kaip (ar) jie tarpusavyje dera Lietuvos valstybės politikoje.

Šios (ne)dermės kontekste labai svarbus šalies valdžios politinio elito – valdančiųjų politikų, priimančių pagrindinius sprendimus dėl valstybės raidos – požiūris į žmogaus teises, jų vaidmens valstybės gyvenime suvokimas, nuo kurio priklauso, kaip valstybėje yra (ne)užtikrinamos žmogaus teisės ir laisvės, ir kaip dera valstybės ir individo interesai. Lietuvoje tradiciškai vyraujant nuomonei, kad žmogaus teisės yra teisininkų domenas, dažnu atveju pamirštama, kad būtent politikai, XX a. viduryje atgaivinę žmogaus teisių idėją ir paskatinę pagarbos pagrindiniams žmogaus teisių principams plitimą visame pasaulyje, priima sprendimus dėl atitinkamų teisės aktų, kitų strateginių dokumentų, reglamentuojančių tam tikras žmogaus teises ir laisves, priėmimo, prisijungimo ar ratifikavimo atitinkamus regioninius / tarptautinius žmogaus teisių dokumentus, t.y. politiniame, o ne teisiniame lygmenyje nubrėžiamos pagrindinės valstybės raidos kryptys, įskaitant žmogaus teisių apsaugos sritį. Lietuvoje ne tik įprasta žmogaus teises analizuoti iš teisinės perspektyvos, bet ir tradiciškai koncentruotis ties žmogaus teisių realizavimu, žmogaus teisių teisiniu reglamentavimu. Tokiu būdu nepelnytai pamirštama politikos formavimo svarba žmogaus teisių užtikrinimo procese tai, kad iš esmės žmogaus teisių realizavimas prasideda nuo politikos formavimo, kuris yra ne tik politikos įgyvendinimo pagrindas, bet ir tiesioginis jos atspindys. Atsižvelgiant į tai, kad valdantieji politikai yra pagrindiniai ir labiausiai matomi politikos formuotojai, būtent jų pozicijai, kuri geriausiai atsiskleidžia analizuojant Lietuvos Respublikos Vyriausybės programas, politikos formavimo kontekste turėtų būti skiriamas pagrindinis dėmesys.

Taigi neaiškus žmogaus teisių ir valstybės suvereniteto tarpusavio sąryšis / ((ne)dermė) Lietuvos politikoje ir žemas tiek šio sąryšio, tiek bendrai politinių žmogaus teisių aspektų ištirtumo laipsnis, taip pat tyrinėjimų, analizuojančių žmogaus teisių politikos formavimą, įvairius jo aspektus ir jį įtakojančius veiksnius, pagrindinių ir labiausiai matomų politikos formuotojų (valdančiojo politinio elito) požiūrį į žmogaus teises, stoka, sąlygoja poreikį giliau pažvelgti į minėtuosius probleminius aspektus ir kartu pagrindžia šio tyrimo temos aktualumą.

Tyrimo objektas

Pagrindinis šio tyrimo objektas – žmogaus teisių ir valstybės suvereniteto dermė formuojant Lietuvos žmogaus teisių politiką.

Tyrimo dalykas

Tyrimo dalykas – analizuojamas žmogaus teisių ir valstybės suvereniteto tarpusavio sąryšis / (ne)dermė Lietuvos žmogaus teisių politikos formavimo kontekste.

Tyrimo tikslas

Šio darbo tikslas – ištirti, ar valstybės suverenitetas ir žmogaus teisės yra (ne)suderinami vienas su kitu Lietuvos nacionalinės žmogaus teisių politikos formavimo kontekste.

Tyrimo uždaviniai

Tiksliai pasiekti suformuluoti šie tyrimo uždaviniai:

- 1) išanalizuoti modernias žmogaus teisių ir valstybės suvereniteto koncepcijas, jų ištakas ir raidą, pabrėžiant politinius aspektus;
- 2) išnagrinėti valstybės suvereniteto ir žmogaus teisių tarpusavio sąryšį / (ne)dermę;
- 3) išanalizuoti Lietuvos nacionalinės žmogaus teisių politikos formavimosi kontekstą ir nacionalinę žmogaus teisių teisinę bazę;
- 4) išnagrinėti LR Vyriausybės programas per žmogaus teisių prizmę, siekiant atskleisti labiausiai matomų politikos formuotojų (valdančiojo politinio elito) poziciją žmogaus teisių atžvilgiu;
- 5) išanalizuoti veiksnius, įtakančius žmogaus teisių ir valstybės suvereniteto (ne)dermę Lietuvos žmogaus teisių politikoje;
- 6) suformuluoti rekomendacijas dėl Lietuvos nacionalinės žmogaus teisių politikos formavimo.

Tyrimų apžvalga

Žmogaus teisės ir valstybės suverenitetas kaip atskiros koncepcijos – daugelio autorių susidomėjimo objektas. Šiuolaikinė žmogaus teisių samprata, atskiri jos aspektai, raida analizuojama J. Donnelly, P. Hayden, M. Freeman, M. Goodhart, D. P. Forsythe, R. Sharma ir daugelio kitų veikaluose. Šiuolaikinė valstybės suvereniteto koncepcija, jos atitinkami aspektai taip pat daugelio autorių, tokių kaip M. Riömeris, R. H Jackson, S. D. Krasner, K. Waltz ir kt., veikalų dėmesio centre. Tuo tarpu veikalų, kuriuose išimtinai būtų analizuojama valstybės suvereniteto ir žmogaus teisių tarpusavio sąryšis, yra sąlyginai mažiau. Be to, tradiciškai šis

sąryšis analizuojamas tarptautinio žmogaus teisių režimo kontekste, t.y. tarptautinių žmogaus teisių normų įtaka nacionaliniam valstybės suverenitetui. Tuo tarpu veikalų, kuriuose būtų nagrinėjamas šių dviejų koncepcijų tarpusavio sąryšis nacionalinės politikos kontekste praktiškai nėra.

Vienas pirmųjų veikalų, kuriame analizuojamas žmogaus teisių ir valstybės suvereniteto sąryšis yra R. Falk 1981 m. knyga – „Žmogaus teisės ir valstybės suverenitetas“ (angl. *Human Rights and State Sovereignty*). XX a. devinto dešimtmečio pradžioje rašytame veikale, kuriame žmogaus teisių ir valstybės suvereniteto sąryšis paliečiamas analizuojant tarptautinių žmogaus teisių normų įtaką vidinėms valstybės normoms, pripažįstama, kad „*daugeliu atžvilgiu valstybės suverenitetas yra stipresnis nei bet kada ankščiau ir tokia politinė realybė apriboja tarptautinių normų taikymą tose srityse, kuriose valstybės valdžia sutiko būti apribota*“⁴, kaip pavyzdžiui, žmogaus teisių atveju, t.y. žmogaus teisės ir valstybės suverenitetas šiuo atveju nėra matomi kaip suderinami. Žmogaus teisių ir valstybės suvereniteto tarpusavio sąryšį taip pat analizuoja J. Donnelly, kurio nuomone žmogaus teisės transformuoja valstybės suverenitetą; T. O'Connor, teigiantis, kad žmogaus teisių ir valstybės suvereniteto tarpusavio sąryšis priklauso nuo to, kaip yra apibrėžiamos tokios sąvokos kaip „interesai“ ir „vertybės“; J. Conlon, kuris taip pat kalba apie šių koncepcijų nesuderinamumą, tačiau priešingai, nei daugelis kitų autorių, taip pat teigia, kad žmogaus teisės ir valstybės suverenitetas tam tikrais atvejais yra tarpusavyje suderinami ir papildo vienas kitą; ir kt.

Lietuvos visuomenėje egzistuojantis stereotipas dėl žmogaus teisių kaip išimtinai teisinės srities fenomeno sąlygoja, kad šalyje žmogaus teisių tyrimai dažniausiai atliekami iš teisinės perspektyvos. Apskritai šalyje vyrauja atskirų žmogaus teisių ar atskirų visuomenės grupių teisių tyrimai, o žmogaus teisių kaip visumos tyrinėjimų stokojama. Kaip teigiama, viename iš pirmųjų kompleksinių darbų žmogaus teisių srityje „*Žmogaus teisės Lietuvoje: padėties įvertinimas*“, Lietuvoje „*nuo pat nepriklausomybės atkūrimo 1990 m. buvo atliekami įvairūs tyrimai, kuriuose buvo paliečiami atitinkami žmogaus teisių aspektai arba kuris nors vienas atskiras aspektas nagrinėtas nuodugniau, tačiau iki pat 2000 m. Lietuvoje žmogaus teisių problematika nebuvo nagrinėjama išsamiai ir sistemiskai*“⁵.

Pirmasis svarus kompleksinis veikalas žmogaus teisių Lietuvoje tematika laikytinas leidinys „*Žmogaus teisės Lietuvoje: padėties įvertinimas*“, išleistas 2002 m. įgyvendinant Jungtinių Tautų vystymosi programos projektą „Parama įgyvendinant Nacionalinį žmogaus teisių rėmimo ir apsaugos veiksnių Lietuvos Respublikoje planą“. Šiame veikale analizuojama institucinė žmogaus teisių sistema, aptariamas tam tikrų žmogaus teisių, kaip teisė dalyvauti

⁴ Falk, Richard. *Human Rights and State Sovereignty*. Holmes & Meier Publishers. 1981, p. 33.

⁵ *Žmogaus teisės Lietuvoje: padėties įvertinimas*. Vilnius, 2002, p. 60.

valdant savo šalį, į privataus gyvenimo neliečiamumą, sveikatos apsaugą ir kt., įgyvendinimo situacija, atskirų socialinių grupių (pavyzdžiui, vaikų, neigaliųjų, pabėgėlių ir kt.), teisių padėtis, žmogaus teisių įgyvendinimo problemos, taip pat pateikiami sociologinio tyrimo apie žmogaus teisių padėtį Lietuvoje 2001–2002 m. rezultatai. Pažymėtina, kad pastarojo tyrimo kontekste šalies gyventojų teirautasi apie valstybės politiką žmogaus teisių srityje. Tyrimo rezultatai parodė, kad daugiau kaip 45 proc. respondentų nepritaria teiginiui, kad dabartinė žmogaus teisių politika yra geresnė nei sovietmečiu⁶.

Tęsiant pradėtą šalies žmogaus teisių padėties įvertinimą Jungtinių Tautų vystymo programos Žmogaus teisių veiksmų plano rėmuose teisininkų D. Jočienės ir K. Čilinsko 2004 m. parengta monografija „*Žmogaus teisių apsaugos problemos tarptautinėje ir Lietuvos Respublikos teisėje*“. Šioje monografijoje, kurios pagrindinis tikslas – kompleksiskai išanalizuoti Lietuvos žmogaus teisių apsaugos sistemos trūkumus, remiantis Seimo patvirtintame Nacionaliniame žmogaus teisių veiksmų plane konstatuotomis žmogaus teisių apsaugos problemomis, aptariamas tiek Lietuvos nacionalinių, tiek Europos Sąjungos (toliau – ES) ir tarptautinių teisės aktų, reglamentuojančių atitinkamas žmogaus teises (pavyzdžiui, teisė į privataus gyvenimo neliečiamumą, nuosavybę ir kt.) ir atskirų grupių (pavyzdžiui, vaikų, migrantų, pabėgėlių) teises teisinis reguliavimas, instituciniai žmogaus teisių apsaugos sistemos aspektai.

2005 m. išleista mokslinė studija „*Žmogaus teisės Lietuvoje*“ taip pat parengta vykdant Jungtinių Tautų vystymo programą „Parama įgyvendinant Nacionalinį žmogaus teisių rėmimo ir apsaugos veiksmų Lietuvos Respublikoje planą“. Šioje studijoje, kaip ir ankščiau minėtose darbuose, teisininkai analizuoja tiek atskirų žmogaus teisių, kaip teisė į teisingą teismą, privataus gyvenimo neliečiamumą, sveikatos apsaugą, sveiką aplinką, taip pat atskirų visuomeninių grupių, kaip vaikų, moterų, neigaliųjų, pagyvenusių žmonių, tautinių mažumų ir kt. žmogaus teisių teisinį reguliavimą, šios teisės taikymą, taip pat nagrinėjamos problemos, su kuriomis susiduriama realizuojant atitinkamas žmogaus teises ir pateikiami sociologiniai visuomenės nuomonės tyrimai žmogaus teisių tematika. Pažymėtina, kad pastarojoje studijoje, 2004 m. atlikto sociologinio tyrimo kontekste, pateikiamas žmogaus teisių politikos Lietuvoje vertinimas, konkrečiai jos palyginimas su sovietmečiu buvusia politika, atitikimas ES reikalavimams ir kt. Tiesa, šis vertinimas, kurio metu šalies žmogaus teisių politika įvertinta palankiau, nei 2001–2002 m. sociologinio tyrimo metu, yra visuomenės nuomonės, bet ne mokslinis tyrimas.

Lietuvoje žmogaus teisių nagrinėjimui iš politinės perspektyvos, politiniams aspektams nagrinėti, ypatingai integraliai perspektyvai, nėra skiriama daug dėmesio. Šiuo atveju

⁶ *Žmogaus teisės Lietuvoje: padėties įvertinimas*. Vilnius, 2002, p. 88.

paminėtina M. Vidūnaitės 2008 m. parengta analitinė apžvalga „*Kaip žmogaus teises supranta Lietuvos politinės partijos*“, kurioje analizuojamos šešioliktos 2008 m. Seimo rinkimuose dalyvavusių šalies politinių partijų rinkiminės programos žmogaus teisių aspektu. Pagrindinė šios analizės išvada – partijų rinkiminėse programose sąvoka „žmogaus teisės“ tiesiogiai vartojama retai, pagrindinis (nors ir netiesioginis) dėmesys tenka socialinėms, ekonominėms teisėms ir „*Lietuvos politikai dar nelabai suvokia kas yra žmogaus teisės arba jas suvokia labai siaurai*“⁷.

2010 m. Lietuvos Respublikos Seimo Žmogaus teisių komiteto parengtame leidinyje „*Žmogaus teisės Lietuvoje. 20 metų kelias*“ aptariama kovos už žmogaus teises istorija XX a. Lietuvoje (nuo 1922 m. iki šių dienų). Šiame straipsnių rinkinyje taip pat daug dėmesio skiriama Lietuvoje žmogaus teises ginančioms institucijoms, Europos žmogaus teisių ir pagrindinių laisvių apsaugos konvencijai, įvardyti veiksniai (daugiausiai sovietinė patirtis), įtakojantys valstybės politiką žmogaus teisių atžvilgiu.

Taigi Lietuvoje dažniausiai žmogaus teisės tyrinėjamos iš teisinės perspektyvos, daugiau koncentruojantis ties jų realizavimu, ir gerokai mažiau dėmesio skiriama politiniams žmogaus teisių aspektų tyrinėjimams, kas sudaro prielaidas teigti, kad šioje srityje egzistuoja mokslinių tyrimų vakuumas.

Darbo naujumas ir reikšmė

Kaip jau minėta, Lietuvos visuomenėje egzistuojantis stereotipas dėl žmogaus teisių kaip išimtinai teisinės srities fenomeno sąlygoja teisinių darbų žmogaus teisių tematika vyravimą ir politinės žmogaus teisių dimensijos tyrinėjimų stoką. Žmogaus teisių tyrimai politine tematika vis dar yra ganėtinai nauja ir mažai nagrinėta tema Lietuvos politikos moksluose. Įprastai atliekami pavienių žmogaus teisių ar atskirų (įprastai labiausiai pažeidžiamų) visuomenės grupių, kaip, pavyzdžiui, vaiko, neįgaliųjų, tautinių mažumų teisių tyrimai, tačiau tyrimų, kuriuose žmogaus teisės, jas suvokiant kaip tarpusavyje susijusias ir negalinčias funkcionuoti atskirai, būtų analizuojamos kaip nedaloma visuma, „bendras teisių paketas“, neišskiriant atitinkamų jos elementų (atskirų teisių arba atskirų visuomenės grupių teises), Lietuvoje per politinę prizmę, stokojama. Išskyrus jau minėtą M. Vidūnaitės Žmogaus teisių stebėjimo instituto rėmuose 2008 m. parengtą analitinę apžvalgą apie Lietuvos politinių partijų žmogaus teisių sampratą, kitų žmogaus teisių tyrimų / analizių iš politinės perspektyvos, beveik nėra. Be to, daugelyje tyrimų žmogaus teisių tematika analizuojamas atitinkamų teisių įgyvendinimas, o ne formavimas. Taip pat Lietuvoje nėra atlikta išsamių tyrimų, kuriuose būtų visapusiškai analizuojama pagrindinių ir labiausiai matomų politikos formuotojų (valdančiojo politinio elito)

⁷ *Kaip žmogaus teises supranta Lietuvos politinės partijos*. Žmogaus teisių stebėjimo institutas, 2008 m.

požiūris į žmogaus teises. Kartu nėra išsamiai nagrinėta pati valstybės suvereniteto ir žmogaus teisių sąveika šalies žmogaus teisių politikoje, konkrečiai jos formavimo kontekste.

Empirinėje plotmėje darbo naujumą ir reikšmę Lietuvos tyrimų politologiniame diskurse sąlygoja tai, kad šiame darbe žmogaus teisės ir laisvės analizuojamos kompleksiskai (kaip nedaloma ir tarpusavyje susijusi visuma) iš politinės perspektyvos, politikos formavimo kontekste. Taip pat tai yra vienas iš pirmųjų darbų, kuriame 1) analizuojamas kontekstas, kuriame formavosi šalies politika žmogaus teisių atžvilgiu, išryškinami veiksniai, įtakoję šią politiką; 2) per esminių šalies politinių vidutinės trukmės strateginių dokumentų – Vyriausybės programų – analizę atskleidžiamas pagrindinių politikos formuotojų – šalies valdančiojo politinio elito – požiūris į žmogaus teises; 3) analizuojama žmogaus teisių ir valstybės suvereniteto tarpusavio sąveika (ne(dermė)) valstybės žmogaus teisių politikos formavimo rėmuose.

Tyrimo ginamieji teiginiai

Tyrimo tikslas bei uždaviniai suponuoja šiuos tyrimo ginamuosius teiginius:

- 1) Žmogaus teisių ir valstybės suvereniteto tarpusavio įtampos atsiradimas yra XX a. vidurio politinių diskusijų dėl didesnės žmogaus teisių apsaugos išdava.
- 2) Lietuvos valdančiojo politinio elito dėmesys žmogaus teisėms gali pasireikšti ne tik tiesiogiai, kuomet yra numatomos konkrečios priemonės žmogaus teisių apsaugos srityje, tačiau ir netiesiogiai, kai per tam tikrus valstybės veiksmus atsispindi dėmesys žmogaus teisėms.
- 3) Socialinė-ekonominė situacija, valstybės strateginių užsienio politikos tikslų siekimas turi didžiausią įtaką Lietuvos politikų priimamiems sprendimams dėl žmogaus teisių užtikrinimo šalyje.
- 4) Lietuvos valdantysis politinis elitas žmogaus teisių garantavimą įprastai mato per socialinio, ekonominio gerbūvio užtikrinimą.
- 5) Valstybės suverenitetas ir žmogaus teisės šalies nacionalinėje žmogaus teisių politikoje papildo vienas kitą tuomet, kai valstybės interesai sutampa su žmogaus teisių užtikrinimu.

Tyrimo metodai

Siekiant tyrimo rezultatų patikimumo ir visapusiškumo darbe derinami keletas vienas kitą papildančių tyrimo metodų, kurie sąlygoti tyrimo tikslų ir uždavinių. Teorinėje žmogaus teisių ir valstybės suvereniteto bei jų tarpusavio sąryšio analizėje naudojama mokslinės literatūros, taip pat dokumentų analizė. Empiriniame tyrime naudojama keletas kokybinių metodų. 1) Pusiau

struktūruotas kokybinis interviu, atliktas 2010 m. lapkričio mėn. Jo metu apklausiant 5 Lietuvos valstybės institucijų – Lygių galimybių kontrolieriaus, Vaiko teisių apsaugos kontrolieriaus, Seimo kontrolieriaus, Žurnalistų etikos inspektoriaus, Valstybinės duomenų apsaugos inspekcijos atstovus –, taip pat Lietuvos Respublikos Seimo Žmogaus teisių komiteto atstovą, teirautasi, kaip vertinama bendra žmogaus teisių situacija Lietuvoje (jos pagrindinės ypatybės, labiausiai pažeidžiamos žmogaus teisės), valstybės vykdoma politika žmogaus teisių atžvilgiu, žmogaus teisių srityje dirbančių institucijų tarpusavio bendradarbiavimas, kokie veiksniai įtakoja valstybės formuojamą politiką žmogaus teisių atžvilgiu ir kt. Atsižvelgiant į tai, kad Lietuvoje nėra institucijos, kuri, remiantis Konstitucija ar įstatymais, būtų įvardijama kaip nacionalinė žmogaus teisių institucija, kurios paskirtis būtų remti, skatinti ir ginti žmogaus teises, analizei pasirinktos visos 5 minėtosios Lietuvoje žmogaus teisių apsaugą vykdančios institucijos (Lygių galimybių kontrolierius, Vaiko teisių apsaugos kontrolierius, Seimo kontrolierius, Žurnalistų etikos inspektorius ir jų vadovaujamos institucijos, taip pat Valstybinė duomenų apsaugos inspekcija), kurioms, remiantis 1993 m. priimtais Paryžiaus principais, būdingi tam tikri nacionalinės žmogaus teisių institucijos bruožai (įstatymiškai apibrėžta atskaitomybė, kompetencijos ribos, nepriklausomumas ir kt.). Taip pat, kaip analizę papildantis elementas, įtrauktas Seimo Žmogaus teisių komitetas, kaip tam tikra „skėtinė“ institucija, vykdanči keturių analizuojamų institucijų parlamentinę kontrolę. 2) Teisės aktų analizė, kurios metu išanalizuoti 88 nacionaliniai teisės aktai, apibrėžiantys tam tikras žmogaus teises, taip pat 32 tarptautiniai / regioniniai žmogaus teisių dokumentai (paktai, deklaracijos, sutartys ir kt.). 3) Dokumentų analizė, kurios metu išanalizuota 14 Lietuvos Respublikos Vyriausybės programų (1990–2008 m. laikotarpio). Taip pat atliekant Lietuvos Respublikos Vyriausybės programų analizę, siekiant įvertinti, kiek atitinkamais laikotarpiais ir kokios Vyriausybės metu daugiausia dėmesio buvo skiriama žmogaus teisėms, remtasi palyginamąja analize.

Darbo struktūra

Darbas struktūruotas pagal iškeltus uždavinius. Darbą sudaro įvadas, keturios dalys ir išvados. Įvade pristatoma analizuojama problema ir jos aktualumas, nurodomas tyrimo objektas, tikslas ir uždaviniai, suformuluojami ginamieji teiginiai, įvertinamas mokslinio darbo naujumas, supažindinama su darbo struktūra. Pirmajame skyriuje pristatoma moderni žmogaus teisių samprata, jos raida, pabrėžiant politinius aspektus. Antrajame skyriuje aptariama šiuolaikinė valstybės suvereniteto koncepcija ir jos kilmė per politinę dimensiją. Trečiajame skyriuje analizuojama žmogaus teisių ir valstybės suvereniteto dermė, priežastys, sąlygojančios įtampos tarp šių dviejų koncepcijų atsiradimą bei jų tarpusavio sąryšis. Ketvirtojoje pagrindinėje disertacijos dalyje pristatoma valstybės suvereniteto ir žmogaus teisių (ne)dermės Lietuvos

nacionalinėje žmogaus teisių politikoje empirinio tyrimo, atlikto pagal pasirinktus kriterijus, analizė. Joje pristatomas bendras žmogaus teisių politikos formavimo procesas, jį įtakojantys veiksniai ir analizuojamas Lietuvos nacionalinės žmogaus teisių politikos formavimosi kontekstas, nacionalinė žmogaus teisių teisinė bazė, taip pat Lietuvos Respublikos Vyriausybės programos per žmogaus teisių prizmę. Šioje dalyje stengiamasi nustatyti, koks yra žmogaus teisių ir valstybės suvereniteto tarpusavio santykis šalies žmogaus teisių politikos kontekste. Darbo pabaigoje pateikiamos tyrimo rezultatus apibendrinančios išvados, taip pat praktinės rekomendacijos.

1. MODERNI ŽMOGAUS TEISIŲ KONCEPCIJA IR JOS RAIDA

„Visi žmonės gimsta laisvi ir lygūs savo orumu ir teisėmis“.

Visuotinė žmogaus teisių deklaracija, 1 str.

Žmogaus teisės yra vienas iš svarbiausių klausimų šiuolaikinėje politikoje. Žmogaus teisių idėja nėra nauja, jos atsiradimo istorija siekia seniausius laikus – Senovės Graikijos ir Romos humanistines idėjas, judėjų ir krikščionių etiką. Bendrai sutinkama, kad praktiškai visos pasaulio kultūros, religijos ir įvairių laikmečių filosofai kalbėjo apie pagrindinius žmogaus teisių principus bei apie veiksmus, kurie yra nesuderinami su žmogaus teisėmis⁸. XX a. penktajame dešimtmetyje prasidėjusi žmogaus teisių revoliucija arba, pasak J. Donnelly, renesansas, sąlygojo modernios / šiuolaikinės žmogaus teisių sampratos susiformavimą, t.y. tai, kaip šiandien yra suvokiamos žmogaus teisės. Žmogaus teisių modernumo pabrėžimu nenuneigiama ilga žmogaus teisių idėjos bei jos įkvėpusių vertybių istorija⁹; modernumo akcentavimu pabrėžiamas šiuolaikinės žmogaus teisių sampratos skirtingumas nuo to, kokia žmogaus teisių samprata egzistavo ankstesniaisiais amžiais, iki-moderniuoju laikotarpiu.

1.1 Modernus žmogaus teisių judėjimas

Modernaus žmogaus teisių judėjimo atskaitos tašku ir kartu modernios žmogaus teisių idėjos plėtros katalizatoriumi įprastai laikomas Antrasis Pasaulinis karas ir jo metų vykę žmogaus teisių pažeidimai, paskatinę revoliucinę plėtrą tarptautinėje žmogaus teisių teisėje¹⁰. Karo metu A. Hitlerio valdoma Vokietija, siekdama pasaulinio dominavimo, vykdė precedento neturinčius žmogaus teisių pažeidimus, kartu tarptautinei bendruomenei parodydama, kad bet kokios ankstesnės pastangos apsaugoti individus nuo karo metu vykstančių žiaurumų buvo nepakankamos ir netinkamos. Antrojo Pasaulinio karo metu vykdyti įvairūs šiurkštūs žmogaus teisių pažeidimai tokie, kaip Holokaustas, kurio metu nužudyta apie 6 milijonus žydų¹¹,

⁸ Pastaba. Vieni pirmųjų apie neatimamas teises prakalbo stoikai, išskyrę *ius naturale* ir *ius gentium*. Pagal *ius naturale* visi žmonės esą lygūs ir laisvi, o *ius gentium* – žemiškieji įstatymai – neleidžia pasireikšti tikrajai žmogaus prigimčiai. Žymių Romos teisininkų tokių kaip Ciceronas, Ulpianas, darbuose taip pat atsispindėjo prigimtinių žmogaus teisių idėjos. Viduramžiais, kuomet žmogaus teisių problemos svarstymas buvo susijęs su krikščioniškos filosofijos metodologine nuostata, kad visuomenės gerovė, bendrasis interesas žymiai pranoksta individualaus intereso svarbą, prigimtinių teisių idėją plėtojo Tomas Akvinielis. Renesanso epochos filosofija praturtino žmogaus teises nauju turiniu. Prigimtinių žmogaus teisės idėjos buvo plėtojamos T. Hobsseso, J. Locke'o, J. J. Rousseau, Ch. Montesquieu ir kitų darbuose.

⁹ Goodhart, Michael. *Human Rights: Politics and Practice*. Oxford University Press, 2009, p. 2.

¹⁰ Humphrey, John. *The International Law of Human Rights in the Middle Twentieth Century*, p. 2. Rasta: http://174.133.183.182/slomansonb/10.1_HRMid20.pdf; Žiūrėta: 2011 11 23.

¹¹ Weissbrodt, David S., De la Vega, Connie. *International Human Rights Law: an Introduction*. University of Pennsylvania Press, 2007, p. 21.

atominių bombų numetimas Hirosimoje ir Nagasakyje, karai Azijos ir Ramiajame vandenyne ir kt., paskatino pasaulio politikus vis garsiau kalbėti apie taiką ir žmogaus teisių apsaugą.

Vienas pirmųjų politikų, išreiškusių susirūpinimą žmogaus teisių apsauga tarptautinėje bendruomenėje, ir kartu vienas pirmųjų įtraukusių tarptautinės žmogaus teisių apsaugos klausimą į politinę darbotvarkę – JAV prezidentas F. D. Ruzveltas. Savo kalboje Šiaurės Amerikos Kongresui 1941 m. sausio 6 d., kurioje atsispindi susirūpinimas dėl Antrojo Pasaulinio karo įvykių, demokratinių valstybių kovos su nacistiniu Hitlerio režimu ir pasisakoma už labiau intervencionistinę JAV užsienio politiką, jis išdėstė savo ateities viziją, paremtą „keturiomis laisvėmis“ – žodžio ir išraiškos laisve, tikėjimo / religijos laisve, laisve nuo skurdo ir laisve nuo baimės –, kurios įprastai būdingos demokratinėms valstybėms. Pasak F. D. Ruzvelto, šios laisvės, kurių pirmosios dvi priskirtinos konstitucinei negatyvių laisvių tradicijai, o kitos dvi – atspindėjo naują pozityvių laisvių viziją¹², turi būti garantuotos visame pasaulyje ir yra būtinos siekiant „saugesnės ateities“¹³ arba kitaip tariant taikos visame pasaulyje. Tokiu būdu F. D. Ruzvelto kalba išryškina svarbų aspektą – žmogaus teisių (ne)apsaugos ir taikos / karo tarpusavio sąryšį, t.y. taikos egzistavimas sudaro prielaidas didesnei žmogaus teisių apsaugai, o karas, priešingai, – yra viena iš esminių priežasčių atsirasti žmogaus teisių pažeidimams, ypač masiniams. Šia kalba taip pat išreiškiama plati universalaus teisingumo vizija (nes kalbama apie siekį garantuoti žmogaus teises visame pasaulyje) ir skatinama liberali ideologija¹⁴. Taigi politinis dėmesys žmogaus teisėms, ypatingai tarptautiniu mastu, pirmiausiai tampa „Vakarų“ politikos (užsienio politikos) dalimi. Viena vertus, šis faktas nėra stebinantis įvertinant tai, kad pilietinės teisės (jos įvardytos „keturių laisvių“ kalboje) yra esminės svarbos Vakaruose. Kaip teigia O. Savic, jos „įrašytos“ Vakarų istorijoje ir simbolizuoja modernios valstybės progresą bei yra iškovotos po nuožmios kovos, maištų ar revoliucijos¹⁵. Kita vertus, paradoksalu, jog pirmiausiai politinėje arenoje apie dėmesį žmogaus teisių apsaugai pradėjo kalbėti politinis lyderis valstybės, kuri tuo metu nebuvo įsitraukusi į karą.

Labai greitai žmogaus teisių idėja, išreikšta „keturių laisvių“ „*buvo transformuota iš laiško į aktyvias diskusijas globaliu lygmeniu, ypatingai JAV ir Europoje*“¹⁶. Tokiu būdu JAV prezidento idėjos suteikė impulsą toliau plėtoti žmogaus teisių apsaugos idėją politiniame lygmenyje ir buvo tarsi „varomoji jėga, paskatinusi žmogaus teisių skelbimą pasauliniame

¹² Normand, Roger., Zaidi, Sarah. *Human Rights at the UN: The Political History of Universal Justice*. Indiana University Press, 2008, p. 89.

¹³ Roosevelt's „Four Freedoms“ Speech. Rasta: <http://www.cfr.org/human-rights/roosevelts-four-freedoms-speech/p26053#>; Žiūrėta: 2011 11 24.

¹⁴ Normand, Roger., Zaidi, Sarah., p. 88.

¹⁵ Savic, Obrad. *The Politics of Human Rights*. London, New York: Verso, 1999, p. 159.

¹⁶ Normand, Roger., Zaidi, Sarah., p. 23.

lygmenyje“¹⁷. Neužilgo po šios kalbos paskelbimo – 1941 m. rugpjūčio 14 d. – politinis dėmesys žmogaus teisėms įgavo naują išraišką. Tądien du iškiliausiai ir įtakingiausi to meto Vakarų politiniai lyderiai – JAV prezidentas F. D. Ruzveltas ir Didžiosios Britanijos ministras pirmininkas V. Čerčilis – pasirašė Atlanto chartiją, įkūnijančią jų idėją, kad karinės pergalės prieš nacistinę Vokietiją ir jos sąjungininkes Italiją ir Japoniją šansai būtų didesni, jei vykstančios karinės pastangos būtų susietos su moraliniais tikslais¹⁸. Šioje chartijoje, kurioje taip pat inkorporuotos atitinkamos „keturių laisvių“ kalbos nuostatos, išdėstyti pagrindiniai principai dėl pokarinės pasaulio tvarkos (nepaisant to, kad tuo metu JAV dar nebuvo įsitraukusios į karą), kalbama apie pagarbą visų piliečių teisei pasirinkti valdymo formą, pagal kurią jie gyvena, nuolatinės bendro saugumo visoms tautoms sistemos įkūrimą, taip pat išreiškiama viltis, kad „po galutinio nacių tironijos sunaikinimo tikimasi pamatyti atkurtą taiką, kuri suteiktų visoms tautoms priemonės saugiai gyventi savo šalies viduje, ir kuri suteiks garantiją, kad visi žmonės visame pasaulyje galėtų gyventi laisvėje nuo baimės ir skurdo“¹⁹. Kaip pastebi E. Borgwardt, žvelgiant iš individo interesų prizmės frazė „visi žmonės visame pasaulyje“ tuomet buvo pakankamai revoliucinė teigiama prasme bei suteikusi pagrindą teigti, kad individas galimai yra tarptautinės teisės subjektas²⁰. Taigi šio anglo-amerikietiško deklaracinio pobūdžio dokumento, kuriame žmogaus teisės, jų garantavimas įvardijamas kaip siekis (nors tai ir įvardijama netiesiogiai), pasirašymu žmogaus teisėms politiniame lygmenyje suteikiamas svaresnis statusas. Nors Atlanto chartijoje išdėstyta nemažai nuostatų dėl žmogaus teisių apsaugos, visgi techniškai tai nebuvo žmogaus teisių instrumentas. Nepaisant to, jis pasitarnavo kaip dvasinis įkvėpimas formuojant žmogaus teisių darbotvarkę po 1945 m.²¹.

Siekiant taikos ir kartu didesnės individų teisių apsaugos, netrukus po Atlanto chartijos pasirašymo F. D. Ruzveltas pasiūlė, kad visos šalys, kurios kovoja prieš Ašies valstybes, paremtų Atlanto chartijos nuostatas, taip pat įsipareigotų bendradarbiauti ginant pagrindines laisves ir nesudarinti atskiros taikos²². Tai jie padarė 1942 m. sausio 1 d. pasirašydami Jungtinių Tautų (toliau – JT) deklaraciją. Joje teigiama, kad „visiška pergalė prieš savo priešus yra esminė siekiant apginti gyvybę, laisvę, nepriklausomybės ir religijos laisvę, ir apsaugoti žmogaus teises ir teisingumą savo, taip pat kitose šalyse“²³. Taigi JT deklaracijoje (jos preambulėje), priešingai nei Atlanto chartijoje, kurioje įvardyti tik atitinkami žmogaus teisių

¹⁷ Gómez Isa, Felipe., de Feyter, Koen. *International Protection of Human Rights: Achievements and Challenges*. University of Deusto, Bilbao, 2006, p. 25.

¹⁸ Langley, Winston. *Encyclopedia of Human Rights Issues Since 1945*. Greenwood Publishing Group, 1999, p. xi.

¹⁹ *The Atlantic Charter*. Rasta: <http://www.atlanticcharter.ca/backgroundinfo.php>; Žiūrėta 2011 10 14.

²⁰ Borgwardt, Elizabeth. *A New Deal for the World: America's Vision for Human Rights*. Harvard University Press, 2005, p. 4.

²¹ Langley, Winston., p. 24.

²² Sharma, Robin. *Human Rights and Bail*. APH Publishing, 2002, p. 39.

²³ *Declaration by United Nations*. Rasta: <http://www.un.org/aboutun/charter/history/images/declarationun.jpg>; Žiūrėta 2011 09 05.

aspektai, konkrečiai neįvardijant „žmogaus teisių“ sąvokos, tiesiogiai įvardyta „žmogaus teisių“ sąvoka. Manytina, kad tai buvo atsakas į daugelio valstybių, pakviestų pasirašyti Atlanto chartiją, kritiką, kad Atlanto chartija stokojo teigiamo žmogaus teisių paminėjimo²⁴. Taigi su JT deklaracijos pasirašymu politinio dėmesio žmogaus teisėms horizontas išsiplėčia „už Vakarų“ ir politinę valią ginant žmogaus teises taip pat išreiškia ir tokios ne Vakarų pasaulio šalys, kaip Sovietų Sąjunga, Kinija ir kt.

Vėliau idėjos dėl pokarinės pasaulio tvarkos, taikos ir kartu žmogaus teisių apsaugos daugiausiai buvo plėtojamos „keturių galybių“: JAV, Didžiosios Britanijos, Sovietų Sąjungos ir Kinijos. Pasitarimuose Dumbartono Oaks Estate, vykusiuose netoli Vašingtono, be kitų pasiūlymų dėl pokarinės pasaulio tvarkos, JT chartijos projekte, pateiktame JAV, buvo numatyta, kad būsima JT Generalinė Asamblėja teiktų rekomendacijas „*dėl pagrindinių žmogaus teisių laikymosi skatinimo*“²⁵. Iš pradžių Didžioji Britanija ir Sovietų Sąjunga prieštaravo tokiam žmogaus teisių paminėjimui, tačiau JAV tvirtino, kad žmogaus teisės yra „*pernelyg svarbios, kad būtų ignoruojamos planuojant tarptautinę organizaciją, kuri nustato tikslus pasaulio taikai*“²⁶. Todėl JT chartijos projekte buvo įtraukta „*kad organizacija turi [...] skatinti žmogaus teises ir pagrindines laisves*“²⁷. Taip pat svarstymai dėl pokarinės pasaulio tvarkos buvo plėtojami Maskvos konferencijoje (1943 m. spalio 30 d.), kurioje „keturių tautų“ arba „keturių galybių“ priimtoje bendroje deklaracijoje buvo „*pripažinta būtinybė įkurti bendrą tarptautinę organizaciją [...] siekiant užtikrinti tarptautinę taiką ir saugumą*“²⁸, taip pat „trijų galybių“ (JAV, Didžiosios Britanijos ir Sovietų Sąjungos) susitikimuose Teherane (1943 m. gruodžio 1 d.) ir Jaltoje (1945 m. vasario 11 d.). Pastaruosiuose susitikimuose pagrindinis dėmesys buvo sukoncentruotas ties tarptautinės organizacijos, skirtos taikos ir saugumo užtikrinimui, ir mažiau žmogaus teisėms. Tik atitinkamose Maskvos deklaracijos nuostatose šiek tiek užsimenama apie religijos, žodžio laisvę, konkrečiai neįvardijant bendros žmogaus teisių sąvokos.

Galiausiai visi svarstymai dėl taikos ir kartu žmogaus teisių apsaugos, pradžioje plėtoti tik kelių politinių lyderių, laikui bėgant įgavo vis didesnę mastą, kuris savo apogėjų pasiekė paskutinėmis Antrojo Pasaulinio karo dienomis – 1945 m. birželio 26 d. – 51 valstybei pasirašius JT chartiją, kurioje žmogaus teisių skatinimas yra įvardijamas kaip vienas iš JT tikslų. Šia chartija taip pat įkurta JT organizacija (kaip nugalėtojų atsakas į karą ir Holokaustą), turėjusi

²⁴ Normand, Roger., Zaidi, Sarah., p. 92.

²⁵ Mahoney, John. *The Challenge of Human Rights: Origin, Development, and Significance*. Wiley-Blackwell, 2007, p. 44.

²⁶ Ibid., p. 44.

²⁷ *Proposals for the Establishment of a General International Organization. Dumbarton Oaks, October 7, 1944*. Rasta: <http://www.ibiblio.org/pha/policy/1944/441007a.html>; Žiūrėta 2011 09 05.

²⁸ *Moscow Conference. October, 1943. Joint Four-Nations Declaration*.

Rasta: <http://www.ibiblio.org/pha/policy/1943/431000a.html>; Žiūrėta 2011 10 12.

dvigubą tikslą – išsaugoti taiką ir apsaugoti žmogaus teises. Taigi, JT chartijoje, priešingai nei jos projekte, išreikštas stipresnis dėmesys žmogaus teisėms. Tai sietina su tuo, kad po Dumbartono Oaks Estate konferencijos įvairios nevyriausybinės žmogaus teisių organizacijos siekė stipresnio ir aiškesnio žmogaus teisių įvardijimo²⁹ JT chartijoje.

Viena vertus JT chartija yra ne daugiau kaip politinis dokumentas, įkuriantis tarptautinę politinę instituciją, kita vertus, tai yra „*pirmasis tarptautinis mechanizmas, kuriame žmogaus teisės inkorporuotos kaip sąvoka ir kuriame žmogaus teisių apsauga ir skatinimas yra vienas iš individualių ir kolektyvių valstybių išipareigojimų*“³⁰. Žmogaus teisių kontekste JT chartija svarbi ir tuo, kad ji apibrėžė žmogaus teises kaip tarptautinio susirūpinimo klausimą. Tarptautinis susirūpinimas žmogaus teisėmis yra išreikštas jau JT chartijos preambulėje, kurioje sakoma, jog JT siekia „*įtvirtinti tikėjimą pagrindinėmis žmogaus teisėmis, jo asmenybės orumu bei verte, lygiomis vyrų ir moterų, ir didelių bei mažų tautų teisėmis*“³¹. Pastaroji idėja yra plačiau plėtojama kai kuriuose tolimesniuose JT chartijos straipsniuose. Viename iš jų – 1 straipsnyje – teigiama, kad vienas iš esminių organizacijos tikslų yra „*įgyvendinti tarptautinį bendradarbiavimą [...] ugdant ir skatinant pagarbą visoms žmogaus teisėms ir pagrindinėms laisvėms, nepaisant skirtingos rasės, lyties, kalbos bei religijos*“³². Panaši mintis yra atkartojama ir JT chartijos 55 straipsnyje, kuriame sakoma, kad „*Jungtinės Tautos siekia..., kad visi gerbtų žmogaus teises ir pagrindines laisves bei jų laikytųsi visų atžvilgiu, nepaisant skirtingos rasės, lyties, kalbos ar religijos*“³³. Pastarieji straipsniai iliustruoja JT siekį sukurti *universaliją* žmogaus teisių kultūrą, kurioje be jokių išimčių ar skirtumų būtų aiškiai pripažįstamos kiekvieno žmogaus asmens teisės ir pagrindinės laisvės³⁴. Taip pat minėtuose straipsniuose įtvirtinamas ir kitas itin svarbus žmogaus teisių aspektas – *lygybės*, t.y. JT siekia, kad visi pasaulio žmonės būtų traktuojami kaip lygūs ir turintys vienodas teises.

JT chartijos 56 straipsnis, teigiantis, kad „*visi nariai išipareigoja bendradarbiauti su organizacija ir imtis bendrų ar individualių veiksmų, kad būtų pasiekti 55 straipsnyje išdėstyti uždaviniai*“³⁵, leidžia kalbėti apie JT chartijos teisiškai įpareigojantį statusą. Tai reiškia, kad šalys, prisijungusios prie JT veiklos, turi / turės remtis JT chartijos nuostatomis organizuodamos savo piliečių gyvenimą. Taip pat kalbant apie pastarąjį straipsnį, jo įgyvendinimą svarbu pažymėti, kad individualūs šalių veiksmai dažniausiai yra susiję su nacionalinės teisės

²⁹ Weissbrodt, David S., De la Vega, Connie., p. 23.

³⁰ Langley, Winston., p. xi.

³¹ *Jungtinių Tautų chartija*. Rasta: http://www3.lrs.lt/pls/inter3/dokpaieska.showdoc_l?p_id=160266; Žiūrėta 2009 03 17.

³² Ibid.

³³ Ibid.

³⁴ *Žmogaus teisės ir humanitarinė pagalba*. Rasta: <http://www.unesco.lt/unesco/jto/#13>; Žiūrėta 2008 03 25.

³⁵ *Jungtinių Tautų chartija*. Rasta: http://www3.lrs.lt/pls/inter3/dokpaieska.showdoc_l?p_id=160266; Žiūrėta 2009 03 17.

papildymu žmogaus teisių normomis ir valstybės veiksmais, siekiant spręsti žmogaus teisių krizes kitose šalyse³⁶.

Nepaisant to, kad JT chartijoje yra puoselėjama pagarba žmogaus teisėms, joje yra nemažai straipsnių, apibrėžiančių kaip valstybės turi elgtis su savo piliečiais, visgi tai nėra „grynas“ žmogaus teisių dokumentas. Jame daugiau bendrai kalbama apie žmogaus teises, pabrėžiant tik tam tikrus žmogaus teisių principus kaip lygybės ir nediskriminavimo ir kt. Atsižvelgiant į tai, nuspręsta parengti dokumentą, skirtą išimtinai žmogaus teisėms, kuris atspindėtų teises, įvardytas JT chartijoje³⁷. Taip 1948 m. gruodžio 10 d. pasirašyta JT Visuotinė žmogaus teisių deklaracija, kuri traktuotina kaip aukščiausio politinio dėmesio žmogaus teisėms išraiška. Teigiama, kad būtent pastarasis dokumentas, nustatęs „*bendrus standartus visiems žmonėms ir tautoms*“, apibrėžė naujai kylantį požiūrį (prieš tai taip pat išreikštą JT chartijoje), kad tai, kaip valstybė elgiasi su savo piliečiais yra ne tik teisėtas tarptautinės bendruomenės rūpestis, bet ir subjektas tarptautinėms normoms³⁸.

Deklaracijoje, kuri priešingai nei JT chartija, kalba apie tam tikras konkrečias teises bei jų įgyvendinimą užtikrinančius būdus valstybėse narėse, susideda iš 30 straipsnių. Joje pirmą kartą žmonijos istorijoje išdėstytos pagrindinės pilietinės, politinės, ekonominės, socialinės ir kultūrinės žmogaus teisės, kuriomis gali naudotis „*kiekvienas žmogus [...] be jokių skirtumų, tokių kaip rasė, odos spalva, lytis, kalba, religija, politiniai ar kitokie įsitikinimai, nacionalinė, socialinė kilmė, turtinė, jo gimimo ar kokia nors kitokia padėtis*“³⁹. Pažymėtina, kad nuo tada, kai JT paskelbė Visuotinę žmogaus teisių deklaraciją, žmogaus teisių sąvoka tapo viena iš pagrindinių šiuolaikinėje politikoje⁴⁰. Pasak M. Freeman, šis faktas atrodo stulbinantis, nes sąvoka, pradžioje buvusi traktuojama tik kaip Vakarų pasaulio vertybė, išgyveno renesanso laikotarpį, atgimė ir tapo viso pasaulio puoselėjama vertybe⁴¹.

Visuotinėje žmogaus teisių deklaracijoje yra išskiriamos trys žmogaus teisių grupės. Pirmoji teisių grupė apima pilietines ir politines teises. Pilietinių teisių terminas įprastai yra vartojamas apibūdinant teises, išdėstytas Deklaracijos 1–18 str. (pavyzdžiui, teisė į gyvybę, laisvę ir saugumą), politines – išdėstytas Deklaracijos 19–21 str. (pavyzdžiui, teisė balsuoti,

³⁶ Human Rights. *Promotion of Human Rights by States*. Rasta: <http://plato.stanford.edu/entries/rights-human/>; Žiūrėta 2008 03 25.

³⁷ Pastaba. Netrukus po JT įsteigimo JT įkūrė komitetą, kuris buvo įpareigotas parašyti tarptautinį žmogaus teisių dokumentą, kuris vėliau tapo žinomas kaip Visuotinė žmogaus teisių deklaracija. Nepaisant to, kad kai kurie diplomatai tikėjosi, kad šis dokumentas turės teisiškai įpareigojantį statusą, kad šalys, kurios yra/būtų JT narės privalėtų priimti Deklaracijos nuostatas, visgi pastarasis dokumentas tebuvo rekomendacinio pobūdžio.

³⁸ Donnelly, Jack. *What are Human Rights?* Rasta: <http://usinfo.state.gov/products/pubs/hrintro/donnelly.htm>; Žiūrėta 2008 04 12.

³⁹ *Visuotinė žmogaus teisių deklaracija*.

Rasta: http://www3.lrs.lt/pls/inter3/dokpaieska.showdoc_l?p_id=278385&p_query=&p_tr2=; Žiūrėta 2009 03 17.

⁴⁰ Freeman, Michael. *Human rights*. Cambridge: Polity Press, 2002, p. 32.

⁴¹ *Ibid.* p. 32.

dalyvauti valstybės valdyme ir kt.). Antroji teisių grupė apima socialines, ekonomines ir kultūrinės teises. Socialinėms, ekonominėms⁴² teisėms, kurios susijusios su sąlygų sukurti gerovę sudarymu, įvardytos Deklaracijos 22–26 str. (pavyzdžiui, teisė į gydymą, socialinę apsaugą), kultūrinės – 27–28 str. (pavyzdžiui, teisė laisvai dalyvauti kultūriname gyvenime ir kt.). Trečiajai teisių grupei priskiriamos kolektyvinės teisės. Šiuo atveju kalbama apie žmonių grupei suteiktas teises (pavyzdžiui, tautinių, religinių mažumų teisės)⁴³.

Analizuojant Visuotinę žmogaus teisių deklaraciją tampa akivaizdu, kad ji išreiškia svarbą tų teisių, kurioms buvo iškilusi rizika Antrojo Pasaulinio karo metu, tokias kaip teisė į gyvybę, laisvę, asmens saugumą, religijos laisvę ir kt., ir priimta siekiant, kad nepasikartotų tokie žiaurumai, kuriuos vykdė nacistinė Hitlerio valdoma Vokietija. Pastarąjį siekį iliustruoja deklaracijos preambulės antrasis paragrafas, kuriame teigiama, kad „*žmogaus teisių nepaisymas ir niekinimas pastūmėjo vykdyti barbariškus aktus, kurie papiktino žmonijos sąžinę, ir didžiausiu paprastų žmonių siekiu buvo paskelbtas pasaulio, kuriame žmonės turi žodžio bei įsitikinimų laisvę ir yra išlaisvinti iš baimės ir skurdo, sukūrimas*“⁴⁴. Deklaracijos 14 str. ir 16 str., kuriuose atitinkamai teigiama, kad „*kiekvienas turi teisę kitose šalyse ieškoti prieglobsčio nuo persekiojimo ir juo naudotis*“ bei „*moterys ir vyrai, sulaukę pilnametystės, turi teisę be jokių apribojimų dėl rasės, pilietybės ar religijos tuoktis ir kurti šeimą*“⁴⁵, taip pat patvirtina minėtąjį siekį ir yra priešpastatomi nacistinei politikai (šeimos teisės politikai ir kt.).

Svarbu pažymėti, kad Visuotinė žmogaus teisių deklaracija, priešingai nei JT chartija, nėra tarptautinė sutartis, kurios straipsniai yra juridškai privalomi kiekvienai sutartį pasirašiusiai šaliai. Joje labiau nubrėžti tikslai, kuriuos buvo tikimasi, kad valstybės įgyvendins savanoriškai, t.y. valstybėms buvo palikta plati veiksmų laisvė, užtikrinant savo piliečių teises. Nepaisant to, bendrai sutinkama, kad Deklaracija turi paprotinės tarptautinės teisės statusą, atsižvelgiant į tai, kad valstybės jaučia, kad turi paisyti joje nustatytų normų. Tai, jog Deklaracijos įtaka didžiulė byloja keletas faktų. Pirma, Deklaracijos principai yra įtvirtinti tiek valstybių vidaus teisės aktuose, konstitucijose, tiek privalomojo pobūdžio tarptautiniuose aktuose. Antra, šiandien iš

⁴² Pastaba. Nėra griežto socialinių ir ekonominių teisių atskyrimo, todėl atitinkamos teisės dažnai įvardijamos bendru socialinės, ekonominės teisės terminu.

⁴³ Pastaba. Tai yra bene labiausiai paplitęs žmogaus teisių skirstymas. Tačiau egzistuoja ir kiek kitoks požiūris į žmogaus teisių turinį. Teigiama, kad Visuotinėje žmogaus teisių deklaracijoje apibrėžtos teisės gali būti suskirstytos mažiausiai į šešias grupes: *saugumo*, apimančios teises, kurios saugo piliečius nuo smurto, kankinimo, nužudymo; *teisminės*, saugančias piliečius nuo teisminės sistemos išnaudojimo, pvz., nuo įkalinimo be teismo, slapto teismo, neproporcingai didelės baudmės; *laisvės* – teises, suteikiančios žodžio, minties, judėjimo, religijos ir kitas laisves; *politines teises* – tos, kurios suteikia teisę dalyvauti politinėje veikloje, pvz., streikuoti, balsuoti, užimti valstybės tarnautojo pareigas; *lygybės teises* – kurios garantuoja lygias, vienodas piliečių teises, lygybę prieš įstatymus, ir nediskriminavimą bei *socialines teises*, suteikiančias išsilavinimą visiems vaikams ir kurios saugo nuo skurdo (Human Rights. Stanford Encyclopedia of Human Rights. Rasta: <http://plato.stanford.edu/entries/rights-human/#WhiRigHumRig> Žiūrėta 2009 01 03).

⁴⁴ *Visuotinė žmogaus teisių deklaracija*. Rasta: http://www3.lrs.lt/pls/inter3/dokpaieska.showdoc_l?p_id=160266; Žiūrėta 2009 03 17.

⁴⁵ Ibid.

daugiau nei 200 įvairių žmogaus teisių instrumentų, net šešiasdešimt penkiuose yra teigiama, kad Visuotinė žmogaus teisių deklaracija yra jų galios šaltinis⁴⁶, jos paremtos deklaracijos principais. Trečia, įvairūs tarptautiniai ir nacionaliniai žmogaus teisių judėjimai taip pat dažniausiai remiasi būtent Visuotinėje žmogaus teisių deklaracijoje įtvirtintais principais.

Pažymėtina, kad Visuotinė žmogaus teisių deklaracija akcentuoja žmogaus teisių universalumo / visuotinumą, tarpusavio susietumą, nedalomumą, neatimamumą ir lygybės bei nediskriminavimo principus, kurie yra vieni iš kertinių šiuolaikinės žmogaus teisių sampratos aspektų. Žmogaus teisių universalumo principo, kuris yra vienas pagrindinių (jei ne pagrindinis) tarptautinės žmogaus teisių teisės principų, esmė – žmogaus teisės yra universalios, nes jos priklauso *visiems* planetos žmonėms nepriklausomai nuo rasės, lyties, kalbos, religijos, seksualinės orientacijos, politinių įsitikinimų, tautybės, socialinės padėties ir kt. Kitaip tariant žmogaus teisės yra universalios ta prasme, kad jos priklauso kiekvienam žmogui vien todėl, kad jis yra žmogiškosios prigimties. Taigi net jei tam tikros valstybės įstatymai nesuteikia piliečiams tam tikrų teisių, jie vis vien jas turi, nes priklauso žmonijos bendruomenei. Be to, universalumo idėja atsispindi tiek pačiame Deklaracijos pavadinime, tiek ir fakte, jog ji buvo suformuota ir susitarta ne tik tarp Vakarų valstybių, bet ir tarp tokių šalių kaip Kinija, Sovietų Sąjunga, Libanas bei Čilė⁴⁷. Žmogaus teisių tarpusavio susietumas ir nedalomumas yra kitas esminis principas, reiškiantis, kad pilietinės, politinės, ekonominės, socialinės ir kultūrinės teisės yra tarpusavyje glaudžiai susijusios ir vienodai svarbios. Jos suformuoja nedalomą visumą ir jei tik visos šios teisės yra garantuojamos tuomet individas gali gyventi padoriai ir oriai⁴⁸. Tarpusavio susiejimo principas taip pat reiškia, kad vienos teisės pagerinimas sąlygoja / nulemia kitų teisių pažangą, ir priešingai – vienos teisės netekimas neigiamai įtakoja kitas teises. Žmogaus teisės, sekant iš paties termino, yra suvokiamos kaip teisės, kurias individas / žmogus turi vien todėl, kad jis yra žmogus. Tuo būdu jos yra neatimamos, nes buvimas žmogumi įprastai yra matomas kaip nekintamas gamtos faktas: žmogus nenustoja būti buvęs žmogumi, nesvarbu kaip jis blogai besielgtų, ar kaip su juo žiauriai būtų elgiamasi. Taigi žmogaus teisės negali būti atimtos, jos gali būti tik suvaržytos susiklosčius tam tikroms ypatingoms sąlygoms ir tam tikram laikui (pavyzdžiui, žmogaus teisė į laisvę yra apribojama, jei asmuo teismo pripažįstamas kaltu padarius nusikaltimą). Žmogaus teisių lygybės aspektu, plėtojama daugelyje Deklaracijos straipsnių (pavyzdžiui, 1, 7, 10 str. ir kt.), pabrėžiama, kad kiekvienas žmogus turi tokias pačias

⁴⁶ Freeman, Michael. *Human Rights: An Interdisciplinary Approach*. Polity, 2011, p. 42.

⁴⁷ Sepúlveda, Magdalena., van Banning, Theo., Gudmundsdottir, Gudrun D., Chamoun, Christine., van Genugten, Willem J. M. *Human Rights Reference Handbook*. University for Peace, 2004, p. 14.

Rasta: <http://www.hrc.ucepeace.org/files/human%20rights%20reference%20handbook.pdf>; Žiūrėta 2012 01 05.

⁴⁸ *Human Rights: Universal? Indivisible? Interdependent?* (Speech Delivered at the PAHRA-Sponsored Forum on Human Rights held at Max's Restaurant, Scout Tuazon St., Quezon City on June 20, 1995). Rasta: <http://www.hrsolidarity.net/mainfile.php/1995vol05no02/92/>; Žiūrėta 2009 01 03.

teises kaip ir kitas žmogus. Šis principas pakankamai glaudžiai susijęs su nediskriminavimo principu. Iš esmės lygybės akcentavimas savaime reiškia diskriminacijos nebuvimą visose srityse, susijusiose su žmogaus teisėmis ir laisvėmis, t.y. vienodą individų traktavimą nepaisant jų lyties, amžiaus, seksualinės orientacijos, rasės, tautybės ir kt. pagrindais.

Įvertinant tai, kad Visuotinė žmogaus teisių deklaracija neturėjo teisiškai įpareigojančio statuso, buvo būtina priimti žmogaus teisių instrumentus, kurie būtų privalomi juos ratifikavusioms valstybėms. Taip 1948 m. gruodžio 10 d. JT Generalinės Asamblėjos Rezoliucijoje 217B Generalinė Asamblėja per Ekonominę ir socialinę tarybą (ECOSOC) paprašė Žmogaus teisių komisijos toliau teikti prioritetą rengiant Žmogaus teisių pakto projektą ir jo įgyvendinimo priemones⁴⁹, t.y. parengti paktą, skirtą transformuoti deklaratyvius Deklaracijos principus į privalomas, konkrečias tarptautines žmogaus teisių teisės normas. Taip 1966 m., beveik po dvidešimties metų nuo Visuotinės žmogaus teisių deklaracijos pasirašymo, JT Generalinė Asamblėja priėmė Tarptautinį pilietinių ir politinių teisių bei Tarptautinį ekonominių, socialinių ir kultūrinių teisių paktus, taip pat Tarptautinio pilietinių ir politinių teisių fakultatyvųjų protokolą, kurie gina ir garantuoja žmogaus teisių apsaugą ir yra teisiškai privalomi šalims, kurie jas ratifikuoja.

Pirmasis paktas buvo skirtas tradiciškai pirmajai žmogaus teisių kartai priskirtinoms teisėms – pilietinėms ir politinėms (pavyzdžiui, teisė į teisingą teismą, žodžio, religijos laisvė, apsauga nuo kankinimo ir kt.), o antrasis – antrajai žmogaus teisių kartai priskiriamoms socialinėms, ekonominėms ir kultūrinėms teisėms (pavyzdžiui, teisė į darbą, sveikatos apsaugą, socialinę apsaugą ir kt.). Tokiu būdu Deklaracija, išreiškianti integralią ir tarpusavyje susijusių bei nedalomų žmogaus teisių koncepciją, buvo transformuota į du teisiškai įpareigojantį statusą turinčius dokumentus. Paktai, įsigalioję 1976 m., pakelia žmogaus teises, į aukštesnį lygmenį – Visuotinėje žmogaus teisių deklaracijoje įtvirtintiems žmogaus teisių principams suteikdamos svaresnį, teisiškai įpareigojantį statusą.

Pažymėtina, kad iš pradžių buvo ketinama parengti vieną paktą, apimantį visas pagrindines teises (pilietines, politines, ekonomines, socialines ir kultūrinės), išdėstytas Deklaracijoje. Tradiciškai teigiama, kad dviejų paktų atsiradimas atspindi Šaltojo karo konfrontaciją tarp Vakarų ir socialistinio charakterio šalių, pastariesiems pabrėžiant socialinių, ekonominių teisių svarbą, o Vakarų – pilietinių ir politinių. Visgi D. Whelan pateikia ir kitą dviejų paktų atsiradimo interpretaciją. Pasak jo, iš principo buvo beveik visuotinė parama abiem teisių rinkiniams, tačiau kartu buvo ir bendras sutarimas, kad abu rinkiniai yra skirtingi – skiriasi

⁴⁹ *General Assembly Resolution 217B (1948)*.

Rasta: <http://daccess-dds-ny.un.org/doc/RESOLUTION/GEN/NR0/043/88/IMG/NR004388.pdf?OpenElement>; Žiūrėta 2011 12 12.

savo turiniu, tai, kaip šios teisės yra įgyvendinamos bei tarptautinės paramos ir bendradarbiavimo, kurio reikia siekiant apginti šias teises, lygiu⁵⁰.

Pilietinės ir politinės teisės skiriasi nuo socialinių, ekonominių ir kultūrinių teisių keletu aspektų. Pirma, jos apibrėžia skirtingo pobūdžio žmogaus teises. Pilietinės ir politinės teisės įprastai yra traktuojamos kaip *negatyvios teisės*, nes jos reikalauja, kad valstybė susilaikytų nuo tam tikrų veiksmų, tam tikro piktnaudžiavimo savo galia prieš individą⁵¹. Tuo tarpu socialinės, ekonominės ir kultūrinės teisės tradiciškai įvardijamos kaip *pozityviosios teisės*, nes jos reikalauja, kad valstybė imtųsi tam tikrų veiksmų, siekdama užtikrinti individams minėtąsias teises. Taigi pirmosios žmogaus teisių grupės atveju reikalaujama „ko nors nedaryti“, o antrosios – „ką nors daryti“. Antra, vienas iš esminių skirtumų tarp pilietinių ir politinių bei socialinių, ekonominių ir kultūrinių teisių yra tas, kad Tarptautinis pilietinių ir politinių teisių paktas reikalauja greitų rezultatų, prisiimtų įsipareigojimų įgyvendinimo iš karto, o Tarptautinis socialinių, ekonominių ir kultūrinių – ne. Socialinių, ekonominių ir kultūrinių teisių pakto 2 str. numatyta, kad „šalis, įsipareigoja [...] imtis, kiek daugiausia leidžia jos ištekliai, visų atitinkamų, svarbiausia, teisinių priemonių, kad šiame Pakte pripažįstamos teisės palaipsniui būtų visiškai įgyvendintos“⁵². Taigi, jei pilietinių ir politinių teisių atveju reikalaujama neatidėliotinių veiksmų ir prisiimtų įsipareigojimų įgyvendinimo visa apimtimi, tai socialinių, ekonominių ir kultūrinių atveju, suvokiant, kad neturtinga šalis negali iš karto užtikrinti, pavyzdžiui, aukščiausios socialinės apsaugos lygio, nereikalaujama ratifikavus minėtąjį paktą iš karto visiškai, visa apimtimi garantuoti visas socialines, ekonomines ir kultūrinės teises, nes tai priklauso nuo valstybės resursų (dažniausiai finansinių). Tačiau tikimasi pažangos šia linkme, palaipsniui įgyvendinant prisiimtus įsipareigojimus socialinių, ekonominių ir kultūrinių teisių atžvilgiu. Įvertinant visą tai galima teigti, kad tam tikra prasme pilietinės ir politinės teisės yra visuotinos, nes jų įgyvendinimas nepriklauso nuo šalies turimų finansinių resursų, o socialinių, ekonominių ir kultūrinių – ne, nes valstybei stokojant finansinių resursų, dalis socialinių, ekonominių ir kultūrinių teisių gali būti neužtikrintos.

Pažymėtina, kad Tarptautinis pilietinių ir politinių teisių paktas (ir jo fakultatyvieji protokolai) ir Tarptautinis ekonominių, socialinių ir kultūrinių teisių paktas kartu su Visuotine žmogaus teisių deklaracija, sudarantys vadinamąją Tarptautinę žmogaus teisių chartiją⁵³, apima autoritetingiausius ir visapusiškiausius žmogaus teisių įsipareigojimus toms vyriausybėms,

⁵⁰ Carey, Sabine C., Gibney, Mark., Poe, Steven C. *The Politics of Human Rights: The Quest for Dignity*. Cambridge University Press, 2010 p. 9.

⁵¹ Mapp, Susan C. *Human Rights and Social Justice in a Global Perspective*. Oxford University Press US, 2007, p. 17.

⁵² *Tarptautinis ekonominių, socialinių ir kultūrinių teisių paktas*.

Rasta: http://www3.lrs.lt/pls/inter2/dokpaieska.showdoc_l?p_id=174850&p_query=&p_tr2=; Žiūrėta 2008 05 14.

⁵³ *Your Human Rights. International Human Rights Law*.

Rasta: <http://www.ohchr.org/EN/ProfessionalInterest/Pages/InternationalLaw.aspx>; Žiūrėta 2007 03 17.

kurios yra JT narės, ir yra *pagrindinis šiuolaikinės žmogaus teisių sampratos šaltinis*. Normos, išreikštos Visuotinėje žmogaus teisių deklaracijoje išplėtotos į daugelį kitų žmogaus teisių instrumentų, įskaitant įvairius paktus, konvencijas, chartijas, deklaracijas, susitarimus, programas ir kt., skirtus tam tikroms žmogaus teisių grupėms (pavyzdžiui, pabėgėliams, moterims, vaikams, neįgaliesiems, migruojantiems darbuotojams ir kt.), taip pat tam tikroms atskiroms teisėms kaip teisei į plėtrą, taiką ir kt., kurie skirti spręsti aktualius žmogaus teisių klausimus. Iš esmės būtent po Visuotinės žmogaus teisių deklaracijos, kuri laikoma žmogaus teisių instrumentų „Didžiuoju įstatymu“ (lot. *Magna Carta*), pasirašymo prasidėjo lėtas tarptautinės žmogaus teisių kodifikavimas. Kaip pastebi M. Freeman, politiškai svarbu, kad žmogaus teisės buvo kodifikuotos tarptautinėje teisėje ir klaidinga manyti, jog legalizavus žmogaus teises jos nebebus politikos dalimi⁵⁴.

JT priimtus žmogaus teisių instrumentus, visuotinai galiojančias žmogaus teisių normas, papildė regioniniai žmogaus teisių instrumentai. Ankščiausiai regioninis žmogaus teisių dokumentas buvo priimtas Vakarų Europoje, praėjus dvejiems metams po Visuotinės žmogaus teisių deklaracijos – 1950 m. kuomet buvo pasirašyta Europos žmogaus teisių ir pagrindinių laisvių konvencija, siekiant *„kolektyviai įgyvendinti tam tikras Visuotinėje deklaracijoje paskelbtas teises“*⁵⁵. Vėliau, 1969 m., priimta Amerikos žmogaus teisių konvencija, 1975 m. Helsinkio baigiamasis aktas, skirtas Rytų Europai, o 1981 m. priimta Afrikos žmogaus ir tautų teisių chartija. Pastarieji regioniniai dokumentai, įkvėpti Visuotinės žmogaus teisių deklaracijos, taip pat nustatė žmogaus teisių skatinimo ir apsaugos standartus savo regione. Visų šių procesų eigoje susiformavo moderni žmogaus teisių samprata, kurios formavimas neatsiejamas nuo tarptautinio žmogaus teisių režimo raidos ir plėtros.

1.2 Moderni žmogaus teisių samprata

Moderni žmogaus teisių samprata, kuriai buvo suteikta institucinė išraiška po Antrojo Pasaulinio karo, yra *„platesnė ir turtingesnė savo turiniu, moraliai ir socialiai labiau novatoriška savo charakteriu“*⁵⁶, nei iki-modernioji žmogaus teisių samprata. Jai būdinga keletas bruožų. Pirma, pagrindinė šiuolaikinės žmogaus teisių sąvokos ašis yra idėja, kad reikia apsaugoti individus (galbūt ir grupes) nuo valdžios išnaudojimo. Šiame kontekste, kaip pastebi W. Langley, svarbu, kad *„valstybė, kuri įsipareigoja ginti žmogaus teises, esant poreikiui, turi būti pasirengusi ginti žmones, kurie nėra jos piliečiai arba kurie nėra tos pačios religijos ar*

⁵⁴ Michael, Freeman. *Human Rights: An Interdisciplinary Approach*. Polity, 2011, p. 11.

⁵⁵ *Europos žmogaus teisių ir pagrindinių laisvių konvencija*.

Rasta: http://www3.lrs.lt/pls/inter3/dokpaieska.showdoc_l?p_id=19841; Žiūrėta 2011 11 17.

⁵⁶ Langley, Winston., p. xiii.

tautybės“⁵⁷. Antra, jei iki-moderniuoju žmogaus teisių judėjimo laikotarpiu vyravo tradicinis požiūris, kad žmogaus teisės yra vidaus jurisdikcijos klausimas (tarp valdžios ir jos piliečių) bei buvo traktuojamas atskirai nuo tarptautinės bendruomenės tai, moderniuoju laikotarpiu tai, kaip valstybė elgiasi su individais, įskaitant ir savo piliečius, savo šalies viduje, nėra jos vienos vidaus reikalas, tai yra visos tarptautinės bendruomenės rūpestis. Ilgą laiką vyravusio požiūrio, kad valstybės vienos turi teisę nuspręsti kaip reikia elgtis su savo piliečiais pabaigą sąlygojo Antrojo Pasaulinio karo žiaurumai. Idėja, jog tai, kaip valstybė elgiasi su savo piliečiais yra tarptautinės bendruomenės rūpestis, išreikštas tiek JT deklaracijoje, JT chartijoje, tiek Visuotinėje žmogaus teisių deklaracijoje. Trečiasis šiuolaikinės žmogaus teisių sampratos bruožas – individas yra tarptautinės teisės subjektas, jį tiesiogiai saugo tarptautinė žmogaus teisių teisė. Nors nacizmo vykdyti šiurkštūs žmogaus teisių pažeidimai, ypač Holokaustas, sulaukė tarptautinės bendruomenės pasipiktinimo, visgi jų veiksmai nepažeidė tarptautinės teisės normų, nes lig tol žudymas savo šalies piliečių nebuvo traktuojamas / apibrėžtas jokiose tarptautinėse sutartyse. Teigiama, kad Niurnbergo karo nusikaltimų tribunolas (1945–1946 m.), kuriame pirmą kartą žmonijos istorijoje pareigūnai turėjo teisiškai atsakyti tarptautinei bendruomenei už nusikaltimus prieš individualius piliečius, „*stokojo autoritetingo tarptautinio teisinio pagrindo*“⁵⁸. Suprantama, kad tokioje aplinkoje – kai buvo vykdomi šiurkštūs žmogaus teisių pažeidimai ir neegzistavo jokios tarptautinės normos, reglamentavusios valstybės ir jos piliečių santykius – buvo lengva pasiekti bendrą sutarimą tarp valstybių dėl tarptautinių principų, draudžiančių šiurkščius, sistemingus ir nuolatinus žmogaus teisių pažeidimus⁵⁹. Nacių vykdyti nusikaltimai paskatino pasaulio lyderius patikėti, kad tarptautinė teisė taip pat turi apibrėžti, kaip valstybė negali elgtis su savo piliečiais. Individo tapimas tarptautinės teisės subjektu reiškia, kad tarptautinės, o ne nacionalinės žmogaus teisių normos yra lemiamos saugant ir užtikrinant žmogaus teises. Tai, jog individas tampa tarptautinės teisės dalimi taip pat sąlygoja, kad valstybės nebegali remtis vidaus jurisdikcija kaip pasiteisinimu vykdyti žmogaus teisių pažeidimus. Ketvirta, žmogaus teisės tampa santykių tarp šalių objektu. „*Visų žmonių įgimtas orumas ir su šiuo orumu susijusios teisės atspindi moralinį pagrindą ant kuriuo draugiški santykiai tarp šalių gali būti visiškai plėtojami ir palaikomi*“⁶⁰. Tokiu būdu žmogaus teisių užtikrinimas yra vienas iš garantų plėtoti draugiškus dvišalius ir daugiašalius santykius. Šiandien žmogaus teisės taip pat suvokiamos kaip visuotinos, neatimamos, tarpusavyje susijusios ir nedalomos, apimančios lygybės ir nediskriminavimo principą.

⁵⁷ Langley, Winston., p. xiii.

⁵⁸ Donnelly, Jack. *International Human Rights: a Regime Analysis*. International Organization 40 (3), 1986. p. 615. Rasta: <http://classes.maxwell.syr.edu/intlmgt/readings/donnelyhr.PDF>; Žiūrėta 2009 05 08.

⁵⁹ Ibid.

⁶⁰ Langley, Winston., p. xiii.

Taigi šiuolaikinė žmogaus teisių sąvoka yra kompleksinė, jos pagrindinė idėja – žmogaus teisių apsauga, pirmiausiai nuo valdžios. Šiame darbe taip pat remiamasi šiuolaikiniu žmogaus teisių suvokimu, pagal kurį žmogaus teisės pirmiausia yra suprantamos, kaip politinės tarptautinės normos, apibrėžiančios kaip valstybė turėtų elgtis su savo piliečiais bei apsaugančios individus nuo politinio, teisinio ar kito pobūdžio išnaudojimo, todėl akcentuojami pagrindiniai dokumentai bei momentai, susiję su žmogaus teisių apsauga / žmogaus teisių režimu bei jų įtaka valstybės suverenitetui.

Taigi žmogaus teisės politikų dėmesio sulaukė Antrojo Pasaulinio karo metu. Būtent politiniame lygmenyje buvo atgaivinta žmogaus teisių idėja. Pažymėtina, kad žmogaus teisių apsaugos idėjos ir kartu šiuolaikinės žmogaus teisių sampratos susiformavimas yra neatsiejamas nuo Antrojo Pasaulinio karo metu vykusių politinių svarstymų, kaip užtikrinti taiką ir saugumą visame pasaulyje. Žmogaus teisių užtikrinimas buvo matomas kaip vienas iš kertinių aspektų siekiant taikos ir saugumo visame pasaulyje. Ši idėja atsispindėjo praktiškai visose svarstymuose dėl taikos pradedant F. D. Ruzvelto „keturių laisvių“ kalba iki JT chartijos. Tad moderni žmogaus teisių samprata, kurios dėmesio centre individo teisių, kurios yra teisėtas tarptautinės bendruomenės rūpestis ir tarptautinės teisės subjektas, apsauga, susiformavo kaip atsakas į Antrojo Pasaulinio karo įvykius ir yra neatsiejama nuo JT žmogaus teisių režimo plėtros.

2. ŠIUOLAIKINĖ VALSTYBĖS SUVERENITETO SAMPRATA

„Kiekvienoje valstybėje yra ir turi būti aukščiausioji, nepalenkiama, absoliuti valdžia <...> kuriai priklausytų suvereniteto teisės.“

W. Blackstone

Suverenitetas – sąvoka, įkūnijanti aukščiausios politinės valdžios idėją, yra viena iš esminių modernaus pasaulio politinių nuostatų. Suvereniteto idėja nėra nauja, jos ištakos randamos Aristotelio *Politikoje*, romėnų teisėje⁶¹. Visgi apie valstybės suverenitetą įprastai pradama kalbėti nuo Vestfalijos sutarties (1648 m.), žymėjusios modernios suverenios valstybės pergalę prieš „Bažnyčią, kuri valstybę stengėsi paversti savo įrankiu, Romos imperiją, atskiras valstybes laikiusi tikrai provincijomis, ir, galiausiai, prieš stambius feodalinius žemės valdytojus ir korporacijas, kurie save laikė savaimingomis jėgomis greta valstybės“⁶² ir modernios Europos valstybių sistemos, pagrįstos valstybių lygiateisiškumo principu, atsiradimą, pasirašymo. Nuo tada valstybės galėjo įgyvendinti „nevaržomai suverenitetą tam tikroje teritorijoje, nesant pavaldžiai jokiai kitai valdžiai“⁶³, savarankiškai be kitų išorinių jėgų / valstybių tvarkyti savo šalies vidaus reikalaus (kontroliuoti savo piliečius, nuosavybę, žemę).

2.1 Šiuolaikinės valstybės suvereniteto sampratos ištakos

Antrasis Pasaulinis karas ir šio karo metu vykę žiaurumai, ypač Holokaustas, atspindėjęs nevaržomą piktnaudžiavimą absoliučia suverenia valdžia, paskatino politinius lyderius iš naujo persvarstyti valstybės suvereniteto doktriną ir suteikė postūmį šiuolaikinės valstybės suvereniteto sampratos formavimuisi. Valstybės suvereniteto klausimas buvo vienas iš sudėtingiausių planuojant pokarinę pasaulio tvarką, nes, viena vertus, siekiant apsaugoti žmogaus teises reikėjo imtis priemonių, ribojančių suverenias galias ir neleidžiančių ateityje valstybės suverenitetui tapti „uždanga“ tokiai nepagarbai žmogaus teisėms, kokį demonstravo nacių režimas⁶⁴, kita vertus reikėjo sustiprinti valstybės suverenitetą, kaip pasaulio tvarkos ir taikos pagrindą, siekiant palaikyti taiką ir apginti silpnas valstybes prieš stipriąsias. Taigi vienu metu valstybės suverenitetą reikėjo „apriboti“ ir „sustiprinti“. Pažymėtina, kad pirmasis atvejis apima vidinį valstybės suvereniteto aspektą ir yra susijęs su suverenia veiksmų laisve valstybės

⁶¹ Merriam, Charles Edward. *History of the Theory of Sovereignty Since Rousseau*. The Lawbook Exchange, 1999, p. 11. Pastaba. Vėliau suvereniteto idėja buvo plėtojama daugelio politinių filosofų, tokių Ž. Bodin, H. Grotius, T. Aquinas, T. Hobbes'o, J. Locke, Ž. Ž. Ruoussseau ir kt., veikaluose.

⁶² Riömeris, Mykolas. *Suverenitetas*. Pradai, Vilnius, 1995. p. 93–94.

⁶³ Johnston, Douglas M. *The Historical Foundations of World Order: The Tower and the Arena*. Martinus Nijhoff Publishers, 2008, p. 409.

⁶⁴ Normand, Roger., Zaidi, Sarah., p. xvi.

viduje, valstybės–piliečių dimensija, o antrasis – su išorine – suverenių valstybių tarpusavio lygybės stiprinimu, valstybės–valstybės dimensija.

Valstybės suvereniteto stiprinimo ištakos siekia Atlanto chartiją (1941 m. rugpjūčio 14 d.), kurioje išreiškiamas tuometinių JAV ir Didžiosios Britanijos lyderių (F. D. Ruzvelto ir V. Čerčilio) 1) „*nepageidavimas matyti teritorinių pokyčių, kurie nesuderinami su laisvai išreikštais susijusių piliečių norais*“⁶⁵, 2) pagarba „*visų piliečių teisei pasirinkti valdymo formą, pagal kurią jie gyveną*“⁶⁶ ir 3) viltis ateityje „*pamatyti atkurtas suverenias teises ir savivaldą tiems, kuriems šios teisės buvo atimtos prievarta*“⁶⁷. Pastarosios chartijos nuostatos aiškiai išreiškia norą apsaugoti valstybės suverenitetą ir atspindi įsitikinimą, kad pagarba laisvai tautų apsisprendimo teisei bei valstybių teritorinio vientisumo principui yra esminiai planuojant taikią pokarinę pasaulio tvarką. Pažymėtina, kad Atlanto chartijos nuostata, kurioje teigiama, kad „*taika negali būti išlaikyta, jei toliau bus grasinama už savo valstybės ribų*“⁶⁸, pabrėžiamas taikos ir pagarbos teritorinio vientisumo principui tarpusavio sąryšis, t.y. taikos būvimas sudaro sąlygas užtikrinti teritorinį vientisumą, o karo metu, vykdant agresiją prieš kitas šalis, priešingai, – kyla grėsmė valstybės teritoriniam vientisumui – vienam iš kertinių valstybės suvereniteto elementų. Tokiu būdu Atlanto chartijos nuostatos išryškina pagarbos valstybės suverenitetui ir jo apsaugai svarbumą siekiant užtikrinti ir palaikyti tarptautinę taiką.

Valstybės suvereniteto stiprinimo, taip pat tam tikri „apribojimo“ aspektai išvelgtini 1942 m. sausio 1 d. pasirašytoje JT deklaracijoje. Viena vertus, šioje deklaracija išreiškiamas pritarimas idėjoms dėl valstybės suvereniteto apsaugos svarbos, išdėstytoms Atlanto chartijoje, [tad pritarimas valstybės suvereniteto stiprinimui], kita vertus išreiškiama pagarba žmogaus teisėms ir išvelgtini tam tikri vidinio valstybės suvereniteto apribojimai, sietini su žmogaus teisių apsauga. Teigiama, kad 1942 m. rengiant JT deklaraciją nesunkiai buvo pasiektas bendras sutarimas dėl nuostatų, susijusių su žmogaus teisėmis, tačiau nuomonės akivaizdžiai išsiskyrė dėl priemonių joms užtikrinti; susidurta su sunkumais siekiant suderinti teisinius instrumentus, skirtus apsaugoti žmogaus teises, su valstybės suverenitetu ir vidaus jurisdikcija⁶⁹, atspindinčia valstybės galią, valdžią ir kompetenciją valdyti piliečius ir turtą savo teritorijoje⁷⁰. „*Tai buvo pagrįstas susirūpinimas, nes privalomos tarptautinės teisės normos reiškė suverenios veiksmų laisvės apribojimą*“⁷¹. Kaip matyti iš deklaracijos nuostatos „*visiška pergalė prieš savo priešus*

⁶⁵ *The Atlantic Charter*. Rasta: <http://www.atlanticcharter.ca/backgroundinfo.php>; Žiūrėta 2011 10 14.

⁶⁶ Ibid.

⁶⁷ Ibid.

⁶⁸ Ibid.

⁶⁹ Normand, Roger., Zaidi, Sarah., p. 103.

⁷⁰ Aharone, Ezra. *Sovereign Evolution: Manifest Destiny from “Civil Rights” to “Sovereign Rights”*. AuthorHouse, 2008, p. 3.

⁷¹ Normand, Roger., Zaidi, Sarah., p. 103.

yra esminė siekiant [...] apsaugoti žmogaus teises ir teisingumą savo, taip pat kitose šalyse“⁷², priimtas sprendimas aiškiai išreikšti bendrą sutarimą dėl žmogaus teisių gynimo ir puoselėjimo, pernelyg neakcentuojant jų įgyvendinimo priemonių, kurios galėtų suvaržyti suverenią veiksmų laisvę. Nepaisant to, frazė „apsaugoti žmogaus teises savo, taip pat kitose šalyse“ suteikia pagrindo kalbėti apie tai, kad siekis apginti žmogaus teises kitose šalyse (tais atvejais, kai jos yra pažeidžiamos) gali būti pagrindas pažeisti valstybės suverenitetą ir įsikišti į kitos šalies vidaus reikalus.

Valstybių tarpusavio lygybės ir pagarbos viena kitai principai pabrėžti ir daugelyje kitų pokarinės pasaulio tvarkos planavimo procesų, nes valstybės suverenitetas, jo apsauga buvo matomi kaip viena iš esminių prielaidų tarptautinei taikai pasiekti ir palaikyti. Maskvos konferencijoje (1943 m. spalio 30 d.) priimtoje „keturių tautų“ deklaracijoje „*pripažįstama būtinybė įkurti bendrą tarptautinę organizaciją, grindžiamą visų taikių valstybių suverenios lygybės principu, siekiant užtikrinti tarptautinę taiką ir saugumą*“⁷³. Nors dėmesio centre – tarptautinės saugumo organizacijos įkūrimas, tačiau valstybių suverenios lygybės principas, apimantis idėją, kad valstybės privalo gerbti viena kitos suverenitetą, nesikišti į kitos šalies vidaus reikalus, arba kitaip tariant valstybių subordinacijos nebuvimą, matomas kaip esminės svarbos siekiant tarptautinės taikos ir saugumo. Suverenių valstybių lygiateisiškumo principo svarba, kuriant tarptautinę saugumo organizaciją, taip pat pabrėžta Teherano (1943 m. gruodžio 1 d.), Dumbartono Oaks Estate (1944 m. spalio 7 d.) ir Jaltos (1945 m. vasario 11 d.) susitikimuose.

Reikšmingi valstybės suvereniteto apribojimai sietini su vadinamuoju „Niurnbergo procesu“. Niurnbergo chartija (1945 m. rugpjūčio 8 d.), kuria įsteigiamas Tarptautinis karinis tribunolas, skirtas nubausti atsakinguosius už Antrojo Pasaulinio karo metu vykdytus šiurkščius žmogaus teisių pažeidimus, žymėjo absoliutaus valstybės suvereniteto pabaigą: valstybės suverenitetas prarado savo absoliučią prigimtį reikalavimų apsaugoti žmogaus teises sąskaita⁷⁴. Kaip teigia Henry T. King, Niurnbergo procesas nustatė, kad „*tarptautinė taika ir gerovė yra įmanomi tik tada, kai egzistuoja apribotų suverenių sistema*“⁷⁵, reiškianti, kad suverenių veiksmų laisvė nėra absoliuti – jie turi susilaikyti nuo veiksmų, kurie gali sąlygoti šiurkščius žmogaus teisių pažeidimus savo ar kitose šalyse. Niurnbergo karo nusikaltimų tribunolo įkūrimas taip pat

⁷² Declaration by United Nations. Rasta: <http://www.un.org/aboutun/charter/history/images/declarationun.jpg>; Žiūrėta 2011 09 05.

⁷³ Moscow Conference. October, 1943. Joint Four-Nations Declaration.

Rasta: <http://www.ibiblio.org/pha/policy/1943/431000a.html>; Žiūrėta 2011 10 12.

⁷⁴ Tomuschat, Christian. *The Legacy of Nuremberg*. Journal of International Criminal Justice 4 (2006), p. 830. Rasta: <http://jicj.oxfordjournals.org/content/4/4/830.full.pdf+html>; Žiūrėta 2010 09 14.

⁷⁵ King, Henry T. *The Impact of Nuremberg on Global Justice and Security: Sovereignty*.

Rasta: <http://www.roberthjackson.org/the-man/speeches-articles/speeches/speeches-related-to-robert-h-jackson/the-impact-of-nuremberg-on-global-justice-and-security-sovereignty/>; Žiūrėta 2010 09 14.

reiškė požiūrio, kad tai, kas vyksta valstybės viduje yra tik jos vidaus reikalas, pabaigą, nes nuo tada taip, kaip valstybė elgiasi su savo piliečiais nebebuvo tik valstybės, bet ir tarptautinės bendruomenės rūpestis. Individuali atsakomybė už karo metu įvykdytus nusikaltimus žmonijai taip pat reiškė, kad valstybės suverenitetas nebegali būti naudojamas kaip uždanga žmogaus teisių pažeidimams vykdyti ar juos nuslėpti.

1945 m. birželio 26 d. pasirašytoje JT chartijoje, panašiai kaip Atlanto chartijoje, vienu metu siekiama suderinti pagarbą valstybės suverenitetui su suverenios veiksmų laisvės apribojimu. J. Conlon pastebi, kad kuriant JT ir siekiant „išgelbėti būsimas kartas nuo karo rykštės“⁷⁶ pagrindiniame dėmesio centre buvo suvereniteto apsauga⁷⁷. Pasak jo, JT chartija susistemino ir sustiprino egzistuojančią tarptautinę sistemą, paremtą suverenių valstybių lygybe tam, kad būtų sumažinta karo grėsmė ir tarptautinė nesantaika⁷⁸. Pastarieji J. Conlon teiginiai suteikia pagrindo kalbėti apie tai, kad JT chartija iš esmės yra tarptautinis dokumentas, skirtas apsaugoti ir puoselėti valstybės suvereniteto principą. Suprantama, kad suvereniteto principo išaukštinimas yra sąlygotas istorinio laikmečio, t.y. karo metu galingųjų valstybių vykdytos agresijos prieš mažesnes ir silpnesnes valstybes.

Suvereniteto svarba yra įtvirtinama jau pačioje JT chartijos pradžioje, 2 straipsnio 1 punkte, kuriame teigiama, kad „Organizacija [JT] yra grindžiama visų jos narių suverenios lygybės principu“⁷⁹. Pasak J. Conlon, pastaroji nuostata, išreiškianti idėją, kad valstybės yra teisiškai lygios tarpusavio santykiuose aiškiai įtvirtina suverenitetą, kaip aukščiausią vertybę, kuri saugoma ir puoselėjama JT bei tarptautinės teisės sistemos. Suvereniteto svarbos idėja yra plačiau plėtojama tolimesniuose JT chartijos straipsniuose. Viename iš jų – 2 straipsnyje (3 ir 4 punktuose) – teigiama, kad „visos narės tarptautinius ginčus sprendžia taikiomis priemonėmis taip, kad nekeltų grėsmės tarptautinei taikai bei saugumui ir teisingumui; visos narės tarptautiniuose santykiuose susilaiko nuo grasinimo jėga ir jos panaudojimo tiek prieš kurias nors valstybės teritorinį vientisumą arba politinę nepriklausomybę, tiek kuriuo kitu būdu, nesuderinamu su JT tikslais“⁸⁰. Pastarosios nuostatos, apibrėžiančios tris skirtingus būdus, kuomet valstybės privalo susilaikyti nuo jėgos naudojimo, t.y. 1) prieš teritorinį valstybės vientisumą; 2) politinę valstybės nepriklausomybę; 3) kitu būdu, nesuderinamu su JT tikslais), gali būti interpretuojamos kaip bandymas apsaugoti valstybes nuo išorinės intervencijos, kitų

⁷⁶ Jungtinių Tautų chartija. Rasta: http://www3.lrs.lt/pls/inter3/dokpaieska.showdoc_l?p_id=160266; Žiūrėta 2009 03 17.

⁷⁷ Conlon, Justin. *Sovereignty vs. Human Rights or Sovereignty and Human Rights?* Race & Class 2004, p. 78. Rasta: <http://rac.sagepub.com/cgi/content/abstract/46/1/75>; Žiūrėta: 2009 10 03.

⁷⁸ Ibid. p. 78.

⁷⁹ Jungtinių Tautų chartija. Rasta: http://www3.lrs.lt/pls/inter3/dokpaieska.showdoc_l?p_id=160266; Žiūrėta 2009 03 17.

⁸⁰ Ibid.

šalių jėgos panaudojimo prieš ją bei tuo pačiu jos valstybės suvereniteto pažeidimo⁸¹. JT chartijos 2 straipsnio 7 punkte aiškiai apibrėžtas draudimas JT „*kištis į reikalus, kurie iš esmės priklauso kiekvienos valstybės vidaus jurisdikcijai*“⁸². Pastarosios nuostatos esmė – suverenios valstybės turi tam tikrą veiksmų sritį, kurioje jos gali veikti autonomiškai be tarptautinės bendruomenės ar kitokios išorinės jėgos įsikišimo. Įprastai tai apima visus klausimus (pavyzdžiui, politinė, kultūrinė, socialinė, ekonominė sistema, užsienio politika ir kt.), kurių nereglamentuoja tarptautinė teisė ir kuriuos sprendžiant valstybės pasirinkimo laisvė nėra apribota; ji priklauso nuo tarptautinės teisės vystymosi ir tarptautinių santykių⁸³. Pažymėtina, kad žmogaus teisėms tapus tarptautinės teisės subjektu, susiformavus tarptautinei žmogaus teisių teisei, minėtoji JT chartijos nuostata, kalbanti apie nesikišimą į vidinę valstybės jurisdikciją, iš esmės gali būti netaikoma nagrinėjant su žmogaus teisėmis susijusius klausimus arba, kitaip tariant, nedraudžianti pažeisti valstybės suverenitetą esant šiurkštiems žmogaus teisių pažeidimams, siekiant apginti žmogaus teises, nes žmogaus teisės nebėra vidaus jurisdikcijos klausimas.

Nors JT chartijoje išdėstyta nemažai valstybės suverenitetą puoselėjančių nuostatų, joje taip pat išdėstyti plačiai priimtini valstybės suvereniteto ir vidaus jurisdikcijos apribojimai, t.y. numatytos kelios išimtys iš valstybės suvereniteto „saugojimo“ taisyklės. Tokiu būdu JT chartija atspindi „apriboto“ suvereniteto idėją, susiformavusią Niurnbergo procesų metu. Pirmasis valstybės suvereniteto apribojimas užfiksuotas JT chartijos VII skyriuje, konkrečiai 42 straipsnyje, kuriame numatyta, kad Saugumo Taryba „*gali imtis veiksmų, kurių reikia tarptautinei taikai bei saugumui palaikyti arba atkurti*“⁸⁴. Tokiu būdu valstybės suverenitetas užleidžia vietą reikalavimas palaikyti tarptautinę taiką ir saugumą⁸⁵. Be to, JT chartijos 41 ir 42 straipsniai taip pat išryškina tai, kad JT linkusios pažeisti nepriklausomos valstybės suverenitetą tik *kraštutiniu* atveju, kuomet gali nepakakti arba jau nepakanka 41 straipsnyje numatytų iš esmės „minkštajai“ galiai priskiriamų priemonių (pavyzdžiui, ekonominių sankcijų, diplomatinių santykių nutraukimo ir kt.). Antroji išimtis yra numatyta JT chartijos 51 straipsnyje teigiančiame, kad galima „*imtis individualios ar kolektyvinės savigynos, jei įvykdomas JT narės ginkluotas užpuolimas, tol, kol Saugumo Taryba nesiima būtinų priemonių tarptautinei taikai ir*

⁸¹ Leppard, Brian D. *Rethinking Humanitarian Intervention: A Fresh Legal Approach Based on Fundamental Ethical Principles in International Law and World Religions*. University Park: The Pennsylvania State University Press, 2002, p. 5.

⁸² *Jungtinių Tautų chartija*. Rasta: http://www3.lrs.lt/pls/inter3/dokpaieska.showdoc_l?p_id=160266; Žiūrėta 2009 03 17.

⁸³ *The Responsibility to Protect: Research, Bibliography, Background: Supplemental Volume to the Report of the International Commission on Intervention and State Sovereignty*. International Development Research Centre, 2001, p. 6.

⁸⁴ *Ibid.*, p. 6.

⁸⁵ *Ibid.*, p. 7.

*saugumui palaikyti*⁸⁶. Pastaroji nuostata ne tik leidžia valstybėms apsaugoti save nuo ginkluotų užpuolimų ir įpareigoja jas pranešti apie joms kylančią grėsmę Saugumo Tarybai (toliau – ST), bet ir suteikia teisę ST imtis priemonių, kurios būtinos „*tarptautinei taikai ir saugumui palaikyti ar atkurti*“⁸⁷. Šiuo atveju bei kalbant apie pirmąją išimtį svarbu pažymėti, kad remiantis JT chartijos 27 straipsnio 3 punktu, norint įsikišti į suverenios valstybės vidaus reikalus būtina turėti devynių ST narių pritarimą, įskaitant visų nuolatinių ST narių balsus (JAV, Rusijos, Kinijos, Prancūzijos ir Didžiosios Britanijos). Bent vienai nuolatinei ST narei pasinaudojus veto teise, *teisiškai* įsikišti į suverenios valstybės vidaus reikalus nėra galima. Galiausiai JT chartijos 2 straipsnio 2 punktas, numatantis, kad „*visos narės [...] sąžiningai vykdo pagal šią Chartiją jų priimtus įsipareigojimus*“⁸⁸, sudaro prielaidas kalbėti apie tai, kad valstybių suverenią veiksmų laisvę taip pat riboja valstybių priimti tarptautiniai įsipareigojimai. „*Valstybės yra teisiškai atsakingos už savo tarptautinių įsipareigojimų vykdymą ir valstybės suverenitetas negali būti naudojamas kaip atsiprašymas nevykdyti įsipareigojimų*“⁸⁹. Taigi JT chartijoje numatyta, kad valstybės suverenitetą riboja suverenių valstybių priimti tarptautiniai įsipareigojimai, apibrėžiantys tam tikras pareigas valstybėms, taip pat priemonės, kurių reikia imtis siekiant tarptautinės taikos ir saugumo palaikymo. Pažymėtina, kad nepaisant visų šiurkščių žmogaus teisių pažeidimų, kurie vyko Antrojo Pasaulinio karo metu, JT chartijoje tiesiogiai neatsispindi valstybių siekis apriboti valstybės suverenitetą esant šiurkštiems žmogaus teisių pažeidimams. Tačiau prisiminus glaudų žmogaus teisių užtikrinimo ir taikos tarpusavio sąryšį, teigtina, kad atitinkamos JT chartijos nuostatos, kuriose nustatytos valstybės suvereniteto saugojimo išimtys siekiant palaikyti tarptautinę taiką ir saugumą, taip pat yra susijusios su žmogaus teisių apsauga, t.y. valstybės suverenitetas gali būti pažeistas siekiant sustabdyti šiurkščius žmogaus teisių pažeidimus, galinčius sąlygoti tarptautinę nesantaiką.

Nepaisant to, kad JT chartija „uždeda“ tam tikrus apribojimus suverenams (valstybėms), visgi reikšmingiausi vidinio valstybės suvereniteto apribojimai susieti su tarptautinio žmogaus teisių režimo susiformavimu. Su Visuotinės žmogaus teisių deklaracijos pasirašymu (1948 m.) žengtas pirmasis žingsnis, siekiant tarptautinėmis priemonėmis apriboti vidines valstybės normas žmogaus teisių srityje, t.y. buvo išreikšta aiški politinė valia apriboti suverenią veiksmų laisvę, siekiant didesnės žmogaus teisių apsaugos. Poreikį sukurti tarptautines taisykles, apibrėžiančias santykius tarp valstybės ir jos piliečių sąlygojo Antrojo Pasaulinio karo metu

⁸⁶ *Jungtinių Tautų chartija*. Rasta: http://www3.lrs.lt/pls/inter3/dokpaieska.showdoc_l?p_id=160266;

Žiūrėta 2009 03 17.

⁸⁷ Ibid.

⁸⁸ Ibid.

⁸⁹ *The Responsibility to Protect: Research, Bibliography, Background: Supplemental Volume to the Report of the International Commission on Intervention and State Sovereignty*. International Development Research Centre, 2001, p. 7.

išryškėjęs „ryšis tarp agresyvaus valstybės elgesio prieš kitas valstybes ir masinių žmogaus teisių pažeidimų savo teritorijoje“⁹⁰. Kaip teigiama pirmoje ataskaitoje dėl Žmogaus teisių pagarbos kariniuose konfliktuose, „Antrasis Pasaulinis karas suteikė įtikinamą įrodymą dėl glaudaus sąryšio, kuris egzistavo tarp nežmoniško valdžios elgesio savo piliečių atžvilgiu ir agresijos prieš kitas tautas, taigi tarp žmogaus teisių pagarbos ir taikos palaikymo“⁹¹. 1948 m. Konvencija prieš genocidą, įpareigojanti valstybes susilaikyti nuo genocido ir už jį bausti, XX a. aštunto dešimtmečio viduryje ratifikuoti Tarptautinis pilietinių ir politinių teisių ir Tarptautinis socialinių, ekonominių ir kultūrinių teisių paktai bei daugelis kitų tarptautinių žmogaus teisių dokumentų (paktų, deklaracijų ir kt.), nustatė tam tikras pareigas valstybėms savo piliečių atžvilgiu ir kartu apribojo jų sprendimo ir veikimo laisvę žmogaus teisių srityje. Vidaus gyvenime valstybės valdžia jau nebegalėjo nepaisyti „visuotinai pripažintų žmogaus teisių standartų, žmogiškąją esybę laiduojančios neliečiamos asmens teisių ir laisvių srities, į kurią nevalia kištis ar kėsintis“⁹² ir turėjo vadovautis pasauliniu mastu nustatytomis taisyklėmis. Tarptautinėje (ir regioninėje) teisėje palaipsniui, nors ir ne visur vienodai ir tolygiai, imta atsisakyti įsitikinimo, kad valstybės suverenitetas turi būti išsaugotas nepriklausomai nuo pasekmių individams, grupėms ir organizacijoms⁹³. Vis didėjanti pagarba žmogaus teisėms sukūrė naujus politikos tvarkymo principus, ribojančius ir susiaurinančius realią valstybės galią, ir iliustruojančius, kad kinta pusiausvyra tarp – iš vienos pusės – valstybinės pasaulio organizavimo sistemos reikšmės, o iš kitos – alternatyvios pasaulio tvarkos, kur jau nebe karaliauja besąlygiškas valstybės suvereniteto principas⁹⁴.

2.2 Moderni valstybės suvereniteto koncepcija

Pokariniu laikotarpiu tokių procesų, kaip tarptautinės saugumo organizacijos, siekiančios palaikyti tarptautinę taiką ir saugumą, sukūrimo, didėjančio dėmesio žmogaus teisių apsaugai kontekste susiformavo šiuolaikinis valstybės suvereniteto suvokimas, kuris išlaiko tiek tradiciškai valstybės suverenitetui priskirtinus tam tikrus elementus, tiek apima naujus aspektus. Kaip ir iki-moderniuoju laikotarpiu, šiuolaikinis valstybės suverenitetas reiškia aukščiausią politinę valdžią apibrėžtoje teritorijoje, o pagrindiniai valstybės suvereniteto turėtojai yra valstybės. Kaip ir anksčiau, taip ir šiandien, valstybės turi išoriškai orientuotą pareigą ir kartu atsakomybę susilaikyti nuo tam tikrų veiksmų prieš kitas valstybes, „susilaikyti nuo įsikišimo į

⁹⁰ Perna, Laura. *The Formation of the Treaty Law of Non-international Armed Conflicts*. Martinus Nijhoff Publishers, 2006, p. 46.

⁹¹ Perna, Laura., p. 46.

⁹² Birmontienė, Toma., Jarašiūnas, Egidijus., Kūris, Egidijus. *Lietuvos konstitucinė teisė*. Vilnius: Lietuvos teisės universitetas, 2002. p. 499.

⁹³ Held, David, McGrew, Anthony., Goldblatt, David., Perraton, Jonathan. *Globaliniai pokyčiai: politika, ekonomika ir kultūra*. Margi raštai, 2002, p. 92.

⁹⁴ Ibid. p. 92.

*kitos valstybės vidaus reikalus, nes tai pažeistų valstybės teisę į vidinį suverenitetą*⁹⁵. Taip pat šiuolaikinis, kaip ir klasikinės, valstybės suverenitetas apima du aspektus – „vidinį“ ir „išorinį“. Vidinis valstybės suverenitetas, laiduojantis valstybės teisę savarankiškai tvarkyti savo reikalus tam tikroje apibrėžtoje teritorijoje, apibrėžia valstybės ir jos visuomenės narių santykius. Suvokiant suverenitetą vidiniu aspektu „*valstybės valdžia valstybės funkcijų ir valstybės teritorijos ribose yra vienintelis teisės normų šaltinis ir vienintelis monopolinis normatyvinis socialinės galios šeiminkas*“⁹⁶, t.y. vienintelė aukščiausioji valdžia valstybės viduje. Savo teritorijoje valstybė gali savarankiškai, be kitų išorinių jėgų įsikišimo, valdyti taip, kaip jai patinka ir daryti tai, kas labiausiai atitinka jos interesus ir siekius.

Tuo tarpu išorinis suverenitetas arba „tarptautinis teisinis suverenitetas“ apibrėžia vienos valstybės santykius su kitomis šalimis. Tai valstybės įžengimas į tarptautinę areną, kurioje valstybė yra pajėgi veikti kaip nepriklausomas ir autonominis veikėjas. Įprastai išorinis suverenitetas reiškia ir formalios lygybės santykius tarp valstybių. Kaip tai apibūdina K. Waltz – tarp suverenių valstybių „*niekam nesuteikta teisė įsakinėti ir niekas neverčiamas paklusti*“⁹⁷, t.y. išoriniuose santykiuose suverenos valstybės niekuomet nėra aukščiausios valdžios pozicijoje. Išorinis suverenitetas taip pat yra susijęs su valstybės pripažinimu kaip *nepriklausomos* valstybės. Toks tarptautinės bendruomenės pripažinimas padeda valstybei užtikrinti teritorinį vientisumą ir visapusišką dalyvavimą diplomatiniuose santykiuose ir tarptautinėse organizacijose lygiu statusu su kitomis valstybėmis. Išorinis suverenitetas yra tai, kas JT chartijoje reiškia „*politinę nepriklausomybę ir teritorinį vientisumą*“⁹⁸. Pažymėtina, kad vidinis ir išorinis suverenitetas nereiškia skirtingų suvereniteto tipų: tai vienas kitą papildantis suvereniteto aspektai, kurie negali egzistuoti atskirai: aukščiausioji valdžia apibrėžtoje teritorijoje ne tik reiškia suverenitetą viduje, tačiau ir reiškia imunitetą nuo išorinio kitų valstybių įsikišimo. Kaip teigia Robert H. Jackson, tai „*tai yra dvi pusės tos pačios politinės ir teisinės monetos*“⁹⁹.

Nors šiuolaikinė valstybės suvereniteto samprata išlaiko pagrindinius klasikinio valstybės suvereniteto aspektus, visgi pastebimi tam tikri skirtumai. Lyginant su iki-moderniuoju laikotarpiu, šiuolaikinis valstybės suverenitetas yra pirmiausiai apribotas¹⁰⁰. Šiandien tradicinis

⁹⁵ Shawkī, Noha., Cox, Michaelene. *Negotiating Sovereignty and Human Rights: Actors and Issues in Contemporary Human Rights Politics*. Ashgate Publishing, Ltd., 2009, p. 8.

⁹⁶ Riömeris, Mykolas., p. 93.

⁹⁷ Aya Smitmans, Maria Teresa. *Sovereignty: the Key to Bridge the Gap Between in Practitioners and Academicians*. Conference presented at the annual meeting of ISA south 2005. Rasta:

http://www.miami.edu/maia/ISAS05/papers/Maria_Aya.pdf; Žiūrėta 2006 04 23.

⁹⁸ *Jungtinių Tautų chartija*. Rasta: http://www3.lrs.lt/pls/inter3/dokpaieska.showdoc_l?p_id=160266; Žiūrėta 2009 03 17.

⁹⁹ Jackson, Robert H. *Sovereignty: Evolution of an Idea*. Polity, 2007, p. 12.

¹⁰⁰ Pastaba. Atsižvelgiant į tai, kad darbe koncentruojamasi į valstybės suvereniteto ir žmogaus teisių tarpusavio sąryšį, į valstybės suverenitetą žvelgiama per žmogaus teisių prizmę.

valstybės suvereniteto principas yra ribojamas dviem pagrindiniais aspektais. Pirma, jei iki Antrojo Pasaulinio karo beveik visos šalys suvokė žmogaus teises kaip išskirtinai valstybės vidaus reikalą, tai šiandien taip, kaip valstybė elgiasi su savo piliečiais laikoma teisėtu tarptautinės bendruomenės rūpesčiu ir nebepriklauso išimtinai valstybės jurisdikcijai, t.y. valstybės nebeturi galios monopolio sprendžiant, kaip dera elgtis su savo šalies piliečiais. Šiandien valstybės ir jos piliečių tarpusavio santykius apibrėžia įvairūs tarptautiniai žmogaus teisių dokumentai, apimantys tam tikrus apribojimus vyriausybės valdžiai veikti savo teritorijoje taip kaip ji pageidauja. Antra, šiandien egzistuojantis žmogaus teisių, kaip universalių teisių suvokimas, ne tik susiaurina valstybių vidinio suvereniteto apimtį, bet ir padidina jų atskaitomybę prieš kitas valstybes ir sumažina valstybės galimybes veikti nebaudžiamai savo teritorijoje¹⁰¹. Tad, jei anksčiau valstybės galėjo nebaudžiamai veikti savo teritorijoje, elgtis su savo piliečiais kaip ji pageidauja, tai šiandien valstybės, pažeidžiančios savo piliečių teises, kitų taikių valstybių iniciatyva arba tarptautinės organizacijos rėmuose gali būti patrauktos atsakomybėn (kartais teisinėn) už žmogaus teisių neužtikrinimą, t.y. valstybės suverenitetas nebėra uždanga, padedanti paslėpti valdžios vykdomus šiurkščius žmogaus teisių pažeidimus.

Valstybės suverenitetui uždėti apribojimai net tik sąlygoja, kad susiaurėja vidinio suvereniteto apimtis, bet taip pat, kad suverenitetas tampa „mažiau absoliutus“. Pasak buvusio JT generalinio sekretoriaus Boutros Boutros-Ghali „*absoliutaus suvereniteto laikas [...] praeityje*“¹⁰². Tai sietina su tuo, kad Antrojo Pasaulinio karo nesikišimo į kitos šalies vidaus reikalus principas tapo teisėtu subjektu tam tikroms išimtims, pirmiausiai tarptautinės taikos labui. Be to, suverenai savo teritorijoje nebegalėjo elgtis taip, kaip jie pageidauja, jų veiksmų laisvė yra suvaržyta jų prisiimtų tarptautinių įsipareigojimų.

Antrasis Pasaulinis karas taip pat pakeitė suverenios valdžios atsakomybės sritį. Nuo tada valstybės pareigos buvo ne tik išoriškai, bet ir vidumi orientuotos. Suverenitetas apėmė valstybės pareigą ir atsakomybę rūpintis savo piliečiais, garantuoti jiems tam tikras tarptautiniu mastu apibrėžtas pagrindines žmogaus teises.

Pažymėtina, kad pagrindiniai valstybės suvereniteto pokyčiai yra susiję su vidiniu valstybės suvereniteto aspektu. Tuo tarpu išorinis valstybės suverenitetas, palyginus su vidiniu suverenitetu, išlieka pakankamai pastovus. Tiesa, galima teigti, kad JT chartijos, kurios dėmesio centre valstybės suvereniteto apsauga, pasirašymas sąlyginai sustiprina suverenių valstybių tarpusavio lygybę ir sumažina galingųjų valstybių agresijos prieš silpnesnes valstybes tikimybę, taigi sustiprina išorinį suverenitetą.

¹⁰¹ Shawki, Noha., p. 9.

¹⁰² Boutros-Ghali, Boutros. *An Agenda for Peace. Preventive diplomacy, Peacemaking and Peace-keeping*. Report of the Secretary-General Pursuant to the Statement Adopted by the Summit Meeting of the Security Council on 31 January 1992. Rasta: <http://www.un.org/docs/SG/agpeace.html>; Žiūrėta 2008 09 10.

Taigi šiuolaikinės valstybės suvereniteto sampratos susiformavimo katalizatoriumi, kaip ir žmogaus teisių atveju, laikytinas Antrasis Pasaulinis karas ir jo metu vykę įvykiai. XX a. viduryje prasidėjęs naujas valstybės suvereniteto raidos etapas galėtų būti apibūdinamas kaip „dvikryptis“, nes viena vertus buvo siekiama sustiprinti valstybių suverenią lygybę arba išorinį valstybės suverenitetą, kitą vertus apriboti suverenią veiksmų laisvę valstybės viduje, t.y. vidinį valstybės suverenitetą didesnės žmogaus teisių apsaugos sąskaita. Šiuolaikinio valstybės suvereniteto sąvoka, susiformavusi kaip tam tikra prasme atitinkamų sprendimų pasekmė (tarptautinės saugumo organizacijos sukūrimo, tarptautinio žmogaus teisių režimo susiformavimo) yra kompleksinė, išlaikiusi tradiciškai valstybės suverenitetui priskirtinus elementus (pavyzdžiui, nesikišimo į kitos šalies vidaus reikalus principo pagarba), tiek įgijusi naujus atspalvius. Apribotas, mažiau absoliutus, apimantis atsakomybę ir pareigą apsaugoti savo piliečius – pagrindiniai šiuolaikinio vidinio valstybės suvereniteto skirtumai lyginant su iki XX a. vidurio vyravusia klasikine valstybės suvereniteto samprata. Tiesa, kalbant išorinio valstybės suvereniteto terminais – šiandien jis yra „stipresnis“, nei ankščiau.

3. ŽMOGAUS TEISIŲ IR VALSTYBĖS SUVERENITETO (NE)DERMĖ

„Žmogaus teisių ir valstybės suvereniteto priešprieša glūdi pačioje tarptautinės tvarkos širdyje“.

Alex J. Bellamy

Žmogaus teisės ir valstybės suverenitetas yra vienos iš kertinių koncepcijų šiuolaikinėje politikoje, turinčių ilgą ir dinamišką istoriją. Istorijos eigoje – priklausomai nuo epochos, amžiaus ar net metų – valstybės suvereniteto ir žmogaus teisių tarpusavio sąryšis kito, tačiau net ir laikui bėgant išliko tradicinis suvokimas, kad valstybės suvereniteto ir žmogaus teisių tarpusavio sąryšis yra „nulinės sumos“ žaidimas – stipresnis valstybės suverenitetas reiškia silpnesnes žmogaus teisių normas, ir atvirkščiai¹⁰³. Mūsų dienomis, pasak J. Donnelly, „žmonės, valstybės ir valstybių bendruomenė vis labiau vertina žmogaus teises; tačiau jie taip pat vertina valstybes ir suverenitetą“¹⁰⁴, tad šiandien šių dviejų vertybių koegzistavimas yra sudėtingesnis nei bet kada anksčiau.

3.1 Nuo valstybės link žmogaus – prioritetų kaita

Ilgą laiką valstybės suverenitetas buvo neliečiamas. Valstybės buvo laisvos savo teritorijoje elgtis taip, kaip jos pageidauja, valdyti nesikišant kitoms šalims, net ir tais atvejais, kai jos šiurkščiai pažeidinėdavo savo piliečių teises. Dar XX a. pradžioje „ *tiek masiniai žydu pogromai, tiek Turkijos vykdytas armėnų genocidas susilaukė tik nedidelio tarptautinės bendruomenės nepasitenkinimo, o mažiau šiurkštūs žmogaus teisių pažeidimai įprastai net nebuvo traktuojami kaip diplomatinių diskusijų objektas*“¹⁰⁵. Tad iš esmės iki pat XX a. pradžios vyravo daugiau ar mažiau absoliutaus valstybės suvereniteto principas, kartu žymėjęs ir valstybės suvereniteto viršenybę žmogaus teisių atžvilgiu.

Pirmieji ženklai, byloję apie didėjančią dėmesį žmogaus teisėms, randami 1919 m. pasirašytoje Versalioje sutartyje, kurioje buvo numatyta įsteigti tarptautinį tribunolą, skirtą nubausti atsakinguosius už karo nusikaltimus¹⁰⁶. Visgi ši iniciatyva buvo priešiška sutikta Pirmąjį Pasaulinį karą laimėjusių valstybių, teigusių, kad tokio tarptautinio tribunolo, sudaryto iš

¹⁰³ Reus-Smit, Christian. *Human Rights and the Social Construction of Sovereignty*. Review of International Studies (2001), 27, p. 519. Rasta: <http://www.nationalism.org/library/science/ir/reus-smit/reus-smit-ris-2001-27-04.pdf>; Žiūrėta 2011 12 05.

¹⁰⁴ Donnelly, Jack. *State Sovereignty and Human Rights*.

Rasta: <http://www.du.edu/~jdonnell/papers/hrsov%20v4a.htm>; Žiūrėta 2006 11 23.

¹⁰⁵ Donnelly, Jack. *What are Human Rights?* Rasta: <http://usinfo.state.gov/products/pubs/hrintro/donnelly.htm>; Žiūrėta 2008 04 12.

¹⁰⁶ Treaty of Versailles (Articles 227-230). Rasta: <http://www.firstworldwar.com/source/versailles227-230.htm>; Žiūrėta 2009 10 05.

valstybių vadovų, įsteigimas yra „*precedento nacionalinėje ir tarptautinėje teisėje neturintis atvejis bei prieštaraujantis nacionalinio suvereniteto koncepcijai*“¹⁰⁷, ir baiminusių „bumerango efekto“, t.y. tai, kad tokio precedento sukūrimas ateityje neatsisuktų prieš pačias valstybes sukūrusias šį precedentą. Nepaisant to, minėtosios Versalio sutarties nuostatos traktuotinos kaip didėjančio dėmesio žmogaus teisėms išraiška ir kartu įtampos tarp valstybės suvereniteto ir žmogaus teisių užuomazgos.

Nebaudžiamumas Pirmojo Pasaulinio karo metu bei politinės valios stoka nubausti kaltus dėl šio karo sąlygojo dar šiurkštesnius žmogaus teisių pažeidimus Antrojo Pasaulinio karo metu (Holokaustas, taip pat Stalinizmo patirtis). Iš esmės būtent pastarieji ir kiti Antrojo Pasaulinio karo metu vykdyti šiurkštūs žmogaus teisių pažeidimai paskatino valstybes pamiršti daugybę susitarimų, stiprinančių jų suverenitetą, ir didesnę dėmesį skirti savo piliečių žmogaus teisėms¹⁰⁸, t.y. pradėjo kisti valstybės suvereniteto ir žmogaus teisių tarpusavio pusiausvyrą pastarojo naudai.

Palaipsniui didėjančio susirūpinimo žmogaus teisėmis, kuris, kaip minėta, buvo išreikštas daugelyje svarstymų dėl pokarinės pasaulio tvarkos (pradedant 1941 m. sausio 6 d. Šiaurės Amerikos Kongrese JAV prezidento F. D. Ruzvelto „keturių laisvių“ kalba, 1941 m. rugpjūčio 14 d. pasirašyta Atlanto chartija baigiant 1945 m. birželio 26 d. pasirašyta JT chartija (plačiau žr. 1.1)), rezultate pradėti kurti įvairūs tarptautiniai instrumentai, kurių dėmesio centre – žmogaus teisių ir laisvių apsauga. Taip po Antrojo Pasaulinio karo pradėjęs formuotis tarptautinis žmogaus teisių režimas ir vėlesnė jo plėtra yra traktuojami kaip vienas iš esminių veiksnių, sąlygojusių įtampos tarp žmogaus teisių ir valstybės suvereniteto atsiradimą¹⁰⁹, nes didesnis dėmesys žmogaus teisėms, kuriamos tarptautinės žmogaus teisių normos reiškė didesnius valstybės suvereniteto suvaržymus. Visgi 1945 m. prasidėjęs Šaltasis karas nė vienam dešimtmečiui „iššaldė“ žmogaus teisių svarbos didėjimą, tarptautinio žmogaus teisių režimo plėtrą ir tuo pačiu prieštaravimo tarp žmogaus teisių ir valstybės suvereniteto paaštrėjimą. Šaltojo karo metu karaliavo absoliutaus suvereniteto principas: bet kokia Vakarų kritika Sovietų Sąjungai dėl žmogaus teisių buvo atmetama Maskvos kaip „*negalimas kišimasis į suverenios valstybės vidaus reikalus*“¹¹⁰. Vakarai, nenorėdami, kad prasidėtų Trečiasis Pasaulinis karas, nusileisdavo Sovietų Sąjungai ir nesikišdavo į šios šalies vidaus reikalus.

¹⁰⁷ Popovski, Vesselin. *ESSAY: Sovereignty as Duty to Protect Human Rights*.

Rasta: <http://www.un.org/Pubs/chronicle/2004/issue4/0404p16.html>; Žiūrėta 2006 09 15.

¹⁰⁸ Brahm, Eric. *Sovereignty. Beyond Intractability*. Eds. Guy Burgess and Heidi Burgess. *Conflict Research Consortium*, University of Colorado, Boulder. Posted: September 2004.

Rasta: <http://www.beyondintractability.org/bi-essay/sovereignty>; Žiūrėta 2006 04 22.

¹⁰⁹ Brems, Eva. *Human Rights – Universality and Diversity*. Hotei Publishing, 2001, p. 84.

¹¹⁰ Longworth, Richard C. *Human Rights Increasingly Takes Precedence Over Sovereignty in Foreign Affairs*. Chicago Tribune. Rasta: http://www.tibet.ca/en/newsroom/wtn/archive/old?y=1999&m=12&p=9_6; Žiūrėta 2009 10 14.

Šaltojo karo pabaiga atnešė didelių / svarbių pokyčių globalinėje sistemoje, o pasak, J. W. Dacyl, ryškiausias pokytis yra susijęs su žmogaus teisių ir valstybės suvereniteto svarbos kaita. Po Šaltojo karo surengtos humanitarinės intervencijos byloja apie pabaigą (silpnėjimą) po Vestfalinio suvereniteto ir žmogaus teisių stiprėjimą pasaulinėje politikoje¹¹¹, arba kitaip tariant žmogaus teisių viršenybę valstybės suvereniteto atžvilgiu. Esminiu pokyčiu, sąlygojusiu žmogaus teisių svarbos didėjimą po Šaltojo karo, laikoma globalizacija. Šiandien naujos rinkos, naujos technologijos, nauji dalyviai bei naujos taisyklės greičiau ir stipriau nei bet kada ankščiau susieja planetos žmones ir leidžia šiuolaikinę pasaulio bendruomenę įvardinti kaip „globalinį kaimą“¹¹², kuriame apie įvykį iš karto sužino visi to kaimo gyventojai. Nors žmogaus teisių pažeidimai, kai kurie šiurkštesni nei dabar, vykdavo ir ankščiau, tačiau apie juos žinodavo tik nedaugelis. Šiandien stiprėjant „globalinio kaimo“ fenomenui, modernių informacinių technologijų dėka apie įvykius, įskaitant masinius žmogaus teisių pažeidimus, vienoje pasaulio šalyje greitai sužino kitų šalių gyventojai, todėl juos ignoruoti tampa sudėtingiau. Be to, globalizacijos įtakoje įvykiai ir procesai atskiroje pasaulio dalyje yra glaudžiai susiję vienas su kitu, todėl, pasak T. Blair, „negalima atsukti nugaros konfliktams ir žmogaus teisių pažeidimams kitose šalyse, jei mes norime būti saugūs“¹¹³.

Apibendrinant galima teigti, kad įtampos tarp žmogaus teisių ir valstybės suvereniteto atsiradimą sąlygojo grandininė keletų veiksmų reakcija, kurią grafiškai galima išreikšti taip: (žr. 1 schemą).

1 Schema. Žmogaus teisių ir valstybės suvereniteto dilemos vystymasis

Šiurkštūs žmogaus teisių pažeidimai → didėjantis dėmesys žmogaus teisėms → tarptautinio žmogaus teisių režimo sukūrimas ir plėtra → globalizacija → žmogaus teisių ir valstybės suvereniteto įtampa

Šaltinis. Sudaryta autorės.

Taigi didėjantis dėmesys žmogaus teisėms visų pirma buvo sąlygotas šiurkščių žmogaus teisių pažeidimų, daugiausiai Antrojo Pasaulinio karo metu. Savo ruožtu susirūpinimas žmogaus teisių apsauga, didėjantis dėmesys žmogaus teisėms skatino kurti įvairius žmogaus teisių apsaugos instrumentus (daugiašales sutartis, konvencijas, deklaracijas ir kt.), kuriais būtų

¹¹¹ Dacyl, Janina W. *Sovereignty versus Human Rights: From Past Discourses to Contemporary Dilemmas*. Rasta: http://repository.forcedmigration.org/show_metadata.jsp?pid=fmo:993; Žiūrėta 2009 11 08.

¹¹² Pastaba. Sąvoką „globalinis kaimas“ (angl. global village) XX a. septinajame dešimtmetyje knygoje „The Gutenberg Galaxy“ pavartojo M. McLuhan. Terminu „globalinis kaimas“ autorius įvardino spartėjančią pasaulio integraciją, kurią lemia elektroninių technologijų plėtra. Šiandien „globalinis kaimas“ – metafora, apibūdinanti globalinį „artumą“, laiko ir erdvės susispaudimą.

¹¹³ Bellamy, Alex J. *Responsibility to Protect: The Global Effort To End Mass Atrocities*. Polity Press, 2009, p. 25.

siekama apsaugoti ir puoselėti žmogaus teises ir laisves. Galiausiai globalizacija gali būti įvardijamas kaip galutinis elementas šioje grandinėje, suteikiantis postūmį tolimesnei tarptautinio žmogaus teisių režimo plėtrai. Nepaisant to, kad visi grandinės elementai yra svarbūs, visgi galima manyti, kad svarbiausias elementas šioje grandinėje yra tarptautinis žmogaus teisių režimas, kuris drauge su globalizacija šiuolaikiniame pasaulyje tampa jėga, sąlygojančia vis didesnę žmogaus teisių ir valstybės suvereniteto įtampą.

Pažymėtina, kad tam tikrų tarptautinės teisės nuostatų dvilypiškumas taip pat nemažai įtakoja įtampos tarp žmogaus teisių ir valstybės suvereniteto egzistavimą praktikoje ir tam tikrais aspektais net ją sąlygoja, kadangi tam tikrų tarptautinės teisės nuostatų nekonkretumas suteikia pagrindo atitinkamiems tarptautinės arenos veikėjams jas interpretuoti sau palankia linkme. Ši įtampa bene geriausiai atsispindi viename svarbiausių tarptautinių dokumentų – JT chartijoje, kurios atitinkamos nuostatos aiškiai puoselėja valstybės suvereniteto principą, o kitos – žmogaus teises (plačiau žr. 1.1 ir 2.1). Kalbant apie valstybės suvereniteto ir žmogaus teisių prieštaravimą JT chartijoje dera pastebėti, kad požiūris į žmogaus teisių ir valstybės suvereniteto tarpusavio santykį priklauso nuo to, *kaip* ir *kuomet* yra skaitoma JT chartija. Jei, pasak J. Conlon, XX a. viduryje formuojantis JT pagrindiniame JT chartijos dėmesio centre buvo valstybės suverenitetas ir skaitant šį dokumentą buvo aišku, kad jos nuostatomis siekiama apsaugoti valstybės suverenitetą, tai XX a. pabaigoje, K. Anann teigimu, skaitant JT chartiją aiškiau nei bet kada ankščiau yra suprantama, kad jos nuostatos siekia apsaugoti individus, o ne tuos, kurie pažeidžia žmogaus teises¹¹⁴, t.y. valstybes. Bet kuriuo atveju priešprieša tarp žmogaus teisių ir valstybės suvereniteto JT chartijoje egzistuoja, skiriasi atitinkamų jos nuostatų interpretacija. Galiausiai teigiama, kad tai, kas kalbama apie suvereniteto ir žmogaus teisių kovą iš tiesų yra politinis galvosūkis, kaip realizuoti JT tikslus – plėtoti draugiškus tautų santykius ir skatinti pagarbą visoms žmogaus teisėms ir laisvėms, arba kitaip tariant – kaip suderinti pagarbą valstybės suverenitetui su žmogaus teisių pagarba ir puoselėjimu.

Kitas svarbus tarptautinis dokumentas, kuriame išvelgtina žmogaus teisių ir valstybės suvereniteto priešprieša yra Visuotinė žmogaus teisių deklaracija (1948 m.). Jos preambulėje teigiama, „*kad būtina skatinti draugiškų tautų santykių plėtrą*“¹¹⁵. Pastaroji nuostata dažnai yra interpretuojama kaip siekis išsaugoti ir puoselėti valstybės suverenitetą. Visgi deklaracijos 28 straipsnyje taip pat minima, kad „*kiekvienas turi teisę į tokią socialinę ir tarptautinę santvarką, kurioje gali būti visiškai įgyvendinamos šioje Deklaracijoje išdėstytos teisės ir laisvės*“¹¹⁶. Ši

¹¹⁴ Annan, Kofi A. *Two Concepts of Sovereignty*. The Economist (18 September 1999).

Rasta: <http://www.un.org/News/ossg/sg/stories/kaecon.html>; Žiūrėta 2009 09 17.

¹¹⁵ *Visuotinė žmogaus teisių deklaracija*.

Rasta: http://www3.lrs.lt/pls/inter3/dokpaieska.showdoc_l?p_id=278385&p_query=&p_tr2=; Žiūrėta 2009 03 17.

¹¹⁶ Ibid.

nuostata apibrėžia siektinumą puoselėti žmogaus teises – ne tik prigimtines (teisę į gyvybę, orumą), bet ir socialines (teisę į darbą, tinkamas darbo sąlygas).

Panaši, kaip ir Visuotinėje žmogaus teisių deklaracijoje, žmogaus teisių ir valstybės suvereniteto priešprieša randama Vienos deklaracijoje (1993 m.), atkartojančioje pagrindinius Visuotinėje žmogaus teisių deklaracijoje įvardytus žmogaus teisių principus. Šioje deklaracijoje, kurioje didžioji dalis nuostatų aiškiai puoselėja pagrindinius žmogaus teisių principus, yra ir nuostatų (pavyzdžiui, 6 ir 33 str.), kuriose kalbama apie taikių ir draugiškų santykių tarp valstybių svarbą. Pastarosios nuostatos, kaip ir Visuotinės žmogaus teisių deklaracijos atveju, interpretuotinos kaip siekis apsaugoti valstybės suvereniteto ir nesikišimo į valstybės vidaus reikalus principus. Be to, Vienos deklaracijos 2 straipsnyje teigiama, kad „*visos tautos turi apsisprendimo teisę. Remdamosi šia teise jos gali laisvai nuspręsti dėl savo politinių institucijų ir siekti savo ekonominio, socialinio ir kultūrinio vystymosi*“¹¹⁷. Ši nuostata gali būti interpretuojama, kaip valstybės teisė autonomiškai, be kitų šalių įsikišimo tvarkyti savo vidaus reikalus. Galiausiai, deklaracijos preambulėje teigiama, kad priimant deklaraciją yra „*patvirtinami JT chartijos ir Visuotinės žmogaus teisių deklaracijos tikslai ir principai*“¹¹⁸, o kaip jau minėta, vieni pagrindinių JT chartijos tikslų yra plėtoti draugiškus tautų santykius ir skatinti pagarbą visoms žmogaus teisėms ir laisvėms. Tad Vienos deklaracija, apjungianti tam tikrus JT chartijos ir Visuotinės žmogaus teisių deklaracijos – dokumentų, kuriuose glūdi žmogaus teisių ir valstybės suvereniteto priešprieša – aspektus, taip pat atspindi žmogaus teisių ir valstybės suvereniteto įtampą

Be JT chartijos, Visuotinės žmogaus teisių deklaracijos, Vienos deklaracijos dar yra kitų tarptautinių dokumentų, kuriuose galima išvelgti žmogaus teisių ir valstybės suvereniteto įtampą. Iš esmės ši įtampa išvelgtina daugelyje pagrindinių tarptautinių dokumentų, siekiančių apsaugoti žmogaus teises ir laisves, pavyzdžiui, Konvencijoje dėl kelio užkirtimo genocido nusikaltimui ir baudimo už jį (1948 m.), Tarptautiniame pilietinių ir politinių teisių pakte (1966 m.), Tarptautiniame ekonominių, socialinių ir kultūrinių teisių pakte (1966 m.), Tarptautinėje konvencijoje dėl visų formų rasinės diskriminacijos panaikinimo (1966 m.), Konvencijoje dėl visų formų diskriminacijos panaikinimo moterims (1979 m.), Konvencijoje prieš kankinimą ir kitokį žiaurų, nežmonišką ar žeminantį elgesį ir baudimą (1984 m.), Konvencijoje dėl vaiko teisių (1989 m.) ir kt. Visos šios daugiašalės konvencijos, ratifikuotos daugelio pasaulio šalių, apriboja tam tikrus valstybės veiksmus savo piliečių atžvilgiu, tad savo ruožtu apriboja ir valstybės suverenitetą, tačiau nė viename iš šių dokumentų, kaip ir aukščiau nagrinėtų, nėra

¹¹⁷ *Vienna Declaration and Programme of Action*. Adopted by the World Conference on Human Rights in Vienna on 25 June 1993. Rasta: <http://www2.ohchr.org/english/law/pdf/vienna.pdf>; Žiūrėta 2011 09 29.

¹¹⁸ *Ibid.*

numatyta tam tikra nuostata, suteikianti pagrindą surengti intervenciją į kitą valstybę ir pažeisti valstybės suverenitetą siekiant apsaugoti tam tikras žmogaus teises, kurios saugo atitinkamos žmogaus teisių konvencijos¹¹⁹. Pagrindinė šių daugiašalių sutarčių idėja – „žmogaus teisės yra tarptautinio susirūpinimo centre, nepriklauso išimtinai valstybės vidaus kompetencijai ir tai, kad tarptautinė bendruomenė didesne vertybe laiko žmogaus teises, o ne valstybės suverenitetą“¹²⁰.

Pažymėtina, kad pagrindiniai dokumentai, kuriuose išvelgiama valstybės suvereniteto ir žmogaus teisių priešprieša, yra laikoma, kad atspindi daugiau Vakarų pasaulio poziciją. Tuo tarpu Nevakarų pasauliui priskiriamų šalių dokumentuose dėl žmogaus teisių išreiškiama kiek aiškesnė ir griežtesnė pozicija šiuo klausimu. Pavyzdžiui, 1993 m. Bankoko deklaracijoje dėl žmogaus teisių, kurioje buvo išsakytas Azijos valstybių požiūris į žmogaus teises, pabrėžiama pagarba nacionaliniam suverenitetui, teritoriniam vientisumui ir nesikišimo į valstybės vidaus reikalus principui bei teigiama, kad „negalima naudotis žmogaus teisėmis kaip politinio spaudimo įrankiu“¹²¹. Šiuo atveju priešingai, nei JT chartijoje ar Visuotinėje žmogaus teisių deklaracijoje, aiškiai pabrėžiama, kad žmogaus teisės negali būti naudojamos kaip priedanga kitiems, nei žmogaus teisių apsaugos, tikslams siekti, t.y. paliekama mažiau vietos interpretacijoms. Manytina, kad viena iš esminių tokios pozicijos priežasčių – Nevakarų pasaulio valstybių nuomonė, kad Vakarų šalys prisidengdamos žmogaus teisėmis dažnai kišasi į jų šalių vidaus reikalus vedamos visai kitokių tikslų (pavyzdžiui, siekio plėsti savo įtakos zoną ir kt.), o ne iš tiesų norėdamos apginti / apsaugoti žmogaus teises.

Apibendrinant galima teigti, kad žmogaus teisių ir valstybės suvereniteto įtampos atsiradimą sąlygoja prioritetų kaita – perėjimas nuo valstybės link žmogaus interesų apsaugos, gynimo. Viena pagrindinių priežasčių, kodėl šiandien praktikoje kyla žmogaus teisių ir valstybės suvereniteto suderinamumo / prieštaravimo problema yra tai, kad nėra nė vieno tarptautinio dokumento, kuriame būtų aiškiai išsakyta visuotinai pripažinta nuomonė dėl valstybės suvereniteto ir žmogaus teisių tarpusavio sąryšio, t.y. nėra pasakoma kas – žmogaus teisės ir valstybės suverenitetas – yra aukštesnė vertybė ir / ar kuomet, esant kokioms situacijoms, susijusiomis su žmogaus teisių pažeidimais, galima pažeisti atitinkamos valstybės suverenitetą. Dabartiniu metu pagrindinių tarptautinių dokumentų nuostatų dvilypiškumas, pakankamai laisvas jų interpretavimas sąlygoja, kad jų nuostatos neretai tampa manipuliacija, politinių žaidimų įrankiu, t.y. tarptautinės teisės nuostatos yra interpretuojamos taip, kaip yra palankiau atitinkamiems tarptautinės arenos veikėjams.

¹¹⁹ Conlon, Justin., p. 81.

¹²⁰ Ibid., p. 81.

¹²¹ Varennes, Fernand. *Asia-Pacific Human Rights Documents and Resources, I volume*. Martinus Nijhoff Publishers, 1998, p. 89.

3.2 Žmogaus teisių ir valstybės suvereniteto nesuderinamumas

J. Donnelly teigia, kad žmogaus teisės ir valstybės suverenitetas įprastai yra matomi kaip vienas kitam prieštaraujantys: valstybės teisė yra priešpastatoma individo teisėms; 1648 m. Vestfalijos taikos sutartis priešpastatoma 1948 m. Visuotinei žmogaus teisių deklaracijai¹²². Atsižvelgiant į tai, nėra nuostabu, kad šiandien tarptautinės žmogaus teisės yra įvardijamos kaip viena iš pagrindinių grėsmių šiuolaikiniam nacionaliniam suverenitetui. Šiuo atveju žmogaus teisės, o konkrečiai tarptautiniai žmogaus teisių įsipareigojimai, yra matomi kaip ardantys (Bettati), kenkiantys (Schwab; Pollis) bei silpninantys (Jacobsen; Lawson) valstybės suverenitetą¹²³. Savo ruožtu valstybės suverenitetas yra suvokiamas kaip pagrindinis grėsmės šaltinis, kliudantis efektyviai įgyvendinti žmogaus teises bei jų apsaugą. Tad, pasak V. Popovski, dviejų pagrindinių tarptautinės teisės vertybių koegzistavimas nėra lengvas; „*šiuolaikiniame pasaulyje jos dažniau yra matomos kaip konfrontuojančios nei bendradarbiaujančios*“¹²⁴. Visgi šiuo atveju atidžiau panagrinėjus žmogaus teisių ir valstybės suvereniteto tarpusavio sąryšį galima pastebėti, kad priešprieša pirmiausia iškyla tuomet, kai kalbama apie *tarptautinį* žmogaus teisių ir *nacionalinį (vidinį)* valstybės suvereniteto lygmenis, t.y. prieštaravimas kyla tarp skirtingų nagrinėjamų aspektų lygmenų – tarptautinio ir nacionalinio¹²⁵.

Egzistuojančiame žmogaus teisių ir valstybės suvereniteto nesuderinamumo / prieštaravimo kontekste tradiciškai išskirtinos dvi pagrindinės pažiūrų „stovyklės“. Pirmajai stovyklai galima priskirti autorius, teigiančius, kad žmogaus teisės yra aukštesnė vertybė už valstybės suverenitetą. Pastarajai stovyklai priskirtini Vakarų tradicijai, ypač JAV, priklausantys autoriai (pavyzdžiui, J. Conlon ir kt.). Tuo tarpu antrajai stovyklai priskirtini autoriai laikosi pozicijos, kad valstybės suverenitetas negali būti pamintas vardan siekio apsaugoti žmogaus teises. Tokia pozicija labiausiai paplitusi tarp azijietiška¹²⁶ tradicijai priskiriamų autorių, kaip, pavyzdžiui X. Yu. Tad šiuo atveju galima teigti, kad pažiūrų į žmogaus teisių ir valstybės suvereniteto tarpusavio santykių takoskyra yra sąlygota kultūrinių tradicijų.

Tuo tarpu rusų autorius A. Sungurov skirtingas valstybių pozicijas dėl valstybės suvereniteto ir žmogaus teisių sąryšio yra linkęs susieti su šalies išsivystymo lygiu; skirtingo išsivystymo šalys turi skirtingą suvokimą apie žmogaus teises ir valstybės suverenitetą, todėl ir

¹²² Donnelly, Jack. *State Sovereignty and Human Rights*.

Rasta: <http://www.du.edu/~jdonnell/papers/hrsov%20v4a.htm>; Žiūrėta 2006 11 23.

¹²³ Ibid.

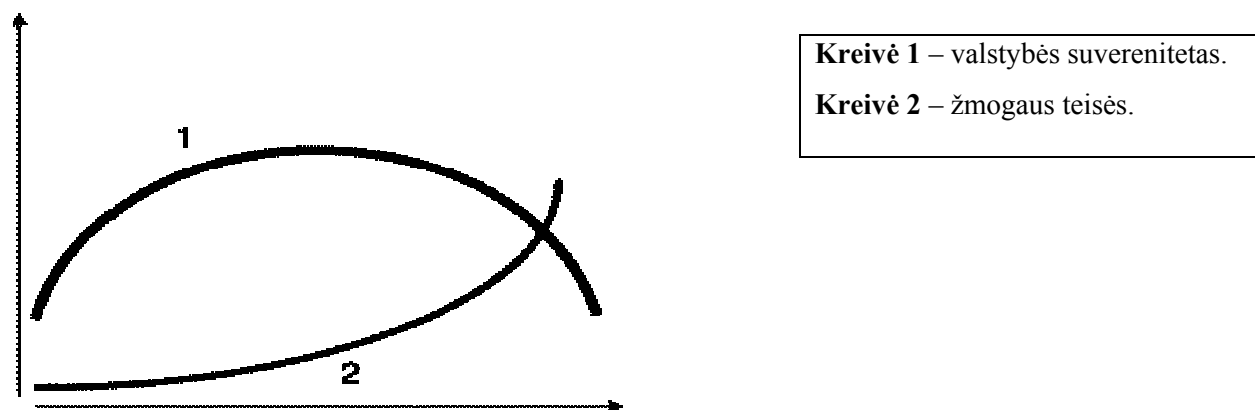
¹²⁴ Popovski, Vesselin.

¹²⁵ Pastaba. Toliau darbe kalbant tarp žmogaus teisių ir valstybės suvereniteto kylantį prieštaravimą turima omenyje tarptautinis žmogaus teisių ir nacionalinis valstybės suvereniteto lygmuo.

¹²⁶ Pastaba. Afrikos tradicijoje susirūpinimas nacionaliniu suverenitetu yra mažesnis nei azijietiška žmogaus teisių diskurse, todėl daugiau dėmesio yra skiriama būtent Azijietiška tradicijai.

kyla nesutarimai šiuo klausimu. Pasak jo, įprasta, kad žmogaus teises aukštesne už suverenitetą vertybe laiko labiau išsivysčiusios šalys, o valstybės suverenitetą – žemesnio išsivystymo valstybės¹²⁷. Taip pat svarbu pažymėti, kad tuomet, kai konfliktuojančios šalys yra skirtingo išsivystymo jos veikia pagal skirtingas žaidimo taisykles, todėl „labiau išsivysčiusių valstybių apeliavimas į žmogaus teises tokio paties lygmens nepasiekusių valstybių gali būti traktuojamas kaip agresija ir suvereniteto pažeidimas“¹²⁸. A. Sungurov pažymi, kad suvereniteto svarba auga visuomenei pereinant iš iki-modernios visuomenės į modernią, o sumažėja post-modernioje fazėje. Žmogaus teisių atveju viskas yra priešingai: iki-moderniuoju laikotarpiu žmogaus teisių apsauga nėra aktuali, o ji pradeda augti moderniuoju laikotarpiu ir post-moderniojo laikotarpio metu jos svarba toliau auga¹²⁹. Remiantis minėtuoju rusų autoriumi, valstybės suvereniteto ir žmogaus teisių prioritetai susikerta industrinės ir poindustrinės visuomenės ribose (žr. 1 pav.).

1 Paveikslas. Žmogaus teisių ir valstybės suvereniteto svarbos kaita

Šaltinis. Сунгуров, Александр. Миропорядок XXI Веке: Суверенитет Государства и Защита Прав Человека. Rasta: <http://www.prof.msu.ru/publ/balk/005.htm>; Žiūrėta 2009 10 03.

Taigi apibendrinant galima teigti, kad šiuolaikiniame pasaulyje nesutarimas dėl žmogaus teisių ir valstybės suvereniteto tarpusavio sąryšio pirmiausiai egzistuoja todėl, kad labai skiriasi valstybių išsivystymo lygmuo ir jų kultūrinės tradicijos, sąlygojančios požiūrių į tuos pačius klausimus takoskyrą.

Žemiau plačiau aptariami du alternatyvūs požiūriai į žmogaus teisių ir valstybės suvereniteto nesuderinamumą.

¹²⁷ Сунгуров, Александр. Миропорядок XXI Веке: Суверенитет Государства и Защита Прав Человека. Rasta: <http://www.prof.msu.ru/publ/balk/005.htm>; Žiūrėta 2009 10 03.

¹²⁸ Ibid.

¹²⁹ Ibid.

3.2.1 Žmogaus teisių viršenybė valstybės suvereniteto atžvilgiu

Daugelyje Vakarietiškoje tradicijai priskiriamų autorių (pavyzdžiui, S. Hoffmann, J. Conlon) darbuose, išleistuose po Šaltojo karo pabaigos ir nagrinėjančiuose žmogaus teisių ir valstybės suvereniteto klausimus, dominuoja pozicija, kad *žmogaus teisės yra aukščiau už valstybės suverenitetą*. Stipriausi šios idėjos šalininkai yra stabilios, turtingos Vakarų demokratijos, kur žmogus ir jo teisės yra laikoma aukščiausia vertybe, už kurią nėra jokios kitos aukštesnės vertybės, todėl manoma, kad esant žmogaus teisių pažeidimams turi būti imamasi priemonių joms apsaugoti¹³⁰. N. D. Thang pastebi, kad kai kurie šios pozicijos atstovai net teigia, kad nedemokratinės valstybės, kurios negerbia žmogaus teisių nėra laikomos suvereniomis valstybėmis¹³¹. Pastarąjį teiginį papildė J. Merriam teigdamas, kad „*vyriausybė, kuri vykdo šiurkščius žmogaus teisių pažeidimus nepateisina tikslu, dėl kurių ji egzistuoja, ir ne tik netenka savo vidinio teisėtumo, bet ir tarptautinio taip pat*“¹³² bei S. Hoffmann, kuris teigia kad „*valstybė, kuri turi suverenitetą nusipelno pagarbos tik tuo atveju ir tol, kol ji saugo pagrindines savo piliečių teises*“¹³³. Pastarieji teiginiai ne tik byloja apie vienareikšmišką Vakarų poziciją žmogaus teisių ir valstybės suvereniteto tarpusavio sąryšio klausimu, bet ir iškelia klausimą: jei valstybė negerbianči žmogaus teisių yra suvokiama kaip nesuvereni ar tuomet verta kalbėti apie prieštaravimą tarp žmogaus ir valstybės suvereniteto? Juk, jei valstybė neužtikrinanti savo piliečių teisių yra traktuojama, kaip nesuvereni, tuomet visos diskusijos apie tai, kam – žmogaus teisėms ar valstybės suverenitetui – turėtų būti suteikiamas prioritetas, tampa beprasmės. Visgi tai yra pernelyg kraštutinė nuomonė, kuri nėra plačiai diskutuojama. Pažymėtina, kad žmogaus teisių kaip aukščiausios vertybės argumentas dažnai yra pasitelkiamas siekiant pateisinti humanitarines / karines intervencijas¹³⁴, kitaip tariant – įsikišimą į suverenios valstybės vidaus reikalus. Pasak J. Conlon, tam tikrais atvejais vienintelis arba bene geriausias būdas apsaugoti žmogaus teises yra pažeisti tam tikros valstybės suverenitetą¹³⁵. Be to, manoma, kad humanitarinių intervencijų nesurengimas, kuomet vykdomi šiurkštūs žmogaus teisių

¹³⁰ Ringer, Ryan. *In Defence of Others: Does Sovereignty Trump Human Rights*.

Rasta: <http://www.angelfire.com/vamp/seashore/sovhum.html>; Žiūrėta 2009 12 03.

¹³¹ Thang, Nguyen Duc. *Nature of the Theory "Human Rights Rank Above State Sovereignty"*.

Rasta: <http://www.presscenter.org.vn/en//images/Nature%20of%20the%20theory.doc>; Žiūrėta 2009 09 17.

¹³² Conlon, Justin., p. 82.

¹³³ Popovski, Vesselin.

¹³⁴ Pastaba. Kai kurie autoriai, kaip pavyzdžiui J. Merriam, S. Simon, teigia, kad intervencijos, kuriomis siekiama sustabdyti šiurkščius žmogaus teisių pažeidimus neapima suvereniteto pažeidimo ir nepažeidžia JT chartijos nuostatų, saugojančių ir puoselėjančių valstybės suverenitetą bei ribojančių jėgos panaudojimą. Sutelkiant dėmesį į JT chartijos 2 straipsnio 4 punktą, S. Simon teigia, kad humanitarinės intervencijos neapima jėgos panaudojimą nė vieno iš trijų minėtame straipsnyje paminėtų būdų: humanitarinė intervencija nepažeidžia valstybės teritorinio vientisumo principo, nes ji neapima „ilgalaikio dalies teritorijos praradimo“; taip pat nepažeidžia valstybės politinės nepriklausomybės principo, nes humanitarinė intervencija neapima nuolatinio valstybės nepriklausomybės praradimo. Galiausiai humanitarinė intervencija nepažeidžia ir JT chartijos tikslų, nes vienas iš jos tikslų yra apsaugoti žmogaus teises. Be to, JT valstybės narės yra įsipareigojusios, kad imsis veiksmų siekiant skatinti žmogaus teises.

¹³⁵ Conlon, Justin., p. 79.

pažeidimai. gali ne tik sukelti didesnių žmogaus teisių pažeidimų, bet ir kelti grėsmę tarptautinei taikai ir stabilumui. Šioje vietoje dera prisiminti, kad po Šaltojo karo pabaigos JT ST pradėjo iš naujo interpretuoti JT chartiją labiau palaikant žmogaus teises mažesnės valstybės suvereniteto apsaugos sąskaita. Po daugybės rezoliucijų JT pateisino intervencijas į valstybės vidaus reikalus be valstybės sutikimo. Tokiais atvejais kaip Somalyje, Bosnijoje, Kosove ST pamažu išplėtojo tarptautinių grėsmių sampratą, kuriant taiką ir saugumą ir taip pateisinant intervencijas aplinkybėmis, kurios būtų neįmanomas praeityje¹³⁶. Buvęs Serbijos valstybės vadovas S. Miloševićius, reaguodamas į tokius JT tautų veiksmus teigė, kad nuo šiol „valstybės suverenitetas jau nebėra išvengiamas skydas nei genocido nusikaltimams, nei karinėms intervencijoms”¹³⁷.

Vakarietiškoji perspektyva, išaukštinanti individą ir jo teises, susilaukia aršios šios teorijos oponentų kritikos, kurie tokią poziciją linkę sieti su imperialistiniais Vakarų siekiais, o žmogaus teisės šiuo atveju yra suvokiamos tik kaip priedanga šiems siekiams įgyvendinti¹³⁸. Remiantis N. D. Thang, jei ankščiau siekiant išplėsti savo įtakos zoną valstybės užgrobdavo joms svarbias teritorijas, tai šiandien kaip politinės įtakos zonos plėtimo įrankis naudojamos žmogaus teisės¹³⁹. Žvelgiant empiriškai – valstybės visais laikais siekė, siekia ir sieks plėsti savo įtakos sferas, tik bėgant metams gali kisti / kinta tam naudojamos priemonės ir įrankiai.

Apibendrinant galima teigti, kad stipriausi idėjos, kad žmogaus teisės yra aukštesnė vertybė už nacionalinį suverenitetą, rėmėjai yra Vakarų šalys, kuriose yra išaukštinamas individas ir jo teisės; taip pat ši teorija yra labai palanki humanitarinių intervencijų šalininkams, kuriems žmogaus teisių argumentas tampa pateisinimu įsikišant į suverenios valstybės vidaus reikalus, siekiant apsaugoti žmogaus teises.

3.2.2 Valstybės suvereniteto viršenybė žmogaus teisių atžvilgiu

Remiantis Z. Majie, Kinijos bendruomeniškumu / kolektyvizmu grįstas žmogaus teisių suvokimas iš esmės skiriasi nuo individualizmu persmelktos Vakarietiškosios žmogaus teisių sampratos¹⁴⁰. Skirtingas nei Vakarų pasaulio požiūris į pačią žmogaus teisių sampratą sąlygoja skirtingą požiūrį į žmogaus teisių ir valstybės suvereniteto tarpusavio sąryšį. Šiuo atveju jis yra priešingas, nei Vakarietiškoje perspektyvoje, t.y. svarbesne vertybe yra laikomas valstybės suverenitetas, o ne žmogaus teisės. „Iš tiesų, nacionalinis suverenitetas yra daug svarbesnis nei

¹³⁶ *The Responsibility to Protect: Research, Bibliography, Background: Supplemental Volume to the Report of the International Commission on Intervention and State Sovereignty*. p. 9–10.

¹³⁷ Power, Samantha. *Genocide and America*. The New York Review of Books.

Rasta: http://www.nybooks.com/articles/article-preview?article_id=15183; Žiūrėta 2008 04 17.

¹³⁸ Thang, Nguyen Duc.

¹³⁹ Ibid.

¹⁴⁰ Yu, Xintian. *Cultural Impact on International Relations, Chinese Philosophical Studies*. CRVP 2002, p. 79.

*žmogaus teisės, bet grupė septynių (ar aštuonių) [galingiausių pasaulio valstybių] dažnai pažeidžia neturtingų ir silpnų Trečiojo pasaulio šalių suverenitetą*¹⁴¹ – teigė Kinijos politinis lyderis D. Xioping. Pastarasis teiginys ne tik išryškina nacionalinio suvereniteto svarbą azijietiškoje tradicijoje, bet ir iliustruoja kitą svarbų aspektą – pažeisti valstybės suverenitetą įprastai yra linkusios galingiausios pasaulio valstybės, o suverenitetas įprastai yra pažeidžiamas silpnų, besivystančių valstybių. Jei pažvelgtume į pastaraisiais dešimtmečiais surengtas humanitarines / karines intervencijas, nebūtų galima nesutikti su tokiais D. Xiaoping teiginiais. 2008 m. P. L. Sullivan ir M. T. Koch paskelbto tyrimo apie 1945–2003 m. laikotarpiu galingųjų valstybių (JAV, Rusijos, Prancūzijos, Kinijos, Didžiosios Britanijos) surengtas karines intervencijas, rezultatai rodo, kad dažniausiai valstybės suverenitetą linkusi pažeisti valstybė yra JAV – šių dienų hegemonas –, kuri nagrinėtų laikotarpiu surengė beveik trečdalį visų nagrinėtų intervencijų – 35¹⁴². Dažną JAV intervencijų rengimą galima sieti su jos siekiu propaguoti savo puoselėjamas vertybes – demokratiją, laisvę, žmogaus teises –, ir plėsti savo įtakos zonas. Žvelgiant į valstybes, į kurias įprastai surengiamos intervencijos vėlgi tendencija akivaizdi: remiantis tuo pačiu minėtu tyrimu, daugiausia intervencijų surengta į Azijos ir Afrikos valstybes, t.y. į besivystančias, silpnųjų kategorijai priskiriamas valstybes. Tad šiuo atveju tam tikra prasme žmogaus teisių ir valstybės suvereniteto priešpriešą galima apibūdinti kaip savotišką „stipriųjų“ ir „silpnųjų“ konfrontaciją.

Valstybės suvereniteto išaukštinimo idėja taip pat atsispindi Kinijos prezidento J. Zemin 1995 m. JT pasakymo kalboje. Joje teigiama, kad „*valstybės suverenitetas yra neliečiamas. Jokia valstybė neturi teisės kištis į kitos šalies vidaus reikalus. Kai kurios didžiosios valstybės dažnai kaip pretekstą naudodamosi „laisvė“, „demokratija“ ar „žmogaus teisėmis“ kėsiasi į kitų valstybių suverenitetą, kišdamos į jų vidaus reikalus, žalodamos / gadindamos kitų šalių vienybę arba jų tautų solidarumą. Tai yra pagrindinis veiksnys, trukdantis įgyvendinti taiką šiuolaikiniame pasaulyje*“¹⁴³. Pastarieji teiginiai ne tik iliustruoja tai, kad, Azijos šalių¹⁴⁴ nuomone, žmogaus teisės dažnai yra naudojamos kaip pretekstas kišantis į kitos šalies vidaus reikalus, bet ir tai, kad kišimasis į kitų šalių vidaus reikalus yra traktuojamas kaip kliūtis, trukdanti įgyvendinti taiką pasaulyje. Šiuo atveju galima prisiminti Vakarietiškojią perspektyvą, kurioje, priešingai – nesikišimas į kitos šalies vidaus reikalus esant šiurkštiems žmogaus teisių pažeidimams yra suvokiamas, kaip grėsmė tarptautinei taikai ir saugumui.

¹⁴¹ Yu, Xintian., p. 81.

¹⁴² Sullivan, Patricia L., Koch, Michael T. *Military Intervention by Powerful States (MIPS) Codebook*. Rasta: http://tsulli.myweb.uga.edu/files/Data/MIPS_codebook_Sullivan.pdf; Žiūrėta: 2009 10 24.

¹⁴³ Moody, Peter R. *Asian Values*. Rasta: <http://www.questia.com/googleScholar.qst?docId=5001636525>; Žiūrėta 2009 10 24.

¹⁴⁴ Pastaba. Dzian Zemin 1995 m. sakydamas savo kalbą JT pažymėjo, kad tokia pozicija yra būdinga ne tik Kinijai, bet daugumai Azijos šalių.

Azijos šalių pozicija, kad valstybės suverenitetas negali būti pamintas vardan siekio apsaugoti žmogaus teises, yra sąlygota ne tik kultūros, bet ir dar keletu priežasčių. Pirmia, tai įsitikinimas, kad žmogaus teisės yra tiesiog politinis įrankis siekiant tam tikrų tikslų. Tokie autoriai, kaip Z. Majie, teigia, kad didžiosios Vakarų galybės kaip priedanga naudodamosi žmogaus teisėmis, jų apsauga, kišasi į kitų šalių vidaus reikalus siekdamos galios ir norėdamos išlaikyti savo dominavimą pasaulyje. Nagrinėjant azijietiška tradicijai priskiriamų autorių darbus pastebima, kad juose dažnai akcentuojama, kad negalima naudoti žmogaus teisėmis kaip politiniu įrankiu, siekiant pažeisti atitinkamos valstybės suverenitetą. Nuostata, draudžianti naudotis žmogaus teisėmis kaip politiniu įrankiu, yra įtvirtinta ir 1993 m. Bankoko deklaracijoje dėl žmogaus teisių. Tokį požiūrį galima sieti su tuo, kad į Azijos šalių vidaus reikalus, pirmiausia Kinijos, neretai kišamasi prisidengiant žmogaus teisėmis. Antra, įsitikinimas, kad, pažeidus valstybės suverenitetą, žmonės negali naudotis *tikromis* žmogaus teisėmis. Šiuo atveju manoma, kad tik tuomet, kai valstybės suverenitetas – „*aukščiausias ir svarbiausias kolektyvinių žmogaus teisių įkūnijimas*“¹⁴⁵, yra užtikrinamas, tuomet žmonėms gali būti užtikrinamos jų teisės. Pažeidus valstybės suverenitetą, iškyla grėsmė visų piliečių žmogaus teisėms. Tad valstybės suverenitetas padeda užtikrinti žmogaus teises. Be to, suvokiant suverenitetą kaip kolektyvinių teisių išraišką, valstybės suvereniteto ir žmogaus teisių priešpriešą šiuo atveju galima suvokti kaip kolektyvinių ir individualių žmogaus teisių priešpriešą.

Galiausiai suvereniteto kaip aukštesnės vertybės propagavimas yra sietinas su Nevakarų pasaulio (ne tik Azijos šalių) istorine patirtimi. „*Daugelis Trečiojo pasaulio šalių kentėjo užsienio agresiją ir priespaudą, todėl bet koks bandymas kištis į jų šalies vidaus reikalus yra traktuojamas kaip kėsinimas į jų nepriklausomybę*“¹⁴⁶. J. W. Dacyl pažymi, kad Trečiojo pasaulio šalys tradiciškai pabrėžė suvereniteto nepažeidžiamumą ir normų, apsaugančių valstybes nuo išorinio kišimosi į šalies vidaus reikalus, pirmumą: 1991 m. Generalinėje Asamblėjoje, besivystančių valstybių atstovai „*buvo ypač jautrūs dėl JT humanitarinio mechanizmo reformos kaip dėl galimo „Trojos arklio“ didžiosioms galybėms surengti intervencijas į jų valstybes po Šaltojo karo*“¹⁴⁷.

Apibendrintai galima teigti, kad pagrindinės priežastys, kodėl Nevakarų pasauliui priskiriamose šalyse vyrauja idėja, kad valstybės suverenitetas yra svarbiau už žmogaus teises, yra: skirtingas nei Vakarų pasaulio šalių žmogaus teisių suvokimas, istorinė patirtis, nuomonė,

¹⁴⁵ Yu, Xintian., p. 81.

¹⁴⁶ Ibid. p. 81.

¹⁴⁷ Dacyl, Janina W.

kad žmogaus teisės įprastai yra naudojamos kaip priedanga siekti politiniams tikslams ir įsitikinimas, kad suvereniteto pažeidimas trukdo įgyvendinti tikrąsias žmogaus teises.

Pažymėtina, kad egzistuoja ir dar viena nuomonė, pagal kurią apskritai negalima palyginti žmogaus teisių ir valstybės suvereniteto. Teigiama, kad žmonės, gyvenantys atitinkamose valstybėse ar teritorijoje, vienu metu yra įtakojami dviejų tipų santykių – žmogaus teisių ir nacionalinio suvereniteto¹⁴⁸. Šiuo atveju žmogaus teisės reiškia santykius tarp individų, tuo tarpu nacionalinis suverenitetas – santykius tarp individų bendruomenės atitinkamojoje šalyje. Šie santykiai yra skirtinguose lygmenyse ir jie turi būti traktuojami skirtingai, todėl jų negalima palyginti. Pasak N. D. Thang, vertybės, esančios skirtinguose lygmenyse, nėra logiška ir vargu ar įmanoma palyginti, todėl negalima teigti, kad žmogaus teisės yra aukščiau už valstybės suverenitetą ar atvirkščiai¹⁴⁹.

3.3 Žmogaus teisių ir valstybės suvereniteto suderinamumas

Kaip minėta, daugelis autorių, kaip pavyzdžiui J. Merriam, nagrinėjančių žmogaus teisių ir valstybės suvereniteto tarpusavio sąryšį, nuomone šios tarptautinių santykių koncepcijos nėra suderinamos tarpusavyje. Tačiau, kaip minėta, nesuderinamumas dažniausiai pastebimas kalbant apie skirtingus žmogaus teisių ir valstybės suvereniteto lygmenis (tarptautinį ir nacionalinį), taip pat egzistuojant skirtingam žmogaus teisių ir valstybės suvereniteto suvokimui. Tuo tarpu atidžiau panagrinėjus *nacionalinio* žmogaus teisių ir *nacionalinio* valstybės suvereniteto aspektų tarpusavio sąryšį galima pastebėti, kad abi šios koncepcijos papildo viena kitą arba kitaip tariant yra pozityviai suderinamos. Taigi suderinamumas tarp žmogaus teisių ir valstybės suvereniteto egzistuoja tuomet, kai kalbama apie tą patį žmogaus teisių ir valstybės suvereniteto lygmenį – nacionalinį.

Šiuo atveju įprastai kalbama apie tai, kad suvereniteto apsauga apima žmogaus teisių apsaugą, t.y. suverenitetas savyje talpina ne tik valstybės, bet ir individų apsaugą. Šiuo atveju valstybės suverenitetą suvokiant kaip žmogaus teisių įkūnijimą (panaši logika vyrauja azijietiškoje tradicijoje), valstybės suverenitetas tampa sąlyga ir garantija užtikrinti žmogaus teises. Kaip teigia I. Taylor, „*nebūtų galima kalbėti apie žmogaus teises, jei nebūtų valstybės suvereniteto*“¹⁵⁰.

J. Conlon teigimu, suverenitetas saugo žmogaus teises mažiausiai dviem būdais. Pirma, „*suverenitetas pašalina arba bent jau sumažina „karo rykštės“ riziką bei apsaugo žmones nuo*

¹⁴⁸ Thang, Nguyen Duc.

¹⁴⁹ Ibid.

¹⁵⁰ Taylor, Ian. “The People’s Republic of China”. David Ross Black, Paul Williams (eds.) *The International Politics of Mass Atrocities: the Case of Darfur*. Taylor & Francis, 2010, p. 187.

*jų teisių pažeidimų, kurie atsiranda vykstant karui*¹⁵¹. Karo metu, net ir turint pačią moderniausią karinę įrangą, neišvengiamai žūsta žmonės, ypač daug civilių gyventojų, todėl sumažinus karo riziką tuo pačiu yra sumažinama žmogaus teisių pažeidimo galimybė. Kaip pavyzdį šioje vietoje galima pateikti Antrąjį Pasaulinį karą, kurio metu, skaičiuojama, kad žuvo 35–60 milijonų gyventojų¹⁵², kurių didžiąją dalį sudarė civiliai gyventojai. Manoma, kad suvereniteto pažeidimas neretai (bet ne visuomet), sąlygoja daug didesnius žmogaus teisių pažeidimus. Šiuo atveju kaip pavyzdys pateikiamas nacių vykdytas Holokaustas. J. Conlon pastebi, kad „*nepaisant to, kad neretai Holokaustas yra apibūdinamas kaip vidinė nacių vyriausybės ataka prieš vidinius šalies gyventojus, visgi Holokaustas daugiausiai buvo vykdomas už Vokietijos ribų, pažeidžiant kaimyninių šalių suverenitetą: daugelis Holokausto aukų buvo ne vokiečiai ir daugelis miestų, kur buvo vykdomas Holokaustas buvo ne Vokietijoje*“¹⁵³. Kitas daugelio autorių pateikiamas pavyzdys, kuomet valstybės suvereniteto pažeidimas sąlygojo dar didesnius žmogaus teisių pažeidimus, – JAV invazija į Vietnamą, Kambodžą ir Laosą Vietnamo karo metu. Šio karo pabaigoje žuvo apie tris keturis milijonus vietnamiečių¹⁵⁴. Ši JAV intervencija, kuria buvo siekiama pašalinti komunistines jėgas, sąlygojo „*masinius žmogaus teisių pažeidimus, civilių bombardavimą, teritorijų užminavimą civilinėse vietose ir kitus žiaurumus prieš civilius gyventojus (prievartavimus, žudymus, kankinimus)*“¹⁵⁵. Iš esmės tai tik keletas pavyzdžių, kuomet valstybės suvereniteto pažeidimas sąlygoja dar didesnius ir šurkštesnius žmogaus teisių pažeidimus.

Antrasis būdas kaip suverenitetas saugo žmogaus teises, yra siejamas su tautos apsisprendimo teise – kaip tokia žmogaus teise ir mechanizmu realizuoti daugelį kitų svarbių žmogaus teisių¹⁵⁶. Apsisprendimo teisė reiškia žmonių galimybę laisvai, be išorinio įsikišimo, apibrėžti savo politinį statusą ir siekti savo ekonominio, socialinio ir kultūrinio vystymosi; ir visos valstybės privalo gerbti šią [apsisprendimo] teisę¹⁵⁷. Taigi suverenitetas saugodamas apsisprendimo teisę tuo pačiu saugo žmonių teisę savarankiškai apibrėžti / kurti savo ateitį, nesikišant ar nemanipuliuojant kitoms šalims. Pažymėtina, kad apsisprendimo teisės svarba yra pripažįstama daugelyje tarptautinių dokumentų, pavyzdžiui, JT chartijoje, Tarptautiniame

¹⁵¹ Conlon, Justin., p. 86.

¹⁵² Pastaba. Skirtingi šaltiniai pateikia skirtingus duomenis apie žuvusiųjų skaičių. Šiuo atveju remiamasi enciklopedijos Britannica duomenimis.

¹⁵³ Conlon, Justin., p. 87.

¹⁵⁴ *The Vietnam War – America's Longest War, American Soldiers Fought and Died Here.*

Rasta: <http://web.archive.org/web/20080604140842/http://www.vietnamwar.com/>; Žiūrėta 2009 12 04.

¹⁵⁵ Conlon, Justin., p. 87.

¹⁵⁶ Ibid., p. 89

¹⁵⁷ *Declaration on Principles of International Law Concerning Friendly Relations and Cooperation Among States in Accordance with the Charter of the United Nations*, General Assembly, Resolution No. 2625 (XXV), October 24, 1970. Rasta: http://www.unhcr.org/refworld/topic_459d17822_459d17a82_3dda1f104.0.html; Žiūrėta 2009 12 03.

pilietinių ir politinių teisių bei Tarptautiniame socialinių, ekonominių ir kultūrinių teisių paktuose, Vienos deklaracijoje ir kt. J. Conlon teigimu, „visas žmogaus teisių projektas yra arba bent jau turėtų būti mėginimas skatinti apsisprendimo teisę, tiek žmonių, tiek individų, o įvairios apsaugos (pavyzdžiui, laisvė nuo kankinimų, nediskriminavimo teisė ir kt.), išreikštos daugelyje žmogaus teisių dokumentų, yra specifinės nuostatos, kurios suteikia individams ir / ar tautoms pagrindą reikšmingai kontrolei savo gyvenimo ir ateities, yra apsisprendimo teisės esmė“¹⁵⁸. Visgi pabrėžiama, kad suverenitetas ir apsisprendimo teisė nėra identiški. Yra daugybė situacijų, kuomet suvereniteto apsauga neapima apsisprendimo teisės apsaugos. Kaip pavyzdys šiuo atveju pateikiamas totalitarinės valstybės, kuriose nėra atspindimi jos piliečių norai ir valstybės valdžia kontroliuoja savo piliečių socialinį ir individualų vystymą.

Apibendrinant teigtina, kad suverenitetas, pirmiausias vidinis, yra suderinamas su žmogaus teisėmis bei apsaugo valstybes nuo bet kokių nelogiškų kitų šalių įsikišimo į atitinkamų valstybių vidaus reikalus, kurie neretai sąlygoja žmogaus teisių pažeidimus¹⁵⁹. Tad tam tikrais atvejais (bet ne visais) suverenitetas apsaugo žmones nuo dar didesnių ir šiukštesnių jų teisių pažeidimų.

¹⁵⁸ Conlon, Justin., p. 90.

¹⁵⁹ Pastaba. J. Conlon teigia, kad dažniausiai, arba beveik visuomet valstybės suvereniteto pažeidimas kokiu nors pretekstu sąlygoja tam tikru mastu žmogaus teisių pažeidimus.

4. EMPIRINIS LIETUVOS NACIONALINĖS ŽMOGUS TEISIŲ POLITIKOS TYRIMAS: PROBLEMA IR KONTEKSTAS

„Pagarba žmogaus teisėms, jų pripažinimas visuomenine vertybe ir valstybės įsipareigojimas joms yra vienas svarbiausių šiuolaikinės demokratinės valstybės bruožų“.

V. Adamkus, Lietuvos Respublikos prezidentas

Lietuvos valstybė neseniai įžengė į trečiąją nepriklausomybės dešimtmetį. Demokratinės valstybės kelią pasirinkusi šalis nuo pat pirmųjų nepriklausomybės paskelbimo dienų įsipareigojo gerbti, saugoti ir puoselėti žmogaus teises ir laisves – vieną iš kertinių demokratinės valstybės akmenų. Toks jaunos demokratinės valstybės ryžtas šalyje įtvirtinti pagarbą žmogaus teisėms ir laisvėms žymėjo išsivadavimą iš sovietinės priespaudos, kur buvo paminti pagrindiniai žmogaus teisių ir laisvių principai, ir šalies valdančiojo politinio elito valią bei ryžtą formuoti žmogaus teisėms palankią politiką.

4.1 Nacionalinės žmogaus teisių politikos formavimas

Žmogaus teisių politika – nėra naujas fenomenas; ji tokia pati sena kaip ir pati žmogaus teisių idėja. Nors tam tikros valstybės elgesio su individualiais normos egzistavo ir seniau, visgi tokios žmogaus teisių politikos, kokia ji suvokiama šiandien, ištakos siekia XX a. vidurį, kuomet žmogaus teisių renesanso kontekste pradėjo formuotis tarptautinis žmogaus teisių režimas, apibrėžęs naujas visuotinai priimtinas valstybės elgesio su individualiais normas. Nors nuo tada pakito valstybės ir individo tarpusavio santykis pastarojo naudai, žmogaus teisių politika pradėta suvokti kaip valstybės pareiga rūpintis savo piliečiais, tačiau kaip ir ankščiau, pagrindinė atsakomybė užtikrinant žmogaus teises ir laisves tenka valstybei, kurios rėmuose formuojama ir įgyvendinama nacionalinė žmogaus teisių politika – valstybės politika, skirta skatinti ir ginti savo šalies gyventojų visas (pilietines, politines, socialines, ekonomines ir kultūrinės) žmogaus teises ir laisves.

4.1.1 Politikos formavimo modelis ir nacionalinės žmogaus teisių politikos formavimo procesas

Kiekviena nacionalinė politika pirmiausiai suvokiama kaip viena iš valstybės viešųjų politikų – *„pagrindinių sprendimų, įsipareigojimų ir veiksmų kombinacija, priimta tų, kurie turi valdžią“*¹⁶⁰. Viešoji politika taip pat gali būti suvokiama kaip *„valdžios pasirinkimas ką nors*

¹⁶⁰ Gerston, Larry N. *Public Policy Making: Process and Principles*. M. E. Sharpe, 2010. p. 7.

*daryti arba nedaryti*¹⁶¹. Tokiu būdu tiek tam tikrų politinio elito sprendimų priėmimas, tiek jų nebuvimas yra tam tikra politikos išraiška. Pažymėtina, kad nėra vieno vienintelio politikos formavimo, vieno iš pradinių¹⁶² ir svarbiausių politikos proceso etapų, modelio, tad ir vienintelio visuotinai priimtino politikos formavimo apibrėžimo, jo proceso suvokimo.

Tradiciskai politikos formavimas suvoktinas kaip vientisas procesas, tačiau „*pastaraisiais metais populiarus metodas suskaido politikos formavimąsi į sudedamuosius žingsnius ir kiekvieną jų analizuoja atskirai*“¹⁶³. Tokiu būdu politikos formavimas imamas suvokti kaip stadijinis procesas. W. Parson teigdamas, jog „*bet kurios politikos ištakos – tai tam tikras problemos pripažinimas*“¹⁶⁴, išryškina, kad pirminis politikos formavimo proceso žingsnis – problemos (tam tikro sprendžiamo klausimo) apibrėžimas. Atsižvelgiant į tai, kad nėra vieno vienintelio būdo atitinkamai problemai spręsti, politikos formavime svarbią vietą užima „*galimų politikos problemų sprendimų identifikavimo ir įvertinimo procesas*“¹⁶⁵. Šiame „apsisprendimo kaip spręsti“ etape svarbu apsvarstyti ir suformuoti įvairius galimus problemos sprendimo būdus. Tam, kad „*problemos sprendimas būtų tobulesnis politikos formavimo procesui reikia daugiau informacijos*“¹⁶⁶ – teigia C. E. Lindblom ir E. J. Woodhouse. Tai reiškia, kad prieš formuojant problemos sprendimo alternatyvas svarbu tinkamai suvokti problemos prigimtį, jos atsiradimą sąlygojančius veiksnius, priežastis ir kt., t.y. atlikti atitinkamos problemos / klausimo esamos situacijos analizę. Tad tarpinė grandis tarp problemos apibrėžimo etapo ir alternatyvių jos sprendimo būdų formulavimo – problemos atsiradimo priežasčių, situacijos analizė. Sekantis politikos formavimo žingsnis – suformuotų alternatyvų įvertinimas, jų privalumų ir trūkumų nustatymas bei optimalaus problemos sprendimo pasirinkimas. J. Stewart, D. M. Hedge, J. P. Lester teigia, kad „*pasirinkimas tarp alternatyvų, skirtų atitinkamai problemai spręsti, yra esminis politikos formavimo elementas*“¹⁶⁷, sąlygojantis tolimesnį politikos formavimo kryptį ir kt. Alternatyvūs problemos sprendimo būdai išreiškiami per politikos tikslus ir uždavinius, tad „*tam tikrų tikslų ir siekiamų politikos rezultatų nustatymas*“¹⁶⁸ bei veiksmai, priemonės,

¹⁶¹ Eisner, Marc Allen., Worsham, Jeffrey., Ringquist, Evan J. *Contemporary Regulatory Policy*. Lynne Rienner Publishers, 2000, p. 4.

¹⁶² Pastaba. Politikos, įskaitant viešosios, procesas tradiciškai apima tris pagrindinius elementus: 1) politikos formavimą; 2) politikos įgyvendinimą; ir 3) politikos vertinimą, tačiau kartais išskiriami ir kiti šios politikos proceso elementai: problemos identifikavimas ir politikos adaptavimas. Šiame darbe problemos identifikavimas yra traktuojamas kaip politikos formavimo sudedamoji dalis.

¹⁶³ Lindblom, Charles E., Woodhouse, Edward J. *Politikos formavimo procesas*. Vilnius, Algarvė, 1999, p. 18.

¹⁶⁴ Parsons, Wayne. *Viešoji politika*. Vilnius, Eugrimas, 2001, p. 90.

¹⁶⁵ Howlett, Michael. *Designing Public Policies: Principles and Instruments*. Taylor & Francis, 2011, p. 30.

¹⁶⁶ Lindblom, Charles E., Woodhouse, Edward J., p. 18.

¹⁶⁷ Stewart, Joseph, Hedge, David M., Lester, James P. *Public Policy: An Evolutionary Approach*. Cengage Learning, 2007, p. 91.

¹⁶⁸ Hardee, Karen., Feranil, Imelda., Boezwinkle, Jill., Clark, Benjamin. *The Policy Circle: A Framework for Analyzing the Components of Family Planning, Reproductive Health, Maternal Health, and HIV/AIDS Policies*. p. 15. Rasta: <http://www.policyproject.com/pubs/workingpapers/wps-11.pdf>; Žiūrėta 2012 03 08.

kuriomis numatoma siekti užsibrėžtus tikslus¹⁶⁹, taip pat yra svarbios politikos formavimo dedamosios. Pažymėtina, kad nors politikos formavimas kaip stadijinis, „žingsnis po žingsnio“ procesas C. E. Lindblom ir E. J. Woodhouse ir kt. yra kritikuotinas kaip nenatūralus, „dirbtinis ir reikalaujantis didelių intelektualinių kaštų“¹⁷⁰, visgi, pasak W. Parson, toks „stadijinio modelio privalumas yra tai, kad jis teikia racionalią struktūrą, kuri padeda įveikti realybės kompleksiskumą“¹⁷¹.

J. E. Anderson teigdamas, kad politikos formavimas primena techninio pobūdžio procesą, išvelgia du pagrindinius politikos formavimo etapus / elementus. Pirmasis etapas, kuris iš esmės apimtų anksčiau įvardytų autorių idėjas, galėtų būti įvardijamas kaip „apsisprendimas“, kurio metu „turi būti nuspręsta ar ir kas turi būti daroma atitinkamos problemos atveju“¹⁷². Tuo tarpu antrasis etapas įvardintinas kaip „sprendimo įrėminimas“, kurio metu parengiamas ir priimamas „teisės aktas ar administracinės taisyklės tam, jog tai, kas nuspręsta daryti su problema įgautų tam tikrą pagrindą“¹⁷³, t.y. planuojami vykdyti veiksmai atitinkamoje srityje yra legitimuojami. Tai, jog bet kurios politikos išraiška yra tam tikras dokumentas patvirtina Oksfordo anglų kalbos žodyne pateikiamas politikos (angl. *policy*) apibrėžimas, pagal kurį politika yra suvokiama kaip tam tikras „kursas ar veiksmų planas, priimtas vyriausybės, partijos ir pan.“¹⁷⁴ Tad, tiek remiantis J. E. Anderson, tiek Oksfordo anglų kalbos žodynu, atitinkamos formuojamos politikos išraiška turėtų materializuota – turėtų būti parengtas tam tikras dokumentas – teisės aktas (-ai), veiksmų planas, strategija ar kitas dokumentas, įrėminantis priimtus politinius sprendimus sprendžiant atitinkamą problemą. Formuojant politiką ne tik svarbu, kad priimti sprendimai atitinkamos problemos atveju būtų legitimuoti, bet svarbu ir šio dokumento turinys. Kaip pastebi J. E. Anderson, „tai, kaip yra surašytas įstatymo projektas ar kitas dokumentas ir kokios konkrečios jame išdėstytos nuostatos iš esmės gali įtakoti politikos įgyvendinimą“¹⁷⁵, todėl labai svarbu politikos formavimui skirti ypatingą dėmesį.

Apibendrinant galima teigti, kad *politikos formavimas yra kompleksinis procesas, apimantis keletą tarpusavyje susijusių aspektų: problemos (klausimo) identifikavimą; atitinkamos problemos esamos situacijos / konteksto analizę; identifiкуotos problemos galimų sprendimų būdų / alternatyvų formulavimą ir analizavimą; optimaliausio problemos sprendimo būdo nustatymą; tikslų ir veiksmų / priemonių, būtinų užsibrėžtiems tikslams pasiekti, formulavimą, kurio rezultate parengiamas ir priimamas priimtus sprendimus įrėminantis*

¹⁶⁹ Hardee, Karen., Feranil, Imelda., Boezwinkle, Jill., Clark, Benjamin, p. 15.

¹⁷⁰ Lindblom, Charles E., Woodhouse, Edward J., p. 23.

¹⁷¹ Parsons, Wayne., p. 85.

¹⁷² Anderson, James E. *Public Policymaking: An Introduction*. Cengage Learning, 2010, p. 112.

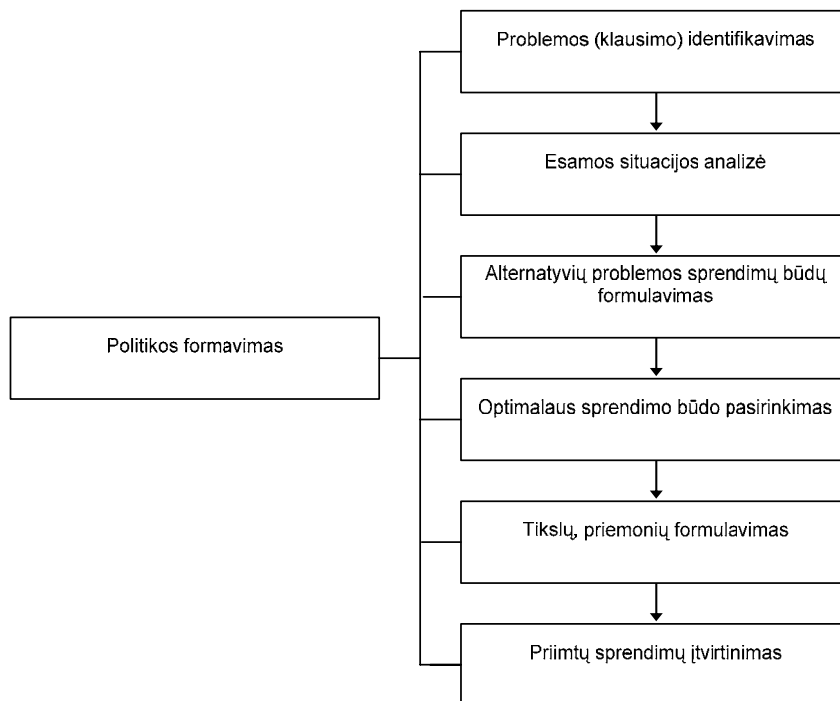
¹⁷³ Ibid., p. 112.

¹⁷⁴ *DK illustrated Oxford dictionary*. London, Dorling Kindersley: Oxford University Press, 1998, p. 632.

¹⁷⁵ Anderson, James E., p. 113.

dokumentas (teisės aktas, veikslių planas, programa, strategija ir kt.). Grafiškai ši procesą galima būti išreikšti taip:

2 Schema. Politikos formavimo proceso dedamosios

Šaltinis. Sudaryta autorės.

Atsižvelgiant į tai, kad nacionalinė žmogaus teisių politika yra viena iš viešųjų valstybės politikų jai taikytina bendra politikos formavimo proceso schema, kurios pirmasis etapas būtų sprendimo plėtoti politiką žmogaus teisių srityje priėmimas. Antrasis – išsamios esamos bendros žmogaus teisių situacijos analizės (išryškinant egzistuojančius probleminius žmogaus teisių aspektus) atlikimas. Siekiant sėkmingai suformuoti politiką žmogaus teisių apsaugos srityje svarbu aiškiai žinoti ir apibrėžti, kokia yra žmogaus teisių situacija šalyje (įskaitant įsipareigojimų žmogaus teisių srityje prisiėmimą, vykdymą ir kt.), identifikuoti pagrindinius iššūkius, problemas, jų priežastis ir kt. „Valstybei, kuri nori judėti link geresnio žmogaus teisių užtikrinimo, svarbu žinoti, kur ji yra dabar“¹⁷⁶. Pažymėtina, kad atliekant analizę svarbu ne tik įvertinti atitinkamų žmogaus teisių (pilietinių, politinių, socialinių, ekonominių ir kultūrinių) (ne)užtikrinimą, bet ir *teisinių bei institucinių* žmogaus teisių pagrindą. Pirmuoju atveju dėmesio centre – nacionalinė žmogaus teisių teisinė bazė ir jos (ne)suderinamumas su valstybės prisiimtais tarptautiniais / regioniniais įsipareigojimais žmogaus teisių srityje, taip pat ratifikuotų ir pasirašytų sutarčių situacija, o antruoju – žmogaus teisių srityje dirbančių institucijų veiklos įvertinimas. Atsižvelgiant į tai, kad išsami, visapusiška ir tiksli analizė yra esminės svarbos

¹⁷⁶ *Handbook on National Human Rights Plans of Action*. Office of the United Nations High Commissioner for Human Rights. United Nations, New York and Geneva 29 August 2002, p. 61.

Rasta: <http://www2.ohchr.org/english/about/publications/docs/nhrap.pdf>; Žiūrėta 2012 03 10.

formuojant žmogaus teisių politiką, svarbu atliekant šią analizę remtis ne tik informacija apie žmogaus teisių padėtį, pateikiamą valstybės rengiamose ataskaitose žmogaus teisių tematika, tačiau taip pat ir vadinamosiose „šešėlinėse“ žmogaus teisių nevyriausybinų organizacijų (toliau – NVO) (tiek vietinių, tiek tarptautinių NVO), JT tarptautinių žmogaus teisių sutarčių pagrindu įkurtų institucijų rengiamose ataskaitose, taip pat kita aktualia informacija žmogaus teisių tematika (pavyzdžiui, moksliniais tyrimais, studijomis ir kt.).

Atlikus esamos situacijos analizę ir išryškėjus pagrindinėms tendencijoms, formuojami ir vertinami galimi sprendimo būdai, vertinami jų privalumai, trūkumai bei pasirenkamas optimaliausias sprendimo variantas. Tuomet nustatomi politikos tikslai. Atsižvelgiant į tai, kad nėra įmanoma iš karto išspręsti visų žmogaus teisių problemų, nustatant politikos tikslus svarbu prioritezuoti ir reaguoti į pagrindinius analizės metu identifikuotus iššūkius žmogaus teisių srityje. Galiausiai – priemonių, atitinkamų veiksnių (įvairiose gyvenimo srityse, atskiroms tikslinėms grupėms), būtinų užsibrėžtiems tikslams pasiekti formulavimas. Žmogaus teisių politikos atveju išskirtinos dvi tipų priemonės: 1) *prevencinės*, siekiančios užkirsti kelią atsirasti naujiems žmogaus teisių pažeidimams ir padedančioms užtikrinti žmogaus teises, ir 2) *reakcinio*, kurių įgyvendinimu siekiama pašalinti esamus žmogaus teisių pažeidimus ir pagerinti žmogaus teisių padėtį šalyje. Prevencinės priemonės įprastai susijusios su švietėjiška veikla: visuomenės informavimo kampanijomis, taip pat žmogaus teisių ugdymu švietimo įstaigose. Pažymėtina, kad žmogaus teisių švietimas ir visuomenės sąmoningumo didinimas žmogaus teisių klausimais, sudaro sąlygas užtikrinti, kad „*individai turėtų suvokimą apie savo ir kitų žmonių teises, tuo pačiu skatina kritinį mąstymą ir abipusę pagarbą*“¹⁷⁷ ir „*yra esminė priemonė per kurią žmogaus teisių kultūra, galinti pakeisti egzistuojančius požiūrius bei sustiprinti pagarbą žmogaus teisių normoms ir sukurti pagrindą žmogaus teisių pagarbai ilguoju laikotarpiu, yra plėtojama*“¹⁷⁸ yra svarbi žmogaus teisių politikos dalis, padedanti pasiekti kitus šios politikos tikslus. Tuo tarpu reakcinio pobūdžio priemonės apimtų tam tikras institucijų, dirbančių žmogaus teisių srityje reformas, nacionalinių teisės aktų tobulinimą, jų suderinimą su prisiimtais tarptautiniais / regioniniais įsipareigojimais žmogaus teisių srityje, atitinkamų tarptautinių žmogaus teisių instrumentų ratifikavimą, pasirašymą ir kt. Paskutinis žmogaus teisių politikos, kaip ir kitų politikų atveju, etapas – priimtų sprendimų legitimavimas. Šiame kontekste paminėtina, kad 1993 m. vykusios Pasaulinės konferencijos žmogaus teisių klausimais metu priimtas Vienos deklaracijos veiksnių planas, kuriame „*siekiant paskatinti*

¹⁷⁷ *Report by the Commissioner for Human Rights, Mr Thomas Hammarberg on his visit to the Netherlands (on 21–25 September 2008), Strasbourg, 11 March 2009.*

Rasta: https://wcd.coe.int/ViewDoc.jsp?id=1417061#P177_38112; Žiūrėta 2012 03 08.

¹⁷⁸ *Handbook on National Human Rights Plans of Action.* Office of the United Nations High Commissioner for Human Rights. United Nations, New York and Geneva 29 August 2002. p. 83.

Rasta: <http://www2.ohchr.org/english/about/publications/docs/nhrap.pdf>; Žiūrėta 2012 03 10.

*sistemiškesnį požiūrį į žmogaus teisių politiką*¹⁷⁹ rekomenduojama, „kad kiekviena valstybė apsvarstyti galimybę parengti nacionalinį veiksmų planą, kuriame būtų identifikuojami konkretūs žingsniai, kuriais valstybė siektų pagerinti žmogaus teisių skatinimą ir apsaugą“¹⁸⁰. Tokiu būdu minėtojo veiksmų plano nuostatos patvirtina, kad žmogaus teisių politikos išraiška yra tam tikras dokumentas, šiuo atveju – nacionalinis žmogaus teisių planas. Pažymėtina, kad remiantis JT Nacionalinių žmogaus teisių plano rengimo gairėmis, nacionaliniuose žmogaus teisėms skirtuose dokumentuose turėtų būti nurodomi pagrindiniai siekiami tikslai, uždaviniai, veiksmai / priemonės, institucinė atsakomybė ir rodikliai, padedantys įvertinti siekiamus tikslus.

Formuojant nacionalinę žmogaus teisių politiką turėtų būti atsižvelgiama ne tik į valstybės konstitucines nuostatas, bet ir į valstybės priisiimus tarptautinius / regioninius įsipareigojimus žmogaus teisių srityje, nes kiekvienas žmogaus teisių instrumentas, kurį ratifikuoja ar prie kurio prisijungia valstybė, priskiria valstybės valdžiai tam tikrus teisinius įsipareigojimus, kurie turi būti įgyvendinti nacionaliniame lygmenyje, t.y. nacionalinės žmogaus teisių politikos nuostatos turi derėti su nuostatomis, išdėstytomis atitinkamuose tarptautiniuose žmogaus teisių dokumentuose, kuriuos yra ratifikavusi ar prisijungsi valstybė. Kaip teigia Peter R. Baehr, „tarptautiniai žmogaus teisių standartai, plėtoti nuo Antrojo Pasaulinio karo, dabar tarnauja kaip taisyklės vyriausybėms kaip reikėtų elgtis su savo šalies gyventojais“¹⁸¹ arba kitaip tariant – taisyklės, kuriomis derėtų vadovautis formuojant žmogaus teisių politiką šalyje.

Kaip ir daugelio kitų valstybės politikų atveju, taip ir žmogaus teisių politikos atveju, „labiausiai matomi politikos formavimo dalyviai yra ministrai, įstatymų leidėjai, biurokratai ir kt.“¹⁸², kitaip tariant valstybės valdžia, tačiau jie nėra vieninteliai šios proceso dalyviai. Tradiciškai demokratinio charakterio valstybėse, ypač kur egzistuoja stipri pilietinė visuomenė, įvairios interesų grupės, ypač žmogaus teisių NVO, taip pat aktyviai dalyvauja formuojant žmogaus teisių politiką. Tokiu atveju žmogaus teisių politika yra kombinacijos „iš viršaus“ ir „iš apačios“ rezultatas. Tuo tarpu autoritarinio režimo šalyse visgi pagrindiniais ir vieninteliais politikos formuotojais yra politinės valdžios elitas.

Pažymėtina, kad bendrai valstybės formuojama žmogaus teisių politika gali apimti tiek vidinę, tiek išorinę dimensiją. Pirmuoju atveju dėmesio centre – žmogaus teisių politika šalies viduje, o antruoju – žmogaus teisių vaidmuo valstybės užsienio politikos kontekste. Abiem

¹⁷⁹ *Handbook on National Human Rights Plans of Action*. Office of the United Nations High Commissioner for Human Rights. United Nations, New York and Geneva 29 August 2002, p. 69.

Rasta: <http://www2.ohchr.org/english/about/publications/docs/nhrap.pdf>; Žiūrėta 2012 03 10.

¹⁸⁰ *Vienna Declaration and Programme of Action*. Adopted by the World Conference on Human Rights in Vienna on 25 June 1993. Rasta: <http://www2.ohchr.org/english/law/pdf/vienna.pdf>; Žiūrėta 2011 09 29.

¹⁸¹ Baehr, Peter R. *Foreign Policy Actors and Human Rights*. Boerefijn, Ineke., Goldschmidt, Jenny. (eds.). Human Rights in the Polder: Human Rights and Security in the Public and Private Sphere, Antwerp: Intersentia, 2007, p. 139.

¹⁸² Lindblom, Charles E., Woodhouse, Edward J., p. 14.

atvejais atspindi valstybės valdžios apsisprendimas „*ar ir kuomet ji suteiks prioritetą žmogaus teisėms, o ne kitiems klausimams*“¹⁸³. Pastarasis prioritežavimo aspektas yra svarbus abiem atvejais, nes tiek vidaus, tiek užsienio politikos atveju valstybės valdžia turi platų spektrą interesų, kurie neretai tarpusavyje konkuruoja ir žmogaus teisių gynimas kartais gali būti apribotas kitų valstybės siekiamų tikslų.

Apibendrinant galima teigti, kad žmogaus teisių politikos formavimas yra daugialypis, kompleksinis procesas, kuris galėtų būti išreiškiamas per tris pagrindinius klausimus: kur esame? ko siekiame? kaip siekiame? Šios politikos formavimo proceso metu parengiamas nacionalinis žmogaus teisių planas, strategija ar kitas strateginio pobūdžio dokumentas, kuriame, reaguojant į žmogaus teisių padėtį šalyje, apibrėžiami pagrindiniai valstybės siekiai ir priemonės žmogaus teisių apsaugos srityje. Pastaruosius rengiant atsižvelgiama į valstybės prisiumtus tarptautinius / regioninius įsipareigojimus žmogaus teisių srityje.

Pažymėtina, kad, atsižvelgiant į tai, kad tikslų ir priemonių nustatymas (šiuo atveju žmogaus teisių apsaugos srityje) yra esminis politikos formavimo proceso etapas, šiame darbe, atliekant empirinį Lietuvos nacionalinės žmogaus teisių politikos tyrimą, koncentruojamasi būtent ties šiuo politikos formavimo proceso etapu. Taip pat, įvertinant tai, kad Lietuvoje nėra susiformavusios gilios bendradarbiavimo tradicijos tiek tarp valstybės institucijų ir NVO, tiek tarp pačių „nevyriausybininkų“ bei tai, kad valstybės institucijų ir NVO partnerystė dar nėra ganėtinai efektyvi, šalyje pilietinės visuomenės balsas nėra girdimas formuojant ir įgyvendinant nacionalinę žmogaus teisių politiką¹⁸⁴, politikos formavimo procese analizuojamas labiausiai matomų politikos formuotojų požiūris į žmogaus teises.

4.1.2 Nacionalinės žmogaus teisių politikos formavimąsi įtakoiantys veiksniai

Žmogaus teisių politika kiekvienoje šalyje yra individuali: atskiros valstybės turi skirtingą / savitą suvokimą apie žmogaus gerovę ir skirtingą poziciją žmogaus teisių ir laisvių klausimais. Be to, nėra universalių taisyklių toms pačioms žmogaus teisėms užtikrinti, tad skirtingose valstybėse formuojama individuali žmogaus teisių politika, kurią sąlygoja daugelis veiksnių ir (ar) jų kombinacija.

Tradiciškai sutinkama, kad politinis režimas, jo prigimtis yra vienas iš esminių veiksnių, įtakančių valstybės politiką žmogaus teisių srityje. Įprastai teigiama, kad demokratinėse šalyse, kuriose pagarba žmogaus teisėms yra vienas iš kertinių aspektų, didesnis dėmesys yra skiriamas žmogaus teisių apsaugai, nei autoritarinio charakterio valstybėse. Nedemokratiniai

¹⁸³ Baehr, Peter. R. *The Role of Human Rights in Foreign Policy*. Macmillan, 1994, p. 23.

¹⁸⁴ Marcinkutė, L. *Valstybinio ir nevyriausybinių sektorių (ne)bendradarbiavimas ginant žmogaus teises Lietuvoje*. Politikos mokslų almanachas (10), VDU, Kaunas, 2011, p. 31–53.

režimai nėra linkę ginti ir puoselėti žmogaus teisių, nes valdžia turi praktiškai visišką savo piliečių kontrolę, be to, valstybės interesai tokio režimo šalyse yra svarbesni už individo, t.y. vyrauja valstybės suvereniteto viršenybė žmogaus teisių atžvilgiu. R. Horward ir J. Donnelly teigia, kad „žmogaus teisių apsauga reikalauja liberalios valstybės, kurioje gerbiama esminė žmogaus orumo koncepcija, režimo“¹⁸⁵. Juos papildė C. Henderson teigdamas, kad „demokratinės vyriausybės labiau atliepia savo piliečių interesus, nei autokratinės vyriausybės“¹⁸⁶ bei S. C. Carey, M. Gibney, S. C. Poe teigdami, kad „demokratiškai išrinktos vyriausybės yra atsakingos už savo veiksmus juos išrinkusiems piliečiams, todėl mažiau linkusios pažeisti jų teises ir laisves“¹⁸⁷. Visgi demokratinė valstybės prigimtis savaime dar negarantuoja aukšto žmogaus teisių apsaugos lygio ir didelio valstybės politikų dėmesio žmogaus teisėms. Demokratinės valstybės branda ir demokratijos lygmuo taip pat yra esminės svarbos. Tradiciškai senosios demokratijos, tokios kaip JAV, pasižymi didesniu dėmesiu žmogaus teisėms, nei jaunosios demokratijos, kurios dar neturi gilių demokratijos ir žmogaus teisių gynimo tradicijų.

Valstybės ekonomikos išsivystymo lygmuo – kitas esminės svarbos veiksnys, įtakojantis valstybės formuojamą žmogaus teisių politiką, nes egzistuoja glaudus ryšys tarp ekonominio išsivystymo ir žmogaus teisių užtikrinimo. Šiuo atveju svarbūs du aspektai. Pirma, teigiama, kad ekonomikos modernumas sąlygoja politinį stabilumą ir atitinkamai didesnę pagarbą žmogaus teisėms¹⁸⁸. Tuo tarpu „skurdžios valstybės, kuriose dėl ekonominio nepritekliaus atsiranda socialinė ir politinė įtampa, yra mažiau stabilios ir atitinkamai labiau linkusios panaudoti represijas siekiant išlaikyti kontrolę“¹⁸⁹. Tai reiškia, kad valstybėse, kurios aukštas ekonomikos išsivystymo lygmuo bendrai didesnis dėmesys skiriamas žmogaus teisėms, nei žemo ekonominio išsivystymo valstybėse. Tai taip pat sietina ir su tuo, kad mažiau ekonomiškai išsivysčiusiose, skurdesnėse valstybėse valdžia dažnai yra nepajėgi užtikrinti atitinkamų žmogaus teisių (įprastai socialinių, ekonominių) dėl finansinių resursų stokos¹⁹⁰. Tokios valstybės pastangos tradiciškai nukreipiamos valstybės ekonomikos gerbūviui gerinti. Tokiu būdu žmogaus teisės yra užgožtos kitų, dažniausiai ekonominio, socialinio pobūdžio interesų.

¹⁸⁵ Hafner-Burton, Emilie M., Tsutsu, Kiyoteru. *Human Rights in a Globalizing World: The Paradox of Empty Promises*. American Journal of Sociology, 2005, 110(5), p. 1387.

Rasta: <http://faculty.maxwell.syr.edu/hpschmitz/PSC354/PSC354Readings/HafnerTsutsuiEmptyPromises.pdf>; Žiūrėta 2011 11 14.

¹⁸⁶ Ibid. p. 1387.

¹⁸⁷ Carey, Sabine C., Gibney, Mark., Poe, Steven C., p. 132.

¹⁸⁸ Neil, Mitchell., McCormick, James. *Economic and Political Explanations of Human Rights Violations*. World Politics. p. 478. Rasta:

<http://gwweb.wustl.edu/sites/DevPractice/Labor%20Rights%20Reports/Economic%20and%20political%20explanation%20of%20human%20rights%20violations.pdf>; Žiūrėta 2012 03 14.

¹⁸⁹ Ibid. p. 478.

¹⁹⁰ Carey, Sabine C., Gibney, Mark., Poe, Steven C. p. 140.

Antra, bendrai sutinkama, kad valstybėse, kuriose nėra aukštas ekonomikos išsivystymo lygmuo, didesnis dėmesys skiriamas socialinėms, ekonominėms arba kitaip tariant antrosios kartos žmogaus teisėms. Kinijos Baltojoje knygoje (1991 m.) buvo teigiama, kad „*pavalgyti ir šiltai apsirengti buvo esminiai reikalavimai žmonių, kurie ilgą laiką kentė alkį ir šaltį*“¹⁹¹. Šiuo požiūriu pilietinės ir politinės teisės tampa bereikšmės, kuomet kalbama apie skurdą ir nestabilią šalies ekonomiką, socialinę situaciją. Tad šiuo atveju pilietinės ir politinės teisės užleidžia vietą socialinėms, ekonominėms teisėms ir yra tam tikra prasme „paaukojamos“ vardan geresnio socialinio, ekonominio gerbūvio. Azijos, Afrikos valstybėse, dažniausiai dėl egzistuojančio skurdo ir ekonomikos neišsivystymo, laikomasi nuomonės, kad tuomet, kai yra patenkinami pagrindiniai žmogaus poreikiai – jie yra pakankamai sotūs, turi ką apsirengti ir yra išsilavinę – bei kuomet socialinė, politinė ir ekonominė šalies padėtis yra stabili, tuomet jos piliečiams yra suteikiamos pilietinės ir politinės teisės¹⁹². Azijos lyderiai yra įsitikinę, kad valstybės ekonominis vystymasis bus gerokai efektyvesnis, jei bus apribotos individų pilietinės ir politinės teisės. Šiuo atveju tokia pozicija suderinama su A. Maslow, humanistinės psichologijos pradininko, sukurtąją garsiąją „poreikių piramidę“, pagal kurią patenkinus žemesnius poreikius, pirmiausiai pradėdant fiziologiniais (maisto, šilumos ir t.t.), po to, saugumo (stabilumo, tvarkos), yra siekiama patenkinti ir užtikrinti aukštesnius individo poreikius, t.y. šiuo atveju pilietines ir politines teises. Bet kol nėra užtikrinti žemesnieji poreikiai niekam nebus įdomūs aukštesnieji. Tuo tarpu šalyse, ypač Vakarų, kur egzistuoja aukštas ekonomikos išsivystymo lygmuo, geros gyvenimo sąlygos bei daugelis kitų socialinių garantijų, dėmesys skiriamas visoms žmogaus teisėms, kartais net didesnę dėmesį skiriant pilietinėms ir politinėms teisėms. Tad nuo valstybės ekonomikos išsivystymo lygmens priklauso tiek, kiek dėmesio apskritai žmogaus teisėms bus skiriama, tiek ir kokioms žmogaus teisėms sąlyginai bus skiriamas didesnis dėmesys.

Kultūros, suvoktinios kaip „*visumos, apimančios žinias, tikėjimą, meną, morale, įstatymus, papročius ir visa kita, ką žmogus įgijo būdamas visuomenės dalimi*“¹⁹³, vaidmuo žmogaus teisių politikai yra nenuneigiamas, nes skirtingos kultūros turi savitą / skirtingą požiūrį į žmogaus teises. Ši takoskyra žmogaus teisių atveju ypač išryškėja vadinamųjų Rytų ir Vakarų atveju. Vakaruose vyrauja individualizmas ir vienas pagrindinių (jei ne pagrindinis) klausimas žmogaus teisių srityje yra: „*iki kokio lygio valdymo aparatas turėtų būti apribotas, kad pernelyg nesikištų*

¹⁹¹ Li, Xiaorong. *Asian Values and the Universality of Human Rights*. In Hayden, Patrick (eds.). *The Philosophy of Human Rights*, Paragon House, 2001, p. 400.

¹⁹² Ibid., p. 400.

¹⁹³ Pastaba. Šiame darbe remiamasi vieno žymiausio ir įtakingiausio antropologo Edward Burnett Taylor pateikta kultūros samprata. (Mesoudi, Alex. *Cultural Evolution: How Darwinian Theory Can Explain Human Culture and Synthesize the Social Sciences*. University of Chicago Press, 2011, p. 221).

į individo sferą?¹⁹⁴. Tuo tarpu Rytų tradicijoje, kur daugiausiai dėl Konfucianizmo įtakos, išaukštinama bendruomenė, šeima, pagrindinis dėmesys tenka bendruomenei ir kolektyvinėms teisėms. Oficialiame Singapūro valdžios pranešime 1991 m. pripažinta, kad „*bendruomenės akcentavimas buvo esminės svarbos Singapūro išgyvenimui*“¹⁹⁵. Taip pat Rytietiškoje perspektyvoje, priešingai nei Vakarietiškoje, akcentuojamos socialinės, ekonominės teisės. Kaip pastebi X. Li, „*Azijoje socialinės, ekonominės teisės bei teisė į ekonominę išsivystymą yra aukščiau už pilietines ir politines teises*“¹⁹⁶. Tokiu būdu skirtingoms tradicijoms priskirtinose šalyse prioritetas skiriamas skirtingoms žmogaus teisių grupėms.

Religijos vaidmuo žmogaus teisių politikai ypatingai ryškus, nes kiekviena religija turi savitus moralės principus. Kaip pavyzdį, šiuo atveju galima pateikti Visuotinės žmogaus teisių deklaracijos 5 straipsnį, jo interpretavimą. Jame teigiama, kad „*niekas negali būti kankinamas arba patirti žiaurų, nežmonišką ar žeminantį jo orumą elgesį arba būti taip baudžiamas*“¹⁹⁷. Islamo teisė (Šarijatas) kalba apie tai, kad už vagystę asmeniui nukertama dešinioji ranka. Pastarąjį veiksma daugelis žmonių, ypač išpažįstančių krikščionybę, traktuoja kaip nehumanišką, pažeidžiantį žmogaus teises (Deklaracijos 5 straipsnį). Visgi islamo šalininkai tiki, kad bausmės pagal Šariją yra racionalios ir humaniškos, tad sektų ir nepažeidžiančios žmogaus teisių. Tai reiškia, kad tai, kas vienoje kultūroje suvoktina kaip žmogaus teisių pažeidimas, kitoje gali būti traktuojamas kaip teisėtas dalykas, nepažeidžiantis žmogaus teisių. Šiuo atveju taip pat galima prisiminti, kad 1948 m. balsuojant dėl Visuotinės žmogaus teisių deklaracijos Saudo Arabija atsisakė ją pasirašyti argumentuodama tuo, „*jog ji pažeidžia Islamo teisę, kuri jau garantuoja žmogaus teises*“¹⁹⁸.

Istorinė patirtis taip pat turi įtakos suvokimui dėl žmogaus teisių užtikrinimo. Kaip pastebi N. Mitchell ir J. McCormick, svarbus veiksnys, įtakojantis politinę kultūrą žmogaus teisių atžvilgiu, daugelio valstybių atveju yra kolonijinė patirtis; būtent ji gali būti naudingas atskaitos taškas, padedantis suvokti skirtumus žmogaus teisių atžvilgiu¹⁹⁹. Juos papildo S. C. Carey, M. Gibney, S. C. Poe teigdami, kad „*tam tikra kolonijinė patirtis praeityje gali sąlygoti represijų naudojimą dabartyje; tai ypač pasakytina apie smurtinį kolonijinį valdymą*“²⁰⁰. Bendrai sutinkama, kad britų kolonizuotose valstybėse buvo vykdoma sąlyginai didesnė pagarbos žmogaus teisėms politika, nei, pavyzdžiui, ispanų, kurių kolonizavimo metu vyravo didesnė

¹⁹⁴ Savic O., p. 159.

¹⁹⁵ Li, Xiaorong., p. 399.

¹⁹⁶ Ibid. p. 400.

¹⁹⁷ *Visuotinė žmogaus teisių deklaracija.*

Rasta: http://www3.lrs.lt/pls/inter3/dokpaieska.showdoc_l?p_id=278385&p_query=&p_tr2=; Žiūrėta 2009 03 17.

¹⁹⁸ Price, Daniel E. *Islamic Political Culture, Democracy, and Human Rights: A Comparative Study*. Greenwood Publishing Group, 1999, p. 158.

¹⁹⁹ Neil, Mitchell., McCormick, James. p. 480.

²⁰⁰ Carey, Sabine C., Gibney, Mark., Poe, Steven C. p. 143.

hierarchija ir autoritarizmas²⁰¹. Tai sudaro prielaidas kalbėti apie tai, kad valstybės, kuri buvo kolonizuota ar okupuota, požiūris į žmogaus teises priklauso nuo to, kokia politika žmogaus teisių atžvilgiu buvo vykdoma kolonizatoriaus / okupanto. Pažymėtina, kad 1993 m. priimtame Vienos deklaracijoje veiksmų plane pripažįstama, kad šalies istorinė patirtis turi būti turima omenyje skatinant ir ginant žmogaus teises²⁰². Panaši idėja atkartojama ir 1993 m. Bankoko deklaracijoje dėl žmogaus teisių, kurioje buvo išsakytas Azijos valstybių požiūris į žmogaus teises²⁰³. Tokiu būdu istorinės patirties svarba užtikrinant žmogaus teises pripažįstama ir vienuose iš kertinių žmogaus teisių dokumentų.

Žmogaus teisių politikos formavimą ir įgyvendinimą taip pat įtakoja kariniai konfliktai, tiek tarptautiniai, tiek vidaus (piliietiniai karai). Pirmuoju atveju vyriausybės prioritetas yra valstybės nacionalinis saugumas, nusveriantis kitus valstybės interesus, įskaitant žmogaus teises. Vykstant tarptautiniams konfliktams planuojama daugiau apribojančio pobūdžio žmogaus teisių politika, nes „*tarptautinių konfliktų metu vyriausybės yra labiau linkusios stipriau kontroliuoti savo piliečius ir atitinkamai panaudoti jėgą siekiant išlaikyti savo vidinę valdžią*“²⁰⁴. Antruoju atveju, piliietinių karų metu „*vyriausybės yra labiau linkusios naudoti prievartą, represijas siekdamas apginti savo valdžią prieš vidinius iššūkius valstybei*“²⁰⁵. Pastaruoju atveju, kaip ir pirmuoju, valstybės interesai yra aukščiau už individo teises ir planuojama daugiau žmogaus teises apribojanti valstybės politika.

Taip pat sprendimą tiek šalies vidaus, tiek užsienio politikoje prioritetą skirti žmogaus teisėms lemia nacionalinis identitetas. Pavyzdžiui, kaip pastebi P. R. Baehr, „*JAV tradiciškai save mato kaip globalų kovotoją už žmogaus teises, todėl sudėtinga įsivaizduoti, kad Vašingtonas nusisuktų nuo žmogaus teisių*“²⁰⁶.

Išoriniai veiksniai, tokie kaip valstybės priklausomybė nuo tarptautinių donorų ir tarptautinių finansinių institucijų taip pat gali įtakoti valstybės formuojamą politiką žmogaus teisių atžvilgiu, nes donoriai, dažniausiai per finansavimo sprendimus, gali paskatinti pakeisti politikos turinį ir jos kryptis²⁰⁷. „*Daugelis donorų teigia, kad pagarba žmogaus teisėms vaidina*

²⁰¹ Neil, Mitchell., McCormick, James. p. 480.

²⁰² *Vienna Declaration and Programme of Action*. Adopted by the World Conference on Human Rights in Vienna on 25 June 1993. Rasta: <http://www2.ohchr.org/english/law/pdf/vienna.pdf>; Žiūrėta 2011 09 29.

²⁰³ *Bangkok Declaration*. Rasta: <http://law.hku.hk/lawgovtsociety/Bangkok%20Declaration.htm>; Žiūrėta 2012 02 19.

²⁰⁴ Hafner-Burton, Emilie M., Tsutsu, Kiyoteru., p. 1388.

²⁰⁵ Ibid. p. 1388.

²⁰⁶ Baehr, Peter R. *Foreign Policy Actors and Human Rights*. Boerefijn, Ineke., Goldschmidt, Jenny. (eds.). Human Rights in the Polder: Human Rights and Security in the Public and Private Sphere, Antwerp: Intersentia, 2007, p. 139.

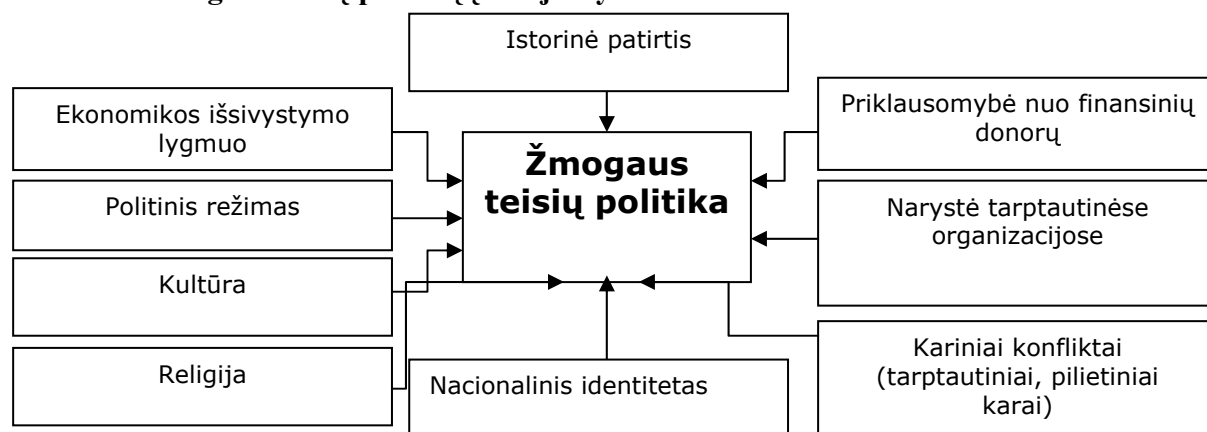
²⁰⁷ Jones, Nicola., Datta, Ajoy., Jones, Harry. *Knowledge, Policy and Power: Six Dimensions of the Knowledge-development Policy Interface*. Overseas Development Institute (ODI), 2009, p. 12.

Rasta: <http://www.odi.org.uk/resources/docs/4919.pdf>; Žiūrėta 2012 03 09.

svarbų vaidmenį priimant sprendimą dėl paramos skyrimo“²⁰⁸. Taigi egzistuoja glaudus finansinės užsienio paramos ir žmogaus teisių politikos sąryšis ir šiuo atveju finansinė parama gali būti naudojama tiek kaip priemonė donorų puoselėjamosioms vertybėms „eksportuoti“, tiek kaip savotiškas „apdovanojimas“ ir arba jos nedavimas kaip „bausmė“ už donorui palankios politikos nevykdymą²⁰⁹. Tai ypatingai taikytina besivystančių valstybių atveju, kurios yra didžia dalimi priklausomos nuo Vakarų finansinės paramos. Vakarų demokratijos lyderiai padidino demokratijos, įskaitant pagarbos žmogaus teisėms, sklaidą visame pasaulyje ne tik susiejant finansinę užsienio pagalbą su tam tikromis demokratinėmis reformomis, bet ir nustatant, kad narystė tarptautinėse organizacijose yra galima, jei yra gerbiamos demokratinės vertybės²¹⁰, įskaitant žmogaus teises. Tokiu būdu pagarba žmogaus teisėms tampa vienu iš narystės kriterijų tokiose tarptautinėse organizacijose, kaip JT, NATO ir kt., kurio negalima ignoruoti siekiant įsilieti į atitinkamos tarptautinės organizacijos veiklą.

Taigi nacionalinė žmogaus teisių politika, jos formavimas priklauso nuo daugelio tiek vidinio, tiek išorinio pobūdžio veiksnių (žr. 2 schemą). Politinis režimas, ekonomikos išsivystymo lygmuo bei kultūra plačiąją prasme šiandien yra traktuotini kaip pagrindiniai makro lygmens veiksniai, turintys didžiausią įtaką žmogaus teisių politikai valstybės lygiu. Žmogaus teisių politikos formavimas taip pat neatsietinas ir nuo tokių išorinės prigimties veiksnių kaip valstybės finansinė priklausomybė nuo užsienio donorų bei valstybės užsienio politikos tikslų siekimo.

2 schema. Žmogaus teisių politiką įtakoiantys veiksniai

Šaltinis. Sudaryta autorės.

²⁰⁸ Neumayer, Eric. *Do Human Rights Matter in Bilateral Aid Allocation? A Quantitative Analysis of 21 Donor Countries*. *Social Science Quarterly* 84(3), 2003, p. 650.

²⁰⁹ Hawkins, Darren., Goodliffe, Jay. *Putting Money to Mouths: Rewarding and Punishing Human Rights Behaviors*. Paper prepared for the American Political Science Association Conference in Toronto, Canada, Sept. 3-6, 2009. Rasta: <http://goodliffe.byu.edu/papers/hraid.pdf>; Žiūrėta 2012 03 07.

²¹⁰ Carey, Sabine C., Gibney, Mark., Poe, Steven C. p. 131–132.

Pažymėtina, kad atsižvelgiant į Lietuvos kontekstą, šiame darbe atliekant empirinį tyrimą nėra kalbama apie tokių, pagrinde išorinio pobūdžio veiksnių, kaip priklausomybė nuo finansinių donorų, karinių konfliktų, įtaka valstybės formuojamai žmogaus teisių politikai ir daugiau koncentruojamasi į tokių veiksnių kaip, ekonomikos išsivystymo lygmuo, politinis režimas, istorinė patirtis, narystės tarptautinėse organizacijose, kultūra, įtaka formuojant Lietuvos žmogaus teisių politiką. Taip pat, įvertinant tai, kad šalyje nėra vienos valstybinės religijos ir tai, kad religijos įtaka nėra stipriai išreikšta politinėje plotmėje, atliekant empirinį tyrimą taip pat nėra analizuojama religijos įtaka valstybės formuojamai politikai žmogaus teisių atžvilgiu.

4.2 Lietuvos kontekstinė laikmečio aplinka: vidaus situacija ir išoriniai veiksniai

1990 m. kovo 11 d. Lietuvos Respublikos (toliau – LR) Aukščiausiosios Tarybos priimtas aktas „Dėl Lietuvos nepriklausomos valstybės atstatymo“ skelbė, kad „*atstatomas 1940 m. svetimos jėgos panaikintas Lietuvos valstybės suvereninių galių vykdymas, ir kad nuo šiol Lietuva vėl yra nepriklausoma valstybė*“²¹¹. Pastarasis Aukščiausios Tarybos aktas žymėjo ne tik Lietuvos nepriklausomybės atkūrimą, bet ir naujos demokratinės valstybės ryžtą nuo pat pirmųjų nepriklausomybės atkūrimo garantuoti savo šalies gyventojams, įskaitant tautines mažumas, žmogaus teises ir laisves. Minėtame akte skelbta, kad „*Lietuvos valstybė pabrėžia savo ištikimybę visuotinai pripažintiems tarptautinės teisės principams, pripažįsta sienų neliečiamumą [...] garantuoja žmogaus, piliečio ir tautinių bendrijų teises*“²¹².

Pastarieji siekiai žmogaus teisių srityje konkretesnę išraišką įgavo tų pačių metų kovo 11 d. Aukščiausiosios Tarybos priimtame LR Laikinajame pagrindiniame įstatyme, kuriame buvo suformuluotos pagrindinės žmogaus teisės ir pareigos. Laikinajame pagrindiniame įstatyme, kuris tuo metu atstojo šalies konstituciją, žmogaus teises pagrindine reglamentavo du skirsniai – „Pilietybė“ (II skirsnis; 13–17 str.) ir „Pagrindinės Lietuvos piliečių teisės, laisvės ir pareigos“ (III skirsnis; 18–43 str.). „Pilietybės“ skirsnyje pabrėžtas vienas iš kertinių šiuolaikinės žmogaus teisių sampratos principų – lygybės ir nediskriminavimo. Jame numatyta, kad visi piliečiai nepaisant jų lyties, rasės, tautybės, religijos, visuomeninių pažiūrų ir kt. yra lygūs ir šis lygiateisiškumo principas garantuojamas „*visose ekonominio, politinio, socialinio ir kultūrinio gyvenimo srityse*“²¹³. Tuo tarpu skirsnyje „Pagrindinės Lietuvos piliečių teisės, laisvės ir

²¹¹ Lietuvos Respublikos Aukščiausios tarybos – Atkuriamojo Seimo aktas „Dėl Lietuvos nepriklausomos valstybės atstatymo“. Rasta: http://www3.lrs.lt/pls/inter3/dokpaieska.showdoc_l?p_id=24&p_query=&p_tr2=; Žiūrėta 2009 07 07.

²¹² Ibid.

²¹³ Lietuvos Respublikos Aukščiausios tarybos – Atkuriamojo Seimo aktas „Dėl Lietuvos Respublikos Laikinojo Pagrindinio įstatymo“. Rasta: http://www3.lrs.lt/pls/inter3/dokpaieska.showdoc_l?p_id=45&p_query=&p_tr2=; Žiūrėta 2009 07 07.

pareigos“ plačiau aptariamoms šalies gyventojams garantuojamos tiek pirmosios, tiek antrosios žmogaus teisių kartos teisės: pilietinės (tikėjimo, netikėjimo laisvė, asmens neliečiamybė ir kt.), politinės (teisė dalyvauti valdant savo šalį, peticijos teisė ir kt.), socialinės, ekonominės (teisė į darbą, sveikatos apsaugą, socialinę apsaugą senatvėje ir kt.), kultūrinės (teisė naudotis kultūriniais laimėjais, kūrybos laisvė ir kt.). Tai, kad viename skirsnyje aptiriamos visos žmogaus teisės (pilietinės, politinės, socialinės, ekonominės ir kultūrinės) leidžia kalbėti apie žmogaus teisių nedalomumo ir tarpusavio susietumo principų atsispindėjimą laikinojoje 1990–1992 m. Konstitucijoje. Pažymėtina, kad pastarajame skirsnyje žmogaus teisės suvokiamos ne tik kaip teisių, bet ir pareigų paketas: tai atsispindi tiek pačiame skirsnio pavadinime, tiek jo turinyje. Taip pat minėtame skirsnyje teigiama, kad piliečių teisių ir laisvių apsauga yra „*visų valstybinių organų, visuomeninių organizacijų ir pareigūnų pareiga*“²¹⁴, t.y. žmogaus teisių apsauga, jų užtikrinimas suvokiamas kaip „*visų bendra pareiga ir atsakomybė*“, neišskiriant ar nesusiejant jų su konkrečios srities (pavyzdžiui, teisminės ar vykdomosios valdžios) atitinkamomis institucijomis. Pažymėtina, kad žmogaus teises reglamentavo ir kai kurie kiti Laikinojo pagrindinio įstatymo straipsniai, esantys kituose skirsniuose, pavyzdžiui, 54 straipsnis, esantis skirsnyje „Socialinis vystymasis ir kultūra“ ir nustatantis valstybės paramą „*visiems nedarbingiems, besimokantiems ar laikinai darbo netekusiems piliečiams*“²¹⁵; to paties skirsnio 55 straipsnis, kalbantis apie tautinių bendrijų (mažumų) teises – „*teisę savarankiškai tvarkyti savo tautinės kultūros reikalus, liaudies švietimą, labdarybę, savitarpio pagalbą*“²¹⁶ ir kt.

Nepriklausomybę atgavusios Lietuvos ryžtą kuo greičiau šalyje įtvirtinti Vakarų demokratijos, teisinės valstybės standartus²¹⁷ ir visuotinai pripažintus žmogaus teisių principus žymi tai, kad praėjus vos metams – 1991 m. kovo 12 d. – po nepriklausomybės atkūrimo, Lietuvos valstybei dar esant už tarptautinės arenos ribų ir pasauliui ignoruojant atkurtą LR valstybingumą, Aukščiausioji Taryba priėmė nutarimą „Dėl Lietuvos Respublikos prisijungimo prie Tarptautinės žmogaus teisių chartijos dokumentų“, kuriuo Lietuva įsipareigojo laikytis JT Generalinės Asamblėjos 1948 m. gruodžio 10 d. priimtos Visuotinės žmogaus teisių deklaracijos principų bei prisijungti prie 1966 m. gruodžio 16 d. JT priimtų Tarptautinio ekonominių, socialinių ir kultūrinių teisių pakto, Tarptautinio pilietinių ir politinių teisių pakto ir Tarptautinio

²¹⁴ Lietuvos Respublikos Aukščiausios tarybos – Atkuriamojo Seimo aktas „Dėl Lietuvos Respublikos Laikinojo Pagrindinio įstatymo“. Rasta: http://www3.lrs.lt/pls/inter3/dokpaieska.showdoc_l?p_id=45&p_query=&p_tr2=; Žiūrėta 2009 07 07.

²¹⁵ Ibid.

²¹⁶ Ibid.

²¹⁷ *Žmogaus teisės Lietuvoje: padėties įvertinimas*. Vilnius, 2002, p. 10.

pilietinių ir politinių teisių pakto fakultatyvinio protokolo²¹⁸ dėl peticijos teisės, t.y. prie tų tarptautinių žmogaus teisių dokumentų, kurie iš esmės laikomi teisiniu pagrindu JT vykdyti veiklą žmogaus teisių apsaugos srityje. Viena iš minėtojo nutarimo nuostatų, kurioje teigiama, jog siekiant „kad Lietuvos Respublika ir jos visuomenės nariai visiškai įsijungtų į laisvų pasaulio tautų ir valstybių bendriją, kurioje pagarba žmogaus teisėms ir pagrindinėms laisvėms jau tapo visuotinai pripažinta vertybe bei tarptautinių santykių principu“²¹⁹, sudaro prielaidas teigti, kad Lietuvos sprendimas prisijungti prie pagrindinių universalių žmogaus teisių dokumentų yra sąlygotas naujos valstybės siekio tapti pilnateise tarptautinės bendruomenės nare. Suvokiama, kad pagarba žmogaus teisėms ir veiksmingos jų garantijos yra būtina valstybės savybė, norint tapti visateise tarptautinės bendruomenės nare. Tai, kad Lietuva pirmiausiai prisijungė prie universalių, o ne regioninių žmogaus teisių dokumentų, suteikia pagrindo kalbėti apie šalies siekį kuo plačiau / platesniame lygmenyje šalyje įtvirtinti pagarbą žmogaus teisėms ir laisvėms. Be to, šis žingsnis, padarytas praėjus 1991 m. sausio 13 d. įvykiams, kuomet „Sovietų armija pamynė žmogaus teises ir laisves“²²⁰, gali būti suvokiamas kaip tikėjimo žmogaus teisėms ir atsiribojimo nuo Sovietų Sąjungos, kuri dažnai sulaukdavo Vakarų kritikos dėl žmogaus teisių padėties, išraiška.

1991 m. rugsėjo 5 d. Aukščiausioji Taryba padarė politinį pareiškimą, kuriame oficialiai pareiškė, kad „gerbs ir sąžiningai vykdys visus įsipareigojimus, nustatytus 1950 m. lapkričio 4 d. Europos Tarybos priimtą Europos žmogaus teisių ir pagrindinių laisvių gynimo konvencijoje“²²¹. Pažymėtina, kad šis politinis pareiškimas buvo padarytas dar tuomet kai Lietuva nebuvo Europos Tarybos nare ir net neturėjo „specialaus pakviestojo“ statuso (jį gavo 1991 m. rugsėjo 18 d). Atsižvelgiant į tai, toks pareiškimas, kuriame deklaruojama pagarba Europos Tarybos svarbiausiame žmogaus teisių dokumente išreikštomis žmogaus teisėms ir laisvėms, gali būti interpretuojamas kaip dar vienas žingsnis siekiant narystės tarptautinėje bendruomenėje, šįkart integracijos į Europines / regionines struktūras.

Nepaisant to, kad Lietuva pirmiausia prisijungė prie JT dokumentų visgi Europos saugumo ir bendradarbiavimo organizacija (toliau – ESBO) buvo pirmoji regioninė organizacija, prie kurios veiklos 1991 m. rugsėjo 10 d. prisijungė Lietuva. Steigiamuosiuose ESBO dokumentuose viena iš organizacijos veiklos sričių yra įvardijamos žmogaus teisės arba

²¹⁸ Lietuvos Respublikos Aukščiausiosios tarybos – Atkuriamojo Seimo nutarimas „Dėl Lietuvos Respublikos prisijungimo prie Tarptautinės žmogaus teisių chartijos dokumentų“.

Rasta: http://www3.lrs.lt/pls/inter3/dokpaieska.showdoc_l?p_id=1126&p_query=&p_tr2=; Žiūrėta 2009 07 15.

²¹⁹ Ibid.

²²⁰ Devyniasdešimt ketvirtasis Lietuvos Respublikos Aukščiausiosios Tarybos – Atkuriamojo Seimo posėdis (1991 01 14). Stenograma. Rasta: http://www3.lrs.lt/pls/inter3/dokpaieska.showdoc_l?p_id=251251&p_query=&p_tr2=; Žiūrėta 2010 11 15.

²²¹ Aukščiausiosios tarybos – Atkuriamojo Seimo pareiškimas.

Rasta: http://www3.lrs.lt/pls/inter3/dokpaieska.showdoc_l?p_id=119609&p_query=&p_tr2=; Žiūrėta 2009 12 22.

žmogiškoji dimensija. Remiantis 1975 m. priimtu Helsinkio baigiamuoju aktu, valstybės, dalyvaujančios organizacijos veikloje įsipareigoja gerbti žmogaus teises ir pagrindines laisves, įskaitant minties, sąžinės, religijos ar tikėjimo laisvę, visiems nepriklausomai nuo rasės, lyties, kalbos ar religijos²²². Šiame akte taip pat teigiama, kad ESBO narės žmogaus teisių srityje veikia remdamosi JT chartijos ir Visuotinės žmogaus teisių deklaracijos tikslais bei jų principais; taip pat įsipareigoja laikytis kitų tarptautinių deklaracijų ir susitarimų žmogaus teisių srityje. Tai reiškia, kad Lietuva, kaip ESBO narė, ne tik įsipareigoja gerbti žmogaus teises ir laisves, bet jas įgyvendinant, saugant savo piliečių teises, vidaus teisėje remtis tarptautiniais susitarimais žmogaus teisių srityje tiek teisiškai neįpareigojančiais, kaip pavyzdžiui, Visuotinė žmogaus teisių deklaracija, tiek teisiškai įpareigojančiais, kaip pavyzdžiui, Tarptautiniu pilietinių ir politinių teisių paktu.

1991 m. rugsėjo 17 d.²²³ žymi Lietuvos, kaip nepriklausomos valstybės, narystės pradžią JT²²⁴. JT chartijos IV skirsnyje, skirtame narystei organizacijoje, teigiama, kad JT „*narės gali būti visos kitos taikingos valstybės, kurios prisiima šioje Chartijoje įtvirtintus įsipareigojimus*“²²⁵. Remiantis šios chartijos 1 straipsniu, vienas iš esminių organizacijos tikslų yra „*įgyvendinti tarptautinį bendradarbiavimą [...] ugdant ir skatinant pagarbą visoms žmogaus teisėms ir pagrindinėms laisvėms, nepaisant skirtingos rasės, lyties, kalbos bei religijos*“²²⁶. Pastarieji teiginiai iliustruoja, kad vienas iš organizacijos narystės kriterijų – pagarba žmogaus teisių ir pagrindinių laisvių principams; tapdama JT nare valstybė (siekdama organizacijos tikslų) įsipareigoja gerbti pagrindinius žmogaus teisių principus. Pažymėtina, kad Lietuva anksčiau nei tapo JT nare prisijungė prie šios organizacijos priimtų pagrindinių dokumentų žmogaus teisių srityje, t.y. vidaus teisėje ji pradėjo remtis universaliais pripažįstamais JT nustatytais žmogaus teisių principais anksčiau nei tapo šios organizacijos nare.

1992 m. kovo 5–6 d. Kopenhagoje (Danijos Karalystė) įvyko Baltijos jūros valstybių užsienio reikalų ministrų konferencija, kurioje dalyvavo Lietuva bei kurios metu nuspręsta įsteigti Baltijos jūros valstybių tarybą (toliau – BJVT). Organizacijos steigimo pagrindu

²²² Conference on Security and Co-Operation in Europe. Final Act. Helsinki 1975.

Rasta: http://www.osce.org/documents/mcs/1975/08/4044_en.pdf; Žiūrėta 2009 12 19.

²²³ Pastaba. Būdama inkorporuota į Tarybų Socialistinių Respublikų Sąjungą, Lietuva buvo pagrindine JT nare nuo 1945 m. spalio 24 d., tačiau kaip savarankiška JT Lietuva tapo 1991 m. rugsėjo 17 d.

²²⁴ Pastaba. Tapusi JT nare palaipsniui Lietuva įsiliejo į daugelį šios organizacijos specializuotų agentūrų / institucijų, kurių veikla sietina su žmogaus teisėmis: nuo 1991 m. spalio 4 d. Tarptautinės darbo organizacijos narė (socialinės teisės); 1991 m. spalio 15 d. JT švietimo, mokslo ir kultūros organizacijos narė (kultūrinės teisės); 1991 m. lapkričio 25 d. tapo Pasaulinės sveikatos organizacijos narė (socialinės teisės); 1992 m. vasario 15 d. JT vystymo programos narė (pilietinės, socialinės teisės); 1992 m. balandžio 30 d. Pasaulinė intelektualinės nuosavybės organizacijos narė (socialinės teisės) ir kt.

²²⁵ Jungtinių Tautų chartija. Rasta: http://www3.lrs.lt/pls/inter3/dokpaieska.showdoc_l?p_id=160266; Žiūrėta 2009 03 17.

²²⁶ Ibid.

tapusioje Kopenhagos deklaracijoje teigiama, kad viena iš šio politinio regioninio tarpvyriausybinių forumo prioritetinių veiklos sričių yra demokratinių institucijų plėtra ir, jog „demokratija yra politinė sistema, kuri labiausiai palanki individo laisvei, žmogaus teisių pagarbai ir ekonominei plėtrai“²²⁷. Politinio forumo steigėjos, įskaitant Lietuvą, pasirašydamos Kopenhagos deklaraciją įsipareigojo plėtoti demokratines institucijas ir tuo pačiu užtikrinti žmogaus teises ir laisves, kaip sudedamąjį demokratijos elementą. Tai buvo dar vienas formatas, kurio rėmuose Lietuva įsipareigojo gerbti ir puoselėti žmogaus teises ir laisves.

1992 m. spalio 25 d. reikšminga dėl dviejų įvykių. Pirma, šią dieną įvyko pirmieji nepriklausomi Seimo rinkimai, kuriuose daugiausiai mandatų (76) gavo kairiosios pakraipos Lietuvos demokratinė darbo partija (toliau – LDDP). Tą pačią dieną Lietuvos piliečiai referendume priėmė LR Konstituciją, kuri pakeitė kiek daugiau nei metus nuo nepriklausomybės atkūrimo galiojusį Laikinąjį pagrindinį įstatymą ir skelbė „atviros, teisingos, darnios pilietinės visuomenės ir teisinės valstybės“²²⁸ principus. Nors Konstitucijos preambulėje tiesiogiai nepabrėžta pagarba žmogaus teisėms bei pagrindinėms laisvėms, tačiau, pasak D. Jočienės, „teisingos visuomenės bei teisinės valstybės kūrimas ir egzistavimas neatsiejamas nuo pagarbos žmogaus teisėms ir nuo jų apsaugos“²²⁹, o tautinės santarvės puoselėjimas Lietuvos žemėje interpretuojamas kaip siekis užtikrinti ir gerbti tautinių mažumų, gyvenančių Lietuvoje, teises ir laisves²³⁰. Konstitucijos 18 straipsnis, kuriame teigiama, kad „žmogaus teisės ir laisvės yra prigimtinės“²³¹ įtvirtina prigimtinę žmogaus teisių doktriną, skelbiančią, kad žmogus savo teises įgyja gimdamas, o ne gauna jas iš valstybės. Prigimtinių žmogaus teisių teorija išreikšta ir 1948 m. priimtoje Visuotinė žmogaus teisių deklaracijoje, kurios 1 straipsnyje skelbiama, kad „visi žmonės gimsta laisvi ir lygūs savo orumu ir teisėmis. Jiems yra suteiktas protas ir sąžinė, ir jie turi elgtis vienas su kitu kaip broliai“²³². D. Jočienė pažymi, kad Konstitucijos preambulė, pabrėždama prigimtinę žmogaus ir Tautos teisę laisvai gyventi ir kurti formuoja žmogaus teisių apsaugos sistemos pagrindus²³³. Jos teigimu, žmogaus teisių apsaugos požiūriu didžiulę reikšmę turi ir Konstitucijos 29 straipsnis, kuriame įtvirtinama visų asmenų lygybės prieš įstatymą, teismą ir kitas valstybės institucijas ar pareigūnus principas, uždraudžiantis diskriminaciją

²²⁷ 1992 CBSS 1st Ministerial Session – Copenhagen Declaration. Rasta: <http://www.cbss.org/CBSS-The-Council/history>; Žiūrėta 2010 01 10.

²²⁸ Lietuvos Respublikos Konstitucija: Lietuvos Respublikos piliečių priimta 1992 m. spalio 25 d. referendume. Vilnius, 2006, p. 3.

²²⁹ Jočienė, Danutė., Čilinskas, Kęstutis. *Žmogaus teisių apsaugos problemos tarptautinėje ir Lietuvos Respublikos teisėje*. Vilnius, 2004, p. 13.

²³⁰ Ibid. p. 13.

²³¹ Lietuvos Respublikos Konstitucija: Lietuvos Respublikos piliečių priimta 1992 m. spalio 25 d. referendume. Vilnius, 2006, p. 5.

²³² *Visuotinė žmogaus teisių deklaracija*.

Rasta: http://www3.lrs.lt/pls/inter3/dokpaieska.showdoc_l?p_id=278385&p_query=&p_tr2=; Žiūrėta 2009 03 17.

²³³ Jočienė, Danutė., Čilinskas, Kęstutis, p. 13.

„lyties, rasės, tautybės, kalbos, kilmės, socialinės padėties, tikėjimo, įsitikinimo ar pažiūrų pagrindu“²³⁴. Tad šalies Konstitucijoje, taip pat kaip ir Laikinajame pagrindiniame įstatyme, įtvirtintas vienas kertinių šiuolaikinės žmogaus teisių sampratos principų – lygybė ir nediskriminavimas.

Konstitucijoje pagrindinės žmogaus pilietinės, politinės, socialinės, ekonominės ir kultūrinės teisės reglamentuojamos II skirsnyje „Žmogus ir valstybė“, taip pat III skirsnyje „Visuomenė ir valstybė“ ir IV skirsnyje „Tautos ūkis ir darbas“. Skirsnyje „Žmogus ir valstybė“ aptariamos pilietinės (teisė į gyvybę, orumą, privataus gyvenimo neliečiamybę ir kt.) ir politinės (teisė dalyvauti valdant savo šalį, rinkimų teisė, susirinkimų ir kt.) žmogaus teisės, o socialinės, ekonominės (teisė į darbą, saugias ir sveikas darbo sąlygas, sveikatos apsaugą ir kt.) ir kultūrinės (kūrybos laisvė ir kt.) teisės aptariamos atskiruose skirsniuose – „Visuomenė ir valstybė“ ir „Tautos ūkis ir darbas“. Tokiu būdu Konstitucijoje, priešingai nei Laikinajame pagrindiniame įstatyme, kuriame visos žmogaus teisės aptariamos viename skirsnyje, nėra atspindima integrali ir tarpusavyje susijusių bei nedalomų žmogaus teisių koncepcija, kuri išreikšta Visuotinėje žmogaus teisių deklaracijoje. Taip pat Konstitucijoje, priešingai nei jos pirmtakėje, nėra aiškiai išreikšta žmogaus teisių kaip ir pareigų koncepcija, nors atitinkamos Konstitucijos nuostatos, kaip pavyzdžiui 28 straipsnis numato, kad „įgyvendindamas savo teises ir naudodamasis savo laisvėmis, žmogus privalo [...] nevaržyti kitų žmonių teisių ir laisvių“²³⁵.

Pažymėtina, kad Konstitucijoje žmogaus teises reglamentuoja ir kai kurie kiti straipsniai, esantys kituose skirsniuose, pavyzdžiui, 56 straipsnis, esantis skirsnyje „Seimas“, ir nustatantis piliečių teisę dalyvauti valdant savo šalį ir kt. D. Jočienė pastebi, kad šalies Konstitucijoje „įtvirtintos visos žmogaus teisės ir pagrindinės laisvės, kurios taip pat įtvirtintos ir atitinkamuose ne tik universaliuose, bet ir regioniniuose tarptautiniuose sutartiniuose dokumentuose, o tai palengvina šių nuostatų įgyvendinimą vidaus teisėje“²³⁶.

1993 m. gegužės 14 d. Lietuva tapo Europos Tarybos (toliau – ET), vienos iš aktyviausiai žmogaus teises ginančių regioninių organizacijų, nare. ET statute, priimtame 1949 m. teigiama, kad šios regioninės organizacijos nare gali tapti kiekviena Europos valstybė, kuri vadovaujasi „teisės viršenybės principu ir principu, pagal kurį visi jos jurisdikcijai priklausantys asmenys naudojami žmogaus teisėmis ir pagrindinėmis laisvėmis“²³⁷. Lietuva turėjo tenkinti pastarąjį narystės kriterijų norėdama įsijungti į ET veiklą. Tą pačią dieną, kai Lietuva tapo ET nare ji pasirašė Europos žmogaus teisių ir pagrindinių laisvių apsaugos konvenciją, kurią Seimas

²³⁴ Lietuvos Respublikos Konstitucija: Lietuvos Respublikos piliečių priimta 1992 m. spalio 25 d. referendume. Vilnius, 2006, p. 7.

²³⁵ Ibid. p. 7.

²³⁶ Jočienė, Danutė., Čilinskas, Kęstutis, p. 15.

²³⁷ Europos Tarybos statutas. Rastas: http://www3.lrs.lt/pls/inter3/dokpaieska.showdoc_l?p_id=35761; Žiūrėta 2009 07 15.

ratifikavo 1995 m. balandžio 27 d. Kartu su Konvencija buvo ratifikuoti ir jos 4, 7 ir 11 Protokoliai. Konvencijos ratifikavimas visų pirma sudarė teisinę prielaidą Lietuvos gyventojams naudotis joje numatytais žmogaus teisėmis bei laisvėmis, o esant jų pažeidimams kreiptis į Europos žmogaus teisių teisumą. Pasak D. Jočienės, tai „*buvo ypač reikšmingas žingsnis jaunos valstybės gyvenime, kai ji buvo priimta į demokratinių Europos valstybių šeimą ir įsipareigojo užtikrinti, kad Konvencijoje numatyti žmogaus teisių apsaugos standartai taptų Lietuvos standartais ir gairėmis žmogaus teisių apsaugos srityje*“²³⁸. Galima pastebėti, kad ET atveju, priešingai nei JT, Lietuva prisijungė ir ratifikavo pagrindinius šios regioninės organizacijos dokumentus žmogaus teisių srityje po to, kai tapo šios organizacijos nare, nors politinė valia paisyti Europos žmogaus teisių ir pagrindinių laisvių apsaugos konvencijoje išdėstytų žmogaus teisių principų išreikšta dar 1991 m. rugsėjo 5 d. Aukščiausios Tarybos politiniame pareiškime.

Siekiant stiprinti žmogaus teisių apsaugą šalyje, praėjus penkeriems metams po nepriklausomybės atkūrimo, šalyje pradėtos steigti ombudsmeno institucijos. Pirmoji tokia institucija – Seimo kontrolierių įstaiga – įsteigta 1995 m. Šiam neteisminiam žmogaus teisių gynimo institutui pavesta tirti skundus (tiek gautus iš piliečių, tiek savo iniciatyva) dėl galimo valstybės ir savivaldybės pareigūnų piktnaudžiavimo ar biurokratizmo ar kitaip pažeidžiamų žmogaus teisių ir laisvių viešojo administravimo srityje. Tai vienintelė žmogaus teises ginanti institucija tiesiogiai įvardinta šalies Konstitucijoje (73 straipsnyje). Siekiant ginti žmogaus privataus gyvenimo neliečiamumo teisę tvarkant asmens duomenis 1996 m. įsteigta nacionalinė duomenų apsaugos priežiūros ir kontrolės institucija – Asmens duomenų apsaugos inspekcija. Ši institucija, kurios strateginiu tikslu įvardijamas siekis užtikrinti duomenų subjektų teisių apsaugą, vykdančią efektyvią duomenų valdytojų priežiūrą ir didinant visuomenės informuotumą duomenų apsaugos srityje, nagrinėja ir tiria skundus dėl galimo asmens duomenų tvarkymo pažeidimų ir nustačiusi pažeidimus gali surašyti administracinius teisės pažeidimų protokolus, tikrina asmens duomenų tvarkymo teisėtumą ir kt. 1999 m. įsteigta Moterų ir vyrų lygių galimybių kontrolieriaus institucija, kurios, 2003 m. lapkričio 18 d. Seimui priėmus Lygių galimybių įstatymą, kompetencijai papildomai priskyrus draudimo diskriminuoti dėl amžiaus, lytinės orientacijos, negalios, rasės ar etninės priklausomybės, religijos ar įsitikinimų, pervadinta į Lygių galimybių kontrolieriaus tarnybą. Ši nepriklausoma lygių galimybių ir nediskriminavimo principo priežiūros institucija, kuri prižiūri, kaip realiai įgyvendinamas ir užtikrinamas Konstitucijoje deklaruotas lygių galimybių principas ir vykdomi Moterų ir vyrų lygių galimybių ir Lygių galimybių įstatymai tiria skundus dėl diskriminacijos (tiek tiesioginės, tiek netiesioginės) bei priekabiavimo, įskaitant seksualinį priekabiavimą, skiria administracines

²³⁸ Jočienė, Danutė., Čilinskas, Kęstutis, p. 21.

nuobaudas ir kt. Dar viena ombudsmeninė institucija – Vaiko teisių apsaugos kontrolieriaus įstaiga, įsteigta 2000 m. Šis nepriklausomas vaiko teisių laikymosi priežiūros ir kontrolės institutas prižiūri, kaip yra įgyvendinamos nacionalinių ir tarptautinių teisės aktų nuostatos, reglamentuojančios vaiko teisių ir jo teisėtų interesų apsaugą; tiria skundus (tiek gautus iš piliečių, tiek savo iniciatyva) dėl galimai pažeistų vaiko teisių ir jo teisėtų interesų, taip pat skundus dėl pareigūnų piktnaudžiavimo ar biurokratizmo vaiko teisių apsaugos srityje. Galiausiai 2001 m. įsteigta Žurnalistų etikos inspektoriaus tarnyba, kuri vykdydama Visuomenės informavimo įstatymo ir Nepilnamečių apsaugos nuo neigiamo viešosios informacijos poveikio įstatymų įgyvendinimo priežiūrą bei kontrolę tiria piliečių skundus dėl visuomenės informavimo priemonėse pažeistos asmens garbės ir orumo, teisės į privataus gyvenimo neliečiamybę bei asmens duomenų tvarkymo pažeidimų, prižiūri, kaip informuojant visuomenę paisoma įstatymais ir kitais teisės aktais nustatytų visuomenės informavimo principų ir kt.

Įgyvendinant 1993 m. Pasaulio konferencijos²³⁹ iškeltas idėjas, 2001 m. balandžio 2 d. Lietuvos Seimo Pirmininkas Artūras Paulauskas ir JT vystymo programos įgaliotoji atstovė Cihan Sultanoglu pasirašė JT vystymo programos Nacionalinio žmogaus teisių rėmimo ir apsaugos veiksmų LR plano projektą, kuris parengtas pagal JT vystymo programos ir JT vyriausiojo žmogaus teisių komisaro institucijos 1999 m. balandį pradėtos pasaulinės HURIST („Žmogaus teisių stiprinimo“) programos metmenis. Plano rengimas, kuris rėmėsi Švedijos nacionalinio žmogaus teisių plano modeliu, susidėjo iš trijų etapų. Pirmajame etape, ekspertai parengė ir įvertino „Pranešimą apie žmogaus teisių padėtį Lietuvoje“. Antrajame etape „Pranešimas apie žmogaus teisių padėtį Lietuvoje“ buvo svarstomas apskričių regioniniuose seminaruose bei Nacionalinėje konferencijoje ir atsižvelgus į išsakytas pastabas bei pateiktus pasiūlymus, koreguojamas. Galiausiai trečiajame etape remiantis minėtame pranešime apie žmogaus teisių padėtį Lietuvoje pateikta situacijos analize bei regioninių seminarų ir Nacionalinės konferencijos dalyvių pasiūlymais parengtas „Nacionalinis žmogaus teisių rėmimo ir apsaugos veiksmų Lietuvos Respublikoje planas“, kurį Seimas patvirtino 2002 m. lapkričio 7 d. nutarimu Nr. IX-1185²⁴⁰. Šis planas, kurio tikslas – „*sudaryti prielaidas stiprinti žmogaus teisių apsaugą, užtikrinti, kad įstatymų leidyboje būtų laikomasi tarptautinių standartų, plėsti*

²³⁹ Pastaba. 1993 m. Vienoje vykusios Pasaulio konferencijos žmogaus teisių klausimais metu buvo kreiptasi į visas valstybes ir siūloma parengti nacionalinius žmogaus teisių rėmimo ir apsaugos veiksmų planus: „Pasaulio konferencija žmogaus teisių klausimais rekomenduoja, kad kiekviena valstybė apsvaistytų savo galimybes parengti nacionalinius veiksmų planus, identifikuodama konkrečias žmogaus teisių apsaugos stiprinimo gaires“. Svarbiausias nacionalinių veiksmų planų tikslas – identifikuoti svarbiausias žmogaus teisių problemas, nustatyti jų priežastis ir imtis konkrečių praktinių priemonių šių teisių, įskaitant pažeidžiamiausių asmenų grupių teises, apsaugai gerinti.

²⁴⁰ 2002 m. lapkričio 7 d. nutarimas Nr. IX-1185 „Dėl Nacionalinio žmogaus teisių rėmimo ir apsaugos veiksmų Lietuvos Respublikoje plano patvirtinimo.

Rasta: http://www3.lrs.lt/pls/inter3/dokpaieska.showdoc_l?p_id=193279&p_query=&p_tr2=; Žiūrėta 2009 07 23.

visuomenės žinias apie žmogaus teises bei jų gynimo būdus, išskirti ypač pažeidžiamas visuomenės socialines grupes, imantis efektyvių priemonių jų padėčiai pagerinti, plėtoti nevyriausybinių institucijų veiklą, skatinti valdžios įstaigas vykdyti priimtus tarptautinius įsipareigojimus žmogaus teisių apsaugos srityje²⁴¹, numatė kompleksinio pobūdžio priemones (teisinio, šviečiamojo) įvairiose srityse, taip pat bendradarbiavimą su žmogaus teisių NVO siekiant didinti žmogaus teisių apsaugą. Beje, tuo metu Lietuva buvo viena iš pirmųjų valstybių, vykdančių 1993 m. Pasaulio žmogaus teisių konferencijoje Vienoje priimtus įsipareigojimus ir šis žingsnis teigiamai įvertintas ne vienoje JT ir ET ataskaitoje.

Faktas, kad šalies nacionalinis žmogaus teisių planas buvo patvirtintas Seimo, byloja apie šalies norą garantuoti ir puoselėti žmogaus teises aukščiausiam politiniame lygmenyje. Tuometinis Seimo pirmininkas A. Paulauskas nacionalinėje konferencijoje, skirtoje nacionaliniam žmogaus teisių planui Lietuvoje („Žmogaus teisės Lietuvoje: situacijos įvertinimas ir veiksmų planas“) teigė, kad „Lietuvos valstybė yra labai suinteresuota, kad žmogaus teisių veiksmų planas būtų ne trumpalaikis, o numatytų priemonės pastoviam veikimui“²⁴². Nepaisant to, šis planas buvo pirmasis ir lyg šiol vienintelis Lietuvos nacionalinis Žmogaus teisių rėmimo ir apsaugos veiksmų planas: 2005 m. pasibaigus minėtojo plano įgyvendinimui, stokojant politinės valios, jis nebuvo atnaujintas, net ir atsižvelgiant į tai, kad jis buvo sudarytas taip, kad reaguojant į besikeičiančią situaciją, išskylančius naujus iššūkius būtų galima koreguoti / keisti plane numatytus veiksmus. Apskritai tai buvo vienintelis iki šiol toks kompleksinis dokumentas, skirtas žmogaus teisių apsaugai šalyje.

Pažymėtina, kad plane daugiausia dėmesio skirta socialinėms, ekonominėms teisėms, tokioms kaip teisė į darbą bei saugias ir sveikas darbo sąlygas, į sveikatos apsaugą ir kt. Kiek mažiau dėmesio buvo skiriama pilietinėms ir politinėms teisėms, tokioms kaip teisė į privataus gyvenimo apsaugą, gauti ir skleisti informaciją, dalyvauti valstybės valdyme ir kt. Pažymėtina, kad plane dėmesys buvo koncentruojamas ties tomis žmogaus teisėmis, kurios pagal parengtą „Pranešimą apie žmogaus teisių padėtį Lietuvoje“ ir visuomenės nuomonės tyrimų rezultatus, buvo išskirtos kaip aktualiausios. Tai, jog šalies gyventojams aktualiausios socialinio ir ekonominio pobūdžio žmogaus teisės ir plane daugiausia dėmesio skiriama būtent šioms antrosios kartos žmogaus teisėms, sietina su šalies socialine, ekonomine situacija. Sociologinio tyrimo „Žmogaus teisės Lietuvoje: 2001–2002 m.“ laikotarpiu Lietuvoje vis dar buvo jaučiamas

²⁴¹ Seimo nutarimo „Dėl Nacionalinio žmogaus teisių rėmimo ir apsaugos veiksmų Lietuvos Respublikoje plano patvirtinimo“ projekto Aiškinamasis raštas.

Rasta: http://www3.lrs.lt/pls/inter3/dokpaieska.showdoc_l?p_id=188772&p_query=&p_tr2=2; Žiūrėta 2009 07 25.

²⁴² LR Seimo Pirmininko sveikinimo kalba Nacionalinės Konferencijos „Žmogaus teisės Lietuvoje: situacijos įvertinimas ir veiksmų planas“ dalyviams. 2002 m. birželio 18 d.

Rasta: <http://www.paulauskas.lt/index.asp?DL=L&TopicID=121&SearchTXT=&list=on&Page=2>;

Žiūrėta 2009 07 28.

1998 m. Rusijoje kilusios ekonominės krizės pasekmės: 2000 m. šalyje nedarbo lygis siekė 16,4 proc., 2001 – 17,4 proc.²⁴³ Tuo tarpu 2001–2002 m. laikotarpiu bendrasis vidaus produktas (toliau – BVP) vienam gyventojui Lietuvoje siekė kiek daugiau nei 40²⁴⁴ ir buvo vienas iš žemiausių ES. Kaip minėta teorinėje dalyje, įprastai šalyse, kuriose ekonomikos išsivystymo lygmuo nėra labai aukštas, daugiausia dėmesio skiriama būtent socialinėms, ekonominėms teisėms.

Nacionalinio žmogaus teisių rėmimo ir apsaugos veikslių plano priėmimas ir įgyvendinimas nėra vertinamas vienareikšmiškai. Viena vertus, plano parengimo iniciatyva priklausė ne šalies valdžios institucijoms, o JT vystymosi programai, kitaip tariant planas priimtas įtakojant išorinėms jėgoms. Kita vertus, nedera pamiršti, kad Vienos konferencijoje buvo *siūloma*, o ne *įpareigojama* valstybės priimti nacionalinius žmogaus teisių apsaugos ir rėmimo planus. Tad šiuo atveju, priešingai nei, pavyzdžiui siekiant tapti tam tikros tarptautinės organizacijos nare, nebuvo privaloma tenkinti numatytą kriterijų ir viskas daugiau ar mažiau priklausė nuo pačios valstybės. Todėl minėtojo plano priėmimą ir įgyvendinimą tam tikra prasme galima įvardinti kaip racionalios valstybės ryžtą ir politinę valią identifikuoti šalyje egzistuojančias žmogaus teisių problemas ir jas spręsti bei tokiu būdu gerinti žmogaus teisių padėtį šalyje. Dera pastebėti, kad plano įgyvendinimas turėjo teigiamos įtakos nacionalinei žmogaus teisių teisinei bazei: siekiant efektyvesnio kai kurių teisių įgyvendinimo, pavyzdžiui, teisės į prieglobstį, buvo parengti nauji nacionaliniai teisės aktai, kurie taip pat buvo suderinti su ES teise; taip pat parengti daugelio teisės aktų, reglamentuojančių sveikatos priežiūros bei pacientų teisių apsaugą, teisės gauti informaciją iš valstybės ir savivaldybių įstaigų, smurto aukų, vartotojų ir kitas žmogaus teises reglamentuojančių teisės aktų pataisos ir papildymai

2004 m. balandžio 1 d. Lietuva pasiekė vieną iš pagrindinių šalies užsienio politikos tikslų nuo pat nepriklausomybės atkūrimo – tapo Šiaurės Atlanto sutarties organizacijos (toliau – NATO) nare. Nepaisant to, kad NATO yra kolektyvinio saugumo organizacija, pirmiausia orientuota į šalių saugumo garantavimą, visgi Šiaurės Atlanto sutarties, kurią Lietuva ratifikavo 2004 m. kovo 10 d., preambulėje teigiama, kad šalis „yra įsipareigojusios saugoti savo tautų laisvę, bendrą paveldą ir civilizaciją, grindžiamą demokratijos, asmens laisvės bei teisės viešpatavimo principais“²⁴⁵. Pastaroji nuostata suteikia pagrindo kalbėti apie tai, kad siekiant narystės NATO svarbūs ne tik tam tikri kariniai aspektai, bet ir vidiniai politiniai bei

²⁴³ Unemployment rate. Eurostat data.

Rasta: <http://epp.eurostat.ec.europa.eu/tgm/table.do?tab=table&init=1&language=en&pcode=tsdec450&plugin=1>; Žiūrėta 2012 05 14.

²⁴⁴ GDP per capita in PPS. Eurostat data.

Rasta: <http://epp.eurostat.ec.europa.eu/tgm/table.do?tab=table&init=1&plugin=1&language=en&pcode=tec00114>; Žiūrėta 2012 05 14.

²⁴⁵ Šiaurės Atlanto sutartis. Rasta: http://www3.lrs.lt/pls/inter3/dokpaieska.showdoc_l?p_id=228603; Žiūrėta 2009 12 28.

visuomeniniai aspektai, tokie kaip žmogaus teisių ir laisvių garantas. Be to, NATO remiasi demokratijos principais, o demokratija neįsivaizduojama be pagarbos žmogaus teisėms ir laisvėms.

2004 m. gegužės 1 d. Lietuva pasiekė dar vieną svarbiausių šalies užsienio politikos tikslų – tapo ES nare. Pagarba žmogaus teisėms ir pagrindinėms laisvėms yra įvardijamas kaip vienas iš esminių principų, kuriuo savo veikloje remiasi Sąjunga ir kuris įtvirtintas ES steigimo sutartyje, o vėliau sustiprintas Pagrindinių teisių chartijoje, kuri yra 2009 m. gruodžio 1 d. įsigaliojusios Lisabonos sutarties sudedamoji dalis.

Atsižvelgiant į tai, kad pagarba žmogaus teisėms ir laisvėms yra viena iš esminių ES vertybių nėra nuostabu, kad vienas iš šios organizacijos narystės kriterijų yra susijęs su žmogaus teisėmis. Siekiant tapti ES nare svarbų vaidmenį vaidina vadinamieji „Kopenhagos kriterijai“, kurie buvo suformuluoti 1993 m. birželį Europos Tarybos posėdyje vykusiame Kopenhagoje. Minėtame Europos Tarybos posėdyje buvo nustatyti tiek ekonominiai, tiek politiniai kriterijai, kuriuos turi atitikti šalis kandidatė, kad taptų ES nare. Žmogaus teisių kontekste svarbiausias yra numatytas politinis kriterijus – tai institucijų, garantuojančių demokratiją, teisės viršenybę, žmogaus teises ir tautinių mažumų pagarbą ir apsaugą, stabilumas. Taip pat svarbu tai, kad ES narystės siekianti valstybė turi į nacionalinę teisę perkelti *acquis*, t.y. ES teisė turi tapti nacionalinės teisės dalimi. Pažymėtina, kad Lietuvos nacionalinės teisės derinimas su ES teise prasidėjo po 1995 m. birželio 12 d., kuomet pasirašytas Europos susitarimas, kuriuo įsteigta asociacija tarp Europos Bendrijų ir jos valstybių narių bei Lietuvos. Sudarydama Asociacijos sutartį, „Lietuva išipareigojo laiduoti, kad jos įstatymai ir kiti teisės aktai bus palaipsniui suderinti su Bendrijos įstatymais“²⁴⁶. Šioje vietoje dera pastebėti, kad ES nėra priėmusi atskiro dokumento reglamentuojančio žmogaus teises, o užtikrindama jas remiasi ET priimtais dokumentais žmogaus teisių apsaugos srityje. ES steigimo sutarties (Mastrichto sutartyje) 6 straipsnyje teigiama, kad „Sąjunga gerbia pagrindines teises, kurias užtikrina 1950 m. lapkričio 4 d. Romoje pasirašyta Europos žmogaus teisių ir pagrindinių laisvių apsaugos konvencija ir kurios kyla iš valstybėms narėms bendrų konstitucinių tradicijų kaip bendri Bendrijos teisės principai“²⁴⁷. Atsižvelgiant į tai, kad ES teisė remiasi įvairiomis ET konvencijų normomis, siekdama narystės Bendrijoje Lietuva turėjo daugiau dėmesio skirti ET sutarčių ratifikavimui ir įgyvendinimui. Dar prieš tapdama ES nare Lietuva iš principo buvo visų pagrindinių ET rėmuose sudarytų tarptautinių konvencijų dalyvė. Taip pat siekiant narystės Bendrijoje,

²⁴⁶ Vaičiukaitė, Jūratė. *Stojimas į Europos Sąjungą ir Lietuvos Konstitucija*. International Journal of Baltic Law. Volume 1, No. 4 (December, 2004), p. 143.

²⁴⁷ *Europos Sąjungos sutartis*. Suvestinė redakcija.

Rasta: http://eur-lex.europa.eu/lt/treaties/dat/12002M/pdf/12002M_EN.pdf; Žiūrėta 2009 12 29.

nacionalinius teisės aktus, reglamentuojančius įvairias žmogus teises, reikėjo suderinti su atitinkamais ES teisės aktais.

Įvertindama Lietuvos pasirengimą narystei ES, Europos Komisija (toliau – EK) dar 1998 m. pateiktoje pirmojoje Reguliariojoje ataskaitoje dėl Lietuvos pažangos rengiantis narystei ES padarė išvadą, kad padėtis Lietuvoje atitinka Kopenhagos politinius kriterijus ir kad Lietuvoje yra gerbiamos žmogaus teisės ir laisvės, nors tam tikrų problemų šioje srityje ir egzistuoja. Taip pat šioje ataskaitoje teigta, kad dviejų pagrindinių tautinių mažumų (rusų ir lenkų) teisės šalyje yra gerai užtikrinamos²⁴⁸. Vėlesnėse (1999–2003 m.) EK ataskaitose dėl pažangos rengiantis narystei ES taip pat teigiama, kad Lietuva tenkina politinį kriterijų, reiškiantį, kad Lietuvoje ne tik egzistuoja demokratiją užtikrinančios stabilios institucijos, bet ir užtikrinamos žmogus teises ir laisvės, gerbiamos tautinės mažumos. Dera pastebėti, kad 2001 m. ataskaitoje pabrėžta, kad nuo 1997 m., kai EK išreiškė savo nuomonę apie Lietuvą, šalis padarė didelę pažangą gerinant demokratinių institucijų stabilumą, teisėtumą, žmogaus teises ir pagarbą bei tautinių mažumų apsaugą²⁴⁹. Taip pat tai, kad 2001 m. ir 2002 m. ataskaitose teigiama, kad nuo 2000 m. tautinių mažumų padėtis Lietuvoje yra įvertinama kaip „patenkinama“. Tai reiškia, kad nors pripažįstama, kad tam tikra pažanga užtikrinant tautinių mažumų teises šalyje yra, visgi padėtis šioje srityje galėtų būti geresnė. Nepaisant to, 2003 m. EK paskelbta paskutinė Reguliarioji ataskaita apie valstybių kandidačių pažangą siekiant narystės ES ypač palanki mūsų šaliai: šioje ataskaitoje Lietuva įvertinta kaip viena iš trijų geriausiai stojimui pasirengusių valstybių. Pasak D. Jočienės, tai reiškia, kad EK ypač teigiamai įvertino ir Lietuvos žmogaus teisių apsaugos sistemos veiksmingumą bei joje padarytus pakeitimus per paskutiniuosius metus²⁵⁰. Remiantis EK Reguliariomis ataskaitomis dėl Lietuvos pažangos rengiantis narystei ES, galima teigti, kad Lietuvai iš esmės niekuomet nekilo didelių sunkumų siekiant patenkinti politinį narystės kriterijų; EK visuomet pakankamai palankiai įvertindavo žmogaus teisių padėtį, įskaitant tautinių mažumų teisių apsaugą ir pagarbą Lietuvoje, nepaisant tam tikrų egzistuojančių problemų šioje srityje.

Dera pastebėti, kad daugelyje įvairių šaltinių (žmogaus teisių situacijos Lietuvoje apžvalgų, įvairių leidinių, nagrinėjančių žmogaus teisių problematiką ir kt.) teigiama, kad bene daugiausia žmogaus teisių srityje nuveikta būtent siekiant narystės ES. Švedijos užsienio reikalų ministerijos 2006 m. parengtoje apžvalgoje dėl žmogaus teisių padėties Lietuvoje teigiama, kad

²⁴⁸ *Regular Report from the Commission on Lithuania's Progress Towards Accession.*

Rasta: http://ec.europa.eu/enlargement/archives/pdf/key_documents/1998/lithuania_en.pdf; Žiūrėta 2010 01 07.

²⁴⁹ *2001 Regular Report on Lithuania's Progress Towards Accession.*

Rasta: http://ec.europa.eu/enlargement/archives/pdf/key_documents/2001/lt_en.pdf; Žiūrėta 2010 01 07.

²⁵⁰ Jočienė, Danutė., Čilinskas, Kęstutis, p. 32.

„stojimo į ES procesas sukūrė darnius įstatymus žmogaus teisių srityje“²⁵¹. Žmogaus teisių stebėjimo instituto 2003 m. parengtoje apžvalgoje apie žmogaus teisių padėtį Lietuvoje teigiama, kad stojimo į ES procesas, ypač nacionalinių teisės aktų derinimas su *aquis communautaire*, paskatino aktyvų žmogaus teisėms aktualios teisinės bazės plėtimą ir ratifikavimą pagrindinių tarptautinių dokumentų žmogaus teisių srityje²⁵².

Apibendrinant galima teigti, kad kontekstinė aplinka, laikmečio situacija ženkliai įtakojo šalies priimamus sprendimus žmogaus teisių srityje; jie buvo daugiau išoriškai, nei vidumi orientuoti. Lietuva siekdama tapti integruota Vakarų struktūrų dalimi ir pilnateise tarptautinės arenos veikėja turėjo priimti jų primestas „žaidimo taisykles“, ir tenkinti nustatytus narystės reikalavimus, kurie dažnu atveju susiję su žmogaus teisių ir laisvių garantu.

4.3 Lietuvos žmogaus teisių teisinė bazė ir tarptautinės sutartys žmogaus teisių apsaugos srityje

Lietuvos nacionalinė žmogaus teisių teisinė bazė yra pakankamai plati, todėl atliekant analizę stengtasi įtraukti tik pagrindinius įstatymus, reglamentuojančius pagrindines žmogaus teises ir laisves. Pažymėtina, kad šalyje nėra sistemos, kurioje būtų sistemingai pateikti vien tik žmogaus teises reglamentuojantys įstatymai. Atsižvelgiant į tai, analizei įstatymai ir tarptautiniai / regioniniai žmogaus teisių dokumentai buvo renkami iš įvairių šaltinių: remtasi Žmogaus teisių stebėjimo instituto rengiamomis Žmogaus teisių įgyvendinimo Lietuvoje apžvalgomis, taip pat įvairių nacionalinių institucijų, kurių veikla susijusi su atitinkamų žmogaus teisių įgyvendinimu (Socialinės apsaugos ir darbo ministerijos, Sveikatos apsaugos ministerijos, Teisingumo ministerijos, Lygių galimybių kontrolieriaus tarnybos, Valstybinės vartotojų teisių apsaugos tarnybos, Vaiko teisių apsaugos kontrolieriaus tarnybos, Tautinių mažumų ir išeivijos departamento²⁵³, Migracijos departamento, Valstybinės duomenų apsaugos inspekcijos, Žurnalistų etikos inspektorius tarnybos, Neįgaliųjų reikalų tarnybos ir kt.) internetiniuose puslapiuose pateikta teisine informacija, taip pat LR Seimo teisės aktų baze bei įvairiais leidiniais, nagrinėjančiais žmogaus teisių problematiką. Taip pat renkant informaciją apie pagrindines Lietuvos ratifikuotas / pasirašytas tarptautines sutartis remtasi JT ir ET interneto svetainėse pateikta informacija. Pažymėtina, kad analizė atlikta remiantis šiuo metu galiojančiais įstatymais, tuo tarpu nebegaliojantys įstatymai daugiau yra traktuojami kaip analizę papildantis elementas.

²⁵¹ Žmogaus teisės Lietuvoje 2006 metais.

Rasta: <http://www.swedenabroad.com/SelectImageX/96321/HR2006LT.doc>. Žiūrėta 2009 12 27.

²⁵² Žmogaus teisių įgyvendinimas Lietuvoje. Apžvalga. Žmogaus teisių stebėjimo institutas. Rasta: <http://www.hrmi.lt/downloads/structure//ZmogausTeisiuIgyvendinimasLietuvoje.pdf>; Žiūrėta 2009 07 05.

²⁵³ Pastaba. Tautinių ir mažumų išeivijos departamentas panaikintas 2010 m., tačiau analizė atlikta dar egzistuojant šiam departamentui ir jo internetinei svetainei.

4.3.1 Tarptautinės sutartys Lietuvos teisinėje sistemoje

Kalbant apie nacionalinių teisės aktų ir tarptautinių sutarčių tarpusavio sąryšį svarbu išanalizuoti keletą esminių aspektų. Pirma, kokį statusą nacionalinėje teisėje turi šalies pasirašytos ir (arba) ratifikuotos tarptautinės sutartys. Antra, koks santykis tarp tarptautinės sutarties ir įstatymo, ypač kylant prieštaravimui tarp atitinkamų nacionalinio teisės aktų ir tarptautinės sutarties nuostatų, t.y. kuriam dokumentui – nacionaliniam teisės aktui ar tarptautinei sutarčiai – suteikiamas prioritetas iškilus prieštaravimui tarp jų. Trečia, tarptautinių sutarčių vykdymo (ne)privalomumas. Siekiant išanalizuoti minėtuosius aspektus būtina remtis tiek šalies Konstitucija, tiek nacionaliniais teisės aktais dėl tarptautinių sutarčių bei atitinkamais Konstitucinio teismo nutarimais / išvadomis dėl tarptautinių sutarčių ir (arba) atitinkamų nacionalinių teisės aktų prieštaravimo šalies Konstitucijai.

1991 m. kovo 11 d. priimtame Laikinajame pagrindiniame įstatyme nebuvo numatyta norma, apibrėžianti santykį tarp nacionalinės ir tarptautinės teisės. Siekiant užpildyti šią spragą 1991 m. gegužės 21 d. buvo priimtas įstatymas „Dėl Lietuvos Respublikos tarptautinių sutarčių“. Minėtojo įstatymo, reglamentavusio visų Lietuvos tarptautinių sutarčių sudarymo ir vykdymo tvarką bei įtvirtinusio monistinių požiūrį į tarptautines sutartis, 12 straipsnyje buvo teigiama, kad „*Lietuvos Respublikos tarptautinės sutartys Lietuvos Respublikos teritorijoje turi įstatymo galią*“²⁵⁴. Pastaroji nuostata numatė, kad iš esmės visos Lietuvos tarptautinės sutartys nepriklausomai nuo jų sudarymo būdo (ar tarptautinė sutartis šalies yra tik pasirašyta ar ratifikuota), ji turi įstatymo galią, yra traktuojama kaip LR įstatymas ir vadinasi taikomas tiesiogiai nacionaliniame lygmenyje.

1992 m. spalio 25 d. referendume priimta šalies Konstitucija pakeitė bendrą monistinių požiūrį tarptautinių sutarčių atžvilgiu. Jos 138 straipsnio 3 dalyje numatyta, kad „*tarptautinės sutartys, kurias ratifikavo Lietuvos Respublikos Seimas yra sudedamoji Lietuvos Respublikos teisinės sistemos dalis*“²⁵⁵. Pasak V. Vadapalo, ši konstitucinė nuostata reiškia, kad tarptautinių sutarčių ratifikavimas padaro jų nuostatas tiesiogiai taikomomis Lietuvos teisinėje sistemoje²⁵⁶. Be to, pastaroji Konstitucijos nuostata, priešingai nei 1991 m. priimtas įstatymas dėl tarptautinių sutarčių, yra labiau apribojanti ir nustato, kad tik *ratifikuotos*, o ne visos tarptautinės sutartys yra sudedamoji Lietuvos teisinės sistemos dalis. Iš esmės ratifikavimas tapo esmine sąlyga, jog tarptautinė sutartis (-ys) taptų vidaus teisės dalimi. „*Seimas ratifikuoja sutartį priimdamas nutarimą dėl ratifikavimo ir šis nutarimas padaro sutartį tiesiogiai taikomą vidaus teisėje, o*

²⁵⁴ Lietuvos Respublikos Aukščiausios tarybos – Atkuriamojo Seimo įstatymas „Dėl Lietuvos Respublikos tarptautinių sutarčių“. Rasta: http://www3.lrs.lt/pls/inter3/dokpaieska.showdoc?p_id=1335; Žiūrėta 2009 12 19.

²⁵⁵ Lietuvos Respublikos Konstitucija: Lietuvos Respublikos piliečių priimta 1992 m. spalio 25 d. referendume. Vilnius, 2006, p. 33.

²⁵⁶ Vadapalas, Vilenas. *Incorporation and Implementation of Human Rights in Lithuania*. Scheinin, Martin (eds.), *International Human Rights Norms in the Nordic and Baltic Countries*, 1996, p. 114.

*kaip sutarties ratifikavimo pasekmė sutartis tampa vidaus teisės dalimi*²⁵⁷. Tuo tarpu apie tarptautines sutartis, kurias Lietuva yra pasirašiusi, bet neratifikavusi Konstitucijoje nieko nėra kalbama.

Egzistuojant tam tikram nesutapimui / prieštaravimui tarp atitinkamų 1991 m. įstatymo dėl tarptautinių sutarčių ir metais vėliau priimtos šalies Konstitucijos nuostatų, reglamentuojančių tarptautinių sutarčių statusą nacionaliniame lygmenyje, 1995 m. Konstituciniam Teismui buvo pateiktas Vyriausybės prašymas ištirti, ar 1991 m. priimtos įstatymo dėl tarptautinių sutarčių 12 straipsnis neprieštarauja šalies Konstitucijai. 1995 m. spalio 17 d. Konstitucinio Teismo nutarime dėl „Dėl Lietuvos Respublikos įstatymo „Dėl Lietuvos Respublikos tarptautinių sutarčių“ 7 straipsnio ketvirtosios dalies ir 12 straipsnio atitikimo Lietuvos Respublikos Konstitucijai“ Konstitucinis Teismas pažymėjo, *„kad ginčijamo įstatymo nuostata teigianti, kad Lietuvos tarptautinės sutartys, įskaitant ir neratifikuotas, turi įstatymo galią, nepagrįstai išplečia tarptautinių sutarčių juridinę galią LR teisės šaltinių sistemoje*²⁵⁸. Šiuo požiūriu teiginys, kad Seimo neratifikuotos tarptautinės sutartys turi įstatymo galią, kaip ir ratifikuotos sutartys, prieštarauja Konstitucijos 138 straipsniui. Taigi remiantis šia Konstitucinio Teismo išvada, teiginys „turi įstatymo galią“ taikomas tik Seimo ratifikuotoms tarptautinėms sutartims.

Konstituciniam Teismui pripažinus, kad 1991 m. Tarptautinių sutarčių įstatymo 12 straipsnis prieštarauja Konstitucijai ir, jog įstatymo galią turi tik Seimo ratifikuotos tarptautinės sutartys bei Konstitucijoje neapibrėžiant neratifikuotų tarptautinių sutarčių teisinės galios, iš esmės lieka neišspręstas tarptautinių sutarčių, prie kurių Lietuva yra prisijungusi, bet neratifikavusi, teisinės galios klausimas, t.y. egzistuoja neratifikuotų sutarčių hierarchijos problema. Šios problemos neišsprendė ir 1999 m. priimtas naujasis Tarptautinių sutarčių įstatymas. Šioje vietoje vėlgi galima prisiminti 1995 m. spalio 17 d. Konstitucinio Teismo nutarimą, kuriame be kita ko teigta, kad neratifikuotų tarptautinių sutarčių teisinė galia nelieka neapibrėžta. Pasak Konstitucinio Teismo, *„jos turi kiekvienam teisės aktui būdingą teisinių santykių subjektams privalomąją galią. Tačiau jų juridinė galia nuo ratifikuotų sutarčių skiriasi tuo, kad jos neturi prieštarauti ne tik šalies Konstitucijai, bet ir įstatymams*²⁵⁹. Pastaroji nuostata reiškia, kad neratifikuotos tarptautinės sutartys turi žemesnę nei įstatymai galią. Be to, pasak V. Vadapalo, tarptautinės sutartys, kurios nėra ratifikuotos Seimo negali turėti tiesioginio poveikio šalies vidaus teisei be atskiro įvedimo į vidaus teisę arba atitinkamų specialių vidaus

²⁵⁷ Vadapalas, Vilenas, p. 114.

²⁵⁸ Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo nutarimas „Dėl Lietuvos Respublikos įstatymo „Dėl Lietuvos Respublikos tarptautinių sutarčių“ 7 straipsnio ketvirtosios dalies ir 12 straipsnio atitikimo Lietuvos Respublikos Konstitucijai“. Rasta: http://www3.lrs.lt/pls/inter3/dokpaieska.showdoc_l?p_id=21742&p_query=&p_tr2=; Žiūrėta 2009 12 22.

²⁵⁹ Ibid.

aktų pakeitimų²⁶⁰. Taigi neratifikuotų tarptautinių sutarčių klausimas yra kiek painesnis, nei ratifikuotų, bet visgi taip pat išspręstas.

Kitas svarbus aspektas – tai tarptautinės sutarties statusas kilus prieštaravimui tarp atitinkamų nacionalinio teisės aktų ir tarptautinės sutarties nuostatų. 1991 m. įstatyme dėl tarptautinių sutarčių nebuvo aiškiai kalbama apie tai, kam iškilus prieštaravimui turėtų būti suteikiamas prioritetas. Visgi šiame įstatyme prieštaravimo galimybė yra numatyta ir apibrėžta, kaip tokioje situacijoje reikėtų elgtis: įstatymo 3 straipsnyje teigta, kad „*jei LR tarptautinės sutartys nustato kitokias normas negu galiojantys Lietuvos įstatymai, pasiūlymai dėl tokių tarptautinių sutarčių derinami su Teisingumo ministerija ir pateikiami kartu su ekspertų atliktu skirtumu vertimu*“²⁶¹. 1992 m. priimtos Konstitucijos 7 straipsnyje teigiama, kad negalioja joks įstatymas ar kitas teisės aktas, kuris prieštarauja Konstitucijai. Iš to sektų, kad šalies pasirašytos / ratifikuotos tarptautinės sutartys negali prieštarauti pagrindiniam šalies įstatymui ir jog, kilus prieštaravimui Konstitucijai turėtų būti teikiamas prioritetas prieš Lietuvos tarptautines sutartis. 1995 m. sausio 24 d. Konstitucinio Teismo išvadoje „Dėl Europos žmogaus teisių ir pagrindinių laisvių apsaugos konvencijos 4, 5, 9, 14 straipsnių ir jos Ketvirtojo protokolo 2 straipsnio atitikimo Lietuvos Respublikos Konstitucijai“, teigiama, kad nors „*Konstitucijos 7 straipsnio nuostata pati savaime negali padaryti negaliojančia tarptautinės sutarties, bet ji reikalauja, kad tarptautinės sutarties nuostatos neprieštarautų Konstitucijos nuostatoms, nes jei prieštarautų, būtų problemiška įgyvendinti Konvenciją Lietuvos Respublikos vidaus teisėje*“²⁶².

1999 m. priimtame Tarptautinių sutarčių įstatyme aiškiau apibrėžiama, kam esant prieštaravimui tarp atitinkamo nacionalinio teisės akto ir tarptautinės sutarties turėtų būti teikiamas prioritetas. Minėtojo įstatymo 11 straipsnyje teigiama, kad „*jei įsigaliojusi ratifikuota LR tarptautinė sutartis nustato kitokias normas negu LR įstatymai, kiti teisės aktai, galiojantys šios sutarties sudarymo metu arba įsigalioję po sutarties įsigaliojimo, taikomos LR tarptautinės sutarties nuostatos*“²⁶³. Pastaroji nuostata išryškina tai, kad kylant prieštaravimui pirmenybė visuomet turėtų būti teikiama tarptautinėms sutartims. Visgi svarbu tai, kad minėtasis įstatymas numato, kad pirmenybę įgyja tik Lietuvos ratifikuotos tarptautinės sutartys; tuo tarpu Lietuvos pasirašytoms, bet neratifikuotoms sutartims ši nuostata nėra taikoma.

Galiausiai tenka pastebėti, kad remiantis 1969 m. Vienos konvencijos dėl „Dėl tarptautinių sutarčių teisės“ 26 straipsnyje įtvirtintu *pacta sunt servanda* principu reiškiančiu, kad „*kiekviena*

²⁶⁰ Vadaplas, Vilenas, p. 114.

²⁶¹ Lietuvos Respublikos Aukščiausios tarybos – Atkuriamojo Seimo įstatymas „Dėl Lietuvos Respublikos tarptautinių sutarčių“. Rasta: http://www3.lrs.lt/pls/inter3/dokpaieska.showdoc_l?p_id=1335; Žiūrėta 2009 12 19.

²⁶² Konstitucinio Teismo išvada „Dėl Europos žmogaus teisių ir pagrindinių laisvių apsaugos konvencijos 4, 5, 9, 14 straipsnių ir jos Ketvirtojo protokolo 2 straipsnio atitikimo Lietuvos Respublikos Konstitucijai“. Rasta: http://www3.lrs.lt/pls/inter3/dokpaieska.showdoc_l?p_id=15441&p_query=&p_tr2=; Žiūrėta 2009 12 19.

²⁶³ Tarptautinių sutarčių įstatymas. Rasta: http://www3.lrs.lt/pls/inter3/dokpaieska.showdoc_l?p_id=260053; Žiūrėta 2009 12 19.

*įsigaliojusi sutartis jos šalims yra privaloma, ir šalys privalo sąžiningai ją vykdyti*²⁶⁴, Lietuva tapusi vienos ar kitos tarptautinės sutarties dalyve privalo vykdyti jos nuostatas savo vidaus teisėje nepriklausomai nuo to, kokį teisinį statusą tarptautinė sutartis turi nacionalinėje teisės sistemoje. Tai reiškia, kad tiek ratifikuotos, tiek neratifikuotos, bet pasirašytos tarptautinės sutartys turi būti pilnai vykdomos Lietuvoje. Pažymėtina, kad remiantis Vienos konvencijos „Dėl tarptautinių sutarčių teisės“ 27 straipsniu, valstybė negali pateisinti priimtų tarptautinių įsipareigojimų nevykdymo remdamasi savo vidaus teisės nuostatomis. Tarptautinių sutarčių įgyvendinimo privalomumo principas įtvirtintas ir 1999 m. priimtame Tarptautinių sutarčių įstatyme. Minėtojo įstatymo 11 str. teigiama, kad „įsigaliojusias LR tarptautines sutartis Lietuvos Respublikoje privaloma vykdyti“²⁶⁵. Taip pat svarbu tai, kad minėtame įstatyme numatyta galimybė priimti atitinkamus įstatymus ar kitus teisės aktus, kurie būtini tarptautinei sutarčiai vykdyti.

Apibendrinant galima teigti, kad remiantis šiuo metu galiojančiu Tarptautinių sutarčių įstatymu ir Konstitucija tik ratifikuotos tarptautinės sutartys yra sudedamoji šalies teisinės sistemos dalis, turinčios LR įstatymo galią ir tiesiogiai taikomos vidaus teisėje. Tuo tarpu Lietuvos pasirašytos, bet Seimo neratifikuotos tarptautinės sutartys turi žemesnį teisinį statusą nei įstatymai ir gali turėti tiesioginį poveikį šalies vidaus teisei tik tuo atveju, jei yra perkeliamos į nacionalinę teisę. Tarptautinių sutarčių nuostatų įgyvendinimui būdingas ne tik privalomumas, bet ir viršenybė prieš nacionalinius įstatymus iškilus prieštaravimui tarp atitinkamų tarptautinės teisės ir nacionalinio teisės nuostatų. Tiesa, viršenybės principas, priešingai, nei privalomumo, taikomas tik ratifikuotoms tarptautinėms sutartims. Apskritai, ratifikuotų tarptautinių sutarčių statusas vidaus teisės teisinėje sistemoje yra aiškiau apibrėžtas / reglamentuotas, nei neratifikuotų.

4.3.2 Lietuvos tarptautinės sutartys ir jų sąryšis su nacionaliniais teisės aktais

Lietuva yra beveik visų svarbiausių²⁶⁶ tarptautinių žmogaus teisių apsaugos sutarčių dalyvė. Šalis yra ratifikavusi pagrindinius universalius JT organizacijos priimtus žmogaus teisių dokumentus, taip pat regioninius žmogaus teisių dokumentus, priimtus ET (plačiau žr. priedą Nr. 1). Lietuva taip pat laikosi Visuotinės žmogaus teisių deklaracijos nuostatų ir yra prisijungusi prie 1966 m. gruodžio 16 d. JT priimtų Tarptautinio ekonominių, socialinių ir

²⁶⁴ Vienos konvencija „Dėl tarptautinių sutarčių teisės“.

Rasta: http://www3.lrs.lt/pls/inter3/dokpaieska.showdoc_l?p_id=159769&p_query=&p_tr2=; Žiūrėta 2009 12 29.

²⁶⁵ Tarptautinių sutarčių įstatymas. Rasta: http://www3.lrs.lt/pls/inter3/dokpaieska.showdoc_l?p_id=260053; Žiūrėta 2009 12 19.

²⁶⁶ Pastaba. Pagrindinės sutarys atrinktos remiantis EK Reguliariose pažangos ataskaitose pateiktomis sutartimis ir JT puslapyje pateikta informacija apie pagrindines žmogaus teisių sutartis.

kultūrinių teisių pakto, Tarptautinio pilietinių ir politinių teisių pakto ir Tarptautinio pilietinių ir politinių teisių pakto fakultatyvinio protokolo.

Remiantis šalies Konstitucija, visos Lietuvos ratifikuotos tarptautinės žmogaus teisių sutartys yra sudėtinė vidaus teisinės sistemos dalis; visos jos turi nacionalinio įstatymo galią ir yra taikomos tiesiogiai, todėl jų nebūtina papildomai perkelti į nacionalinę teisę. Pažymėtina, kad šiuo atveju tam tikrų diskusijų kyla dėl itin svarbių universalių tarptautinių dokumentų – 1966 m. priimtų Tarptautinio ekonominių, socialinių ir kultūrinių teisių pakto, Tarptautinio pilietinių ir politinių teisių pakto ir Tarptautinio pilietinių ir politinių teisių pakto fakultatyvinio protokolo – taikymo Lietuvoje. Prie šių paktų buvo prisijungta Aukščiausios Tarybos nutarimu, o tai, pasak D. Jočienės, neatitinka šių dokumentų ratifikavimo sąlygos, todėl gali būti daroma išvada, kad pagal 1992 m. priimtos Konstitucijos 138 straipsnio 3 dalį bei pagal 1995 m. spalio 17 d. Konstitucinio Teismo nutarimą neratifikuotos tarptautinės sutartys neturės LR įstatymo galios²⁶⁷. Tačiau pagal prisijungimo prie paktų metu galiojusio įstatymo dėl tarptautinių sutarčių 12 straipsnį, šie paktai įgijo ir turėtų išlaikyti Lietuvoje įstatymo galią²⁶⁸, tad turėtų būti taikomi tiesiogiai, papildomai neperkeliant jų nuostatų į nacionalinę teisę. Iš esmės panaši problema turėtų kilti dėl visų tarptautinių sutarčių, prie kurių prisijungta galiojant 1991 m. įstatymui dėl tarptautinių sutarčių ir remiantis kuriuo visos šalies tarptautinės sutartys (tiek tos prie kurių prisijungta, tiek tos, kurios ratifikuotos) įgijo įstatymo galią. Taip pat galima pastebėti, kad Lietuvos pasiryžimas tiesiogiai tarptautinės teisės aktų pagrindu laikytis visuotinai pripažintų žmogaus teisių standartų atsispindi Konstitucinio Teismo 1995 m. sausio 24 d. išvadoje „Dėl Europos žmogaus teisių ir pagrindinių laisvių apsaugos konvencijos 4, 5, 9, 14 straipsnių ir jos Ketvirtojo protokolo 2 straipsnio atitikimo Lietuvos Respublikos Konstitucijai“, kurioje teigiama, kad Europos žmogaus teisių ir pagrindinių laisvių konvencija, kaip ratifikuota ir įsigaliojusi tarptautinė sutartis, „*taps sudedamąja LR teisinės sistemos dalimi ir kartu turės būti taikoma kaip ir LR įstatymai*“²⁶⁹. Pažymima, kad tai taikytina ne tik minėtai Konvencijai, bet ir

²⁶⁷ Jočienė, Danutė, Čilinskas, Kęstutis, p. 20.

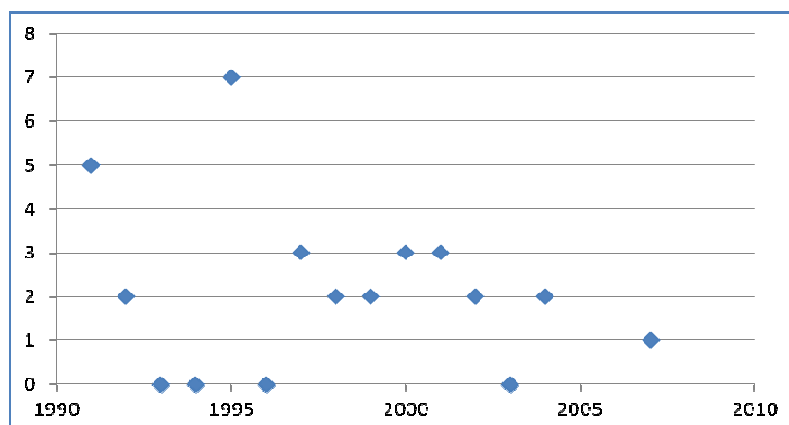
²⁶⁸ Pastaba. D. Jočienė teigia, kad siekiant išvengti atgyjančių diskusijų dėl 1966 m. priimtų Tarptautinio ekonominių, socialinių ir kultūrinių teisių pakto, Tarptautinio pilietinių ir politinių teisių pakto ir Tarptautinio pilietinių ir politinių teisių pakto fakultatyvinio protokolo teisinės galios bei siekiant kuo veiksmingesnio šių universalių dokumentų nuostatų taikymo Lietuvoje galima ratifikuoti šias tarptautines sutartis Seimo priimamu įstatymu, o tai leistų užbaigti nuolatinės diskusijas ir problemas dėl šių teisės aktų taikymo Lietuvos teisėje. Ji pažymi, kad šios pozicijos oponentai mano, kad valstybei nėra tikslinga antrą kartą tapti tos pačios tarptautinės sutarties dalyve. Pasak D. Jočienės šis argumentas gana svarus tarptautinių sutarčių teisės požiūriu, tačiau, siekiant kuo geresnių tarptautinės sutarties taikymo galimybių vidaus teisėje, valstybė gali pasirinkti ratifikuoti minėtas tarptautines sutartis, prie kurių buvo prisijungta, jei tos sutartys turi ypač svarbi reikšmę, kaip, pavyzdžiui, šiuo atveju, efektyvinant Lietuvos žmogaus teisių apsaugos sistemą.

²⁶⁹ Konstitucinio Teismo išvada „Dėl Europos žmogaus teisių ir pagrindinių laisvių apsaugos konvencijos 4, 5, 9, 14 straipsnių ir jos Ketvirtojo protokolo 2 straipsnio atitikimo Lietuvos Respublikos Konstitucijai“. Rasta: http://www3.lrs.lt/pls/inter3/dokpaieska.showdoc_l?p_id=15441&p_query=&p_tr2=; Žiūrėta 2009 12 19.

visoms Lietuvos ratifikuotoms tarptautinėms sutartims, kas reiškia tai, kad Lietuva vykdys priisiimtus tarptautinius įsipareigojimus tiesiogiai tarptautinės teisės aktų pagrindu.

Analizuojant 32²⁷⁰ Lietuvos pasirašytas / ratifikuotas pagrindines tarptautines žmogaus teisių sutartis galima pastebėti, kad pirmiausiai (1991–1992 m. laikotarpiu) buvo prisijungta prie *universalijų* žmogaus teisių dokumentų, kurie reglamentavo visas pagrindines žmogaus teises (pilietines, politines, socialines, ekonomines ir kultūrinės). Vėliau sekė gana aktyvus regioninių, ET priimtų, žmogaus teisių sutarčių ratifikavimas: 1995 m., po to, kai Lietuva tapo ET nare, buvo ratifikuotos net 5 pagrindinės ET sutartys žmogaus teisių srityje. Iš esmės 1991–1995 m. yra aktyviausias laikotarpis, kuomet nacionalinio įstatymo galią įgijo 14 pagrindinių tarptautinių žmogaus teisių sutarčių ir buvo pripažinti Visuotinėje žmogaus teisių deklaracijoje, kuri yra neprivalomojo pobūdžio, išdėstyti universalūs žmogaus teisių principai (žr. 3 schemą ir plačiau priedą Nr. 1).

3 schema. Lietuvos pasirašyti / ratifikuoti tarptautiniai / regioniniai žmogaus teisių dokumentai (1990–2010 m.)

Šaltinis. Sudaryta autorės.

Toks aktyvus tarptautinių / regioninių žmogaus teisių dokumentų pasirašymas / ratifikavimas sietinas su aktyviu valstybės siekiu narystės tarptautinėse organizacijose, kuriose vienas iš keliamų politinių narystės reikalavimų – užtikrinti pagrindines žmogaus teises ir laisves. Pažymėtina, kad po 2004 m. gegužės 1 d., kai buvo pasiekti pagrindiniai Lietuvos užsibrėžti užsienio politikos tikslai, integruotasi į pagrindines Vakarų struktūras, buvo ratifikuoti tik du ir prisijungta prie vieno analizuoto tarptautinio dokumento žmogaus teisių srityje. Kita vertus, aktyvus tarptautinių žmogaus teisių dokumentų pasirašymas ir (arba) ratifikavimas pirmaisiais nepriklausomybės metais gali būti sietinas su valstybės pastangomis pradžioje padėti

²⁷⁰ Pastaba. Atsižvelgiant į tai, kad šaltiniuose Konvencijų / paktų protokolai pateikiami kaip atskiri dokumentai, šioje analizėje jie taip pat traktuojami kaip atskiri dokumentai, nors priede, jei Konvencija ir protokolai (-ai) buvo ratifikuoti, prie jų prisijungtą tą pačią dieną jie pateikiami kartu.

tvirtus pagrindus tolimesnei šalies plėtrai; taip pat tikėjimo tam tikrais žmogaus teisių principais įtvirtinimas, o tolimesniais metais tiesiog vyko nuoseklus vystymasis, palaipsnis teisinės žmogaus teisių bazės tobulinimas, plėtimas.

Nagrinėjant per pirmuosius nepriklausomybės atkūrimo metus priimtus įstatytus (tiek šiuo metu galiojančius, tiek netekusios galios), pastebima, kad dėmesys yra skiriamas tiek pirmosios (pilietinėms ir politinėms), tiek antrosios (socialinėms, ekonominėms, kultūrinėms) kartos žmogaus teisėms. Kiek daugiau priimta teisės aktų, reglamentuojančių socialines ir ekonomines teises: iš 88 analizuotų teisės daugiau kaip 50 teisės aktų, daugiau ar mažiau reglamentuoja šias antrosios kartos teises. Visa tai suteikia pagrindo kalbėti apie socialinių, ekonominių teisių svarbą šalies gyvenime ir gali būti traktuojama kaip valstybės siekis savo piliečiams pirmiausia užtikrinti socialinį ir ekonominį gerbūvį. Kaip minėta, tokios tendencijos įprastai būdingos žemo socialinio, ekonominio išsivystymo šalyse.

Nagrinėjant tarptautinių žmogaus teisių sutarčių sąryšį su šalyje priimtais dokumentais pirmiausia dera pastebėti, kad nacionaliniuose teisės aktuose ryškus tarptautinių sutarčių viršenybės principas nacionalinių teisės aktų atžvilgu, išskylant prieštaravimui tarp atitinkamų jų nuostatų. Atliekant nacionalinių teisės aktų analizę pastebėta, kad šiuo metu galiojančio Tarptautinių sutarčių įstatymo nuostata, teigianti, kad jei tarptautinės sutartys nustato kitokias normas, nei šalies įstatymai, galioja tarptautinių sutarčių nuostatos, atispindi daugelyje nacionalinių teisės aktų. Kai kuriuose iš jų, kaip pavyzdžiui, Darbo kodekse, Civiliniame kodekse, Pilietybės įstatyme, įstatyme „Dėl užsieniečių teisinės padėties“, Bausmių vykdymo kodekse, Valstybės garantuojamos teisinės pagalbos įstatyme, Sveikatos sistemos įstatyme ir kituose yra atskiras straipsnis, skirtas tarptautinių sutarčių ir nacionalinių teisės aktų sąryšiui nusakyti. Visais atvejais pastebėta, kad vienareikšmiškai pripažįstamas tarptautinių sutarčių viršenybės principas virš nacionalinių teisės aktų esant prieštaravimui (-ams) tarp atitinkamų jų nuostatų. Pažymėtina, kad ne visuose analizuotuose ir šiuo metu galiojančiuose teisės aktuose kalbama tik apie ratifikuotų tarptautinių sutarčių viršenybę. Nagrinėjant nacionalinius teisės aktus pastebėta, kad tik nedidelėje dalyje (tik 3 iš 88) nacionalinių teisės aktų – Pilietybės įstatyme, Valstybės garantuojamos teisinės pagalbos įstatyme, Švietimo įstatyme – yra numatyta, kad kylant prieštaravimui tarp nacionalinių teisės aktų ir tarptautinių sutarčių, viršenybę turi *ratifikuotos* tarptautinės sutartys. Tuo tarpu kituose nacionaliniuose teisės aktuose, kuriuose kalbama apie nacionalinių teisės aktų ir tarptautinių sutarčių tarpusavio sąryšį pateikiama abstraktesnė nuostata – *jeigu LR tarptautinėje sutartyje nustatyti kitokie reikalavimai nei nustato šis įstatymas, taikomos tarptautinės sutarties nuostatos*. Pastaroji nuostata suteikia pagrindo kalbėti apie tai, kad nepriklausomai nuo to koku būdu yra sudaryta tarptautinė sutartis (ar ji pasirašyta, ar ratifikuota) ji turi viršenybę nacionalinio teisės akto atžvilgiu, tuomet, kai

tarp jų atsiranda prieštaravimas. Faktas, kad tam tikruose nacionaliniuose teisės aktuose viršenybę turi tik ratifikuotos sutartys, o kituose, tiek ratifikuotos, tiek pasirašytos, įneša tam tikros sumaištis ir išryškina nacionalinėje teisinėje bazėje egzistuojantį tam tikrą nesutapimą, panašų kuris egzistavo tarp 1991 m. priimto tarptautinių sutarčių įstatymo ir 1992 m. Konstitucijos. Ieškant šio nesutapimo ištakų žvelgta į atitinkamų įstatymų priėmimo metus, siekiant suprasti ar skirtinga tarptautinių sutarčių teisinė jurisdikcija atitinkamuose nacionaliniuose teisės aktuose yra susijusi su skirtingu laikotarpiu priimtais įstatymais dėl tarptautinių sutarčių. Galima manyti, kad tie teisės aktai, kuriuose viršenybę turi tiek ratifikuotos, tiek pasirašytos sutartys buvo priimti dar galiojant 1991 m. tarptautinių sutarčių įstatymui, tuo tarpu tie teisės aktai, kuriuose išryškinta ratifikuotų tarptautinių sutarčių viršenybė – 1999 m. priimtam ir šiuo metu galiojančiam Tarptautinių sutarčių įstatymui.

Pilietybės įstatyme, priimtame 1991 m. gruodžio 5 d., buvo numatyta abstraktesnė nuostata, numatanti platesnę tarptautinių sutarčių jurisdikciją, tuo tarpu nuo 2002 m. priimtame naujame Pilietybės įstatyme kalbama tik apie ratifikuotas tarptautines sutartis. Valstybės garantuojamos teisinės pagalbos įstatymas buvo priimtas 2000 m., galiojant 1999 m. Tarptautinių sutarčių įstatymui. Jei šiais dviem atvejais galima išvėlgi tiesioginį sąryšį tarp to meto galiojusios tvarkos ir tarptautinių sutarčių teisinės galios, tai Švietimo įstatymo atvejis yra išimtis: šis įstatymas priimtas 1991 m., tačiau jo 73 straipsnyje aiškiai apibrėžta, kad „*jei įsigaliojusios ratifikuotos LR tarptautinės sutartys numato kitas negu šis Įstatymas nuostatas, taikomos tarptautinių sutarčių nuostatos*“²⁷¹.

Dalis teisės aktų, kaip pavyzdžiui Reklamos įstatymas (2000 m.), Aviacijos įstatymas (2000 m.), Teisės gauti informaciją iš valstybės ir savivaldybių institucijų ir įstaigų įstatymas (2000 m.) ir kiti, priimti galiojant dabartiniam Tarptautinių sutarčių įstatymui, bet numato kiek platesnę jurisdikciją tarptautinėms sutartims, nei yra pagal dabar galiojančią Tarptautinių sutarčių įstatymą. Tuo tarpu dalis šiuo metu galiojančių teisės aktų tokių, kaip Kardomojo kalnimo įstatymas (1996 m.) (šiuo metu jis vadinasi Suėmimo vykdymo įstatymas), Valstybinių šalpos išmokų įstatymas (1994 m.), Sveikatos sistemos įstatymas (1994 m.) remiasi tuo metu galiojusio ir platesnę jurisdikciją tarptautinėms sutartims numatančiu Tarptautinių sutarčių įstatymu. Atsižvelgiant į tai, galima teigti, kad šalies nacionaliniuose teisės aktuose, reglamentuojančiuose žmogaus teises nėra įtvirtinta aiški nuostata, kurios tarptautinės sutartys – ar tik pasirašytos, ar pasirašytos ir ratifikuotos – turi viršenybę atitinkamo nacionalinio teisės akto atžvilgiu. Didžioji dalis analizuotų teisės aktų įtvirtinta platesnę tarptautinių sutarčių jurisdikciją, nei ją numato

²⁷¹ Švietimo įstatymas. Rasta: http://www3.lrs.lt/pls/inter3/dokpaieska.showdoc_l?p_id=350527&p_query=&p_tr2=; Žiūrėta 2009 08 21.

dabar galiojantis Tarptautinių sutarčių įstatymas. Be to, egzistuoja tam tikras ryšis tarp įstatymo priėmimo metu ir atitinkamu laikotarpiu galiojusios tvarkos dėl tarptautinių sutarčių statuso.

Kitas analizės metu pastebėtas aspektas – nacionaliniuose teisės aktuose retai minimos ir (arba) pateikiamos nuorodos į atitinkamas tarptautines žmogaus teisių sutartis. Įprastai pakankamai abstrakčiai pateikiama, kad įstatymo nuostatos suderintos ir (arba) jomis vadovaujama vykdant atitinkamą veiklą. Ryškiausiomis išimtimis šiuo atveju galima laikyti Baudžiamojo proceso ir Civilinio proceso kodeksus, Administracinių bylų teisenos ir Vaiko teisių apsaugos pagrindų įstatymus. Pirmuosiuose trijuose įstatymuose iš esmės analogiškame kontekste minima Europos žmogaus teisių ir pagrindinių laisvių apsaugos konvencija. Minėtuose teisės aktuose teigiama, kad baudžiamosios / civilinės / administracinės bylos nagrinėjimo procesas gali būti atnaujinamas, jei Europos žmogaus teisių teismas nustato, kad LR teismų sprendimai, nutartys ar nutarimai baudžiamosiose / civilinėse / administracinėse bylose prieštarauja Europos žmogaus teisių ir pagrindinių laisvių apsaugos konvencijai ir (ar) jos papildomiems protokolams, kurių dalyvė yra LR. Tuo tarpu vieninteliame analizuotame įstatyme – Vaiko teisių apsaugos pagrindų įstatyme – viena esminių vaiko teises reglamentuojančių tarptautinių sutarčių – JT Vaiko teisių konvencija – yra įvardijama, kaip vienas iš tarptautinių dokumentų, kuriuo remiantis įstatyme „*nustatomos pagrindinės vaiko teisės, laisvės bei pareigos, šių teisių ir laisvių apsaugos bei gynimo svarbiausiosios garantijos*“²⁷². Fragmentiški žmogaus teisių sutarčių paminėjimai randami 2000 m. Civiliniame kodekse (1993 m. Hagos konvencija dėl vaikų apsaugos ir bendradarbiavimo tarptautinio įvaikinimo srityje) ir 2004 m. įstatyme „Dėl užsieniečių teisinės padėties“ (1951 m. Konvencija dėl pabėgėlių statuso ir jos 1967 m. Protokolas dėl pabėgėlių statuso, 1950 m. Europos žmogaus teisių ir pagrindinių laisvių apsaugos konvencija, 1966 m. Tarptautinio pilietinių ir politinių teisių paktas, 1954 m. Konvencija dėl asmenų be pilietybės).

Atliekant analizę taip pat pastebėta labai ryški ES teisės įtaka nacionalinei teisei: per 50 analizuotų teisės aktų, reglamentuojančių atitinkamas žmogaus teises, teigiama, kad jų nuostatos yra suderintos su atitinkamais ES teisės aktais. Kai kuriais atvejais, kaip pavyzdžiui Visuomenės informavimo (1996 m.) ir Informacinės visuomenės paslaugų įstatymuose (2006 m.) teigiama, kad jie skirti ES teisės aktų, nurodytų įstatymo priede, įgyvendinimui / įgyvendinimui užtikrinti. Taigi, jei nacionaliniuose teisės aktuose tarptautinės sutartys būdavo konkretizuojamos gana retai, tai ES teisės aktai (direktyvos, reglamentai, sprendimai, rekomendacijos), su kuriomis suderintos atitinkamų nacionalinių teisės aktų nuostatos, iš esmės visais atvejais būdavo aiškiai identifikuojami, pateikiant priėmimo metus, teisės aktą priimančią instituciją, oficialų teisės akto

²⁷² Vaiko teisių apsaugos pagrindų įstatymas. Rasta:

http://www3.lrs.lt/pls/inter3/dokpaieska.showdoc_l?p_id=279424&p_query=&p_tr2=; Žiūrėta 2009 07 08.

paskelbimą ir pateikiami įstatymo priede. Atlikta analizė parodė, kad kaip vienas iš stojimo į ES proceso rezultatų – daugelio įstatymų, reglamentuojančių atitinkamas žmogaus teises papildymai ir pakeitimai. Pavyzdžiui, Administracinės teisės pažeidimų kodekse atlikta daugiau nei 10 pakeitimų, siekiant įgyvendinti atitinkamas ES teisės aktų nuostatas. Kiti teisės aktai buvo keisti rečiau.

Galiausiai kalbant apie tarptautinių žmogaus teisių sutarčių nuostatų atsispindėjimą nacionalinėje teisėje dera pastebėti, kad nepaisant to, kad visos ratifikuotos tarptautinės žmogaus teisių sutartys vidaus teisėje yra traktuojamos kaip LR įstatymas, t.y. jų nereikia perkelti į nacionalinę teisę, visgi daugelyje teisės aktų atsispindi tiek ratifikuotų, tiek pasirašytų, bet neratifikuotų tarptautinių žmogaus teisių sutarčių nuostatos. Pavyzdžiui, Vaiko teisių apsaugos pagrindų įstatymas atkartoja tam tikras JT Vaiko teisių konvencijos nuostatas: abiem atvejais pirmuosiuose straipsniuose vaiku yra įvardijamas asmuo iki 18 metų; pripažįstama kiekvieno vaiko neatimama teisė gyventi, būti sveikam ir kt. Europos socialinės chartijos nuostatos, tokios kaip teisė į darbą, saugias ir sveikas sąlygas, kolektyvines derybas ir kitos atsispindi Darbo kodekse. Beje, minėto įstatymo 2 straipsnyje kai kurie įvardinti darbo santykių teisinio reguliavimo principai yra beveik analogiški atitinkamoms Europos socialinės chartijoje įvardintomis socialinėmis teisėmis.

Europos socialinės chartijos nuostatos atsispindi ir daugelyje kitų socialines teises reglamentuojančių nacionalinių teisės aktų, tokių kaip Lygių galimybių įstatyme (teisė į lygias galimybes ir vienodą padėtį įsidarbinant, siekiant karjeros ir kt.), Valstybinio socialinio draudimo įstatyme (teisė į socialinę apsaugą, socialinę paramą ir kt.), Darbuotojų saugos ir sveikatos įstatyme (teisė į saugias ir sveikas darbo sąlygas ir kt.), Neįgaliųjų socialinės integracijos įstatyme (teisė į socialinę integraciją) ir daugelyje kitų teisės aktų. Pažymėtina, kad dažniausiai nacionaliniuose teisės aktuose nėra pažodinis atitinkamų žmogaus teisių sutarčių nuostatų atkartojimas, o jų praplėtimas išlaikant tą pačią idėją. Tačiau, kaip minėta Vaiko teisių apsaugos pagrindų įstatymo atveju, esti atveju, kuomet atitinkamos tarptautinių žmogaus teisių sutarčių nuostatos yra atkartotos nacionaliniame įstatyme. Taip pat galima pastebėti, kad teisės aktuose dažnu atveju atsispindi kelių tarptautinių žmogaus teisių sutarčių nuostatos, pavyzdžiui Valstybinio socialinio draudimo įstatyme galima rasti tiek Europos socialinės chartijos, tiek Tarptautinio socialinių, ekonominių ir kultūrinių teisių pakto ir kitų tarptautinių sutarčių nuostatų (teisė į socialinę apsaugą, paramą ir kt.), Lygių galimybių įstatyme atsispindi Visuotinės žmogaus teisių deklaracijos, Europos žmogaus teisių ir pagrindinių laisvių apsaugos konvencijos, konvencijos „Dėl visų formų diskriminacijos panaikinimo moterims“ ir kitų nuostatos (teisė į lygias galimybes įsidarbinant, teisė gauti vienodą atlygį už tą patį darbą ir kt.). Tai, jog nacionaliniuose teisės aktuose perkeltos atitinkamos tarptautinių sutarčių nuostatos,

nėra nuostabu, žinant, kad šalis pasirašydama tarptautinę sutartį įsipareigoja ją vykdyti, o viena iš pagrindinių to priemonių perkėlimas į nacionalinę teisę.

Apibendrinant galima teigti, kad nacionalinė žmogaus teisių teisinė bazė yra suderinta su Lietuvos prisiimtais tarptautiniais / regioniniais įsipareigojimais žmogaus teisių apsaugos srityje. Dažnu atveju nacionaliniuose teisės aktuose, reglamentuojančiuose pagrindines žmogaus teises ir laisves persipina kelių tarptautinių sutarčių žmogaus teisių srityje nuostatos. Tuo tarpu tam tikrais atvejais atitinkamos tarptautinės žmogaus teisių sutarties, kuri apibrėžia daugelį žmogaus teisių „išsiskirsto“ po daugelį nacionalinių teisės aktų, reglamentuojančių atitinkamas / specifines žmogaus teises.

Atlikus pagrindinių nacionalinių teisės aktų, reglamentuojančių žmogaus teises ir laisves, analizę ir ją susiejant su nacionalinės žmogaus teisių teisinės bazės kontekstu, galima teigti, kad išskelti politiniai narystės reikalavimai skatino Lietuvos valstybę didesnę dėmesį skirti žmogaus teisių ir pagrindinių laisvių užtikrinimui, tiek plečiant ir tobulinat nacionalinę žmogaus teisių teisinę bazę, tiek ratifikuojant pagrindinius tarptautinius dokumentus, reglamentuojančius žmogaus teises. T. Baranovas pažymi, kad Lietuva prisiimdama įsipareigojimus pagal pagrindines tarptautines ir regionines žmogaus teisių sutartis sukūrė solidžią teisinę bazę žmogaus teisių apsaugai²⁷³. Atsižvelgiant į visa tai, galima teigti, kad siekis garantuoti savo piliečiams pagrindines žmogaus teises yra tiesiogiai susijęs su politiniu siekiu tapti pilnateise tarptautinės bendruomenės dalimi ir yra tam tikras „išorinio“ spaudimo arba šalutinis politinių siekių rezultatas. Neretai tam tikrų veiksmų žmogaus teisių srityje, kaip atitinkamų teisės aktų priėmimo / keitimo, tarptautinių / regioninių žmogaus teisių sutarčių ratifikavimo ir įgyvendinimo imtasi todėl, kad tai buvo vienas iš reikalavimų siekiant tapti atitinkamos regioninės / tarptautinės organizacijos nare. Tam tikra išimtimi šioje vietoje galima laikyti 2002 m. Seimo patvirtintą Nacionalinio žmogaus teisių rėmimo ir apsaugos veiksmų Lietuvoje planą, nors ir šiuo atveju pastebimas tam tikras „išorės“ spaudimas. Nepaisant to, kad daug kas žmogaus teisių srityje nuveikta įtakojant išoriniams veiksniams, visgi be pačios valstybės noro nebūtų buvę galima pasiekti to rezultato; tad išorinis spaudimas ėjo drauge su pačiu valstybės noru.

4.4 Žmogaus teisių atspindžiai Lietuvos Vyriausybės programose

Siekiant išryškinti politinį žmogaus teisių aspektą bei valstybės, valdančiojo politinio elito poziciją ir planuojamus veiksmus žmogaus teisių atžvilgiu, analizuojamas vienas kertinių šalies

²⁷³ Development of a National Human Rights Action Plan: the Experience of Lithuania. Rasta: <http://www.undp.org/oslocentre/docsjuly03/TomasBaranovas.pdf>; Žiūrėta 2009 12 22.

politinių dokumentų, nubrėžiančių visuomenės ir šalies gyvenimo gaires tam tikram laikotarpiui – LR Vyriausybės programa²⁷⁴. Pažymėtina, kad būtent Vyriausybės programoje išdėstyti siekiai ir numatyti veiksmai sudaro atitinkamos srities politikos formavimo pagrindą. Žmogaus teisių atspindžiai šalies Vyriausybių programose analizuojami remiantis keletu kriterijų. Pirmiausiai žmogaus teisės vertinamos *siauruoju* (tiesioginiu sąvokos „žmogaus teisės ir laisvės“ ar atskirų teisių ir laisvių įvardijamu) ir *plačiuoju* (netiesioginiu sąvokos „žmogaus teisės ir laisvės“ ar jos sudėtinųjų aspektų (atskirų teisių ir laisvių) paminėjimu Vyriausybės programose, t.y. žodžiai, kurie aiškiai nurodo, kad turimos omenyje žmogaus teisės, tačiau pati sąvoka „žmogaus teisės ir laisvės“ ar jos sudėtiniai aspektai tiesiogiai nėra įvardijami) požiūriu. Pažymėtina, jog siaurasis požiūris traktuotinas kaip realiausiai atspindintis valstybės, valdančiojo politinio elito dėmesį žmogaus teisėms, tuo tarpu platusis požiūris – kaip papildomas analizės elementas. Taip pat siekiant išryškinti takoskyrą tarp vidinio ir išorinio suvereniteto žmogaus teisių diskurse žmogaus teisių vaidmuo vertinamas vidaus ir užsienio politikos kontekste. Galiausiai pateikiamos integralios išvalgos apie žmogaus teisių atspindžius Vyriausybės programų nuostatuose. Pažymėtina, kad siekiant išryškinti esmines tendencijas, požiūrių kaitą politiniame lygmenyje, chronologiškai per žmogaus teisių prizmę analizuojamos 14 Vyriausybių programos (pradedant nuo 1990 m. iki šių dienų). Vyriausybės programų analizė per žmogaus teisių prizmę siejama su šalies žmogaus teisių kontekstu (pagrindiniais įvykiais šalyje, kuriems vykstant formavosi nacionalinė žmogaus teisių teisinė bazė).

4.4.1 Žmogaus teisių dimensija Lietuvos Vyriausybės programose

Pirmosios šalies Vyriausybės, sudarytos netrukus po nepriklausomybės atkūrimo – 1990 m. kovo 17 d., programa pradedama nuostatomis, susijusiomis su strateginiais šalies užsienio politikos tikslais – Lietuvos nepriklausomybės įtvirtinimu ir „sugražinimu į Pasaulio bendriją“. Remiantis pirmąją Vyriausybės programa, kelias į Pasaulio bendriją turėtų eiti per Europą (per Europą į Pasaulį), įsijungiant į Europoje vykstančius politinius procesus, pirmiausia užmezgant santykius tiek su Europos Bendrija, tiek ET bei pasirašant 1975 m. Helsinkio baigiamąjį aktą, kuris yra vienas iš esminių Europos saugumo ir bendradarbiavimo organizacijos dokumentų ir kuriame deklaruojama pagarba žmogaus teisėms ir pagrindinėms laisvėms, įskaitant minties, sąžinės ir religijos ar tikėjimo laisvę, visiems nediskriminuojant rasės, lyties, kalbos ar religijos

²⁷⁴ Pastaba. Remiantis Lietuvos Respublikos Strateginio planavimo metodika, patvirtinta Lietuvos Respublikos Vyriausybės 2002 m. birželio 6 d. nutarimu Nr. 827 „Dėl Strateginio planavimo metodikos patvirtinimo“ (Žin., 2002, Nr. 57-2312, 2010, Nr. 102-5279), Lietuvos Respublikos Vyriausybės programa yra vienas iš pagrindinių vidutinės trukmės strateginio planavimo dokumentų. Taip pat remiantis 1998 m. sausio 10 d. Konstitucinio Teismo nutarimu „Dėl Lietuvos Respublikos Seimo 1996 m. gruodžio 10 d. nutarimo „Dėl Lietuvos Respublikos Vyriausybės programos“ atitikimo Lietuvos Respublikos Konstitucijai“ Vyriausybės programa yra „darbų planas, kuris yra politinis dokumentas ir kartu Seimo daugumos veiksmų planas visam Seimo įgaliojimui laikui“.

pagrindu²⁷⁵. Pirmiausiai siekiant reintegracijos į tarptautinę bendruomenę numatoma siekti ET „specialaus pakviestojo“ statuso. Pripažįstama, kad siekiant šio tikslo, svarbus vaidmuo tenka tokių esminių žmogaus teisių dokumentų, kaip JT Generalinės Asamblėjos 1966 m. priimtų žmogaus teisių paktų, taip pat Pasitarimo Europos bendradarbiavimo ir saugumo klausimais konferencijose priimtų dokumentų, 1975 m. Helsinkio baigiamojo akto vykdymui. Tokiu būdu tarptautiniu mastu pripažintų žmogaus teisių principų įtvirtinimas šalyje yra suvokiamas kaip viena iš sąlygų ir tuo pačiu priemonių siekiant strateginių šalies užsienio politikos tikslų, narystės atitinkamose tarptautinėse organizacijose t.y. egzistuoja glaudus ryšys tarp šalies užsienio politikos tikslų įgyvendinimo ir žmogaus teisių ir laisvių įtvirtinimo šalyje. Pažymėtina, kad šiuo atveju ryškus vadinamasis „mainų“ principas: Vyriausybė siekdama šalies reintegracijos pirmiausiai europiniame lygmenyje, o vėliau – pasauliniame, turi išsipareigoti šalyje įgyvendinti visuotinai pripažintus žmogaus teisių ir laisvių principus. „Mainų“ principo vykdymo kontekste Vyriausybė pasiduoda tam tikram išoriniam spaudimui šalyje įtvirtinti pagarbą esminiams žmogaus teisių ir laisvių principams. Tokia nepriklausomybę atkūrusios valstybės pozicija – pasidavimas išoriniam spaudimui – nėra stebinanti, suvokiant šalies valstybingumo, nepriklausomybės įtvirtinimo svarbą tolimesniame šalies vystymosi etape. Manytina, kad įvertinant to laikmečio situaciją – vadavimąsi iš autoritariniais principais pagrįsto valstybės valdymo, kuriame individo teisių vaidmuo buvo simbolinis ir siekį pereiti į demokratinį režimą, kuriame žmogaus teisės yra vienas iš pamatinių principų, – tuo metu šalies nepriklausomybės ir demokratinio valdymo įtvirtinimas buvo suvokiamas kaip pagrindas užtikrinti geresnį gyvenimą šalies piliečiams, ir tuo pačiu žmogaus teisių ir laisvių garantijas.

Tuo tarpu Vyriausybės programos nuostatose, apibrėžiančiose vidaus politiką, tiesiogiai žmogaus teisės dažniausiai siejamos su teismų veikla ir teismine valdžia. Skirsnyje, skirtame Vyriausybės veiklos teisinėms nuostatoms, teigiama, kad siekiant, jog „*teismams būtų suteiktas demokratiškesnis turinys ir įtvirtintas žmogaus teisių ir laisvių prioritetas*“²⁷⁶, dera pertvarkyti šalies teismų struktūrą ir jų veiklą. Tokiu būdu tarsi suponuojama, kad žmogaus teisių principo įtvirtinimas šalyje yra teisminės valdžios kompetencija ir priklauso nuo teismų veiklos. Vyriausybė taip pat ketina pakeisti tam tikrus galiojančius ir priimti naujus įstatymus siekiant jų atitikimo „*visuotinai pripažintiems tarptautinės teisės principams, išdėstytiems tarptautinėse konvencijose, prie kurių Lietuvai reikės prisijungti*“²⁷⁷. Pastaroji Vyriausybės programos nuostata ne tik išreiškia siekį nacionalinę teisę suderinti su tarptautiniu mastu pripažintais teisės

²⁷⁵ Conference on Security and Co-Operation in Europe. Final Act. Helsinki 1975.

Rasta: http://www.osce.org/documents/mcs/1975/08/4044_en.pdf; Žiūrėta 2009 12 19.

²⁷⁶ Lietuvos Respublikos Vyriausybės programa, 1990 m. spalio 11 d., p. 14.

Rasta: http://www.lrvk.lt/bylos/vyriausybes/po_1990_1_programa.pdf; Žiūrėta 2011 03 02.

²⁷⁷ Ibid. p.15.

principais (manytina, jog įskaitant ir visuotinai pripažintais žmogaus teisių principais), bet ir išryškina tai, kad pastarasis siekis iš esmės yra sąlygotas poreikio tą daryti („reikės prisijungti“), o ne vidinio šalies noro, t.y. nacionalinės teisės adaptavimo procesas vyksta dėl tam tikrų išorinių reikalavimų. Teisminės valdžios kontekste taip pat įvardijamas Vyriausybės siekis nuosekliai įgyvendinti tam tikras priemones piliečių teisėms ir laisvėms užtikrinti, tačiau iš principo apsiribojama tik ties šiuo ganėtinai abstrakčiu įsipareigojimu, konkrečiai neįvardijant, kokias priemones planuoja Vyriausybė įgyvendinti, ketinant užtikrinti savo šalies gyventojams asmens teises ir laisves. Taip pat šiame skirsnyje politinės sistemos demokratizavimo procese, numatant prielaidas laisvai ir savarankiškai veikti politinėms partijoms, visuomeniniams judėjimams ir organizacijoms, išryškėja valstybės siekis garantuoti savo piliečiams tokias politines teises, kaip teisė jungtis į politines partijas. Taip pat šiame skirsnyje išvelgtinas netiesioginis dėmesys tokioms pilietinėms teisėms kaip teisei į nuosavybės apsaugą (piliečių turto apsaugos priemonių rengimas), minties, sąžinės laisvė (kūrybinė iniciatyva laisva nuo suvaržymų), taip pat teisė gauti informaciją iš valstybės institucijų. Pastarosios pilietinės teisės kontekste Vyriausybė, valstybinės institucijos įpareigojamos rūpintis, kad šalies piliečiams būtų prieinami teisės aktai, reglamentuojantys jų teises ir pareigas, plačiau būtų aiškinami įstatymai²⁷⁸. Šiuo atveju ne tik išryškėja Vyriausybės siekis supažindinti savo piliečius su jų turimomis teisėmis, tačiau ir tuo pačiu pripažįstama, jog žmogus turi ne tik teises, bet ir pareigas, t.y. žmogaus teisių sąvoka yra suvokiama ne tik kaip išimtinai teisių, bet kaip teisių ir pareigų paketas. Tam tikri tiesioginiai ekonominių, socialinių teisių atspindžiai taip pat randami skirsniuose, skirtuose šalies ekonominei būklei ir jos stabilizavimui, socialinei apsaugai bei sveikatos apsaugai. Pirmuoju atveju demonopolizavimo procese svarbus vaidmuo tenka vartotojų teisių apsaugai (numatoma priimti jų teises ginantį įstatymą, t.y. sukurti vartotojų teises reglamentuojančią teisinę bazę, taip pat skatinti ir remti visuomeninių vartotojų teisių gynimo organizacijų veiklą), taip pat asmenų paveldėjimo teisei. Tuo tarpu socialinės apsaugos kontekste dėmesys skiriamas asmens teisėms į darbą realizavimui, o sveikatos apsaugos – paciento teisei laisvai pasirinkti gydytoją

Tuo tarpu kituose Vyriausybės programos skirsniuose vyrauja netiesioginis dėmesys žmogaus teisėms. Ekonominės reformos kontekste kalbant apie valstybės siekį gražinti, o nesant šiai galimybei – kompensuoti, gyventojams neteisėtai okupacijos metu nusavintą jų turtą, išryškėja pilietinė asmens teisė į nuosavybę²⁷⁹. Vyriausybės programinėse nuostatose, reglamentuojančiuose socialinę apsaugą, teigiant, kad valstybė kiekvienam piliečiui garantuoja

²⁷⁸ Lietuvos Respublikos Vyriausybės programa, 1990 m. spalio 11 d., p. 16.

Rasta. http://www.lrvk.lt/bylos/vyriausybes/po_1990_1_programa.pdf; Žiūrėta 2011 03 02.

²⁷⁹ Pastaba. Akademinėje literatūroje teisė į nuosavybę neretai yra priskiriama prie ekonominių žmogaus teisių, tačiau remiantis Lietuvos Respublikos Konstitucija, teisė į nuosavybę šiame darbe priskiriama pilietinėms teisėms.

pensinį aprūpinimą, nedarbo pašalpas, socialinę pašalpą, sveikatos apsaugą, nemokamą išsimokslinimo minimumą, darbo laiko, atostogų ir darbo saugos įstatymų laikymąsi visose įmonėse ir organizacijose ir kt., išreiškiamas dėmesys tokioms ekonominėms, socialinėms ir kultūrinėms žmogaus teisėms, išdėstytoms Tarptautiniame socialinių, ekonominių ir kultūrinių teisių pakte, kaip teisei į socialinę apsaugą nedarbo atveju, senatvės pensiją, sveikatos apsaugą, saugias ir sveikas darbo sąlygas, taip pat teisei į apsaugą nuo skurdo, teisei į mokslą (ši teisė taip pat pabrėžiama kultūros ir švietimo srityje), dirbančiojo teisei į poilsį, mokamas kasmetines atostogas ir kt. Vyriausybės siekiamų garantuoti ekonominių, socialinių teisių ratas išsiplečia kalbant apie priemones, numatomas įgyvendinant socialinę reformą. Šiuo atveju ypatingai ryškus dėmesys tam tikroms pažeidžiamoms visuomenės grupėms ir jų teisėms: Vyriausybė numato parengti tam tikras specialias programas neįgaliesiems, priešpensinio amžiaus žmonėms ir kt., siekiant sudaryti sąlygas jiems konkuruoti su kitomis visuomenės grupėmis darbo rinkoje. Tokiu būdu valstybė darbo santykių srityje numato įgyvendinti pozityviosios diskriminacijos priemones ir, pagal galimybes, įsidarbinant sudaryti lygias teises nevisiškai lygias sąlygas visuomenėje turinčioms socialinėms grupėms santykiuose su kitomis visuomenės grupėmis. Taip pat numatomos tam tikros priemonės skirtos išimtinai neįgaliesiems (pavyzdžiui, numatoma gyvenamąją erdvę pritaikyti neįgaliųjų poreikiams, teikti socialinės rehabilitacijos paslaugas ir kt.), šeimai (pavyzdžiui, teikti socialinę paramą mažas pajamas gaunančioms šeimoms) ir kt., tokiu būdu užtikrinant neįgaliųjų teisę į socialinę integraciją, šeimos teisę į tinkamą socialinę ir ekonominę apsaugą. Socialinės reformos kontekste taip pat dėmesys tenka lygių galimybių ir nediskriminavimo principo užtikrinimui lyties aspektu. Šiuo atveju numatoma laipsniškai panaikinti diskriminacinį pensinio amžiaus skirtumą tarp vyrų ir moterų arba kitaip tariant lyčių lygybę socialinės teisės į senatvės pensiją kontekste. Galiausiai poskirsnyje, skirtame kultūrai ir švietimui, netiesioginis dėmesys skiriamas tautinių mažumų teisėms, kuris išreiškiamas per sąlygų, reikalingų Lietuvos etninių bendrijų kultūros raidai, sudarymą. Vyriausybė, be kitų priemonių, numato rūpintis etninių kultūrų išsaugojimu ir plėtote, sudaryti kuo palankiausias sąlygas išlikusioms etninių kultūrų formoms, tautinių bendrijų kalboms funkcionuoti ir kt., t.y. užtikrinti tokias tautinių mažumų kultūrinės teisės, kaip teisė laisvai ir netrukdomai vartoti gimtąją kalbą, puoselėti savo kultūrą, tradicijas. Taigi pirmojoje Vyriausybės programoje tiesioginiai ir netiesioginiai žmogaus teisių atspindžiai randami skirtingas visuomenės gyvenimo sritis reglamentuojančiuose skirsniuose. Tiesiogiai žmogaus teisės minimos teisminės valdžios ir užsienio politikos kontekste, o netiesioginiai – socialinės apsaugos, kultūros ir ekonomikos sritis reglamentuojančiuose programiniuose nuostatuose.

Trečiosios²⁸⁰ Vyriausybės programa pradedama beveik analogiškais pirmosios Vyriausybės programos nuostatomis, susijusiomis su užsienio politika, tuo būdu tarsi iliustruojant valstybės pripažinimo tarptautinėje arenoje svarbą ir tuo pačiu ankstesniosios Vyriausybės pradėtų darbų tęstinumą. Šioje programoje užsienio politiką apibrėžiančiose programinėse nuostatose žmogaus teisės taip pat matomos kaip priemonė, padedanti pasiekti nepriklausomos Lietuvos valstybės tarptautinį pripažinimą ir palaipsniui sugražinti ją į Pasaulio bendriją. Atkartojama, kad siekiant europinės integracijos, kuri tuo pačiu atitinkamai padėtų integruotis pasauliniu lygiu, svarbu gauti ET „specialaus pakviestojo“ statusą, kuris suteikiamas tik toms šalims, kurios vykdė 1975 m. Helsinkio baigiamojo akto ir Pasitarimo Europos bendradarbiavimo ir saugumo klausimais konferencijose priimtų dokumentų nuostatas, taip pat JT Generalinės Asamblėjos 1966 m. priimtus žmogaus teisių paktus. Tačiau šioje programoje, skirtingai nei pirmosios Vyriausybės, teigiama, kad siekiant ET „specialaus svečio“ statuso „reikia pertvarkyti nacionalinę teisę, kad ji atitiktų keliamus reikalavimus“²⁸¹, t.y. aiškiai pabrėžiamas privalomumas nacionalinę teisę suderinti su regioniniais žmogaus teisių dokumentais. Pažymėtina, kad tiek pirmosios, tiek trečiosios Vyriausybės programų nuostatų užsienio politikos kontekste retorika suteikia pagrindo kalbėti apie valstybės ir jos interesų viršenybę piliečių teisių atžvilgiu, t.y. apie valstybės suvereniteto ir žmogaus teisių nederbę. Tai pasakytina pirmiausiai todėl, kad Vyriausybės programų pradžioje išimtinai akcentuojama ir koncentruojamasi ties valstybės pripažinimu tarptautinėje arenoje, priemonėmis, reikalingomis šiam tikslui pasiekti. Tuo tarpu žmogaus teisių principo įtvirtinimas nėra traktuojamas kaip lygiavertė siekiamybė (nėra įvardijama, kad kartu su šalies įtvirtinimu, bus siekiama įtvirtinti ir žmogaus teisių principus šalyje), o matomas ir suvokiamas kaip priemonė, padedanti įgyvendinti strateginius valstybės užsienio politikos tikslus. Galima manyti, jog šiuo atveju remiamasi jaunoms, nebrandžioms demokratijoms būdinga logika, kad jei bus gerai valstybei, bus gerai ir jos piliečiams.

Vidaus politiką apibrėžiančiose programinėse nuostatose tiesioginis dėmesys žmogaus teisėms skiriamas skirsnyje „Nacionalinės politikos nuostatos“. Šioje dalyje teigiama, kad „Vyriausybė [...] remdamasi Visuotine žmogaus teisių deklaracija, Tarptautiniu pilietinių ir politinių teisių paktu bei kitais tarptautiniais dokumentais, Laikinoju Pagrindiniu įstatymu, Lietuvos Respublikos tautinių mažumų įstatymu, visiems savo piliečiams nepriklausomai nuo jų

²⁸⁰ Pastaba. Atsižvelgiant į tai, jog antroji Vyriausybė buvo sudaryta 4 dienoms (1991 m. sausio 10–13 d.), atskira programa nebuvo sudaryta, tačiau siekiant išlaikyti nuoseklumą, darbe laikomasi Vyriausybės sudarymo numeracijos.

²⁸¹ Lietuvos Respublikos Vyriausybės programa, patvirtinta 1991 m. birželio 13 d. Rinka – Demokratija – Laisvė. Vilnius, Lietuvos informacijos institutas, 1991, p. 8.

*tautybės garantuoja lygias politines, ekonomines, socialines ir kultūrinės teises bei laisves*²⁸². Tokiu būdu išreiškiamas Vyriausybės įsipareigojimas užtikrinti šalies piliečiams tokias pačias teises, kaip numato pagrindiniai tarptautiniai žmogaus teisių dokumentai. Pažymėtina, jog būtent pastarosios Vyriausybės laikotarpiu Aukščiausioji Taryba priėmė nutarimą „Dėl Lietuvos Respublikos prisijungimo prie Tarptautinės žmogaus teisių chartijos dokumentų“, kuriuo Lietuva įsipareigojo laikytis JT Generalinės Asamblėjos 1948 m. gruodžio 10 d. priimtos Visuotinės žmogaus teisių deklaracijos bei prisijungti prie 1966 m. gruodžio 16 d. JT priimtų Tarptautinio ekonominių, socialinių ir kultūrinių teisių pakto, Tarptautinio pilietinių ir politinių teisių pakto. Visgi šiuo atveju pastebimas tam tikras tautinio pagrindo pabrėžimas („žmogaus teisės garantuojamos visiems piliečiams nepriklausomai nuo jų *tautybės*“), lygybės principo tautiniu pagrindu akcentavimas, t.y. iš esmės tautinių mažumų santykiyje su lietuvių kilmės asmenimis, o ne tarp visų Lietuvos gyventojų (tarp pačių lietuvių). Įsipareigojime garantuoti žmogaus teises nėra įvardijami kiti „lygybės“ pagrindai, kurie yra įvardijami tuomet galiojusiam Laikinajame Pagrindiniame įstatyme (14 str. rasė, lytis, kilmė, socialinė ir turtinė padėtis, visuomeninės pažiūros, religija) ar Visuotinėje žmogaus teisių deklaracijoje (2 str. rasė, odos spalva, lytis, kalba, religija, politiniai ar kitokie įsitikinimai, nacionalinė ar socialinė kilmė, turtinė, gimimo ar kitokia padėtis), į kuriuos pateikiamos nuorodos Vyriausybės programoje. Be to, nepaisant to, kad vienu iš kertinių dokumentų, kuriuo remiantis numatoma garantuoti žmogaus teises įvardijamas Tarptautinis pilietinių ir politinių teisių paktas, visgi pilietinės teisės „išnyksta“ įvardijant valstybės garantuojamas teises („garantuoja politines, ekonomines, socialines ir kultūrinės teises ir laisves“).

Nacionalinei politikai skirtame skirsnyje taip pat teigiama, kad Vyriausybė visiems šalies piliečiams nepriklausomai nuo jų tautybės sieks užtikrinti bendrai jų teisių ir laisvių įgyvendinimą ir gynimą, taip pat tokias politines teises, kaip teisę dalyvauti valdant savo šalį tiesiogiai ar per demokratiškai išrinktus atstovus, rinkimų teisę („garantuoti teisę eiti bet kurias pareigas valstybiniuose valdymo organuose, įmonėse, įstaigose bei organizacijose, teisę būti atstovaujamiems visų pakopų valstybinės valdžios organuose, remiantis Lietuvos rinkimų įstatymais“²⁸³) ir pilietinę teisę laisvai pasirinkti gyvenamąją vietą, išvykti iš savo šalies. Aptarus bendrai šalies piliečiams garantuojamas teises ir laisves minėtasis skirsnis užbaigiamas detaliau aptariant konkrečiai tautinėms mažumoms, gyvenančioms Lietuvoje, garantuojamas tokias pilietines ir kultūrinės teises, kaip religijos laisvė, teisė laisvai ir netrukdomai vartoti savo gimtąją kalbą, jungtis į tautines kultūros organizacijas, puoselėti savo kultūrą, tradicijas,

²⁸² Lietuvos Respublikos Vyriausybės programa, patvirtinta 1991 m. birželio 13 d. Rinka – Demokratija – Laisvė. Vilnius, Lietuvos informacijos institutas, 1991, p. 46.

²⁸³ Ibid., p. 46.

papročius. Apskritai nacionalinę politiką apibrėžiančiose programinėse nuostatose ypatingai ryškus lygybės ir nediskriminavimo principo taikymas tautybės pagrindu. Jis pabrėžiamas tiek kalbant bendrai apie valstybės politiką užtikrinant pagrindines žmogaus teises ir laisves, tiek įgyvendinant ekonominę socialinę valstybės programą, garantuojant visiems savo piliečiams nepriklausomai nuo jų tautybės vienodą socialinę apsaugą, socialinių garantijų sistemą, t.y. akcentuojama, kad Lietuvoje gyvenančioms tautinėms mažumoms garantuojama vienoda įstatymo teikiama apsauga, visos tos pačios žmogaus teisės ir laisvės, kaip ir lietuviams.

Netiesioginis dėmesys žmogaus teisėms išryškėja kalbant apie ekonomikos ir socialinės srities reformas. Pirmuoju atveju, kaip ir ankstesnėje Vyriausybės programoje, dėmesys skiriamas neteisėtai sovietų okupacijos metu nusavinto turto grąžinimo buvusiems savininkams klausimui. Valstybė pagal savo išgales, taip pat nepažeidžiant žmonių interesų, numato pradėti grąžinti, o nesant galimybei – kompensuoti, neteisėtai nusavintą turtą. Tokiu būdu valstybė pripažįsta pilietinę individo teisę į nuosavybę. Tuo tarpu socialinės reformos kontekste netiesioginiai žmogaus teisių aspektai išryškėja kalbant apie jau egzistuojančios ir plėtojamos teisinės bazės, garantuojančios piliečiams atitinkamas socialines, ekonomines teises, pagrindą bei priemones, numatomas įgyvendinant socialinę reformą. Pirmuoju atveju siekiant efektyvios socialinės apsaugos ir tuo pačiu, galima teigti, efektyvaus atitinkamų socialinių, ekonominių teisių užtikrinimo, priimti ir rengiami įvairūs socialines, ekonomines teises reglamentuojantys įstatymai tokie, kaip kolektyvinių sutarčių, darbo apmokėjimo, pensinio aprūpinimo, socialinio draudimo, žmonių saugos darbe, neįgaliųjų socialinės integracijos ir kt., tokiu būdu iliustruojant įstatymiškai garantuojamas tokias ekonomines, socialines teises, kaip teisė į senatvės pensiją, neįgaliųjų teisė į socialinę integraciją, teisė į kolektyvines derybas ir kt. Įvardijant priemones, skirtas užtikrinti gyventojų socialinę apsaugą, išryškėja tokios socialinės teisės, kaip teisė į apsaugą nuo skurdo, socialinę apsaugą nedarbo, ligos, motinystės atveju (laikinių bedarbio pašalpų teikimas darbo neturintiems žmonėms, motinystės pašalpos mokėjimas²⁸⁴), į sveikas ir saugias darbo sąlygas (sveikatos ir gyvybės apsaugos darbe garantijų užtikrinimas²⁸⁵), šeimos teisė į tinkamą socialinę ir ekonominę apsaugą (mažas pajamas gaunančių šeimų rėmimas²⁸⁶), dirbančiojo teisė į poilsį, mokamas kasmetines atostogas (darbo santykių srityje užtikrinant darbo laiko, atostogų garantijas²⁸⁷) ir kt.

Tam tikros netiesioginės žmogaus teisių apraiškos taip pat pastebimos teisinę politiką apibrėžiančiose nuostatose. Teisingumo užtikrinimas, piliečių teisėtų interesų, jų nuosavybės,

²⁸⁴ Lietuvos Respublikos Vyriausybės programa, patvirtinta 1991 m. birželio 13 d. Rinka – Demokratija – Laisvė. Vilnius, Lietuvos informacijos institutas, 1991, p. 35–36.

²⁸⁵ Ibid., p. 34.

²⁸⁶ Ibid., p. 36.

²⁸⁷ Ibid., p. 34.

garbės ir orumo gynimas įvardijamas kaip svarbi ir esminė teismų funkcija. Šiuo atveju, kaip ir pirmosios Vyriausybės programos, žmogaus teisių principo užtikrinimas vidaus politikoje glaudžiai susietas su teismų veikla, teismine valdžia. Visgi, jei pirmosios Vyriausybės programoje teisminės valdžios kontekste kalbama bendrai apie visų žmogaus teisių ir laisvių užtikrinimą, neišskiriant kokrečių teisių, tai šioje programoje labiau pabrėžiamos atskiros pilietinės teisės tokios, kaip, žmogaus orumo neliečiamybė, teisė į nuosavybės apsaugą ir kt.

Šioje Vyriausybės programoje, kaip ir pirmojoje, darbo santykių srityje specialų dėmesį numatoma skirti tam tikroms pažeidžiamoms visuomenės grupėms, kaip neįgalieji, pensinio amžiaus žmonės, paaugliai, sudarant jiems sąlygas konkuruoti darbo rinkoje su kitomis visuomenės grupėmis. Socialinės reformos kontekste taip pat dėmesys tenka lygių galimybių ir nediskriminavimo principo užtikrinimui lyties aspektu, t.y. numatoma laipsniškai panaikinti diskriminacinį pensinio amžiaus skirtumą tarp vyrų ir moterų.

Pažymėtina, kad šioje programoje, skirtingai nuo pirmosios, įsipareigojama užtikrinti autorių teisių apsaugą, autoriaus teisę į intelektualinį kūrinį, o analizuojant aplinkos apsaugos sritį reglamentuojančias nuostatas galima išvelgti Vyriausybės siekį garantuoti tokias trečiosios kartos žmogaus teises, kaip teisė į švarią aplinką. Taigi iš esmės pirmosios ir trečiosios Vyriausybės programų nuostatos didžia dalimi savo retorika yra gana panašios. Tai paaiškina tai, jog pirmosios ir trečiosios Vyriausybės branduolį sudarė tie patys ministrai, Vyriausybėje vyravo tos pačios politinės jėgos. Be to, žvelgiant per laiko dimensiją, Vyriausybių sudarymo laiko intervalas nėra didelis, todėl abiejų Vyriausybių formavimo metu iš principo buvo aktualūs tie patys klausimai, priimamus sprendimus įtakojo to laikmečio situacija.

Ketvirtosios Vyriausybės programoje dėmesys sukonzentruotas ties ekonominės padėties gerinimu, ekonominėmis reformoms ir žmogaus teisių aspektų programoje yra ganėtinai nedaug, ypatingai palyginus su ankstesnėmis dvejomis programomis. Tai sietina su antrąja po nepriklausomybės paskelbimo ekonomine blokada (1992 m.), kurios metu šalies ekonomika nusmuko 44 proc., o infliacija 1992 m. sudarė 1163 proc. (palyginimui 1991 m. – 383 proc.)²⁸⁸, ir siekiu pagerinti šalies ekonominę būklę. Nepaisant didelės koncentracijos ties ekonominiais aspektais, kuri iš dalies, kaip minėta, pateisintinas prasta tuometine šalies ekonomine padėtimi, siekiu pereiti nuo planinės rinkos į rinkos ekonomiką, visgi programoje netiesioginis dėmesys tenka aktualiausioms ir svarbiausioms to meto žmogaus teisėms, kaip pavyzdžiui, pilietinei teisei į nuosavybę (nusavinto nekilnojamojo turto gražinimas buvusiems savininkams²⁸⁹), teisei į

²⁸⁸ Vetlov, Igor. Lietuvos kainų kitimas ir jo veiksniai. Pinigų studijos, 2002. p. 39.

Rasta: http://www.ebiblioteka.lt/resursai/DB/LB/LB_pinigu_studijos/Pinigu_studijos_2002_02_02.pdf;

Žiūrėta 2011 11 15.

²⁸⁹ Lietuvos Respublikos Vyriausybės programa. Ekonominės politikos memorandumas. Vilnius, Lietuvos informacijos institutas, 1992, p. 21.

socialinę apsaugą senatvėje, nedarbo, ligos atveju (socialinė parama bedarbiams, laikino nedarbingumo atveju²⁹⁰), taip pat teisei į kolektyvines derybas (kolektyvinių sutarčių legalizavimas²⁹¹), šeimos teisei į tinkamą socialinę ir ekonominę apsaugą (socialinė parama šeimai), teisei į apsaugą nuo skurdo ir kt.

Penktosios Vyriausybės programa, rengta tebesitęsiant antrajai ekonominei blokadai, pradedama panašia retorika, kaip ir ketvirtosios: vidaus politiką apibrėžiančiose programinėse nuostatose ypatingas dėmesys skiriamas socialinės ekonominės padėties stabilizavimui, ekonominėms ir socialinėms reformoms. Šioje programoje dominuoja netiesioginis dėmesys žmogaus teisėms, kuris ypatingai atsiskleidžia analizuojant Vyriausybės programines nuostatas ekonominės, socialinės politikos, sveikatos, taip pat kultūros, teisinės politikos ir aplinkos apsaugos srityse. Ekonominės reformos kontekste, kaip ir ankstesnėse Vyriausybės programose, akcentuojamas žemės gražinimo buvusiems savininkams klausimas ir tuo pačiu pilietinė teisė į nuosavybę. Socialinės politikos kontekste, įvardijant numatomas įgyvendinanti priemonės šioje srityje, išreiškiamas dėmesys tokioms ekonominėms, socialinėms teisėms, kaip teisei į socialinę apsaugą nedarbo, ligos, motinystės metu (nedarbo, ligos, motinystės pašalpų mokėjimas²⁹²), teisei gauti senatvės pensiją (senatvės pensijų mokėjimas²⁹³), teisei nuo skurdo (socialinė parama asmenims, kurie dėl įvairių nuo jų nepriklausančių priežasčių nebegali užtikrinti sau pajamų, būtinų normaliam gyvenimui²⁹⁴) ir kt. Tendencingai išlieka dėmesys šeimai, jos teisei į tinkamą socialinę ir ekonominę apsaugą (socialinės pašalpos šeimai) ir neįgaliesiems bei jų teisei į socialinę integraciją (numatoma gyvenamąją aplinką pritaikyti žmonių su negalia poreikiams, užtikrinti jiems medicininės, socialinės reabilitacijos paslaugas²⁹⁵). Sveikatos apsaugos dalyje netiesioginis dėmesys skiriamas asmens teisei į sveikatos apsaugą, kultūros ir švietimo – teisei į mokslą, teisinės politikos – pilietinei teisei į asmens saugumą (nusikaltimų prevencija, atsakomybė už nusikaltimus), o aplinkos apsaugos srityje – teisei į švarią aplinką (siekiama užtikrinti Lietuvos gyventojams švarią aplinką). Taip pat šioje programoje, kaip ir trečiosios Vyriausybės atveju, dėmesys (netiesioginis) skiriamas asmenų judėjimo laisvei (numatoma šalinti kliūtis, trukdančias darbo jėgos judėjimui), patenkančiai į pilietinių teisių paketą. Tiesa, skirtingai nei trečiosios Vyriausybės programoje, šioje programoje pabrėžiama kilnojimosi (judėjimo) laisvė darbo pagrindu.

²⁹⁰ Lietuvos Respublikos Vyriausybės programa. Ekonominės politikos memorandumas. Vilnius, Lietuvos informacijos institutas, 1992, p. 20–21.

²⁹¹ Ibid., p. 16.

²⁹² Lietuvos Respublikos Vyriausybės programa, patvirtinta 1992 m. gruodžio 17 d. Vilnius, Lietuvos informacijos institutas, 1993, p. 22.

²⁹³ Ibid., p. 22.

²⁹⁴ Ibid., p. 23.

²⁹⁵ Ibid., p. 23.

Tiesioginių žmogaus teisių apraiškų šioje programoje ganėtinai nedaug. Kaip ir ankstesnėse Vyriausybės programose, tiesioginis dėmesys skiriamas vartotojų teisėms. Vyriausybė numato siekti „*ginti vartotojų interesus ir teises, priimdama reikiamus normatyvinius aktus, kurie atitiktų vartotojų interesų apsaugos tarptautinius standartus*“²⁹⁶. Tokiu būdu vartotojų teisių užtikrinimas dažniausiai matomas per vartotojų teises garantuojančios teisinės bazės sukūrimą. Penktojoje Vyriausybės programoje, priešingai nei ankstesnėse, tiesioginis dėmesys skiriamas pilietinei teisei į būstą įvardijant, jog tinkamas būstas ir gyvenamoji aplinka yra žmogaus teisė bei pacientų teisėms.

Tuo tarpu užsienio politiką apibrėžiančiose Vyriausybės programinėse nuostatose, priešingai, nei pirmosios ar trečiosios, žmogaus teisėms nėra skiriamas ypatingas dėmesys. Apskritai šiuo atveju žmogaus teisės nėra tiesiogiai įvardijamos, nors ir toliau vienu iš esminių Lietuvos užsienio politikos uždavinių išlieka siekis tikrosios narystės ET. Tokiu būdu, prisimenant, kad žmogaus teisių ir laisvių garantijų užtikrinimas yra vienas iš kertinių šio žmogaus teisių apsaugos organizacijos narystės kriterijų, žmogaus teisėms tenka tik numanomas netiesioginis priemonės vaidmuo.

Įvertinant tai, kad septintoji Vyriausybė iš esmės nekeitė pagrindinių šeštosios Vyriausybės programos nuostatų, užtikrino savo pirmtakės programinių nuostatų tęstinumą, šios programos analizuojamos integraliai, išskiriant sutapimus ir tam tikrus skirtumus. Šeštosios ir septintosios Vyriausybių programose vidaus politikos kontekste tradiciškai netiesioginis dėmesys skirtas tam tikroms atskiroms žmogaus teisėms bei atitinkamų visuomenės grupių teisėms. Pirmuoju atveju dėmesys tenka tokioms pilietinėms teisėms, kaip teisei į nuosavybę (sovietmečiu nusavintos nuosavybės gražinimo (arba kompensavimo) klausimas), socialinėms, ekonominėms ir kultūrinėms teisėms – teisei į socialinę apsaugą motinystės, tėvystės, nedarbo, ligos metu, senatvėje, teisei nuo skurdo (socialinė parama asmenimis, kurie dėl tam tikrų objektyvių priežasčių negali patys užsitikrinti būtinų pragyvenimui lėšų²⁹⁷), taip pat teisei į darbą, teisingą atlygį (užtikrinti, kad kuo daugiau Lietuvos gyventojų turėtų nuolatinį darbą, stiprinti teisingo darbo apmokėjimo dydžių nustatymą²⁹⁸), saugias ir sveikas darbo sąlygas, bei teisei į mokslą ir sveiką aplinką (Vyriausybė dės pastangas, kad užtikrintų Lietuvos gyventojams

²⁹⁶ Lietuvos Respublikos Vyriausybės programa, patvirtinta 1992 m. gruodžio 17 d. Vilnius, Lietuvos informacijos institutas, 1993, p. 33.

²⁹⁷ Lietuvos Respublikos Vyriausybės programa, patvirtinta 1994 m. liepos 12 d. (patikslinta). Rasta: http://www.lrvk.lt/bylos/vyriausybes/po_1990_6_programa.pdf; Žiūrėta 2011 03 02. Lietuvos Respublikos Vyriausybės programa, patvirtinta 1996 m. kovo 19 d.

Rasta: http://www.lrvk.lt/bylos/vyriausybes/po_1990_7_programa.pdf; Žiūrėta 2011 03 17.

²⁹⁸ Lietuvos Respublikos Vyriausybės programa, patvirtinta 1996 m. kovo 19 d.

Rasta: http://www.lrvk.lt/bylos/vyriausybes/po_1990_7_programa.pdf; Žiūrėta 2011 03 17.

sveiką, saugią ir švarią aplinką²⁹⁹). Tuo tarpu antruoju atveju dėmesys skiriamas šeimai ir jos teisei į tinkamą socialinę ir ekonominę apsaugą (numatoma teikti socialinę paramą mažas pajamas gaunančioms šeimoms, socialinių garantijų teikimas gausioms šeimoms³⁰⁰), tautinėms mažumoms ir jų kultūrinėms teisėms vartoti savo gimtąją kalbą, puoselėti savo tradicijas, kultūrą (numatoma stiprinti tautinių bendruomenių teisių juridinę apsaugą, ją suderinant su ES tautinių mažumų teisės standartais (septintosios), įgyvendinti tautinių mažumų mokyklų integravimosi į Lietuvos mokyklas koncepciją, saugoti tautinių mažumų kultūrinį savitumą³⁰¹ (šeštosios, septintosios)), neįgaliesiems ir jų teisei į socialinę integraciją (gyvenamosios aplinkos pritaikymas specialių poreikių turintiems asmenims, taip pat kvotų taikymas įdarbinant, reabilitacijos paslaugų teikimas³⁰²). Pažymėtina, kad septintosios Vyriausybės programos atveju įvardijant pagrindinį neįgalųjų socialinės integracijos politikos tikslą – sudaryti lygias galimybes žmonėms su negale integruotis į visuomenę, pabrėžiamas lygybės ir nediskriminavimo principas socialinės padėties pagrindu. Taip pat tradiciškai dėmesys skiriamas vartotojų teisių apsaugai: šeštosios Vyriausybės programoje numatoma tobulinti vartotojų teises reglamentuojantį įstatymą, tuo tarpu septintosios Vyriausybės programoje numatomas ne tik teisinės bazės, skirtos vartotojų teisių užtikrinimui, tobulinimas, bet ir tam tikrų atitinkamų institucijų, dirbančių vartotojų teisių apsaugos srityje, veiklos gerinimas, vartotojų švietimas, jų teisių gynimo organizacijų veiklos skatinimas ir kt. Taigi pastarosios Vyriausybės programoje vartotojų teisių apsaugos srityje numatoma įgyvendinti kompleksines priemones, pradedant nuo įstatyminės bazės tobulinimo, atitinkamų institucijų veiklos efektyvumo didinimo iki švietimo didinimo ir tuo pačiu sąmoningumo vartotojų teisių apsaugos klausimais didinimo. Paradoksalu, tačiau tokių kompleksinių priemonių įgyvendinimas numatomas tam tikrų tikslinių grupių atveju, o ne bendrai žmogaus teisių apsaugos srityje. Manytina, jog siekiant efektyvios ir realios žmogaus teisių apsaugos visose srityse ir visų teisių atžvilgiu, tikslinga būtų panašaus pobūdžio kompleksines priemones planuoti ne tik vartotojų teisių apsaugos srityje, bet ir bendrai užtikrinant visas žmogaus teises.

Pažymėtina, jog šeštosios Vyriausybės programoje, priešingai nei ankstesnėse, atskiras Vyriausybės programos poskirsnis skiriamas moteriai ir šeimai, kuriame pagrindinis tiesioginis dėmesys skiriamas moters ir vaiko teisių apsaugai. Šeštosios Vyriausybės programos atveju įgyvendinant vaiko teisių apsaugą Vyriausybė numato ne tik tam tikras socialines (pavyzdžiui,

²⁹⁹ Lietuvos Respublikos Vyriausybės programa, patvirtinta 1994 m. liepos 12 d. (patikslinta). Rasta: http://www.lrvk.lt/bylos/vyriausybes/po_1990_6_programa.pdf; Žiūrėta 2011 03 02. Lietuvos Respublikos Vyriausybės programa, patvirtinta 1996 m. kovo 19 d.

Rasta: http://www.lrvk.lt/bylos/vyriausybes/po_1990_7_programa.pdf; Žiūrėta 2011 03 17.

³⁰⁰ Ibid.

³⁰¹ Ibid.

³⁰² Ibid.

socialines pašalpas), bet ir teisinės priemonės. Šiuo atveju remiantis vieno esminių vaiko teises reglamentuojančių tarptautinių dokumentų – JT Vaiko teisių konvencijos – analize numatoma parengti vaiko teisių apsaugos priemonių programą, taip pat rūpintis vaiko teisių pažeidimų prevencija. Tuo tarpu septintosios Vyriausybės programoje teigiama, kad „pagrindinis Vyriausybės vykdomos vaikų teisių apsaugos politikos tikslas – užtikrinti, kad Lietuvoje būtų įgyvendinamos JT vaiko teisių konvencijos nuostatos Lietuvoje“³⁰³. Tačiau kaip bus įgyvendinamas pastarasis tikslas nėra detalizuojama. Ganėtina analogiška priemonė – išnagrinėti nacionalinių teisės aktų atitikimą Konvencijai dėl visokios moterų diskriminacijos panaikinimo ir tobulinti nacionalinius teisės aktus – numatyta moterų teisių apsaugos srityje šeštosios Vyriausybės programos atveju. Pastarieji atvejai iliustruoja Vyriausybės siekį nacionalinius teisės aktus ir įgyvendinamas priemones suderinti su atitinkamų tarptautinių žmogaus teisių dokumentų nuostatomis. Pažymėtina, kad minėtame skirsnyje („Moteris ir šeima“) tiesioginis dėmesys skiriamas ne tik moterų, vaikų teisėms, bet ir vyrų teisėms, lygių galimybių ir nediskriminavimo principo taikymui lyties pagrindu, kuris išreiškiamas įvardijant siekį sukurti vienodas vyrų ir moterų teisių realizavimo sąlygas. Tai atspindi valdžios suvokimą, kad siekiant realios lyčių lygybės įvairiose gyvenimo srityse dėmesys turi būti skiriamas abiejų lyčių atstovams – tiek moterims, tiek vyrams.

Tuo tarpu septintosios, kaip ir trečiosios, Vyriausybės atveju tiesioginis dėmesys skiriamas autorių teisėms, numatant „jų teises ginančias juridinės normas visiškai suderinti su ES intelektualinės nuosavybės apsaugos standartais“³⁰⁴. Tačiau skirtingai nei ankstesnėse programose, septintosios Vyriausybės programoje tiesioginis dėmesys tenka pabėgėlių teisėms. Pastaruoju atveju numatoma glaudžiai bendradarbiauti su tarptautinėmis organizacijomis bei užsienio donorais, siekiant realizuoti priemones įstatymui „Dėl pabėgėlių Lietuvos Respublikoje statuso“ įgyvendinti bei galimybės prisijungti prie 1951 m. Ženevos konvencijos dėl pabėgėlių statuso³⁰⁵. Naujų visuomenės grupių teisių įvardijimą Vyriausybės programoje galima sieti su valstybės ketinimais prisiimti naujus įsipareigojimus žmogaus teisių srityje (konkrečiai pabėgėlių) ir 1951 m. JT konvencijos dėl pabėgėlių statuso ir 1967 m. Protokolo dėl pabėgėlių statuso pasirašymu (vėliau ratifikavimu)³⁰⁶.

Šeštosios Vyriausybės programos vidaus politiką reglamentuojančiuose nuostatuose tiesioginis dėmesys žmogaus teisėms taip pat skiriamas skirsniuose „Teisinė politika ir

³⁰³ Lietuvos Respublikos Vyriausybės programa, patvirtinta 1996 m. kovo 19 d.

Rasta: http://www.lrvk.lt/bylos/vyriausybes/po_1990_7_programa.pdf; Žiūrėta 2011 03 17.

³⁰⁴ Ibid.

³⁰⁵ Ibid.

³⁰⁶ Pastaba. Sprendimas prisijungti prie minėtųjų žmogaus teisių dokumentų priimtas Septintosios Vyriausybės metu. Vėliau priimtas Lietuvos Respublikos 1997 m. sausio 21 d. įstatymas Nr. VIII-85 „Dėl 1951 m. konvencijos dėl pabėgėlių statuso bei 1967 m. protokolo dėl pabėgėlių statuso ratifikavimo“.

Rasta: http://www3.lrs.lt/pls/inter3/dokpaieska.showdoc_l?p_id=38327; Žiūrėta 2011 05 24.

teisėsauga“ ir „Nacionalinė politika“. Pastaruoju atveju dėstomos praktiškai tos pačios analogiško skirsnio trečiosios Vyriausybės programos nuostatos. Šioje dalyje, jau nepateikiant nuorodų į pagrindinius žmogaus teisių dokumentus, Vyriausybė išsipareigoja rūpintis, kad „visiems piliečiams, nepriklausomai nuo jų tautybės, būtų užtikrintos lygios politinės, ekonominės, socialinės ir kultūrinės teisės ir laisvės“³⁰⁷. Vėlgi, kaip ir trečiosios Vyriausybės programoje, žmogaus teisių užtikrinimo kontekste pabrėžiamas lygybės principas tautiniu pagrindu. Tuo tarpu kiti pagrindai, numatyti tuomet galiojusioje 1992 m. priimtoje šalies Konstitucijoje (29 str. lyties, rasės, kalbos, kilmės, socialinės padėties, tikėjimo, įsitikinimų ir pažiūrų) neatsispindi šiame kontekste. Tuo tarpu teisei politikai ir teisėsaugai skirtame skirsnyje dėmesys skiriamas žmogaus teisių teisei bazei ir jos suderinimui su esminiais regioniniais ir tarptautiniais žmogaus teisių dokumentais. Vyriausybė numato suderinti rengiamų įstatymų projektus bei esamus įstatymus su tarptautinėmis konvencijomis, prie kurių Lietuva yra prisijungusi arba ketina tai padaryti. Ypač daug dėmesio numatoma skirti pasirengimui ratifikuoti Europos žmogaus teisių ir laisvių apsaugos konvenciją ir jos papildomus protokolus (įvertinant tai, jog ET Europos žmogaus teisių ir pagrindinių laisvių apsaugos konvencija buvo ratifikuota drauge su jos 4, 7 ir 11 protokolais, darytina prielaida, kad pastarieji protokolai turimi omenyje). Manytina, kad tai – nacionalinės teisės derinimas su europiniais žmogaus teisių dokumentais – stojimo į ES, kuri kaip minėta savo veikloje remiasi pagrindiniais ET žmogaus teisių dokumentais, pasirengimo proceso dalis. Taip pat šiame skirsnyje kalbama apie ketinimus Teisingumo ministerijoje įsteigti Žmogaus teisių departamentą, tačiau nei pačioje programoje, nei jos įgyvendinimo priemonių ir kryptių programoje, nėra įvardijama, kokias funkcijas šis departamentas turėtų atlikti. Tuo tarpu septintosios Vyriausybės programoje tiesioginis dėmesys žmogaus teisėms skiriamas skirsnyje „Teisinė politika, teisėtvarkos ir teisėsaugos gerinimas“, kuriame teigiama, kad teisinės politikos tikslas – „gerinti LR Konstitucijoje numatytų pagrindinių žmogaus asmeninių, socialinių, ekonominių, pilietinių ir politinių teisių bei laisvių apsaugą, jų realizavimą“³⁰⁸. Keista, tačiau įvardijant pastarąjį tikslą pirma įvardijamos antrosios kartos žmogaus teisės (socialinės, ekonominės), o tik po to – pirmosios (pilietinės ir politinės teisės). Be to, kultūrinės teisės apskritai nėra įvardijamos. Tai suteikia pagrindo teigti, kad Lietuvos kontekste antrosios kartos žmogaus teisės yra svarbesnės, nei pirmosios kartos.

Pažymėtina, kad šeštosios Vyriausybės programoje pateikiamas sąrašas įstatymų ir atitinkamų kodeksų projektų, sugrupuotų į tam tikras grupes, kuriuos būtina parengti ir priimti

³⁰⁷ Lietuvos Respublikos Vyriausybės programa, patvirtinta 1996 m. kovo 19 d.

Rasta: http://www.lrvk.lt/bylos/vyriausybes/po_1990_7_programa.pdf; Žiūrėta 2011 03 17.

³⁰⁸ Ibid.

įgyvendinant šalies Konstituciją ir šią Vyriausybės programą. Viena iš grupių vadinasi „Žmogaus teisės, socialinės garantijos, žmogaus teisių apsauga ir pagrindinių laisvių gynimas, sveikatos apsauga“. Nepaisant to, kad toks pavadinimas leidžia tikėtis, kad šioje grupėje bus pateikiami teisės aktai, reguliuojantys visas žmogaus teises – pilietines, politines, socialines, ekonomines ir kultūrinės –, visgi šioje grupėje pateikiami tik socialines, ekonomines ir kultūrinės teises reglamentuojantys teisės aktai tokie, kaip Valstybinių pensijų įstatymas, Sveikatos draudimo įstatymas, Vartotojų teisių gynimo įstatymas, Sveikatos santvarkos įstatymas, Neformalaus švietimo įstatymas ir kt. Tuo tarpu dėmesys pilietinėms ir politinėms teisėms išreikštas kitame teisės aktų bloke, pavadintame „Valstybės teisės klausimai, Krašto apsauga, teisingumas, vidaus tvarkos klausimai, teisėtvara“, kuriame įvardijami tokie įstatymai, kaip Nuosavybės saugos įstatymas, Politinių partijų ir politinių organizacijų įstatymas, Įstatymas dėl piliečių peticijų teisės įgyvendinimo tvarkos, Sąžinės laisvės įstatymas, Įstatymas dėl religinių bendrijų, Visuomeninių organizacijų įstatymas ir kt., skirti tokių konstituciškai įtvirtintų pilietinių ir politinių teisių įgyvendinimui, kaip teisei į nuosavybę, jos apsaugą, peticijos teisei, sąžinės, tikėjimo laisvei, teisei laisvai jungtis į politines partijas, asociacijas ir kt. Tai, jog atitinkamas žmogaus teises reglamentuojantys įstatymai pateikiami dvejose skirtingose įstatymų grupėse suteikia pagrindo teigti, kad politiniame lygmenyje nėra tinkamai suvokiami tokie žmogaus teisių principai kaip tarpusavio susietumas ir nedalomumas. Be to, tai, jog teisės aktų bloke, kurio pavadinime vyrauja „žmogaus teisės“ įvardijami teisės aktai, daugiausiai reguliuojantys socialines, ekonomines ir kultūrinės teises, sudaro prielaidas kalbėti apie tai, kad valdančiajame politiniame elite žmogaus teisių apsauga įprastai siejama su socialinės ir ekonominės gerovės sukūrimu arba socialinių, ekonominių teisių užtikrinimu. Tuo tarpu pilietinių ir politinių teisių užtikrinimas siejamas su teisine sistema, teisingumu ir teisėtvara.

Užsienio politikos kontekste, kaip ir pirmosios bei trečiosios Vyriausybės programų atveju, žmogaus teisėms skiriamas tiesioginis dėmesys, tačiau šįkart jis įgauna kiek kitokią išraišką. Priešingai nei ankstesniaisiais atvejais, žmogaus teisės yra suvokiamos ne tik kaip priemonė, bet ir kaip tikslas bei vienas iš užsienio politikos principų, t.y. žmogaus teisėms tenka trejopas vaidmuo – tikslas, principas, priemonė. Pirmiausiai žmogaus teisių kaip tikslo išraiška pastebima įvardijant rūpinimąsi Lietuvos piliečių teisių ir teisėtų interesų apsauga bei jų gynimą užsienyje kaip vieną iš svarbiausių šalies užsienio politikos tikslų. Pažymėtina, jog nors skirsnyje „Nacionalinė politika“ išreiškiamas valstybės siekis rūpintis savo piliečių teisėmis ir laisvėmis, visgi tokia retorika – aiškus ir tvirtas teigimas, kad valstybės tikslas yra rūpintis savo piliečių teisėmis, jų apsauga, nėra pastebimas analizuojant vidaus politikos nuostatas. Taip pat įgyvendinant užsienio politiką, kuria siekiama draugiškų ir abipusiškai naudingų dvišalių ir

daugiašalių santykių, Lietuva įsipareigoja vadovautis tam tikrais principais, įskaitant žmogaus teisių ir pagrindinių laisvių gerbimo. Nors programoje „žmogaus teisės“ yra įvardijamos kai principas visgi iš esmės jos tebelieka įrankiu pasiekti tam tikrus užsienio politikos tikslus, tik įgauna naują pavidalą. Vėlgi vidaus politikoje stokojama panašios logikos, rėmimosi žmogaus teisių ir laisvių pagarbos principu siekiant vienokių ar kitokių vidaus politikos tikslų, pavyzdžiui, ekonominės padėties gerinimo. Tai leidžia daryti prielaidą, jog žmogaus teisių svarba, jų vaidmuo siekiant valstybinio lygmens tikslų išryškėja užsienio politikos kontekste, o vidaus politikoje žmogaus teisės arba traktuojamos, kaip savaimė suprantamas dalykas, arba nėra suvokiama pati žmogaus teisių svarba demokratinės valstybės gyvenime. Kiek paradoksalu, tačiau vienu iš užsienio politikos tikslų įvardijamas „*propaguoti Lietuvos, kaip stabilios, demokratiškos [...] valstybės, įvaizdį*“³⁰⁹ ir deklaravimas pagarbos žmogaus teisių ir laisvių principams šiuo atveju gali būti traktuojamas kaip viena iš priemonių, padedančių sukurti demokratinės valstybės įvaizdį tarptautinėje arenoje. Visgi manytina, kad realaus žmogaus teisių principo įtvirtinimas vidaus politikos kontekste, valstybės viduje gali būti daug svaresnė ir efektyvesnė priemonė, padedanti kurti demokratiškos valstybės įvaizdį tarptautinėje bendruomenėje, t.y. susitvarkymas savame „kieme“, pagarbos žmogaus teisėms įtvirtinimas šalies viduje veiksmis, o ne žodžiais atitinkamai būtų veiksmingesnė priemonė kurti demokratiškas vertybes puoselėjančios valstybės įvaizdį tarptautinėje arenoje. Tuo būdu tarsi egzistuoja tam tikras žmogaus teisių vaidmens nesuderinamumas vidaus ir užsienio politikos kontekste. Kita vertus, galima manyti, jog valdančiajame politiniame elite vyravo nuomonė, kad vidaus politikoje žmogaus teisėms skiriamas pakankamas dėmesys. Atsižvelgiant į tai, jei remiantis valdžioje dominuojančiu požiūriui, kad užtikrinus ekonominių, socialinių gerbūvį, bus atitinkamai užtikrintos piliečių žmogaus teisės, tai galima teigti, jog šiuo atveju išties ganėtinais daug dėmesio Vyriausybės programose skiriama žmogaus teisėms. Tačiau įvertinant žmogaus teises ne tik kaip socialinių ir ekonominių teisių paketą, bet kaip pilietinių, politinių, socialinių, ekonominių ir kultūrinių teisių paketą bei jų užtikrinimą nesusiejant išimtinai su socialiniu, ekonominiu gerbūviu, tai programose žmogaus teisėms nėra skiriamas pakankamas dėmesys.

Atsižvelgiant į tai, kad devintosios Vyriausybės programa užtikrina aštuntosios Vyriausybės programos tęstinumą, o dešimtoji – aštuntosios ir devintosios (tai atitinkamai įvardijama devintosios ir dešimtosios Vyriausybės programų preambulėse), šių Vyriausybių programos, kaip ir šeštosios bei septintosios Vyriausybės atveju, analizuojamos integraliai, išryškinant bendrus sąlyčio taškus ir skirtumus. Šiose programose vidaus politikos kontekste, kaip ir daugelyje ankstesnių Vyriausybės programų, tiesiogiai žmogaus teisės siejamos su

³⁰⁹ Lietuvos Respublikos Vyriausybės programa, patvirtinta 1994 m. liepos 12 d. (patikslinta). Rasta: http://www.lrvk.lt/bylos/vyriausybes/po_1990_6_programa.pdf; Žiūrėta 2011 03 02.

teisine sistema ir teisėtvara. Keletas priemonių, skirtų įgyvendinti įstatymų valdžią, tiesiogiai susijusios su žmogaus teisėmis. Pirmoji išimtinai susieta su nacionaline teisine baze ir žmogaus teisių apsauga: aštuntosios Vyriausybės programoje numatoma sukurti, o devintosios ir dešimtosios – toliau plėtoti nacionalinę teisės sistemą („rengiant norminius teisės aktų projektus, nuosekliai įgyvendinti Konstitucijos principus ginti žmogaus teises ir laisves“³¹⁰). Tuo tarpu antroji priemonė susijusi su žmogaus teisių pažeidimais, konkrečiai lygių galimybių užtikrinimu teismuose ginant valdžios ir valdymo institucijų pažeistas žmogaus teises teise, t.y. su pilietine žmogaus teise – lygybe prieš teisumą.

Tradiciškai Vyriausybės programose tiesioginis dėmesys skiriamas vaiko ir vartotojų teisių apsaugai. Pirmuoju atveju siekiant apsaugoti vaikų teises, Vyriausybė numato: sudaryti realias sąlygas (aštuntoje programoje), sparčiau (devintoje, dešimtoje) įgyvendinti JT vaiko teisių konvencijos nuostatas, bendradarbiauti su vaikų teises ginančiomis visuomeninėmis, nevyriausybiniomis organizacijomis, įgyvendinti Nepilnamečių nusikalstamumo ir jų teisės pažeidimo prevencijos programą ir kt.³¹¹, t.y. priešingai nei daugelyje ankstesnių programų, nėra apsiribojama tik ties įstatymine baze, o, kaip ir septintosios Vyriausybės programoje vartotojų teisių apsaugos atveju, numatomos kompleksinio pobūdžio priemonės, siekiant vaiko teisių apsaugos. Pažymėtina, kad devintosios Vyriausybės programoje Vaikų ir paauglių nusikalstamumo prevencijos nacionalinės programos priemonių įgyvendinimas yra įvardijamas kaip „vienas iš pačių svarbiausių Vyriausybės darbo barų, todėl tam pagal valstybės išgales numatoma skirti kuo daugiau dėmesio ir lėšų“³¹². Tuo tarpu antruoju atveju numatytas nacionalinių ir europinių teisės aktų, reglamentuojančių vartotojų teises, derinimas. Taip pat darbo santykių srityje tiesioginis dėmesys tenka darbuotojų ir darbdavių teisėms: remiantis tarptautinėmis normomis numatoma tobulinti nacionalines darbo santykių teisinio reguliavimo normas, siekiant, jog vienodai būtų ginami darbuotojų bei darbdavių interesai ir teisės³¹³, o

³¹⁰ Lietuvos Respublikos Vyriausybės 1997–2000 m. veiklos programa, patvirtinta 1996 m. gruodžio 10 d. Rasta: http://www.lrvk.lt/bylos/vyriausybes/po_1990_8_programa.pdf; žiūrėta 2011 03 24. Lietuvos Respublikos Vyriausybės 1999–2000 m. veiklos programa, patvirtinta 1999 m. birželio 10 d.

Rasta: http://www.lrvk.lt/bylos/vyriausybes/po_1990_9_programa.pdf; Žiūrėta 2011 04 12. Lietuvos Respublikos Vyriausybės 1999–2000 m. veiklos programa, patvirtinta 1999 lapkričio 11 d. Rasta: <http://www.lrvk.lt/bylos/vyriausybes/10-programa.pdf>; Žiūrėta 2011 04 23.

³¹¹ Lietuvos Respublikos Vyriausybės 1997–2000 m. veiklos programa, patvirtinta 1996 m. gruodžio 10 d. Rasta: http://www.lrvk.lt/bylos/vyriausybes/po_1990_8_programa.pdf; žiūrėta 2011 03 24. Lietuvos Respublikos Vyriausybės 1999–2000 m. veiklos programa, patvirtinta 1999 m. birželio 10 d. Rasta: http://www.lrvk.lt/bylos/vyriausybes/po_1990_9_programa.pdf; Žiūrėta 2011 04 12.

³¹² Lietuvos Respublikos Vyriausybės 1999–2000 m. veiklos programa, patvirtinta 1999 m. birželio 10 d. Rasta: http://www.lrvk.lt/bylos/vyriausybes/po_1990_9_programa.pdf; Žiūrėta 2011 04 12.

³¹³ Lietuvos Respublikos Vyriausybės 1997–2000 m. veiklos programa, patvirtinta 1996 m. gruodžio 10 d. Rasta: http://www.lrvk.lt/bylos/vyriausybes/po_1990_8_programa.pdf; žiūrėta 2011 03 24. Lietuvos Respublikos Vyriausybės 1999–2000 m. veiklos programa, patvirtinta 1999 m. birželio 10 d. Rasta: http://www.lrvk.lt/bylos/vyriausybes/po_1990_9_programa.pdf; Žiūrėta 2011 04 12. Lietuvos Respublikos Vyriausybės 1999–2000 m. veiklos programa, patvirtinta 1999 lapkričio 11 d. Rasta: <http://www.lrvk.lt/bylos/vyriausybes/10-programa.pdf>; Žiūrėta 2011 04 23.

kultūros dalyje – tautinių mažumų teisėms. Pastaruoju atveju minima ET Tautinių mažumų apsaugos pagrindų konvencija, teigiant, kad „*įgyvendinant šią konvenciją išsipareigojama gerbti LR tarptautinių sutarčių ir įstatymų patvirtintas tautinėms mažumoms priklausančių asmenų teises, teikti paramą tautinių bendrijų etnokultūrinei veiklai, padėti integruotis į visuomenę, sudaryti sąlygas mokytis savo gimtosios kalbos*“³¹⁴, t.y. garantuoti Konvencijoje numatytas tokias tautinių mažumų kultūrinės teisės kaip teisė mokytis gimtosios kalbos, puoselėti ir plėtoti savo kultūrą, tradicijas. Taip pat dėmesys skiriamas ir autorių ir gretutinių teisėms (tik dešimtojoje). Numatom parengti jų teises reglamentuojančio įstatymo įgyvendinimo mechanizmą, pasirengti deryboms dėl narystės ES įgyvendinant reikalavimus autorių ir gretutinių teisių srityje³¹⁵.

Tuo tarpu netiesioginių žmogaus teisių apraiškų programose yra daugiau. Šiuo atveju netiesioginis dėmesys skiriamas tam tikrų socialinių grupių teisėms: neįgaliųjų teisei į socialinę integraciją, jų lygių galimybių santykiuose su kitomis visuomenės grupėmis sudarymui (efektyvios asmenų su negale socialinės integracijos ir reabilitacijos sistemos kūrimas, gyvenamosios aplinkos specifiniams asmenų su negale poreikiams pritaikymas, asmenų su negale poreikius atitinkančią transporto sistemos plėtojimas ir kt.³¹⁶), šeimai, jos teisei į tinkamą socialinę ir ekonominę apsaugą (numatoma didinti paramą šeimoms, auginančioms vaikus, ypač gaunančioms mažas pajamas). Taip pat dėmesys skiriamas pabėgėlių teisėms – numatoma sukurti politinių pabėgėlių priėmimo sistemą, siekti tarptautinių susitarimų pabėgėlių klausimais³¹⁷.

Tiek aštuntosios, tiek devintosios ir dešimtosios Vyriausybės programų atveju dėmesys tradiciškai dėmesys tenka tokioms pilietinėms teisėms, kaip teisei į nuosavybės apsaugą (priemonių, skirtų nuosavybės apsaugai, vykdymas), teisė į nuosavybę, nuosavybės teisės tęstinumą (žemės grąžinimas (arba kompensavimas) buvusiems savininkams ir paveldėtojams (paveldėtojams – tik aštuntoje), socialinėms, ekonominėms ir kultūrinėms teisėms, kaip teisei į socialinę apsaugą nedarbo metu, senatvės pensiją, saugias ir sveikas darbo sąlygas, sveikatos apsaugą (gauti medicininės paslaugas), taip pat teisei į sveiką aplinką ir į mokslą (užtikrinti deramą išsimokslinimą). Taip pat teigiant, kad „*laisvo žmogaus laisva kultūrinė raiška*“³¹⁸

³¹⁴ Ibid.

³¹⁵ Žiūrėta 2011 04 12. Lietuvos Respublikos Vyriausybės 1999–2000 m. veiklos programa, patvirtinta 1999 lapkričio 11 d. Rasta: <http://www.lrvk.lt/bylos/vyriausybes/10-programa.pdf>; Žiūrėta 2011 04 23.

³¹⁶ Lietuvos Respublikos Vyriausybės 1997–2000 m. veiklos programa, patvirtinta 1996 m. gruodžio 10 d.

Rasta: http://www.lrvk.lt/bylos/vyriausybes/po_1990_8_programa.pdf; žiūrėta 2011 03 24. Lietuvos Respublikos Vyriausybės 1999–2000 m. veiklos programa, patvirtinta 1999 m. birželio 10 d.

Rasta: http://www.lrvk.lt/bylos/vyriausybes/po_1990_9_programa.pdf; Žiūrėta 2011 04 12. Lietuvos Respublikos Vyriausybės 1999–2000 m. veiklos programa, patvirtinta 1999 lapkričio 11 d.

Rasta: <http://www.lrvk.lt/bylos/vyriausybes/10-programa.pdf>; Žiūrėta 2011 04 23.

³¹⁷ Ibid.

³¹⁸ Ibid.

išryškėja dėmesys saviraiškos laisvei, o siekiant sukurti laisvo darbo jėgos migracijos prielaidas išryškėja asmenų judėjimo laisvė darbo pagrindu. Galiausiai numatoma skatinti profesinių sąjungų bei darbdavių organizacijų plėtrą, tuo būdu pripažįstant socialinę teisę jungtis į profesines sąjungas. Dešimtojoje Vyriausybės programoje darbo rinkos politikos kontekste dėmesys taip pat skiriamas lygių galimybių principo užtikrinimui: lygias galimybes numatoma užtikrinti darbo rinkoje.

Pažymėtina, jog aštuntosios Vyriausybės programos nuostatose viešojo (valstybinio valdymo) ir administravimo bei savivaldos reformos kontekste, kalbant apie trūkstamus įstatymus, tiesiogiai įvardijamos ankstesnėse programose neminėtos tokios pilietinės ir politinės žmogaus teisės kaip, teisė į privataus gyvenimo neliečiamumą, teisė įstatymo nustatyta tvarka gauti valstybės įstaigų turimą informaciją apie jį, taip pat peticijos teisė (ji minėta ankstesnėse programose – šeštoje, septintoje).

Aštuntosios, devintosios ir dešimtosios Vyriausybės programų užsienio politikos nuostatuose žmogaus teisėms tenka dvejopas vaidmuo. Viena vertus, įvardijant, kad viena iš šalies užsienio politikos kryptių yra „*politinėmis ir diplomatinėmis priemonėmis siekti kuo greičiau įstoti į ES ir NATO*“³¹⁹, žmogaus teisės matomos kaip priemonė pasiekti tam tikrus užsienio politikos tikslus. Tiesa, nors tiesiogiai nėra įvardijama, kad svarbu garantuoti žmogaus teises siekiant narystės minėtose organizacijose, tačiau prisiminus, jog vienas iš esminių politinių ES narystės reikalavimų yra „*institucijų, garantuojančių demokratiją, teisės viršenybę, žmogaus teises ir tautinių mažumų pagarbą ir apsaugą, stabilumas*“³²⁰, akivaizdu, kad žmogaus teisės yra priemonė minėtam tikslui pasiekti. Šiaurės Atlanto sutartyje taip pat išipareigojama saugoti asmens teises ir laisves, tad siekiant narystės NATO pagarba žmogaus teisėms taip pat turėtų būti garantuota. Kita vertus, įgyvendindama užsienio politiką Lietuva save mato kaip „*aktyviai prisidedančią prie tarptautinės bendruomenės pastangų užtikrinti demokratiją, žmogaus teises (...) per Jungtines Tautų organizaciją, Europos saugumo ir bendradarbiavimo organizaciją, Europos Tarybą bei kitas organizacijas*“³²¹. Šiuo atveju žmogaus teisės

³¹⁹ Lietuvos Respublikos Vyriausybės 1997–2000 m. veiklos programa, patvirtinta 1996 m. gruodžio 10 d. Rasta: http://www.lrvk.lt/bylos/vyriausybes/po_1990_8_programa.pdf; Žiūrėta 2011 03 24. Lietuvos Respublikos Vyriausybės 1999–2000 m. veiklos programa, patvirtinta 1999 m. birželio 10 d. Rasta: http://www.lrvk.lt/bylos/vyriausybes/po_1990_9_programa.pdf; Žiūrėta 2011 04 12. Lietuvos Respublikos Vyriausybės 1999–2000 m. veiklos programa, patvirtinta 1999 lapkričio 11 d. Rasta: <http://www.lrvk.lt/bylos/vyriausybes/10-programa.pdf>; Žiūrėta 2011 04 23.

³²⁰ Conclusions of the Presidency – Copenhagen, June 21–22, 1993.

Rasta: http://www.europarl.europa.eu/summits/copenhagen/co_en.pdf; Žiūrėta 2011 05 23.

³²¹ Lietuvos Respublikos Vyriausybės 1997–2000 m. veiklos programa, patvirtinta 1996 m. gruodžio 10 d. Rasta: http://www.lrvk.lt/bylos/vyriausybes/po_1990_8_programa.pdf; Žiūrėta 2011 03 24. Lietuvos Respublikos Vyriausybės 1999–2000 m. veiklos programa, patvirtinta 1999 m. birželio 10 d. Rasta: http://www.lrvk.lt/bylos/vyriausybes/po_1990_9_programa.pdf; Žiūrėta 2011 04 12. Lietuvos Respublikos Vyriausybės 1999–2000 m. veiklos programa, patvirtinta 1999 lapkričio 11 d. Rasta: <http://www.lrvk.lt/bylos/vyriausybes/10-programa.pdf>; Žiūrėta 2011 04 23.

suvokiamos kaip tikslas (ir šiame etape žmogaus teisių užtikrinimas perauga iš „priemonės“ lygmens į „tikslą“ lygmenį), tačiau skirtingai, nei šeštosios ir septintosios Vyriausybės programose (kur taip pat žmogaus teisių garantavimas yra įvardijamas kaip vienas iš užsienio politikos tikslų) siekis garantuoti žmogaus teises yra matomas plačiau, labiau kaip globalus tikslas, neapsiribojantis tik žmogaus teisių garantavimu savo šalies piliečiams, gyvenantiems užsienyje. Be to, šis siekis daugiau matomas ne kaip individualus, o kolektyvinis, t.y. Lietuva, kaip tam tikros organizacijos narė, prisideda prie kolektyvinių pastangų įtvirtinti pasaulyje pagarbą visuotinai pripažintiems žmogaus teisių principams.

Vienuoliktosios Vyriausybės programa – išskirtinė analizuojamų Vyriausybės programų kontekste. Šioje programoje, priešingai, nei ankstesnėse, labai ryški tiesioginė žmogaus teisių dimensija. Žmogaus teisių svarbą žymi ne tik tai, kad joms yra skirta viena Vyriausybės programos dalis, bet ir tai, jog apie žmogaus teises kalbama pirmosiose programos nuostatose, t.y. programa pradedama nuo dėmesio žmogui, tuo tarsi išryškinama žmogaus ir jo teisių svarba valstybės gyvenime bei tuo pačiu patvirtinimas V. Popovski teiginys, kad valstybė be piliečių apskritai negalėtų egzistuoti, valstybė savo teises gauna iš savo šalies piliečių³²²; jog žmogus svarbiau, nei valstybė. Taigi praėjus dešimtmečiui po nepriklausomybės atkūrimo Vyriausybės programoje atsiranda didesnis dėmesys žmogui, kryptis, kurią galima pavadinti „nuo valstybės link žmogaus“. Tad, jei ankstesnėse Vyriausybės programose iš esmės dominuoja valstybės interesų viršenybė individo atžvilgiu požiūris, tai šiuo atveju žmogus ir jos teisės yra dėmesio centre. Tiesa, tai gana epizodiškas momentas Vyriausybės programų atveju, nes tiek prieš tai, tiek to po sekusiosios Vyriausybės programose tiesioginis dėmesys žmogaus teisėms mažėja.

Vienuoliktosios Vyriausybės programoje ypatingą dėmesį, skiriamą žmogaus teisėms, galima sieti su keletu aspektų. Pirmiausiai su tuometiniu kontekstu: rengiamu Nacionaliniu žmogaus teisių rėmimo ir apsaugos veiksnių Lietuvos Respublikoje planu (Seimo patvirtintas 2002 m. lapkričio 7 d.). Kaip teigiama Lietuvos Respublikos Seimo ir Jungtinių Tautų vystymo programos žmogaus teisių veiksnių plano projekte, siekiant, „kad HURIST planas veiktų realiai, politikai, Seimas ir Vyriausybė turi suteikti prioritetinę reikšmę žmogus teisėms, skirtoms programoms ir institucijoms – jas stiprinti“³²³. Tad Vyriausybės programose siekiama atspindėti minėtąją HURIST plano nuostatą ir politiniame lygmenyje atspindėti priimtus įsipareigojimus. Siekis tapti pilnateise ES nare ir tuo pačiu politinių narystės reikalavimų, susijusių su žmogaus teisių įgyvendinimu, taip pat neturėtų būti nuvertinamas.

Vidaus politiką apibrėžiančiose Vyriausybės programos nuostatose pirmiausiai tiesiogiai žmogaus teisės įvardijamos skirsnyje pavadintame „Asmens saugumas ir teisinė sistema“

³²² Popovski, Vesselin.

³²³ *Žmogaus teisės Lietuvoje: padėties įvertinimas*. Vilnius, 2002, p. 11.

pripažįstant, kad viena svarbiausių valstybės funkcijų – užtikrinti asmens *prigimtines* teises ir laisves, jo turto (taip pat jo namų ir verslo) saugumą. Tai pirmoji Vyriausybės programa, kurioje pabrėžiama prigimtinių žmogaus teisių teorija ir aiškiai deklaruojama, jog žmogaus teisių ir laisvių užtikrinimas viena iš esminių valstybės funkcijų. Teigiama, kad sėkmingas šios funkcijos įgyvendinimas priklauso nuo kompleksinių veiksnių, tokių kaip „*tinkamos jos [valstybės] formų plėtotės, pagrįstos teisinės valstybės principų – įstatymų viršenybės, asmens teisių ir laisvių neliečiamybės, valdžios padalijimo, piliečių ir valstybės savitarpio atsakomybės, demokratijos – įtvirtinimu*“³²⁴. Nepaisant to, kad, kaip ir ankstesnėse Vyriausybės programose, žmogaus teisių įgyvendinimas siejamas su teismine valdžia, teismų veikla, šiuo atveju žmogaus teisių užtikrinimas siejamas plačiau su teisinės valstybės principų įgyvendinimu, t.y. žmogaus teisių įgyvendinimas nėra išimtinai subordinuotas ties teismų veikla.

Minėtasis Vyriausybės programos skirsnis, skirtas žmogaus teisių aspektams, susideda iš trijų pastarųjų poskirnių: „Teisės kūrimas užtikrinant žmogaus teises“, „Žmogaus teisių ir interesų gynimas. Teisės įgyvendinimas“ ir „Žmogaus teisių ir interesų gynimas ir teisinė apsauga“, t.y. apima tiek žmogaus teisių teisinės bazės kūrimą, tiek įgyvendinimą arba kitaip tariant „teorinį“ ir „praktinį“ žmogaus teisių aspektą. Pirmajame poskirsnyje daugiausiai dėmesio skiriama bendrai nacionalinių teisės aktų rengimo tvarkai ir tik keletas punktų tiesiogiai susiję su žmogaus teisėmis. Šiuo atveju numatyta nacionalinę teisę derinti su ES teise, remtis JT ir ET reikalavimais bei rekomendacijomis, atsižvelgiant į Lietuvos žmonių poreikius. Taip pat numatoma rengiamuose teisės aktų projektuose perteikti Europos žmogaus teisių ir pagrindinių laisvių apsaugos konvencijos ir jos protokolų nuostatas, t.y. užtikrinti, kad šalies gyventojams būtų suteiktos tokios pačios teisės, kaip numatyta pagrindiniame regioniniame žmogaus teisių dokumente. Antrame poskirsnyje pereinama iš „teorinio“ (teisinės bazės kūrimo) lygmens į praktinį – įgyvendinimo lygmenį ir įvardijamos priemonės, kurios turėtų padėti užtikrinti žmogaus teisių ir interesų gynimą. Tiesiogiai išreikštas dėmesys lygybės ir nediskriminavimo principui. Teigiama, kad „*nebus taikomi apribojimai ar privilegijos dėl lyties, rasės, tautybės, kalbos, kilmės, socialinės padėties, tikėjimo, įsitikinimų ar pažiūrų pagrindu*“³²⁵, t.y. konstituciškai įtvirtintais pagrindais. Taip pat netiesioginis dėmesys tenka politinei teisei – peticijos teisei (numatoma išsamiai tirti peticijas). Pažymėtina, jo šioje dalyje kalbama apie profesinio tobulėjimo, orientuoto į šiuolaikinę teisės doktriną ir integraciją į ES, į žmogaus teisių apsaugą, t.y. teisinė sistema bus pagrįsta pagarbos žmogaus teisėms principais. Galiausiai trečiame poskirsnyje pagrindinis dėmesys tenka teisinės apsaugos priemonėms, tokioms kaip,

³²⁴ Lietuvos Respublikos Vyriausybės 2000–2004 m. programa, patvirtinta 2000 lapkričio 9 d. Rasta: http://www.lrvk.lt/bylos/vyriausybes/po_1990_11_programa.pdf; Žiūrėta 2011 04 23.

³²⁵ Ibid.

pavyzdžiui, visuomenės iniciatyvos („saugi kaimynystė“ ir pan.), padedančioms didinti žmonių ir jų turto saugumą, rėmimas, moralinės ir materialinės žalos atlyginimas nusikaltimo aukoms, veiksmingos intelektinės nuosavybės apsaugos įdiegimas, laikymo įkalinimo įstaigose ir areštinėse sąlygų, kaip to reikalauja tarptautiniai standartai, humanizavimas, jog nebūtų žeminamas žmogaus orumas³²⁶. Tokiu būdu šiame poskirsnyje dėmesys tenka tokioms pilietinėms žmogaus teisėms, kaip teisė į orumą (nuteistųjų teisių kontekste), nuosavybės apsaugą, asmens saugumą, taip pat nuteistųjų ir nusikaltimo aukų teisėms. Nepaisant to, jog visuose trijuose skirsniuose aptariamos tam tikros priemonės, kurios turėtų padėti užtikrinti žmogaus teisių įgyvendinimą, visgi esama tam tikrų apribojimų. Pirma, į žmogaus teisių užtikrinimą dažniausiai žvelgiama per teisinių priemonių įgyvendinimą, teisėsaugos institucijų veiklą, nors poskirsnų pavadinimai tarsi suponuoja, kad turėtų būti platesnis žvilgsnis, apimantis žmogaus teisių garantijas įvairiose gyvenimo srityse. Antra, dominuoja dėmesys tik pilietinėms žmogaus teisėms, tuo tarpu politinės, socialinės, ekonominės ir kultūrinės teisės nėra įvardijamos nei tiesiogiai, nei netiesiogiai. Tokiu būdu gana siaurai žvelgiama į žmogaus teisių užtikrinimą. Šiuo atveju galima prisiminti šeštosios Vyriausybės programą, kurioje buvo pateikta teisės aktų grupė, pavadinta „Žmogaus teisės, socialinės garantijos, žmogaus teisių apsauga ir pagrindinių laisvių gynimas, sveikatos apsauga“ ir kurioje iš principo buvo kalbama apie socialines, ekonomines ir kultūrinės teises. Tokiu būdu gana skirtingai žvelgiama į žmogaus teisių užtikrinimą: vienose Vyriausybės programose vartojant sąvoką „žmogaus teisės“ slypi pirmosios kartos žmogaus teisės (ypatingai pilietinės, kaip vienuoliktosios Vyriausybės programos atveju), tuo tarpu kitais (kaip, pavyzdžiui, šeštosios) – antrosios kartos (socialinės, ekonominės ir kultūrinės). Tai suteikia pagrindo kalbėti apie nenuoseklumą tiesiogiai vartojant sąvoką „žmogaus teisės ir laisvės“ bei pačios šios sąvokos turinio tinkamo suvokimo valdančiajame politiniame elite stoka.

Tiesioginių žmogaus teisių apraiškų randama ir kitose Vyriausybės programos dalyse, kaip pavyzdžiui, sveikatos apsaugos, darbo ir socialinės apsaugos, kultūros, valstybės valdymo ir kt. srityse. Šiuo atveju, kaip ir daugelyje ankstesnių Vyriausybės programų, tiesioginis dėmesys skiriamas vartotojų (numatoma stiprinti vartotojų teisių apsaugą), vaiko (numatoma įgyvendinti JT vaiko teisių konvenciją, apsaugant vaiko, kaip piliečio, socialines garantijas ir ekonomines teises³²⁷) ir autorių teisėms (numatoma siekti autorių teisių apsaugos teisinių pagrindų įtvirtinimo³²⁸), taip pat pacientų teisėms (garantuoti pacientų teisę pačiam pasirinkti gydytoją), rinkimų teisei (savivaldybių tarybų narių ir merų rinkimas lygia ir remiantis lygia ir

³²⁶ Lietuvos Respublikos Vyriausybės 2000–2004 m. programa, patvirtinta 2000 lapkričio 9 d.

Rasta: http://www.lrvk.lt/bylos/vyriausybes/po_1990_11_programa.pdf; Žiūrėta 2011 04 23.

³²⁷ Ibid.

³²⁸ Ibid.

tiesiogine rinkimų teise), asmens duomenų apsaugai informacinės visuomenės kontekste. Tuo tarpu netiesioginis dėmesys skiriamas tokių socialinių grupių teisėms kaip, neįgalieji ir jų teisei į socialinę integraciją (neįgalių žmonių socialinės integracijos programų rengimas ir įgyvendinimas³²⁹), šeimai ir jos teisei į tinkamą socialinę ir ekonominę apsaugą, tautinėms mažumoms ir jų kultūrinėms teisėms puoselėti savo tradicijas, kultūrą (teikti paramą Lietuvos tautinių mažumų kultūrinei raiškai³³⁰). Taip pat netiesioginis dėmesys skiriamas tokioms socialinėms teisėms, kaip teisei nuo skurdo (remti tuos, kurie dėl nuo jų nepriklausančių aplinkybių negali apsirūpinti patys³³¹), socialinę apsaugą nedarbo metu, senatvėje, sveikatos apsaugą, jungtis į profesines sąjungas, taip pat kultūrinei teisei į mokslą (sudaryti galimybes įgyti tinkamą išsilavinimą) ir saviraiškos, kūrybos laisvei, pilietinėms – teisei į nuosavybę (įsipareigoja baigti gražinti žemę buvusiems savininkams).

Vienuoliktosios Vyriausybės programoje užsienio politiką apibrėžiančiose programinėse nuostatose tiesiogiai žmogaus teisės nėra įvardijamos, nors užsienio politikos tikslais išlieka narystė NATO ir ES, organizacijos, kurių tam tikri narystės reikalavimai susiję su pagarba žmogaus teisėms, tad žmogaus teisėms tenka numanomas priemonės vaidmuo. Tiesiogiai šorinė žmogaus teisių dimensija atsiskleidžia kalbant apie valstybės nacionalinį saugumą ir krašto apsaugos sistemą. Šiuo atveju numatoma visapusiškai stiprinti demokratiją ir žmogaus teisių ir laisvių apsaugą. Tokiu būdu žmogaus teisės įgyja tikslo išraišką.

Dvyliktosios Vyriausybės programa pradeda gana panašia retorika, kaip vienuoliktoji, įžangoje, kaip vieną pirmųjų Vyriausybės įsipareigojimų deklaruojant Vyriausybės siekti plėtoti „politinę, ekonominę, socialinę bei kultūrinę demokratiją, ryžtingai ginti žmonių teises ir užtikrinti jų gyvybę, sveikatos, turto saugumą bei socialines garantijas“³³². Nors pirmosiose Vyriausybės programos nuostatose pastebimas ryžtingas politinio įsipareigojimo užtikrinti žmogaus teises ir laisves tonas, visgi pačioje programoje nėra detalizuojamas preambuleje įvardytas minėtasis Vyriausybės siekis.

Šioje Vyriausybės programoje, kaip ir daugelyje ankstesnių programų, žmogaus teisių apraiškos randamos įvairias gyvenimo sritis apibrėžiančiose Vyriausybės programos skirsnuose. Tradiciškai tiesioginis dėmesys žmogaus teisėms skiriamas dalyje, skirtoje teisėtavakai ir teisėsaugai, tačiau šiuo atveju, priešingai nei ankstesniaisiais pabrėžiant pilietines teises ar bendrai vartojant sąvoką „žmogaus teisės“, ypatingai pabrėžiama tik viena žmogaus teisių grupė – socialinės teisės. Numatoma dėmesį skirti teisės aktų, kurie realiai užtikrintų

³²⁹ Lietuvos Respublikos Vyriausybės 2000–2004 m. programa, patvirtinta 2000 lapkričio 9 d.

Rasta: http://www.lrvk.lt/bylos/vyriausybes/po_1990_11_programa.pdf; Žiūrėta 2011 04 23.

³³⁰ Ibid.

³³¹ Ibid.

³³² Lietuvos Respublikos Vyriausybės 2001–2004 m. programa, patvirtinta 2001 m. liepos 12 d.

Rasta: <http://www.lrvk.lt/bylos/vyriausybes/12-vyr-dok/12-programa.pdf>; Žiūrėta 2011 05 05.

socialines teises, jų gynimą, vartotojų teisių apsaugą, kovą su korupcija, narkomanijos prevenciją, kūrimui³³³. Tokiu būdu išskiriant tik socialines teises ne tik pabrėžiama ir tuo kartu pripažįstama šių teisių svarba visuomenės gyvenime, bet ir išryškėja socialdemokratiškos politinių jėgų įtaka politikai žmogaus teisių atžvilgiu. Taip pat šioje dalyje, kaip ir vienuoliktosios Vyriausybės programos atveju, numatoma nacionalinę teisę derinti su ES teise, JT ir ET reikalavimais bei rekomendacijomis, „atsižvelgiant į Lietuvos žmonių poreikius, sukurti mechanizmą, kuris leistų operatyviau reaguoti į Europos Žmogaus teisių teismo sprendimus ir Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo nutarimus bei skatinti teisininkų profesinį tobulėjimą, orientuojant [...] į žmogaus teisių bei laisvių apsaugą“³³⁴. Tiesioginis dėmesys šioje programoje taip pat skiriamas lygių galimybių principui, kurį šiuo atveju numatoma užtikrinti švietimo srityje, sudarant visiems lygias galimybes siekti aukštojo išsilavinimo. Ypatingai pabrėžiamas moterų ir vyrų lygių galimybių užtikrinimas įsidarbinant, siekiant karjeros, išsilavinimo, dalyvaujant politiniame gyvenime ir kt., t.y. visose gyvenimo srityse (švietimo, darbo, politikos ir kt.) siekiama užkirsti kelią diskriminacijai lyties pagrindu.

Dėmesys žmogaus teisėms taip pat skiriamas poskirniuose „Asmens saugumas ir teisėsauga“ ir „Valstybės valdymas“. Pirmuoju atveju pagrindinis dėmesys tenka pilietinėms žmogaus teisėms – teisei į asmens apsaugą – užtikrinimui. Šiuo atveju numatoma skatinti visuomenės iniciatyvas, padedančias didinti žmonių ir jų turto saugumą, remti vietos savivaldos institucijų nusikaltimų kontrolės ir prevencijos programas. Taip pat numatomas tam tikrų priemonių, skirtų nusikaltimų aukų teisių ir jų teisėtų interesų gynimui, bei nuteistųjų teisėms, ypač jū pilietinei teisei į orumą, numatant humanizuoti jų laikymo įkalinimo įstaigose ir areštines sąlygas, įgyvendinimas. Tuo tarpu antruoju atveju numatoma, kad tobulinant viešojo administravimo procedūras bus siekiama sukurti prielaidas valstybės piliečiams, kad jie galėtų ir sugebėtų efektyviai pasinaudoti savo teisėmis. Šiuo atveju pabrėžiamos politinės prigimties teisės tokios, kaip teisė gauti informaciją iš valstybės institucijų (valstybės ir savivaldybių institucijose, gauti operatyvius ir kuo išsamesnius atsakymus į jiems rūpimus klausimus³³⁵), teisė dalyvauti valdant savo šalį (suteikiant teisę įvairiems subjektams (visuomeninių organizacijų, profesinių sąjungų, ir kt. atstovams dalyvauti valstybės ir savivaldos institucijų posėdžiuose, kai sprendžiami jiems aktualūs klausimai³³⁶).

Kaip ir daugeliu ankstesnių Vyriausybės programų atveju, taip ir šioje programoje, atskiri programos poskirniai skiriami tam tikrų visuomenės grupių teisėms aptarti: neįgaliųjų, vaiko,

³³³ Lietuvos Respublikos Vyriausybės 2001–2004 m. programa, patvirtinta 2001 m. liepos 12 d.

Rasta: <http://www.lrvk.lt/bylos/vyriausybes/12-vyr-dok/12-programa.pdf>; Žiūrėta 2011 05 05.

³³⁴ Ibid.

³³⁵ Ibid.

³³⁶ Ibid.

šėimos, vartotojų, tautinių mažumų, darbuotojų ir darbdavių. Pirmuoju atveju, siekiant užtikrinti neįgaliųjų teisę į socialinę integraciją numatoma sudaryti prielaidas teisingiau ir efektyviau teikti negalią turintiems žmonėms socialinės apsaugos priemones, atstatant jų darbingumą, savarankiškumą ir kt. Tuo tarpu vaiko teisių apsaugos srityse numatomos ne tik tam tikros institucinės priemonės, kaip pavyzdžiui, stiprinti vaiko teisių apsaugos institucijų tinklą, bendradarbiaujant su savivaldybėmis, bet ir tam tikros prevencinio pobūdžio priemonės, kaip, pavyzdžiui, vaikų įtraukimo į prostituciją bei nusikaltimus prevencijos priemonės, padedančios užkirsti kelią vaiko teisių pažeidimams. Taip pat per sąlygų sudarymą tautinių mažumų vaikams mokytis gimtosios kalbos ar gimtąją kalbą ir siekio užtikrinti valstybės paramą Lietuvos tautinių bendrijų kultūriniam vystymuisi, garantuoti kultūrinių bendrijų, regionų, tautinių bendruomenių kultūrinės veiklos laisvę bei savarankiškumą³³⁷ išreiškiamas netiesioginis dėmesys tautinėms mažumoms ir jų kultūrinėms teisėms, tokioms kaip teisė mokytis gimtosios kalbos, puoselėti savo kultūrą, tradicijas. Galiausiai tradiciškai dėmesys skiriamas šeimos teisei į tinkamą socialinę ir ekonominę apsaugą bei vartotojų teisėms. Pastaruoju atveju, siekiant užtikrinti vartotojų teisių apsaugą, numatomos kompleksinės priemonės tiek švietėjiškos, tiek institucinės prigimties: numatoma sukurti vartotojų teisių apsaugos sistemą, suderintą su ES teise, stiprinti ir tobulinti vartotojų teisių apsaugos ir produktų saugos kontrolės institucijų sistemą, vykdyti vartotojų švietimą ir kt. Taip pat dėmesys skiriamas darbuotojų ir darbdavių teisėms. Pastaruoju atveju pagrindinis dėmesys tenka teisinės bazės, garantuojančios darbuotojų ir darbdavių teises, tobulinimui ir jų suderinimui su Europos socialinės chartijos, Tarptautinės Darbo organizacijos bei ES teisės nuostatomis, t.y. esminiais socialines teises reglamentuojančiais žmogaus teisių dokumentais. Taip pat tiesiogiai įvardijamas siekis garantuoti pensininkų įgytas teises (nors ir nėra detalizuota kokias).

Socialinės apsaugos kontekste tradiciškai dėmesys tenka tokioms socialinėms, ekonominėms teisėms, kaip teisei į apsaugą nuo skurdo, vienyti į profesines sąjungas (skatinti profesinių sąjungų bei darbdavių organizacijų plėtotę), į kolektyvines derybas (skatinti kolektyvinių susitarimų ir sutarčių praktiką), saugias ir sveikas darbo sąlygas, į senatvės pensiją (gauti įstatymų nustatytas pensijas), taip pat teisėms į socialinę ir sveikatos apsaugą. Beje, pastarosioms teisėms, priešingai, nei ankstesnėse programose, tenka tiesioginis dėmesys, numatant, kad bus siekiama „*sudaryti geresnes sąlygas Lietuvos gyventojams legaliai įsidarbinti kitose šalyse, neprarandant įgytų teisių į socialinę bei sveikatos apsaugą*“³³⁸. Taip pat netiesioginis dėmesys tenka kultūrinėms teisėms, tokioms kaip teisei į mokslą (užtikrinti

³³⁷ Lietuvos Respublikos Vyriausybės 2001–2004 m. programa, patvirtinta 2001 m. liepos 12 d. Rasta: <http://www.lrvk.lt/bylos/vyriausybes/12-vyr-dok/12-programa.pdf>; Žiūrėta 2011 05 05.

³³⁸ Ibid.

vidurinę išsilavinimą valstybės lėšomis kiekvienam jaunuoliui), minties, sąžinės laisvė (įgyvendinant kultūrinės demokratijos politiką, realiai įtvirtinti laisvę kurti pagal sąžinę) ir tiesioginis dėmesys pilietinei teisei į nuosavybę (užbaigti nuosavybės teisių atkūrimą).

Dvyliktosios Vyriausybės programos užsienio politiką apibrėžiančiose programinėse nuostatose praktiškai analogiškos vienuoliktosios Vyriausybės atitinkamo skirsnio nuostatom: tiesiogiai žmogaus teisės nėra įvardijamos, nors užsienio politikos tikslais išlieka narystė NATO ir ES, organizacijos, kurių tam tikri narystės reikalavimai susiję su pagarba žmogaus teisėms. Tokiu būdu galima teigti, kad šiuo atveju, kaip ir daugelyje ankstesnių programų, žmogaus teisėms tenka netiesioginis priemonės vaidmuo.

Tryliktosios Vyriausybės programa, kaip ir dvyliktoji, pradedama Vyriausybės įsipareigojimu toliau „nuosekliai plėtoti politinę, ekonominę, socialinę ir kultūrinę demokratiją, garantuoti žmogaus teisių ir laisvių apsaugą“³³⁹. Nepaisant to, kad Vyriausybė ir toliau įsipareigoja savo piliečiams garantuoti esmines jų teises ir laisves, visgi šioje programoje, priešingai nei jos pirmtakėje, politinis įsipareigojimas žmogaus teisių ir laisvių užtikrinimo srityje nėra toks ryžtingas: įsipareigojimą „ryžtingai ginti“ šiuo atveju pakeičia įsipareigojimas „garantuoti“. Be to, jei dvyliktosios Vyriausybės atveju labiau pabrėžtos tam tikros pilietinės ir socialinės teisės, tai šiuo atveju garantuoti siekiama visas žmogaus teises ir laisves, neišskiriant tam tikrų žmogaus teisių ar laisvių aspektų.

Tradiiciškai vidaus politiką apibrėžiančiose programinėse nuostatose tiesiogiai žmogaus teisės įvardijamos teisinės sistemos kontekste. Šiuo atveju Vyriausybė numato užtikrinti konstitucines žmogaus teises ir jo privataus gyvenimo saugumą; tobulinti mechanizmus, garantuojančius žmogaus teisių apsaugą Lietuvoje, tarp jų ir pareigą atsižvelgti į Europos Žmogaus Teisių Teismo ir Europos teisingumo teismo sprendimus, taip pat sudaryti tinkamas sąlygas teismuose, kad būtų užtikrintos lygios galimybės asmenims, neatsižvelgiant į jų tautybę, lytį, įsitikinimus, ginti savo teises ir teisėtus interesus, siekti teisingumo ir užtikrinti patikimą piliečių gyvybės, sveikatos ir nuosavybės apsaugą³⁴⁰. Pastarieji įsipareigojimai iš esmės susiję su pilietinėmis žmogaus teisėmis, tokiomis kaip lygybės prieš teismą užtikrinimas, teise į nuosavybės apsaugą ir kt. Šioje programoje taip pat pabrėžiamas siekis užtikrinti žmogaus teises ir laisves įkalinimo įstaigose. Tačiau, jei vienuoliktosios ir dvyliktosios Vyriausybės programose buvo pabrėžimas nuteistųjų teisė į orumą, tai šiuo atveju žvelgiama plačiau ir pabrėžiama bendrai žmogaus teisių užtikrinimas laisvės atėmimo vietose. Tendencingai išlieka dėmesys lygių galimybių principo užtikrinimui: numatoma vykdyti įvairaus pobūdžio priemonės

³³⁹ Lietuvos Respublikos Vyriausybės 2004–2008 m. programa, patvirtinta 2004 m. gruodžio 14 d. Rasta: http://www.lrvk.lt/bylos/vyriausybes/po_1990_13-programa.pdf; Žiūrėta 2011 05 06.

³⁴⁰ Ibid.

(teisines, administracines ir kt.) siekiant užtikrinti lygių galimybių ir nediskriminavimo principo užtikrinimą įvairiose gyvenimo srityse nepaisant lyties, rasės, tautybės, įsitikinimų ir kt. Taip pat, skirtingai nei ankstesnėse programose, tiesioginis dėmesys skiriamas asmens teisei nemokamai gauti teisinę pagalbą ir laisvo asmenų judėjimo teisei.

Daugiau netiesioginio dėmesio žmogaus teisėms išreškiama įvardijant įsipareigojimus valstybės finansų, socialinės apsaugos, švietimo, kultūros srityse. Šiose dalyse dėmesys skiriamas tokioms socialinėms, ekonominėms ir kultūrinėms teisėms kaip teisei į darbą, nuosavybę (baigti gražinti žemę ir kitą išlikusį nekilnojamąjį turtą, į kurią atkurta nuosavybės teisė³⁴¹), į kolektyvines derybas (skatinti kolektyvinių darbo santykių plėtotę), į senatvės pensiją, į socialinę apsaugą motinystės, tėvystės metu, teisei į apsaugą nuo skurdo (užtikrinti pajamas tiems šalies gyventojams, kurie dėl svarbių priežasčių visai ar laikinai paliko darbo rinką³⁴²), į sveikatos apsaugą (užtikrinti [...] prieinamą sveikatos priežiūrą), saugias ir sveikas darbo sąlygas, kultūrinei teisei į mokslą (užtikrinti mokslo prieinamumą visiems visuomenės sluoksniams). Taip pat netiesioginis dėmesys skiriamas šeimos teisei į tinkamą socialinę, ekonominę apsaugą (sudaryti palankesnes sąlygas šeimoms įsigyti ar išsinuomoti būstą, teikti socialinę paramą šeimoms, auginančioms vaikus, ypatingą dėmesį skiriant gausioms šeimoms³⁴³), neįgaliųjų teisei į socialinę integraciją (būtinų specialios pagalbos priemonių užtikrinimas, gyvenamosios aplinkos pritaikymas ir kt.³⁴⁴) ir tautinėms mažumos, jų kultūrinėms teisėms tokioms, kaip teisei mokytis savo gimtosios kalbos (sudaryti sąlygas tautinių bendrijų atstovams mokytis savo valstybinės kalbos). Tuo tarpu tiesiogiai išreiškiamas dėmesys vaiko teisių ir autorių ir gretinių teisių apsaugai. Pirmuoju atveju vaiko teisių apsaugą numatoma užtikrinti dažniausiai per konvencinių nuostatų įgyvendinimą ir vaiko teisių apsaugos organizacinės sistemos (tiek nacionaliniu, tiek savivaldybių lygiu) stiprinimą. Tuo tarpu antruoju atveju numatoma stiprinti autorių ir gretutinių teisių apsaugos sistemą ir šviesti visuomenę intelektinės nuosavybės klausimais. Taigi šiuo atveju svarbus vaidmuo tenka švietimui, kuris yra viena iš esminių priemonių didinant visuomenės sąmoningumą minėtųjų teisių klausimu, ir kaip minėta ankščiau, svarbi žmogaus teisių politikos dalis, padedanti pasiekti kitus šios politikos tikslus.

Tryliktosios Vyriausybės programos užsienio politiką apibrėžiančiose nuostatose žmogaus teisėms tenka ganėtinai simbolinis vaidmuo: tiesiog pastebima, jog įgyvendinant užsienio politiką numatoma daugiau dėmesio skirti žmogaus teisių klausimams, tačiau nedetalizuojama nei koku būdu, nei kokiam kontekste tai siekiama daryti. Tokiu būdu galima teigti, kad šiuo

³⁴¹ Lietuvos Respublikos Vyriausybės 2004–2008 m. programa, patvirtinta 2004 m. gruodžio 14 d.

Rasta: http://www.lrvk.lt/bylos/vyriausybes/po_1990_13-programa.pdf; Žiūrėta 2011 05 06.

³⁴² Ibid.

³⁴³ Ibid.

³⁴⁴ Ibid.

atveju žmogaus teisės, kaip ir daugeliu ankstesnių programų atveju, yra vienas iš šalies užsienio politikos objektų.

Keturioliktosios Vyriausybės programa pradedama Pasitikėjimo Vyriausybės misijos – „*siekiu [...] toliau kurti Gerovės visiems valstybę, kurioje kiekvienas žmogus galėtų gyventi oriai, pasiturimai, saugiai ir sveikai*“³⁴⁵ – įvardijimu. Nepaisant to, jog misijoje tiesiogiai neįvardijamos žmogaus teisės, tačiau joje galima išvengti Vyriausybės siekį pasirinkti savo šalies gyventojais, jų gerove, bene labiausiai pabrėžiant siekį užtikrinti tokias pilietines žmogaus teises kaip teisė į orumą, asmens saugumą. Visgi ši programa išsiskiria tuo, kad joje, priešingai nei visose kitose analizuotose Vyriausybės programose, vienas iš deklaruojamų Vyriausybės prioritetų tiesiogiai susijęs su žmogaus teisių ir laisvių užtikrinimu: šioje programoje politinės, ekonominės, socialinės ir kultūrinės demokratijos plėtojimas ir darna, visų žmogaus teisių ir laisvių apsauga, pilietinės demokratijos stiprinimas yra aiškiai įvardijamas kaip vienas iš „*pasitikėjimo Vyriausybės veiklos prioritetų*“³⁴⁶. Tai yra vienintelė Vyriausybės programa, kurioje žmogaus teisių ir laisvių apsauga (nors ir sudėtinė tam tikro prioriteto dalis) yra aiškiai įvardijama kaip prioritetas. Tad, jei ankstesnėse Vyriausybės programose, pavyzdžiui, įvardijama valstybės (bet ne Vyriausybės) misija rūpintis žmogaus teisių apsauga, tai šioje programoje aiškiai visų žmogaus teisių ir laisvių užtikrinimui suteikiamas prioriteto statusas (nors ir ne vienintelis). Visgi tenka pastebėti, kad užduotas „prioritetiškumo“ tonas nėra visiškai išlaikomas, tiesioginis dėmesys žmogaus teisių ir laisvių užtikrinimui išreiškiamas tik viename iš Vyriausybės skirsnių – „Teisės ir teisėtarkos politika“. Šioje dalyje išreiškiami tokie Vyriausybės įsipareigojimai, iš dalies persidengiantys su įvardytaisiais dvyliktosios ir tryliktosios Vyriausybės programose, tiesiogiai susiję su žmogaus teisėmis, kaip užtikrinti konstitucines žmogaus teises; individo privataus gyvenimo saugumą; tobulinti mechanizmus, garantuojančius žmogaus teisių apsaugą Lietuvoje, tarp jų ir pareigą atsižvelgti į Europos Žmogaus Teisių Teismo ir Europos teisingumo teismo sprendimus; sudaryti tinkamas sąlygas teismuose, kad būtų užtikrintos lygios galimybės asmenims, neatsižvelgiant į jų tautybę, lytį, įsitikinimus, ginti savo teises ir teisėtus interesus, siekti teisingumo, taip pat, jog laisvės atėmimo vietose būtų gerbiamos žmogaus teisės ir laisvės³⁴⁷. Tad, jei pastarieji trys įsipareigojimai praktiškai išimtinai priskirtini teisminei politikai, jų vykdymas priklauso teisėsaugos srityje dirbančių institucijų kompetencijai, tai pirmasis įsipareigojimas – užtikrinti konstitucines žmogaus teises –, įvertinus tai, jog žmogaus teisės gali būti pažeidžiamos įvairiose gyvenimo srityse, turėtų būti matomas plačiau, o ne įstatytas išimtinai į teisminės politikos

³⁴⁵ Lietuvos Respublikos Vyriausybės 2006–2008 m. programa, patvirtinta 2006 m. liepos 18 d.

Rasta: <http://www.lrvk.lt/bylos/vyriausybes/14-vyr-dok/14-programa.pdf>; Žiūrėta 2011 05 08.

³⁴⁶ Ibid.

³⁴⁷ Ibid.

įgyvendinimo rėmus. Šiame skirsnyje įvardijant išipareigojimą užtikrinti patikimą piliečių gyvybės, sveikatos ir nuosavybės apsaugą taip pat netiesioginis dėmesys tenka tokių pilietinių teisių, kaip teisės į gyvybę, nuosavybės apsaugą, sveikatos apsaugą užtikrinimui. Taip pat šiame skirsnyje tiesioginis dėmesys skiriamas pilietinei teisei gauti nemokamą teisinę pagalbą.

Netiesioginio Vyriausybės dėmesio žmogaus teisėms ir laisvėms programoje yra gerokai daugiau ir dažniausiai netiesioginis dėmesys skiriamas socialinės, ekonominės ir kultūrinės prigimties teisėms, tokioms kaip teisei į darbą, kolektyvines derybas, jungtis į profesines sąjungas (bendradarbiavimas su profsąjungomis ir darbdavių organizacijomis³⁴⁸), senatvės pensiją, socialinę apsaugą (nedarbo, ligos, motinystės, tėvystės metu), taip pat teisei į apsaugą nuo skurdo (garantuoti visavertį gyvenimą asmenimis, kurie dėl svarbių priežasčių paliko darbo rinką) ir teisei į mokslą (užtikrinti švietimo ir mokslo prieinamumą visiems visuomenės sluoksniams). Taip pat tradiciškai išlieka dėmesys pilietinei teisei į nuosavybę (numatoma grąžinti žemę jos buvusiems teisėtiems savininkams) ir tam tikrų visuomenės grupių teisėms: šeimos teisei į tinkamą socialinę ir ekonominę apsaugą (numatoma teikti socialinę paramą šeimoms, auginančioms vaikus), vaiko teisėms (stiprinti nacionalinę ir savivaldybių vaiko teisių apsaugos organizacines sistemas, užtikrinti vaiko teisių socialinę apsaugą³⁴⁹), tautinių mažumų kultūrinei teisei mokytis savo gimtosios kalbos (sudaryti sąlygas tautinių bendrijų atstovams išmokyti savo valstybinę kalbą), neįgaliųjų teisei į socialinę integraciją ir autorių teisių ir gretutinių teisių užtikrinimui (numatoma stiprinti šių teisių apsaugos sistemą, šviesti visuomenę intelektualinės nuosavybės apsaugos klausimais³⁵⁰).

Užsienio politiką apibrėžiančiose programinėse nuostatose, kaip ir tryliktosios Vyriausybės atveju, žmogaus teisėms tenka ganėtinai epizodinis vaidmuo, tiesiog pastebima, kad įgyvendinant šalies užsienio politiką, plėtojant daugiašalius santykius numatoma daugiau dėmesio skirti žmogaus teisių klausimams. Tokiu būdu pripažįstama, kad šalies užsienio politika yra grindžiama pagarbos žmogaus teisėms ir laisvėms principais.

Penkioliktosios Vyriausybės programa pradedama gana panašia retorika, kaip ketvirtosios ir penktosios Vyriausybės programos, kuriose akcentuojamas ekonominis nuosmukis bei svarba imtis priemonių, siekiant suvaldyti šalį apėmusią ekonominę krizę ir jos padarinius. Įvertinant šalyje blogėjančią socialinę-ekonominę situaciją, lėtėjančią ekonomikos augimą (2008 m. BVP augo vos 2,9 proc. lyginant su 2007 m.³⁵¹) didėjančią infliaciją (2008 m. ji sudarė 11,1 proc., ir

³⁴⁸ Lietuvos Respublikos Vyriausybės 2006–2008 m. programa, patvirtinta 2006 m. liepos 18 d.

Rasta: <http://www.lrvk.lt/bylos/vyriausybes/14-vyr-dok/14-programa.pdf>; Žiūrėta 2011 05 08.

³⁴⁹ Ibid.

³⁵⁰ Ibid.

³⁵¹ Real GDP growth rate – volume. Percentage change on previous year. Eurostat data.

Rasta: <http://epp.eurostat.ec.europa.eu/tgm/table.do?tab=table&init=1&language=en&pcode=tec00115&plugin=1>; Žiūrėta 2012 07 14.

buvo kone du 2 kartus didesnė lyginant su 2007 m.³⁵²), sparčiai didėjančią nedarbą (2007 m. nedarbas siekė 4,3 proc., 2008 – 5,8 proc., o 2009 m. net – 13,7 proc.³⁵³) ir kitus prastėjančius makroekonominis rodiklius nenuostabu, kad šioje programoje vidaus politiką reglamentuojančiose programinėse nuostatose netiesioginis dėmesys skiriamas ekonominių, socialinių žmogaus teisių užtikrinimui – teisių, kurios žmonėms yra aktualiausios ekonominio sunkmečio metu. Įvardijant Vyriausybės planuojamas įgyvendinti priemones išryškėja dėmesys tokioms teisėms, kaip teisė į darbą, saugias ir sveikas darbo sąlygas (sudaryti sąlygas daugiau, geresnių ir saugesnių darbo vietų steigimui), socialinę apsaugą nedarbo, ligos, motinystės, tėvystės metu, sveikatos apsaugą, taip pat kultūrinei teisei į mokslą. Pažymėtina, kad šioje programoje daugiau nei įprastai dėmesio tenka pirmosios kartos (pilietinėms ir politinėms) teisėms, tokioms kaip teisei į nuosavybę (žemės gražinimas buvusiems savininkams), privataus gyvenimo neliečiamumą (numatoma užkirsti kelią kišimuisi į privatų žmonių gyvenimą), asmens duomenų apsaugą (planuojama užtikrinti, kad visiškai būtų įgyvendinta asmens duomenų apsauga), taip pat rinkimų teisei, dalyvauti valdant savo šalį (numatoma parengti rinkimų įstatymų pataisas, leidžiančias balsavimą internetu rinkimuose ir referendumuose³⁵⁴), peticijos teisei.

Tradiciškai dėmesys skiriamas tam tikroms visuomenės grupėms ir jų teisėms: netiesioginis dėmesys skiriamas šeimai, jos teisei į tinkamą socialinę ir ekonominę apsaugą (socialinė parama šeimoms, būsto prieinamumo didinimas šeimoms ir kt.), neįgalių teisei į socialinę integraciją ir tautinių mažumų kultūrinėms teisėms puoselėti savo kultūrą, tradicijas (išsipareigojama puoselėti tautinių mažumų savitumą ir tradicijas, skatinti jų integraciją į valstybės gyvenimą³⁵⁵). Tuo tarpu tiesioginis dėmesys skiriamas vartotojų teisėms (užtikrinti, kad vartotojų teisės būtų ginamos veiksmingai), vaiko teisėms (numatoma stiprinti savivaldybėse veikiančių vaiko teisių apsaugos tarnybas, skirti valstybės pašalpas vaikams³⁵⁶) ir pacientų teisėms (planuojama sukurti sveikatos apsaugos sistemą, užtikrinančią pagarbą paciento teisėms, pacientų teisių reglamentavimo ir gynimo tobulinimas³⁵⁷). Taip pat tiesioginis dėmesys skiriamas lygių galimybių ir nediskriminavimo principui, kuris pabrėžiamas,

³⁵² Inflation rate. Eurostat data.

Rasta:

<http://epp.eurostat.ec.europa.eu/tgm/table.do?tab=table&language=en&pcode=tec00118&tableSelection=1&footnotes=yes&labeling=labels&plugin=1>; Žiūrėta 2012 07 14.

³⁵³ Unemployment rate. Eurostat data.

Rasta: <http://epp.eurostat.ec.europa.eu/tgm/table.do?tab=table&init=1&language=en&pcode=tsdec450&plugin=1>; Žiūrėta 2012 05 14.

³⁵⁴ Lietuvos Respublikos Vyriausybės 2008–2012 m. programa, patvirtinta 2008 m. gruodžio 9 d.

Rasta: http://www.lrvk.lt/bylos/vyriausybes/15_vyr_programa.pdf; Žiūrėta 2011 05 17.

³⁵⁵ Ibid.

³⁵⁶ Ibid.

³⁵⁷ Ibid.

skirsniuose skirtuose socialinei atskirčiai, darbo rinkai ir užimtumui ir socialinei politikai. Pirmuoju atveju numatomas programų, skatinančių mažinti socialinę atskirtį ir diskriminaciją dėl lyties, amžiaus, socialinės, etninės kilmės ar religinių įsitikinimų, rėmimas. Antruoju – įgyvendinti priemones, padedančias užtikrinti lygybės ir nediskriminavimo principo įgyvendinimą darbo rinkos srityje, t.y. įsidarbinant. Galiausiai trečiuoju atveju (socialinės politikos kontekste), priešingai nei pirmais dviem atvejais, kur apsiribojama lygių galimybių ir nediskriminavimo principo įgyvendinimu tam tikrose srityse (socialinės įtraukties ir darbo santykių), į lygių galimybių ir nediskriminavimo principo taikymą žvelgiama plačiau, numatant įgyvendinti lygių galimybių politiką ir užtikrinti, kad žmogus nebūtų diskriminuojamas dėl amžiaus, lyties, etninės kilmės, religinių įsitikinimų ar sveikatos būklės įvairiose gyvenimo srityse.

Vidaus politiką apibrėžiančiose programinėse nuostatose vienas iš pagrindinių tikslų teisingumo ir teismų srityje (užtikrinant teisingumą) įvardijamas žmogaus teisių gerbimo užtikrinimas. Tokiu būdu vėlgi žmogaus teisių principo įgyvendinimas priskiriamas teisminės valdžios kompetencijai. Taip pat šiame skirsnyje išsipareigojama gerinti gyvenimo sąlygas laisvės atėmimo vietose, siekiant, kad jose nebūtų pažeidžiamos žmogaus teisės ir užtikrinti, kad „*baudžiamąjį procesą vykdančios institucijos ir pareigūnai pakankamą dėmesį skirtų nusikalstamų veikų aukų pažeistų teisių ir interesų atkūrimu*“³⁵⁸. Tiesioginis dėmesys žmogaus teisėms bendrai randamas ir socialinę atskirtį apibrėžiančiose programinėse nuostatose, kuriose teigiama, kad bus „*siekinama surasti alternatyvą iki „šiol vyraujančiai [...] žmogaus teises pažeidžiančiai institucinei globai*“³⁵⁹. Tai yra vienas iš retų atveju, kuomet Vyriausybės programoje, tarp kitų valstybėje egzistuojančių problemų, identifikuojamos sritys, kuriose pažeidžiamos žmogaus teisės. Pažymėtina, kad šioje programoje numatomos pertvarkos, susijusios su žmogaus teisių užtikrinimu, konkrečiai, Tautinių mažumų ir išeivijos reikalų departamento prie Lietuvos Respublikos Vyriausybės panaikinimu ir jo dalies funkcijų perdavimu Kultūros, Švietimo ir mokslo ir Užsienio reikalų ministerijoms³⁶⁰. Toks žingsnis suteikia pagrindo kalbėti apie žmogaus teises kaip ne prioritetą valstybės gyvenime ir žmogaus teisių silpninimo tendencijos sustiprinimą, o ne atvirkščiai.

Penkioliktosios Vyriausybės programoje užsienio politiką apibrėžiančiose nuostatose ganėtinais daug išreikšta išsipareigojimų, tiesiogiai ir netiesiogiai, susijusių su žmogaus teisėmis.

³⁵⁸ Lietuvos Respublikos Vyriausybės 2008–2012 m. programa, patvirtinta 2008 m. gruodžio 9 d.

Rasta: http://www.lrvk.lt/bylos/vyriausybes/15_vyr_programa.pdf; Žiūrėta 2011 05 17.

³⁵⁹ Ibid.

³⁶⁰ Pastaba. Remiantis 2009 m. birželio 10 d. Lietuvos Respublikos Vyriausybės nutarimu Nr. 634 “Dėl Tautinių mažumų ir išeivijos departamento prie Lietuvos Respublikos Vyriausybės ir Lietuvių grįžimo į tėvynę informacijos centro reorganizavimo” tautinių mažumų reikalų koordinavimą numatyta perduoti Kultūros ministerijai, išeivijos – Užsienio reikalų ministerijai, užsienio lietuvių ir tautinių mažumų švietimo reikalai – Švietimo ir mokslo ministerijai.

Šiuo atveju užsienio politikos tikslais įvardijami siekiai remti demokratijos plėtrą Lietuvos geopolitinėje aplinkoje, puoselėti demokratines vertybes tarptautinių santykių srityje, remti demokratijos plėtos procesus Rusijoje, o specifiniu šalies diplomatijos uždaviniu įvardijamas siekis „*kiek įmanoma didesnės pažangos demokratijos plėtos ir žmogaus laisvių srityje visoje Europos saugumo ir bendradarbiavimo organizacijos erdvėje*“³⁶¹. Suprantama, jog pastarasis tikslas, kuriame tiesiogiai įvardytos žmogaus teisės, pirmiausiai yra sąlygotas tam tikrų aplinkybių – Lietuvos pirmininkavo Europos saugumo ir bendradarbiavimo organizacijai, kurios steigiamuosiuose dokumentuose viena iš veiklos sričių yra įvardijamos žmogaus teisės arba žmogiškoji dimensija, 2011 m. Tuo tarpu pirmuose trijuose tiksluose žmogaus teisės slypi po demokratijos „kauke“. Kaip ir šeštosios ir septintosios Vyriausybės programos atveju, žmogaus teisėms tenka trejopas vaidmuo: jos suvokiamos kaip a) priemonė – žmogaus teisių skatinimas ir puoselėjimas yra viena iš priemonių, padedančių skatinti demokratijos plėtrą tiek Lietuvos geopolitinėje aplinkoje, tiek demokratizacijos procesus Rusijoje; b) principas / vertybė, kuriuo remiamasi plėtojant tarpvalstybinius / tarptautinius santykius; c) tikslas – siekti didesnės žmogaus teisių pagarbos. Tiesa, pastaruoju atveju tikslas yra ribojančio pobūdžio – žmogaus teisių pagarbos numatoma siekti atitinkamos organizacijos (ESBO) rėmuose. Tai, jog žmogaus teisėms, jų užtikrinimui daugiau tenka priemonės ar principo vaidmuo valstybės tikslams pasiekti sudaro prielaidas kalbėti apie valstybės, o ne individų interesų prioritezavimą.

4.4.2 Žmogaus teisių dimensija Lietuvos Vyriausybės programose: integralios įžvalgos

Žvelgiant į žmogaus teises siauruoju požiūriu, realiausiai atspindinčiu valdančiojo politinio elito dėmesį žmogaus teisėms, pastebima, kad Vyriausybės programų nuostatuose, reglamentuojančiuose vidaus politiką, tiesiogiai žmogaus teisės tradiciškai minimos teisminės valdžios kontekste ir yra neatsiejamoms nuo šalies teismų veiklos. Kaip teigiama pirmosios Vyriausybės programoje, siekiant, jog „*teismams būtų suteiktas demokratiškesnis turinys ir įtvirtintas žmogaus teisių ir laisvių prioritetas*“³⁶², dera pertvarkyti šalies teismų struktūrą ir jų veiklą. Septintosios Vyriausybės programoje šalies Konstitucijoje numatytų pagrindinių žmogaus asmeninių, socialinių, ekonominių, pilietinių ir politinių teisių bei laisvių apsaugos, jų realizavimo gerinimas įvardijamas kaip teisinės politikos tikslas³⁶³. Panaši retorika vyrauja daugelyje Vyriausybės programų. Kone išimtinis tiesioginis žmogaus teisių susiejimas su teisine sistema ne tik byloja apie politiniame lygmenyje vyraujančią nepakankamą, ganėtinai siaurą

³⁶¹ Lietuvos Respublikos Vyriausybės 2008–2012 m. programa, patvirtinta 2008 m. gruodžio 9 d.

Rasta: http://www.lrvk.lt/bylos/vyriausybes/15_vyr_programa.pdf; Žiūrėta 2011 05 17.

³⁶² Lietuvos Respublikos Vyriausybės programa, 1990 m. spalio 11 d.

Rasta: http://www.lrvk.lt/bylos/vyriausybes/po_1990_1_programa.pdf; Žiūrėta 2011 03 02.

³⁶³ Lietuvos Respublikos Vyriausybės programa, patvirtinta 1996 m. kovo 19 d.

Rasta: http://www.lrvk.lt/bylos/vyriausybes/po_1990_7_programa.pdf; Žiūrėta 2011 03 17.

žmogaus teisių turinio suvokimą, bet ir gali „užprogramuoti“ požiūrį, jog tik teisminės valdžios srityje ir šios valdžios rėmuose veikiančių institucijų kompetencijai priskirtina užtikrinti visuotinai pripažintus žmogaus teisių principus, tuo būdu paneigiant faktą, jog žmogaus teisės turėtų būti garantuojamos ir daugelyje kitų gyvenimo sričių, t.y. visos institucijos, pagal kompetenciją, turi siekti garantuoti visas žmogaus teises. Be to, žmogaus teisių užtikrinimas tik teisinėje srityje savaime nereiškia žmogaus teisių užtikrinimo visose srityse; teisinė sistema nėra pajėgi garantuoti / užtikrinti socialines, ekonomines, kultūrinės, politines teises, ji daugiau susieta su pilietinių teisių įgyvendinimu.

Pažymėtina, kad vertinant žmogaus teises siauroju požiūriu vidaus politikos kontekste pastebimas nuolatinis Vyriausybės dėmesys atskiroms žmogaus teisėms ir tam tikrų socialinių grupių teisėms. Pirmuoju atveju nuolatinis Vyriausybės dėmesys tenka lygybės ir nediskriminavimo principo užtikrinimui. Pirmosiose Vyriausybės programose vyrauja lygių galimybių principas lyties aspektu, t.y. siekiama užtikrinti vienodas moterų ir vyrų teisių realizavimo galimybes. Lygus piliečių traktavimas visų teisių atžvilgiu įvardijamas trečiosios ir šeštosios Vyriausybės programose (dalyje „Nacionalinės politikos nuostatos“), kuriose teigiama, kad „*Vyriausybė (...) rūpinasi, kad būtų užtikrintos visiems piliečiams nepriklausomai nuo jų tautybės lygios politinės, ekonominės, socialinės ir kultūrinės teisės ir laisvės*“³⁶⁴. Visgi šiuo atveju pastebimas tam tikras apribojimas – lygybės ir nediskriminavimo principas taikomas tautybės atžvilgiu, t.y. iš esmės tautinių mažumų santykiyje su lietuvių kilmės asmenimis, o ne tarp „visų lietuvių“. Platesnis žvilgsnis į lygių galimybių ir nediskriminavimo principą pastebimas praėjus dešimtmečiui po nepriklausomybės atkūrimo, t.y. vienuoliktosios Vyriausybės programoje, patvirtintoje 2000 m., kurioje diskriminavimo pagrindų ratas išsiplečia ir apima nediskriminavimą dėl lyties, rasės, tautybės, kalbos, kilmės, socialinės padėties, tikėjimo, įsitikinimų ar pažiūrų pagrindu, t.y. atkartojami šalies Konstitucijoje įtvirtinti nediskriminavimo pagrindai.

Taip pat horizontaliai per analizuojamas Vyriausybės programas, visais laikotarpiais eina keleto socialinių grupių teisės. Atskirų visuomenės grupių, kaip pavyzdžiui vartotojų ar vaiko teisėms įprastai buvo skiriamas tiesioginis dėmesys ir numatomos kompleksinio pobūdžio priemonės. Pavyzdžiui, vartotojų teisių apsaugos atveju, tiek vykdant demonopolizavimą ir kt. visais laikotarpiais stengiasi užtikrinti aukštą vartotojų teisių apsaugos lygį, sukuriant vartotojų teisių apsaugos teisinę bazę, tobulinant vartotojų apsaugos institucinę sistemą, šviečiant ir tuo pačiu didinant visuomenės sąmoningumą vartotojų teisių apsaugos klausimais ir kt. Taip pat

³⁶⁴ Lietuvos Respublikos Vyriausybės programa, patvirtinta 1991 m. birželio 13 d. Rinka – Demokratija – Laisvė. Vilnius, Lietuvos informacijos institutas, 1991, p. 46. Lietuvos Respublikos Vyriausybės programa, patvirtinta 1994 m. liepos 12 d. (patikslinta). Rasta: http://www.lrvk.lt/bylos/vyriausybes/po_1990_6_programa.pdf; Žiūrėta 2011 03 02.

Vyriausybė nuolatos, reguliariai stengėsi rūpintis ir vykdyti tinkamą vaikų teisių apsaugą, jų teisių pažeidimų prevenciją, stiprinti vaiko teisių apsaugos organizacinę sistemą ir kt. Pažymėtina, kad greta vaiko teisių apsaugos visuomet sekė netiesioginis dėmesys šeimos teisei į tinkamą socialinę, teisinę ir ekonominę apsaugą. Tiesioginis Vyriausybės dėmesys taip pat dažnu atveju tekdavo autorių ir gretutinių teisių apsaugai, taip pat pacientų teisėms. Tuo tarpu tautinių mažumų ir neįgaliųjų teisėms dažniausiai tekdavo netiesioginis Vyriausybės dėmesys. Pirmuoju atveju įprastai būdavo pabrėžiamos kultūrinės teisės, tokios kaip teisė laisvai ir netrukdomai vartoti gimtąją kalbą, puoselėti savo kultūrą, tradicijas, retais atvejais taip pat pilietinės teisės, tokios kaip religijos laisvė, lygybė prieš įstatymą ir vienodą įstatymo teikiamą socialinę apsaugą ir kt., t.y. Lietuva nuolatos siekė sudaryti sąlygas tautinėms mažumoms išlaikyti ir puoselėti savo tautinį identitetą, savitumą, numatytą ET Tautinių mažumų apsaugos pagrindų konvencijoje. Tuo tarpu antruoju atveju ypatingai buvo rūpinamasi neįgaliųjų teisės į savarankiškumą, socialinę integraciją užtikrinimu, jų dalyvavimu visuomenės gyvenime kaip pilnaverčiais visuomenės nariais, lygų traktavimą santykiuose su kitomis socialinėmis grupėmis, ir kt.

Žvelgiant į žmogaus teises per Vyriausybės programų nuostatas, reglamentuojančias užsienio politiką, išryškėja keletas tendencijų. Pirma, tradiciškai tiesiogiai įvardijama sąvoka „žmogaus teisės“, neišskiriant konkrečių / atskirų žmogaus teisių. Antra, pastebimas žmogaus teisių suvokimo kitimas laiko dimensijoje. Pirmaisiais nepriklausomybės metais žmogaus teisės yra traktuojamos kaip priemonė strateginiams šalies užsienio politikos tikslams pasiekti (integruotis į tokias Vakarų Europos struktūras kaip ET, Europos Bendrija, JT ir kt.). Derybinių ir stojimo procesų metu žmogaus teisės figūruoja kaip vienas iš esminių narystės reikalavimų, tad žmogaus teisės tampa įrankiu valstybės tikslams pasiekti. Tokiu būdu valstybė ir jos interesai iškyla aukščiau už individo teises ir laisves ir sudaro prielaidas kalbėti apie žmogaus teisių ir valstybės suvereniteto nesuderinamumą; valstybės suvereniteto viršenybe žmogaus teisių atžvilgiu. Vėlesniais metais (1993–1996 m. šeštosios, septintosios programų atveju) žmogaus teisių ir pagrindinių laisvių gerbimas, tampa vienu iš esminių principų, padedančių plėtoti draugiškus dvišalius ir daugiašalius santykius ir siekti šalies užsienio politikos tikslų. Nors „žmogaus teisės“ yra įvardijamos kai principas iš esmės jos tebelieka įrankiu pasiekti tam tikrus užsienio politikos tikslus, tik įgauna naują pavidalą. Tam tikras žmogaus teisių suvokimo lūžis pastebimas analizuojant 1996–2000 m. laikotarpio Vyriausybės programas, kuriose Lietuva save mato kaip *„aktyviai prisidedančią prie tarptautinės bendruomenės pastangų užtikrinti demokratiją, žmogaus teises (...) per Jungtines Tautų organizaciją, Europos saugumo*

ir bendradarbiavimo organizaciją, Europos Tarybą bei kitas organizacijas“³⁶⁵. Šiuo atveju žmogaus teisių suvokimas perauga į kiek aukštesnį lygmenį ir žmogaus teisės tampa veikiau tikslu, nei įrankiu ar priemone kitiems valstybės tikslams pasiekti. Tiesa, šis siekis daugiau matomas kaip solidarumo su kitomis organizacijų narėmis išraiška, t.y. Lietuva, kaip tam tikros organizacijos narė, prisideda prie kolektyvinių pastangų įtvirtinti pasaulyje pagarbą visuotinai pripažintiems žmogaus teisių principams. Kiek ryžtingesnis tonas žmogaus teisių kaip tikslo atveju pastebimas vienuoliktosios Vyriausybės programoje, kurioje numatoma „visapusiškai stiprinti demokratiją, žmogaus teisių ir laisvių apsaugą“³⁶⁶. Šiuo atveju, priešingai nei ankstesniuose, Lietuva kaip savarankiškas subjektas siekia žmogaus teisių principo įtvirtinimo. Galiausiai penkioliktosios Vyriausybės programoje, kurioje numatyti trys tikslai, susiję su demokratijos ir jos vertybių sklaida, bei vienas tiesiogiai orientuotas į didesnės pažangos žmogaus teisių srityje siekimą, bene daugiausiai išreikšta išsipareigojimų (tiesiogiai ir netiesiogiai), susijusių su žmogaus teisėmis, kurie iš dalies sąlygoti Lietuvos pirmininkavimo ESBO.

Taigi Vyriausybės programinėse nuostatuose, reglamentuojančiuose užsienio politiką, galima stebėti palaispnį žmogaus teisių virsmą iš priemonės (įgyvendinti tam tikrus užsienio politikos tikslus), virsmą į konkrečią siekiamybę. Tai, jog žmogaus teisės antrajame nepriklausomybės dešimtmetyje imamos suvokti kaip tikslas suteikia pagrindą kalbėti apie valstybės transformavimąsi į brandesnės valstybės fazę, kur žmogaus teisės tampa siekiamybe, o ne priemone. Tiesa, žmogaus teisės tampa siekiu daugiau globalioje perspektyvoje, o ne viduje, t.y. ši siekiamybė yra daugia išoriškai, nei vidumi orientuota.

Tuo tarpu netiesioginių žmogaus teisių atspindžių Vyriausybės programose pastebima gerokai daugiau, tačiau kone išimtinai jos „atsiskleidžia“ vidaus politikos programinėse nuostatuose, reglamentuojančiuose socialinę apsaugą, tai, ką garantuoja valstybė. Šiuo atveju ypatingai ryški socialinė, ekonominė žmogaus teisių dimensija, t.y. tokios socialinės, ekonominės teisės kaip teisė į socialinę apsaugą, sveikatos apsaugą, saugias ir sveikas darbo sąlygas, teisingą atlygį ir kt. Socialinių teisių dimensija yra horizontali, einanti per visas analizuotas programas, t.y. visais laikotarpiais valstybė, nors ir tinkamai nesuvokdama socialinių teisių kaip žmogaus teisių katalogo dalies, siekė pasirūpinti savo piliečiais, užtikrinti

³⁶⁵ Lietuvos Respublikos Vyriausybės 1997–2000 m. veiklos programa, patvirtinta 1996 m. gruodžio 10 d.

Rasta: http://www.lrvk.lt/bylos/vyriausybes/po_1990_8_programa.pdf; Žiūrėta 2011 03 24. Lietuvos Respublikos Vyriausybės 1999–2000 m. veiklos programa, patvirtinta 1999 m. birželio 10 d.

Rasta: http://www.lrvk.lt/bylos/vyriausybes/po_1990_9_programa.pdf; Žiūrėta 2011 04 12. Lietuvos Respublikos Vyriausybės 1999–2000 m. veiklos programa, patvirtinta 1999 lapkričio 11 d.

Rasta: <http://www.lrvk.lt/bylos/vyriausybes/10-programa.pdf>; Žiūrėta 2011 04 23.

³⁶⁶ Lietuvos Respublikos Vyriausybės 2000–2004 m. programa, patvirtinta 2000 lapkričio 9 d.

Rasta: http://www.lrvk.lt/bylos/vyriausybes/po_1990_11_programa.pdf; Žiūrėta 2011 04 23.

jiems socialinį, ekonominį gerbūvį bei pasirūpinti tais, kurie dėl tam tikrų objektyvių priežasčių negali pasirūpinti savimi patys.

Iš esmės tokia tendencija – socialinių, ekonominių teisių, kurioms didžioji visuomenės dalis yra labai jautri, dominavimas Vyriausybės programose išlieka nuo pat valstybės atkūrimo laikotarpio – iki šių dienų. Tuo tarpu pilietinės teisės atsiduria tam tikrame „užribyje“. Visgi nors Vyriausybės programose pilietinės ir politinės teisės minimos ganėtinai retai, jos nelieka be dėmesio. Tiesa, dažnu atveju jos taip pat išreiškiamos netiesiogiai. Programinėse nuostatose vyrauja dėmesys tokioms pilietinėms teisėms, kaip teisė į gyvybę (siekiama apsaugoti individą), sąžinės laisvė, teisė į privataus gyvenimo neliečiamumą, lygybė prieš teisumą, politinės – teisė dalyvauti valdant savo šalį (balsavimas internetu rinkimuose ir referendumuose), teisė jungtis į asociacijas, politines partijas ir kt. Be to, Vyriausybės programų nuostatose, ypač reglamentuojančiuose aplinkos apsaugą, taip pat pastebimos trečiajai žmogaus teisių kartai priskirtinos žmogaus teisės, tokios, kaip teisė į švarią aplinką. Tad iš esmės Vyriausybės programose atsispindi visų trijų kartų žmogaus teisės.

Galiausiai pažymėtina, kad ne vienoje Vyriausybės programoje, kaip, pavyzdžiui, tryliktoje teigiama, kad „šalyje toliau bus (...), garantuojama žmogaus teisių ir laisvių apsauga“³⁶⁷, tačiau įprastai tokie įsipareigojimai nėra lydimi konkrečių planuojamų veiksmų, skirtų užtikrinti *bendrai* žmogaus teises ir laisves šalies piliečiams, numatant tam tikrus veiksmus dėl atitinkamų žmogaus teisių užtikrinimo įvairiose gyvenimo srityse. Iš esmės Vyriausybės programose dominuoja išskaidytas, o ne integralus, visaapimantis požiūris į žmogaus teisių apsaugą. Vyriausybės programose įpratai atskiri žmogaus teisių „elementai“, tam tikros žmogaus teisės ir joms įgyvendinti skirtos priemonės randami skirtinguose programų skirsniuose, (pavyzdžiui, pilietinės teisės dažnai įvardijamos teisinės politikos srityje, socialinės – socialinės apsaugos dalyse ir kt.). Tradiciškai nėra atskiro skirsnio, skirto išimtinai žmogaus teisėms, kuriame be kita ko, vienoje vietoje būtų aptariamose probleminės sritys, veiksmai žmogaus teisių srityje, kurių numato imtis Vyriausybė įgyvendindama vidaus ir užsienio politiką. Tai sudaro pagrindą kalbėti apie politiniame lygmenyje stokojantį suvokimą apie tokius žmogaus teisių principus, kaip žmogaus teisių nedalomumas ir tarpusavio susiejimas bei apie valdančiojo politinio elito strateginio požiūrio į žmogaus teises stoką. Nesuvokimas žmogaus teisių kaip nedalomų ir tarpusavyje susijusių, takoskyros egzistavimas tarp pirmosios ir antrosios kartos žmogaus teisių akivaizdžiai išreikštas šeštojoje Vyriausybės programoje, kurioje pateikiamas sąrašas įstatymų ir atitinkamų kodeksų projektų, sugrupuotų į tam tikras

³⁶⁷ Lietuvos Respublikos Vyriausybės 2004–2008 m. programa, patvirtinta 2004 m. gruodžio 14 d. Rasta: http://www.lrvk.lt/bylos/vyriausybes/po_1990_13-programa.pdf; Žiūrėta 2011 05 06.

grupės, kuriuos būtina parengti ir priimti įgyvendinant šalies Konstituciją ir minėtąją Vyriausybės programą. Viena iš grupių vadinasi „Žmogaus teisės, socialinės garantijos, žmogaus teisių apsauga ir pagrindinių laisvių gynimas, sveikatos apsauga“. Visgi šis blokas, apimantis tokius įstatymus, kaip Valstybinių pensijų įstatymas, Sveikatos draudimas įstatymas, Vartotojų teisių gynimo įstatymas, Sveikatos santvarkos įstatymas ir kt. iš esmės susiję su tik su socialinėmis, ekonominėmis teisėmis (pavyzdžiui, teise į darbą, socialinę apsaugą ir kt.). Tuo tarpu dėmesys pilietinėms ir politinėms teisėms išreikštas kitame teisės aktų bloke, pavadintame „Valstybės teisės klausimai, Krašto apsauga, teisingumas, vidaus tvarkos klausimai, teisėtvara“.

Įvertinus Vyriausybės programas žmogaus teisių ir pagrindinių laisvių aspektu galima teigti, kad Vyriausybės programose sąvoka „žmogaus teisės“ tiesiogiai minima retai. Tai pirmiausiai byloja apie politikų tinkamo suvokimo apie žmogaus teisių svarbą demokratines vertybes išpažįstančios valstybės gyvenime, stoką. Nesuvokiant žmogaus teisių svarbos – ji neatsispindi ir esminiuose šalies politinio lygmens dokumentuose. Kita vertus, nepakankamą tiesioginį dėmesį žmogaus teisėms Vyriausybės programose galima paaiškinti visuomenėje vyraujančia nuomone, kad „žmogaus teisių padėti nėra bloga šalyje“; kad tokie, kokie buvo žmogaus teisių pažeidimai sovietmečiu dabar tikrai nėra. Tai, kad nepriklausomoje Lietuvoje žmogaus teisių padėtis yra geresnė, nei sovietmečių patvirtino 2004 m. atlikto sociologinio tyrimo rezultatai, kurio metu 37 proc. respondentų teigė, kad dabartinė žmogaus teisių politika yra geresnė nei sovietmečiu³⁶⁸. Tačiau remiantis to paties tyrimo rezultatais, daugiau kaip 40 proc. respondentų nėra patenkinti dabartine valstybės žmogaus teisių politika³⁶⁹.

Vertinant žmogaus teises tiek plačiau, tiek siauriau požiūriu Vyriausybės programose žmogaus teisių katalogas yra su ryškiai išreikštu socialiniu aspektu, t.y. socialinės, ekonominės teisės, kurios, nors ir būdamos išreikštos netiesiogiai, užgožia pilietines ir politines teises, kurioms Vyriausybės programose iš esmės tenka antraeilis vaidmuo. Apskritai Vyriausybės programose stokojama sistemingo, integralaus požiūrio į žmogaus teises. Žmogaus teisių sąvoka manipuluojama dažnai nesuvokiant visiško žmogaus teisių turinio, esminių jų principų, pirmiausiai integralumo, tarpusavio susiejimo ir nedalomumo. Kita vertus, galima teigti, kad Vyriausybė visais laikotarpiais siekė pasirūpinti atskiro individo ir visų šalies piliečių gerove, tik suvokimas „kas yra gerai žmonėms“ skirtingai suvokiama politikų ir paprastų žmonių; Vyriausybė žmogaus teisių užtikrinimą dažniausiai susieja su socialinio, ekonominio gerbūvio užtikrinimu, t.y. politiniame lygmenyje vyrauja mąstymas, jog pagerinus ekonominius ir socialinius svetus bus užtikrintos žmogaus teisės. Tačiau socialinės gerovės užtikrinimas

³⁶⁸ *Žmogaus teisės Lietuvoje*. Lietuvos Respublikos Seimas, Jungtinių Tautų vystymo programa, 2005, p. 329.

³⁶⁹ *Ibid.*, p. 329.

savaime negarantuoja žmogaus teisių užtikrinimo, pilno žmogaus teisių paketo, susidedančio iš pilietinių, politinių, socialinių, ekonominių ir kultūrinių teisių, realizavimo. Tokiu būdu patvirtinant, kad šalyje vis dar „*dominuoja nebrandžiai demokratijai būdingas požiūris, kad sėkminga ekonominė šalies raida nulems žmogaus teisių padėties gerėjimą, daugelio laikomu antraeilium klausimu*“³⁷⁰.

Vyriausybės programų analizė taip pat išryškina, kad žmogaus teisės tiesiogiai yra įvardijamos daugiau užsienio, o ne vidaus politikos kontekste, tačiau turėtų būti priešingai. Paradoksalu, tačiau deklaruoti įsipareigojimai vidaus politikos kontekste leidžia teigti, kad žmogaus teisės nėra vidaus politikos prioritetas. Dar daugiau, žmogaus teisės yra prioritetas, tam tikra išraiška užsienio politikos kontekste. Lietuva remia tarptautinių organizacijų veiklą stiprinant pagarbą žmogaus teisėms, pati įsipareigoja remti žmogaus teisių ir laisvių principus, jų užtikrinimą, o nesistengia labiau ir geriau pasirūpinti savo piliečiais tam tikroje apibrėžtoje teritorijoje, t.y. savo valstybėje. Labiau rūpinamasi geru šalies vardu, įvaizdžiu tarptautinėje bendruomenėje gerinimu. „*Sovietiniu laikotarpiu bene labiausiai nukentėjo žmogaus teisių apsauga. Šiai sričiai daugiau dėmesio turėtų būti skiriama Vyriausybės programose, nepamirštant ir ją finansuoti*“³⁷¹ – teigta „*Žmogaus teisės Lietuvoje: padėties įvertinimas*“. Tačiau, kaip rodo, Vyriausybės programų analizė, žmogaus teisėms, jų realiam įtvirtinimui skiriamas dėmesys, tačiau jis tikrai, kaip demokratines vertybes išpažįstančiai valstybei, nėra pakankamas.

Taip pat pažymėtina, kad tam tikrai atvejais Vyriausybės programų nuostatose ne tik, kad pasigendama didesnio dėmesio žmogaus teisėms, tačiau net, priešingai, išvelgtini tam tikri žmogaus teisių silpninimo aspektai. Bene akivaizdžiausiai tai išreikšta penkioliktosios Vyriausybės programoje, kurioje numatyta panaikinti Tautinių mažumų ir išėivijos departamentą. Žmogaus teisių stebėjimo instituto parengtoje Žmogaus teisių įgyvendinimo Lietuvoje 2009–2010 m. apžvalgoje toks sprendimas vertinamas ganėtinai griežtai, teigiant, kad „*nuo 2010 sausio 1 d. nustojęs galioti Tautinių mažumų įstatymas ir įsigaliojęs Tautinių mažumų ir išėivijos departamento reorganizavimo nutarimas leidžia kalbėti apie nuo 1989 m. formuotos tautinių mažumų politikos pabaigą*“³⁷². Kritiškai Tautinių mažumų ir išėivijos departamento panaikinimą vertina ne tik nevyriausybinių, bet ir vyriausybinių sektoriaus atstovai. Šiuo atveju galima prisiminti Kultūros ministrą A. Gelūną, kuris kritiškai vertino

³⁷⁰ Žmogaus teisių įgyvendinimas Lietuvoje 2009–2010 m. apžvalga. Žmogaus teisių stebėjimo institutas, 2011, p. 4. Rasta: http://www.hrmi.lt/uploaded/PDF%20dokai/Apzvalgos/Apzvalga_2009-2010_su%20virseliu_FINAL.pdf; Žiūrėta 2012 01 12.

³⁷¹ Lietuvos Respublikos Seimo ir Jungtinių Tautų Vystymo programos Žmogaus teisių veiksmų plano projektas. Žmogaus teisės Lietuvoje: padėties įvertinimas. Vilnius, 2002, p 10.

³⁷² Žmogaus teisių įgyvendinimas Lietuvoje 2009–2010 m. apžvalga. Žmogaus teisių stebėjimo institutas, 2011, p. 30. Rasta: http://www.hrmi.lt/uploaded/PDF%20dokai/Apzvalgos/Apzvalga_2009-2010_su%20virseliu_FINAL.pdf; Žiūrėta 2012 01 12.

Tautinių mažumų ir išeivijos departamento panaikinimą ir teigė, kad po dalies Tautinių mažumų ir išeivijos departamento funkcijų perdavimą Kultūros ministerijai, į ją yra kreipiamasi dėl tam tikrų klausimų, kurie visiškai nebūdingi ministerijos veiklai (pavyzdžiui, dėl romų apgyvendinimo ir kitų socialinės apsaugos klausimų)³⁷³. Tokiu būdu tam tikrų institucijų, dirbančių žmogaus teisių srityje funkcijų išskaidymas ir jų delegavimas institucijoms, kurių misijos tiesiogiai nėra susijusios su žmogaus teisių užtikrinimu ne tik sukuria naujų, papildomų problemų siekiant efektyvios žmogaus teisių apsaugos, bet savo ruožtu atitinkamai gali neigiamai paveikti tam tikrų žmogaus teisių apsaugos sričiai priskirtinų klausimų įgyvendinimą, o susilpninus tam tikrus žmogaus teisių elementus atitinkamai susilpnėja ir visa šalies žmogaus teisių politika. Pažymėtina, kad 2012 m. birželio 27 d. Lietuvos Respublikos Užsienio reikalų komiteto sprendime pritariama „Lietuvos Respublikos Seimo ir Pasaulio lietuvių bendruomenės komisijos siūlymui įkurti atskirą instituciją prie Lietuvos Respublikos Vyriausybės, kuri bendradarbiaudama su kitomis institucijomis ir koordinuodama jų veiksmus, rūpintusi užsienyje gyvenančių Lietuvių piliečių reikalais ir remtų išeivių iš Lietuvos ar jų palikuonių siekius išsaugoti ir puoselėti ryšius su Lietuva“³⁷⁴. Šiuo atveju galima prisiminti, kad vienas iš svarbiausių Tautinių mažumų ir išeivijos departamento uždavinių buvo „formuoti ir įgyvendinti valstybinę ryšių su užsienyje gyvenančiais lietuviais ir išeiviais iš Lietuvos politiką siekiant panaudoti šiuos ryšius lietuvių išeivijos, Lietuvos valstybės ir visuomenės interesais“³⁷⁵ ir ši institucija veikė prie Lietuvos Respublikos Vyriausybės. Tad paradoksalu, kad praėjus vos keletui metų nuo šio departamento panaikinimo vėl imama svartyti apie naujos panašios institucijos įkūrimą.

Vyriausybės programų analizė taip pat patvirtina, kad Vyriausybės programos yra tiesioginis Parlamento rinkimus laimėjusių politinių partijų programų atspindys. Pavyzdžiui, vienuoliktosios Vyriausybės programoje, išsiskiriančioje savo dėmesiu žmogui, ryškus tam tikrų politinių jėgų, formavusių Vyriausybę poveikis. Žvelgiant per partijų programas pastebima, kad Naujosios Sąjungos, vienos iš 2000 m. spalio mėn. Vyriausybę formavusių politinių jėgų, 2000 m. Seimo rinkimų programoje taip pat pakankamai ryškus tiesioginis žmogaus teisių aspektas. Minėtosios partijos programos B dalyje „Socialliberalų požiūris į žmogų“ teigiama, kad

³⁷³ 2011 m. balandžio 20 d. Seimo viešųjų ryšių pranešimas „Žmogaus teisių komitetas nepritarė Vyriausybės ataskaitai“. Rasta: http://www3.lrs.lt/pls/inter/w5_show?p_r=4463&p_k=1&p_d=110059; Žiūrėta 2011 10 17.

³⁷⁴ Lietuvos Respublikos Seimo Užsienio reikalų komiteto 2012 m. birželio 27 d. sprendimas „Dėl „Globalios Lietuvos“ – užsienio lietuvių įsitraukimo į valstybės gyvenimą – kūrimo 2011–2019 metų programos ir jos 2012–2014 metų tarpinstitucinio veiklos plano įgyvendinimo“.

³⁷⁵ Lietuvos Respublikos Vyriausybės 1998 m. lapkričio 24 d. Nr. 1370 „Dėl Regioninių problemų ir tautinių mažumų departamento prie Lietuvos Respublikos Vyriausybės reorganizavimo į Tautinių mažumų ir išeivijos departamentą prie Lietuvos Respublikos Vyriausybės ir šio departamento nuostatų patvirtinimo“. Rasta: http://www3.lrs.lt/pls/inter3/dokpaieska.showdoc_l?p_id=205422; Žiūrėta 2012 07 14.

„pagrindiniu valstybės tikslu laikoma žmogaus teisių apsauga ir jų įgyvendinimas“³⁷⁶. Šios partijos programinėse nuostatose tiesiogiai žmogaus teisės įvardijamos kalbant apie išsipareigojimus švietimo srityje numatant jaunuoliams suteikti žinias apie žmogaus teisių sritį, žiniasklaidos srityje planuojant apriboti žiniasklaidos veiklą, kuomet yra pažeidžiamos žmogaus teisės, taip pat teisminės valdžios kontekste, kur teigiama, jog valstybės teisinė sistema turėtų būti kuriama ir tvarkoma kaip žmogaus teisių apsaugos ir įgyvendinimo mechanizmas ir kt.³⁷⁷. Lietuvos liberalų sąjungos, taip pat vienos iš Vyriausybę formavusios politinės jėgos, 2000 m. Seimo rinkimų programoje taip pat tiesiogiai atsispindi dėmesys žmogaus teisėms. Šios partijos viena iš rinkiminės programos dalių vadinasi „Asmens saugumas, žmogaus teisės ir teisinė sistema“³⁷⁸, t.y. kone analogiška pirmajam vienuoliktosios Vyriausybės programos skirsniiui, kuris vadinasi „Asmens saugumas ir teisinė sistema“. Tai, kad šios partijos rinkiminėje programoje pirminis dėmesys skiriamas žmogui, „tarnavimui žmogui“ suponuoja tai, kad apie žmogų kalbama pačioje rinkiminės programos pradžioje. Tad šiuo atveju galima teigti, kad politinių jėgų, puoselejančių liberalias vertybes ir kurioje žmogus laikomas vertybe, didesnis dėmesys skiriamas žmogaus teisėms ir tai atsispindi Vyriausybės programose. Dvyliktosios Vyriausybės programoje labiau pabrėžiamos socialinės teisės ir žmogaus teisėms skiriama daugiau netiesioginio dėmesio. Tai galima sieti su tuo metu Vyriausybę sudariusios A. Brazausko socialdemokratinės koalicijos 2000 m. Seimo rinkimų programos nuostatomis, kuriose nėra stipriai išreikšta tiesioginė žmogaus teisių dimensija, kurią buvo galima pastebėti ankstesnę Vyriausybę formavusių politinių partijų programose, ypačingai Lietuvos liberalų sąjungos. Dvyliktojoje Vyriausybėje, dominuojant socialdemokratams ir socialliberalams, Vyriausybės programoje nebeliko atskiro skirsnio, skirto žmogaus teisėms, kokį buvo galima stebėti vienuoliktosios Vyriausybės atveju. Tai dar kartą patvirtina, kad dėmesys žmogaus teisėms, skiriamas Vyriausybės programose, yra proporcingas Vyriausybę sudarančių politinių jėgų žmogaus teisėms skirto dėmesio rinkiminėse programose, t.y. jei rinkimus laimėjusios ir Vyriausybę formuojančios politinės jėgos nedaug dėmesio žmogaus teisėms skyrė savo rinkiminėse programose, tai atitinkamai to dėmesio nebus skiriama ir Vyriausybės programose. Visa tai iliustruoja, kad šalies politinės jėgos dar pakankamai nesuvokia žmogaus teisių svarbos valstybės gyvenime ir aukščiau yra linkusios iškelti valstybės, o ne atskiro individo interesus. Kitas aspektas, išryškėjęs analizės metu yra tai, kad visais laikotarpiais visos Vyriausybę formavusios politinės jėgos daugiau ar mažiau dėmesio skyrė tiems patiems klausimams,

³⁷⁶ Naujosios Sąjungos (socialliberalų) 2000 m. Seimo rinkimų programa, patvirtinta 2000 m. balandžio 13 d. vykusiame partijos suvažiavime. Lietuvos vyriausiosios rinkiminės komisijos internetinė svetainė.

Rast: <http://www3.lrs.lt/n/rinkimai/20001008/index.htm>; Žiūrėta 2011 09 19.

³⁷⁷ Ibid.

³⁷⁸ Lietuvos liberalų sąjungos 2000 m. Seimo rinkimų programa.

Rasta: <http://www3.lrs.lt/n/rinkimai/20001008/index.htm>; Žiūrėta 2012 02 05.

nežymiai skiriantis tik tam tikriems aspektams (plačiau žr. priedą Nr. 4). Pavyzdžiui, pirmąjį nepriklausomybės dešimtmetį tiek Vyriausybę formavusių dešiniųjų (pavyzdžiui, Tėvynės sąjunga (Lietuvos konservatoriai)), tiek kairiųjų (pavyzdžiui, socialdemokratai) jėgų politinėse darbotvarkėse vyravo šalies integraciniai klausimai, kurių kontekste žmogaus teisės buvo veikiau priemonė nei tikslas. Tai sudaro prielaidas teigti, kad politinių jėgų būvimas, jų požiūrio į žmogaus teises vyravimas yra svarbus veiksnys formuojant valstybės poziciją žmogaus teisių apsaugos srityje, tačiau nemažiau svarbus veiksnys, kartais galbūt net lemiamas, yra šalies kontekstas – įvykiai, kurie vyksta šalyje; nes neretai politinės partijos laviruoja tarp to, kas yra aktualiausia šaliai tuo konkrečiu metu.

Galiausiai galima teigti, kad XX a. paskutinio dešimtmečio pradžioje suformuotų Vyriausybių programose sąvoka „žmogaus teisės“ turi kiek kitokią prasmę, nei dabartiniu laikotarpiu. Jei pirmaisiais nepriklausomybės metais tokios sąvokos, kaip „žmogaus teisės ir laisvės“ atspindėjo vadavimąsi iš totalitarinio režimo ir buvo užpildytos tikėjimo šia vertybe ir jos svarba šalies ateičiai, tai dabartiniu laikotarpiu „žmogaus teisės“ yra suvokiamos tarsi kaip savaime suprantamas dalykas.

4.5 Žmogaus teisių ir valstybės suvereniteto dermė formuojant Lietuvos žmogaus teisių politiką

Vertinant žmogaus teisių ir valstybės suvereniteto tarpusavio sąryšį šalies žmogaus teisių politikos formavimo kontekste, pirmiausia būtina atsakyti į klausimą, ar šalyje apskritai egzistuoja tokia politika ir kas jai būdinga? Kontekstinė šalies laikmečio situacija ir nacionalinės žmogaus teisių teisinės bazės analizė parodė, kad nuo pat nepriklausomybės atkūrimo Lietuva ėmėsi aktyvių žingsnių žmogaus teisių apsaugos srityje: šalis ratifikavo / prisijungė prie daugelio pagrindinių tarptautinių ir regioninių žmogaus teisių dokumentų (konvencijų, paktų, deklaracijų ir kt.), priėmė daugybę įstatymų, reglamentuojančių žmogaus teises ir laisves, kurių, kaip parodė teisės aktų analizė, nuostatos didžia dalimi suderintos su tarptautiniais žmogaus teisių dokumentais, įsteigė specializuotas žmogaus teises ginančias institucijas ir kt. Nepaisant to, kad tai suteikia pagrindą kalbėti apie valstybės siekį šalyje užtikrinti žmogaus teises ir laisves, visgi nacionalinės žmogaus teisių teisinės bazės kūrimas, jos plėtra ir suderinimas su tarptautiniais įsipareigojimais žmogaus teisių srityje bei bendras siekis garantuoti žmogaus teises nėra tolygus nacionalinei žmogaus teisių politikai, tai tik sudėtinė šios politikos dalis. Atsižvelgiant į tai, nėra nuostabu, kad šalyje kalbama apie tai, kad Lietuva neturi savo nacionalinės žmogaus teisių politikos. Kaip teigia Žmogaus teisių stebėjimo instituto direktorius H. Mickevičius, šalyje „*nėra valstybinės žmogaus teisių politikos, nė viena partija neplanuoja žmogaus teisių darbo ir žmogaus teisių klausimai nebuvo patekę nė į vienos Vyriausybės*

programą³⁷⁹. Panaši retorika atsispindi ir pusiau struktūruoto interviu rezultatuose: jo metu teigta, kad „žmogaus teisių politika turėtų būti vadinama žmogaus teisių veiksmų planas, koncepcija ar strategija, o jos nėra [tad nėra žmogaus teisių politikos]; bendrą principą, kad žmogaus teisių negalima pažeidinėti, o pažeidus jos turi būti ginamos, sunku būtų pavadinti valstybės politika“³⁸⁰. Pastarasis teiginys taip pat atspindi J. E. Anderson idėją, kad politika (bet kurios srities) turėtų turėti tam tikrą pagrindą – tam tikrą dokumentą (pavyzdžiui, veiksmų planą), kuris įrėmintų tam tikrus politinius sprendimus, skirtus atitinkamai problemai spręsti – šiuo atveju žmogaus teisėms užtikrinti. Tad, žvelgiant iš šios perspektyvos, galima teigti, kad Lietuvoje tik vienu laikotarpiu – 2003–2005 m. – buvo valstybės politika žmogaus teisių atžvilgiu, nes tuomet šalis turėjo „Nacionalinį žmogaus teisių rėmimo ir apsaugos veiksmų Lietuvos Respublikoje planą“ – dokumentą, kuriame buvo išdėstyti tikslai, uždaviniai, priemonės ir rodikliai žmogaus teisių apsaugos srityje, ir tenka pripažinti, kad šiuo metu Lietuvoje nėra bendro dokumento, skirto žmogaus teisėms, kurioje būtų aiškiai nubrėžti siekiami tikslai ir uždaviniai šioje srityje, tad sektų nėra nacionalinės žmogaus teisių politikos. Tokiu atveju, t.y. teigiant, kad šalyje nėra žmogaus teisių politikos, diskusijos apie dviejų esminių šiuolaikinės politikos sąvokų – žmogaus teisių ir valstybės suvereniteto – tarpusavio sąryšį yra beprasmės. Visgi tai pernelyg kraštutinė nuomonė ir nedera pamiršti, kad nors šiuo metu valstybėje nėra vieno bendro visoms žmogaus teisėms skirto dokumento, yra priimta daugybę įvairių programų, strategijų, skirtų atitinkamoms žmogaus teisėms ar tam tikrų visuomenės grupių teisėms užtikrinti, kaip, pavyzdžiui,:

- Valstybinė vartotojų teisių apsaugos 2011–2014 m. strategija (patvirtinta LR Vyriausybės 2011 m. liepos 7 d. nutarimu Nr. 848);
- Vaiko gerovės valstybės politikos strategija ir jos įgyvendinimo priemonių 2005–2012 m. planas (patvirtinta LR Vyriausybės 2005 m. vasario 17 d. nutarimu Nr. 184);
- Valstybinės moterų ir vyrų lygių galimybių 2010–2014 m. programa (patvirtinta LR Vyriausybės 2010 m. gegužės 4 d. nutarimu Nr. 530);
- Nacionalinė neįgaliųjų socialinės integracijos 2010–2012 m. programa (patvirtinta LR Vyriausybės 2010 m. kovo 3 d. nutarimu Nr. 850);
- Romų integracijos į Lietuvos visuomenę 2012–2014 m. veiklos planas (patvirtintas LR Kultūros ministro 2012 m. kovo 20 d. įsakymu Nr. ĮV-196) ir kt.

Šie strateginio pobūdžio dokumentai, reglamentuojantys atitinkamas žmogaus teises ir (arba) tam tikrų grupių teises, sudaro prielaidas kalbėti apie tai, kad valstybės politika

³⁷⁹ Pagrindinių teisių agentūros vadovo vizitas. 2010 05 17. Rasta: <http://www.hrmi.lt/naujiena/53/>; Žiūrėta 2012 03 15.

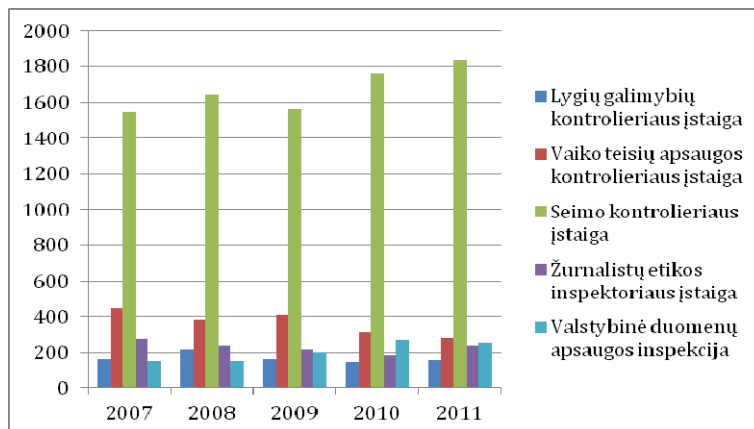
³⁸⁰ 3 interviu – Seimo kontrolierių įstaigos atstovas.

formuojama tik tam tikrose žmogaus teisių srityse, tam tikrų visuomenės grupių (vartotojų, vaiko, neįgaliųjų, tautinių mažumų ir kt.) atveju. Analogiška tendencija – orientavimasis į tam tikrų žmogaus teisių ar tikrų visuomenės grupių, įprastai labiausiai pažeidžiamų, teisių užtikrinimą išryškėja ir Vyriausybės programų analizės metu, kuomet Vyriausybės veiksmai planuojami ne bendrai visoms žmogaus teisėms, o tik tam tikriems jos aspektams, tam tikrų grupių teisėms užtikrinti. Tokiu būdu egzistuojant politikai orientuotai tik į tam tikrų žmogaus teisių užtikrinimą, bei strateginio visoms žmogaus teisėms užtikrinti skirto dokumento nebuvimas sudaro prielaidas teigti, kad šalyje žmogaus teisių politika yra, *tačiau ši politika yra fragmentuota, nukreipta tik į tam tikrų žmogaus teisių užtikrinimą, kartu netolygi tam tikrų teisių užtikrinimo atžvilgiu, taip pat stokojanti integralumo*. Tokia žmogaus teisių politika gali būti įvardijama kaip priešastis ir pasekmė to, kad šalyje nėra nuolatinės ir sistemingos bendros žmogaus teisių padėties stebėsenos ir analizės. Šiandien pristatyti bendrą žmogaus teisių padėtį Lietuvoje, jos tendencijas yra sudėtinga, nes šalyje „*nėra institucijos atliekančios išsamius ir nuoseklius žmogaus teisių būklės stebėjimus*“³⁸¹ ir galinčios pateikti bendrą žmogaus teisių padėties įvertinimą; nėra rengiama bendra žmogaus teisių padėties ataskaita, kuri išryškintų probleminius žmogaus teisių apsaugos aspektus, labiausiai pažeidžiamas žmogaus teises ir kt. Pusiaus struktūruoto interviu rezultatai parodė, kad šalyje žmogaus teisių srityje dirbančios institucijos gali pateikti požiūrį į žmogaus teises pagrinde iš savo institucijos veiklos perspektyvos ir siūloma remtis statistiniais duomenimis, įprastai pateikiamais atitinkamos žmogaus teisių institucijos rengiamose metinėse veiklos ataskaitose. Atsižvelgiant į tai, bendras žmogaus teisių padėties Lietuvoje įvertinimas gali būti dėliojamas tarsi mozaika, iš atskirų gabalėlių ir jis turi pakankamai ryškų atitinkamos institucijos veiklos specifikos atspalvį.

Analizuojant gaunamų skundų dėl galimai pažeistų žmogaus teisių skaičių statistiką, pateikiamą 5 pusiau struktūruoto interviu metu analizuojamų institucijų metinėse veiklos ataskaitose, pastebima, kad daugiausiai skundų gaunama dėl Seimo kontrolierių įstaigos kompetencijai priskirtinų žmogaus teisių. Tuo tarpu lygių galimybių ar asmens duomenų apsaugos srityse gaunamų skundų skaičius yra mažiausias (žr. 2 paveikslą).

³⁸¹ Nacionalinė žmogaus teisių institucija. Rasta: http://www3.lrs.lt/pls/inter/www_tv.show?id=126360,8615,86; Žiūrėta 2012 07 09.

2 Paveikslas. Gautų skundų skaičius dėl galimai pažeistų žmogaus teisių, pagal institucijas

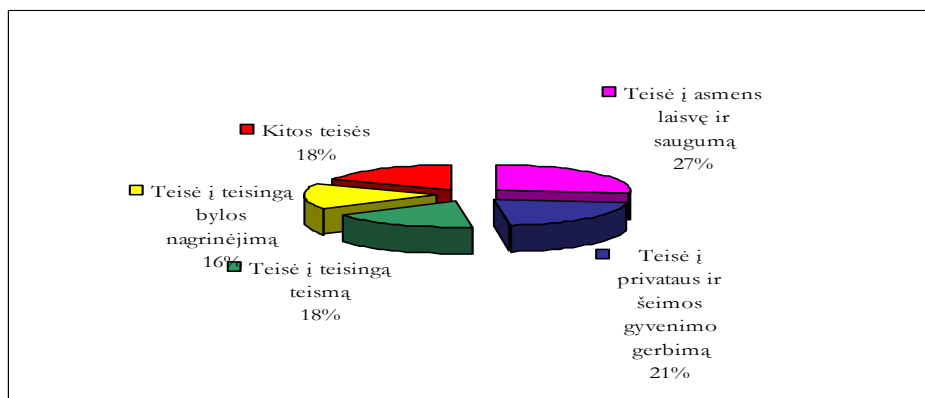

*Šaltinis: sudaryta autorės.

** Vaiko teisių apsaugos tarnybos tik raštu gauti skundai.

Tuo tarpu analizuojant Europos žmogaus teisių teismo priimtus sprendimus bylose prieš Lietuvą matyti, kad dažniausiai Lietuva pripažįstama pažeidusi teisę į asmens laisvę ir saugumą, teisę į privatus ir šeimos gyvenimo gerbimą ir teisę į teisingą teismą³⁸² (žr. 3 paveikslą).

3 paveikslas. Žmogaus teisių pažeidimai pagal Europos žmogaus teisių teismo sprendimus

* Šaltinis: Country statistics 1959–2009. Statistics for Lithuania on 1 January 2009.

Rasta: <http://www.echr.coe.int/NR/rdonlyres/B21D260B-3559-4FB2-A629-881C66DC3B2F/0/CountryStatistics01012009.pdf>; Žiūrėta 2010 11 21.

Šie statistiniai duomenys sudaro prielaidas teigti, kad bendrai šalyje labiausiai pažeidžiamos pilietinės, socialinės ir ekonominės žmogaus teisės. Kaip rodo pusiau struktūruoto interviu rezultatai, tai sietina su tuo, kad žmonės „geriausiai supranta socialines, ekonomines teises ir dažniausiai ryžtasi jas ginti“³⁸³. Taip pat svarbu pastebėti, kad gautų skundų skaičius

³⁸² European Court of Human Rights. Country Statistics 1959–2009. Statistics for Lithuania on 1 January 2009. Rasta: <http://www.echr.coe.int/NR/rdonlyres/B21D260B-3559-4FB2-A629-881C66DC3B2F/0/CountryStatistics01012009.pdf>; Žiūrėta 2010 11 21.

³⁸³ 3 interviu – Seimo kontrolierių įstaigos atstovas.

gali ir netiksliai atspindėti realią situaciją, šiuo atveju tokie veiksniai kaip baimė skūstis (dėl įvairių priežasčių), nežinojimas kur kreiptis dėl galimai pažeistų žmogaus teisių ar tiesiog nesuvokimas, jog pažeidžiamos žmogaus teisės neturėtų būti nuvertinami. Tad statistiniai duomenys pagal gautų skundų skaičių neturėtų būti suabsoliutinti.

Toks bendros žmogaus teisių situacijos šalyje nematymas ir kartu orientavimasis į konkrečios teisės ar visuomenės grupių teisių užtikrinimą ne tik didina rizika, kad šalyje „*gali būti pažeistos / neužtikrintos gerokai svarbesnės žmogaus teisės*“³⁸⁴, apsunkina įvertinimą, kiek konkrečioje žmogaus teisių srityje įgyvendintos priemonės prisideda prie bendros žmogaus teisių padėties gerinimo, bet, svarbiausia, kliudo efektyviam žmogaus teisių politikos formavimui (o vėliau ir įgyvendinimui), nes nematant bendro vaizdo (kaip tam tikros žmogaus teisės užtikrinamos kitų teisių kontekste, kaip tam tikrų teisių gerinimas / bloginimas atitinkamai sąlygoja kitų teisių (ne)garantavimą ir kt.) sunku planuoti konkrečius valstybės žingsnius žmogaus teisių apsaugos srityje.

Taigi, atsižvelgiant į tai, kad šalyje nėra formuojama bendra, į visų žmogaus teisių užtikrinimą orientuota valstybės politika, taip pat nėra atliekama nuosekli ir nuolatinė žmogaus teisių situacijos stebėseną ir analizė, šalies politikai žmogaus teisių atžvilgiu būdingas „bendros žmogaus teisių situacijos nematymas“, nenuostabu, kad šalyje jau ne vienerius metus kalbama poreikį įsteigti nacionalinę žmogaus teisių instituciją, kuri „*prisidėtų prie žmogaus teisių politikos formavimo, vykdytų nuolatinę situacijos stebėseną, analizuotų situaciją, pateiktų išvadas, identifikuotų problemas, siūlytų sprendimus, darytų teisės aktų projektų analizes, ugdytų žmogaus teisėms pagarbią kultūrą Lietuvoje*“³⁸⁵. Rekomendacijos įsteigti nacionalinę žmogaus teisių instituciją pateikiamos ne vienoje ET ir JT komitetų išvadoje dėl Lietuvoje įgyvendinamų žmogaus teisių dokumentų: 2004 m. JT Socialinių, ekonominių ir kultūrinių teisių komitetas ragino Lietuvą apsvarstyti galimybę įsteigti nepriklausomą nacionalinę žmogaus teisių instituciją pagal „Paryžiaus principus“; 2007 m. ET Žmogaus teisių komisaro ataskaitoje, kurioje įvertinamos 2004 m. ET Žmogaus teisių komisaro Lietuvai pateiktų rekomendacijų įgyvendinimas, taip pat keliamas šis klausimas; JT Rasinės diskriminacijos panaikinimo komitetas dar 2006 m. taip pat rekomendavęs įsteigti tokią instituciją, 2011 m. savo baigiamosiose išvadose dėl ketvirtojo ir penktojo pranešimo dėl JT konvencijos dėl visų formų rasinės diskriminacijos panaikinimo įgyvendinimo apgailestavo, kad dar nėra priimtas sprendimas įsteigti tokią instituciją, ir ragina tai padaryti³⁸⁶. Rekomendacija įsteigti nacionalinę

³⁸⁴ 3 interviu – Seimo kontrolierių įstaigos atstovas.

³⁸⁵ Lietuva jau pribrendo nacionalinei žmogaus teisių institucijai, teigia specialistai.

Rasta: http://www.info.lt/index.php?page=naujienos&view=naujiena_arch&id=123457; Žiūrėta 2008 08 01.

³⁸⁶ Seimo kontrolierių įstatymo pakeitimo įstatymo projekto aiškinamasis raštas.

Rasta: http://www3.lrs.lt/pls/inter3/dokpaieska.showdoc_l?p_id=429402&p_query=&p_tr2=2; Žiūrėta 2012 07 23.

žmogaus teisių instituciją su plačiu žmogaus teisių mandatu ir užtikrinti jai pakankamą finansavimą, žmogiškuosius resursus³⁸⁷ taip pat pateikiama 2012 m. liepos mėn. JT Žmogaus teisių komiteto pateiktose išvadose dėl Lietuvos Respublikos trečiosios periodinės ataskaitos dėl JT Tarptautinio pilietinių ir politinių teisių pakto įgyvendinimo.

Pažymėtina, kad pastaraisiais metais apie poreikį turėti nacionalinę žmogaus teisių instituciją vis aktyviau kalba ir šalies politikai: politiniame lygmenyje svarstomos dvi alternatyvos – naujos nacionalinės žmogaus teisių institucijos, atitinkančios visus „Paryžiaus principus“, įsteigimas, arba jau egzistuojančios, tam tikros žmogaus teisių apsaugoje srityje veikiančios institucijos kompetencijos ribų išplėtimas siekiant atitikti nustatytus „Paryžiaus principus“. Įvertinant tai, kad naujos žmogaus teisių institucijos steigimas pareikalautų didesnių finansinių kaštų, nei esamos žmogaus teisių institucijos kompetencijos išplėtimas, 2012 m. liepos 3 d. Seimo plenarinių posėdžių sekretoriato buvo įregistruotas Seimo kontrolierių įstatymo pakeitimo įstatymo projektas, kuriame numatyta išplėsti šios institucijos funkcijas, siekiant atitikti nacionalinei žmogaus teisių institucijai keliamus reikalavimus. Viliamasi, kad priėmus šį įstatymo pakeitimą „*bus sudarytos prielaidos pagerinti žmogaus teisių padėtį šalyje ir įgyvendinti Lietuvos Respublikos priimtus tarptautinius įsipareigojimus žmogaus teisių srityje*“³⁸⁸. Pažymėtina, kad pasiūlymas išplėsti Seimo kontrolierių įstaigos funkcijas, „*siekiant užtikrinti geresnį koordinavimą, tačiau nesumažinant specializuotų įstaigų vaidmens žmogaus teisių apsaugos srityje, sistemingai žmogaus teisių stebėsenai vykdyti ir atitinkamoms rekomendacijoms įgyvendinti, taip pat žmogaus teisių klausimams nagrinėti*“³⁸⁹ buvo pateiktas 2011 m. gruodžio 19 d. JT Visuotinės periodinės peržiūros darbo grupės ataskaitoje dėl visuotinės periodinės peržiūros prieš Lietuvą.

Tinkamo žmogaus teisių turinio bei esminių žmogaus teisių ir laisvių principų suvokimo stoka – kitas probleminis valstybės žmogaus teisių politikos aspektas. Kaip parodė Vyriausybės programų analizė, valdančiajame politiniame elite tiesiogiai žmogaus teisės ir laisvės, jų užtikrinimas įprastai siejamas su teismų veikla ir teismine valdžia, t.y. ganėtinai siaurai tiesiogiai suvokiamos žmogaus teisės. Kitas niuansas, kuris išryškėja analizės metu yra tai, kad tam tikrais atvejais stokojama nuoseklumo tiesiogiai vartojant sąvoką „žmogaus teisės“. Vienais atvejais (pavyzdžiui, vienuoliktosios Vyriausybės programoje) tiesiogiai sąvoka „žmogaus teisės“ vartojama pirmosios kartos, ypač pilietinėms, teisėms apibūdinti, o kitais (kaip,

³⁸⁷ Human Rights Committee. Consideration of reports submitted by States parties under article 40 of the Covenant. Rasta: http://www.hrmi.lt/uploaded/PDF%20dokai/Microsoft%20Word%20-%20CCPR.C.LTU.CO.3_AV.pdf; Žiūrėta 2012 07 23.

³⁸⁸ Seimo kontrolierių įstatymo pakeitimo įstatymo projekto aiškinamasis raštas.

Rasta: http://www3.lrs.lt/pls/inter3/dokpaieska.showdoc_l?p_id=429402&p_query=&p_tr2=2; Žiūrėta 2012 07 23.

³⁸⁹ United Nations. General Assembly. Human Rights Council. Report of the Working Group on the Universal Periodic Review. Lithuania. Rasta: <http://www.unhcr.org/refworld/pdfid/4f2a31a52.pdf>; Žiūrėta 2012 07 28.

pavyzdžiui, šeštosios Vyriausybės programoje) – antrosios kartos teisėms. Tai, kad šalyje stokojama nuoseklumo, skirtingai interpretuojama „žmogaus teisių“ sąvoka patvirtina ir pusiau struktūruoto interviu rezultatai, kurie rodo, kad „*valstybėje nėra nuoseklumo žmogaus teisių atžvilgiu, tai iš tikrųjų labai aiškios ir akivaizdžios tendencijos; žmogaus teisės yra suvokiamos labai skirtinga apimtimi*“³⁹⁰. Galiausiai nėra tinkamai suvokiami tokie žmogaus teisių principai kaip tarpusavio susietumas, nedalomumas, integralumas, nes nė vienoje Vyriausybės programoje nebuvo atskiro skirsnio, kur būtų aptariami Vyriausybės veiksmai visoms žmogaus teisėms užtikrinti; atskiri žmogaus teisių aspektai buvo randami skirtinguose Vyriausybės programose skirsniuose. Šiuo atveju prisimintinas „Nacionalinis žmogaus teisių rėmimo ir apsaugos veiksnių Lietuvos Respublikoje planas“, kuriame „*žmogaus teisės suprantamos kaip jų visuma, bendra sistema, ypač atkreipiant dėmesį į tai, kad visuomenei ir pačiam asmeniui svarbios ne tik politinės bei pilietinės teisės, bet taip pat ir ekonominės, socialinės bei kultūrinės teisės, kurios turi ypatingą reikšmę kiekvieno žmogaus gerbūvio visuomenėje sukūrimui*“³⁹¹. Tai suteikia pagrindą kalbėti apie tai, kad tuomet, kai šalyje, remiantis J. E. Anderson idėjomis, yra nacionalinė žmogaus teisių politika ji formuojama visų teisių atžvilgiu bei nepamirštant esminių žmogaus teisių aspektų. Pažymėtina, kad sąvokos „žmogaus teisės“ ir jos turinio suvokimas yra esminės svarbos nacionalinės žmogaus teisių politikos kontekste, nes nuo to priklauso, kaip bus formuojama valstybės politika žmogaus teisių atžvilgiu, planuojami veiksmai joms užtikrinti.

Toks valdančiojo politinio elito žmogaus teisių suvokimas yra sąlygotas keleto glaudžiai tarpusavyje susijusių veiksnių. Pirmiausia – gilių demokratinių ir žmogaus teisių apsaugos tradicijų nebuvimas, demokratinės brandos stoka ir žmogaus teisių apsaugos kultūros nebuvimas. Nors, atgavusi nepriklausomybę Lietuva pasirinko demokratinį režimą, neatsiejama nuo pagarbos žmogaus teisių principams, ir įsipareigojo garantuoti žmogaus teises ir laisves visiems savo gyventojams, visgi tai, kad sovietinės okupacijos laikotarpiu, kuomet vyravo totalitarinis režimas, nebuvo galimybių puoselėti žmogaus teises, šalyje buvo suardytos žmogaus teisių apsaugos tradicijos ir atkūrus nepriklausomybę žmogaus teisių apsaugos tradicijas reikėjo kurti nuo pradžių, sąlygojo ganėtinai žemą politinį dėmesį žmogaus teisėms ir apskritai žmogaus teisių svarbos demokratinės valstybės vystymuisi suvokimo stoką. Antra (iš esmės sąlygota pirmojo veiksnio) – visuomenėje dar nėra susiformavęs tam tikras mentalitetas, kur žmogaus teisės būtų akivaizdi vertybė; pačioje visuomenėje kol kas dar stokojama tinkamo suvokimo apie žmogaus teises bei tai, kad jos yra neatsiejamos nuo tam tikrų pareigų. Asmuo, kaip visuomenės ląstelė, pats dar stokoja tinkamo suvokimo apie savo teises ir pareigas, todėl

³⁹⁰ 2 interviu – Vaiko teisių apsaugos kontrolieriaus įstaigos atstovė.

³⁹¹ Nacionalinis žmogaus teisių rėmimo ir apsaugos veiksnių Lietuvos Respublikoje plano projektas.

Rasta: http://www3.lrs.lt/pls/inter3/dokpaieska.showdoc_l?p_id=188773; Žiūrėta 2009 07 21.

nenuostabu, kad ir valdančiajame politiniame elite, kuri sudaro tos pačios visuomenės atstovai, vyrauja analogiškos tendencijos. „Kol pati visuomenė nepradės tinkamai suprasti, kas yra žmogaus teisės ir aiškiai suvokti, kad egzistuoja ne tik teisės, bet ir tam tikros pareigos, tol padėtis iš esmės nepasikeis“³⁹². Galiausiai politiniai pokyčiai taip pat turi tiesioginės įtakos tiek žmogaus teisių turinio suvokimui, tiek šalies žmogaus teisių politikai. Kaip rodo pusiau struktūruoto interviu rezultatai „po rinkimų į valdžią atėjusi nauja partija turi kiek skirtingą požiūrį į žmogaus teises“³⁹³. „Pasikeitus pozicijai su opozicija, opozicijai su pozicija keičiasi įvairūs aspektai, tai ypatingai žmogaus teisių apsaugos klausimais“³⁹⁴. Tai patvirtina ir Vyriausybės programų analizė, kuri rodo, kad pakitus politinėms jėgoms pasikeičia požiūris į žmogaus teises. Pavyzdžiui, Vyriausybės, kuriose vyraudavo socialdemokratinės jėgos ryškesnė būdavo socialinė ekonominė žmogaus teisių dimensija, tiesiogiai vartojant sąvoka „žmogaus teisės“ labiau pabrėžtos antrosios kartos žmogaus teisės. Tuo tarpu valdžioje esant liberaliosioms jėgoms sąlyginai didesnis dėmesys tekdavo pirmosios kartos žmogaus teisėms.

Socialinės, ekonominės dimensijos vyravimas, pagrindinio dėmesio skyrimas socialinėms, ekonominėms žmogaus teisėms ir kartu suvokimo, kad užtikrinus socialinį ekonominį gerbūvį atitinkamai bus užtikrintos žmogaus teisės vyravimas – kita esminė šalies politikos žmogaus teisių atžvilgiu ypatybė. Tai sąlygoja keletas veiksnių. Pirmiausiai tai šalies socialinė ekonominė situacija. Kaip teigiama pirmosios Vyriausybės programoje, tuomet [1990 m.] „Lietuva praktiškai negalėjo lygintis beveik nė su viena Europos valstybe pagal ekonomikos išsivystymą ir ypač žmonių gyvenimo lygį“³⁹⁵. Nepaisant to, kad nuo pat nepriklausomybės atkūrimo Lietuvoje BVP nuolatos augo (išskyrus 1999 m. ir 2009 m. dėl ekonominio sunkmečio), visgi, net ir praėjus daugiau kaip dvidešimtmečiui po nepriklausomybės atkūrimo, Lietuva pagal BVP, apibūdinantį gyvenimo lygį, yra viena iš skurdžiausių ES (2011 m. Lietuvos BVP sudarė 62 proc.³⁹⁶). Tad Lietuvai, kaip daugeliui kitų žemo ekonominio išsivystymo valstybių būdingas „pagrindinių poreikių tenkinimo sindromas“ pasireiškiantis per pagrindinio dėmesio socialinėms, ekonominėms teisėms skyrimą ir „žmogaus teisių logika“, paremta A. Maslow poreikių piramide, kad svarbiausia yra patenkinti būtiniausius žmogaus poreikius (pavalgyti, apsirengti), t.y. socialinės, ekonominės teisės, o vėliau aukštesnių poreikių tenkinimas, t.y. pilietinės, politinės teisės. Šiuo požiūriu pilietinės ir politinės teisės nėra esminės svarbos, kuomet kalbama apie skurdą ir nestabilią šalies ekonomiką. Lietuvos atveju pagrindinio dėmesio

³⁹² 3 interviu – Seimo kontrolierių įstaigos atstovas.

³⁹³ Ibid.

³⁹⁴ 5 interviu – Lygių galimybių kontrolieriaus tarnybos atstovė.

³⁹⁵ Lietuvos Respublikos Vyriausybės programa, 1990 m. spalio 11 d., p. 17.

Rasta: http://www.lrvk.lt/bylos/vyriausybes/po_1990_1_programa.pdf; Žiūrėta 2011 03 02.

³⁹⁶ GDP per capita in the Member States ranged from 45% to 274% of the EU27 average in 2011.

Rasta: http://epp.eurostat.ec.europa.eu/cache/ITY_PUBLIC/2-20062012-AP/EN/2-20062012-AP-EN.PDF; Žiūrėta 2012 08 15.

skyrimas antrosios kartos teisėms taip pat gali būti sietinas su išlikusiu sovietiniu mentalitetu, pagal kurį pilietinės ir politinės teisės iš esmės buvo tik „popierinės“, žmogaus teisių ir pagrindinių laisvių klausimai buvo priskirtini prie „fikcijų arba oficialiosios valdžios deklaracijų, už kurių neslypėjo joks realus turinys“³⁹⁷. Kaip minėta anksčiau, remiantis N. Mitchell ir J. McCormick, S. C. Carey, M. Gibney, S. C. Poe išsakytomis idėjomis, kolonizuotos / okupuotos valstybės požiūris į žmogaus teises priklauso nuo to, kokia politika žmogaus teisių atžvilgiu buvo planuojama ir vykdoma kolonizatoriaus / okupanto. Taip pat, prisiminus 2000 m. Naujosios Sąjungos rinkiminę programą, kurioje teigiama, kad „šiandien piliečiai gali laisvai naudotis pagrindinėmis politinėmis ir pilietinėmis teisėmis bei laisvėmis, tačiau socialinėmis ir ekonominėmis teisėmis – ne visada“³⁹⁸, galima teigti, kad valdančiojo politinio elito nuomone tam tikri probleminiai aspektai egzistuoja būtent socialinių, ekonominių, o ne pilietinių ir politinių teisių užtikrinimo srityje, todėl minėtosioms antrosios kartos žmogaus teisėms turėtų būti (ir yra) skiriamas didesnis dėmesys. Tai, kad pilietinės ir politinės teisės yra pakankamai gerai užtikrintos (nepaisant tam tikrų šioje srityje egzistuojančių problemų) rodo ir *Freedom House* duomenys. Remiantis šios tarptautinės žmogaus teisių gynimo organizacijos duomenimis, nuo 2006 m. iki 2011 m. tiek pilietinių, tiek politinių laisvių indeksas Lietuvoje yra 1, bylojantis, kad šalyje garantuojamos pilietinės ir politinės teisės. Tik 2005 m. buvo pastebimas tam tikras politinių laisvių indekso suprastėjimas (nuo 1 iki 2) dėl aplinkybių, susijusių su prezidento R. Pakso nušalinimu³⁹⁹. Galiausiai socialinių, ekonominių teisių aktualumas visuomenėje, traktavimas jų kaip labiausiai pažeidžiamų žmogaus teisių neturėtų būti nuvertinamas. Šiuo atveju galima prisiminti JT vystymo programos projekto „Žmogaus teisių veiksmų planas“ rėmuose 2001–2002 m. atliktą pirmąjį kompleksinį sociologinį tyrimą, kurio metu siekta išnagrinėti „ne tik kaip Lietuvos gyventojai vertina žmogaus teisių padėtį ir žmogaus teisių apsaugos veiksmingumą šalyje, bet kartu iširti jų patirtį susiduriant su žmogaus teisių pažeidimais įvairiose gyvenimo srityse“⁴⁰⁰. Tyrimo rezultatai parodė, kad šalyje labiausiai pažeidžiamos socialinės, ekonominės teisės. Socialinės, ekonominės teisės, kaip bene labiausiai pažeidžiamos teisės visuomenėje, taip pat išskirtos ir pusiau struktūruoto interviu metu. Tad iš esmės kompleksas priežasčių lemia didesnę Vyriausybės dėmesį socialinėms, ekonominėms teisėms.

³⁹⁷ *Žmogaus teisės Lietuvoje. 20 metų kelias*. Lietuvos Respublikos Seimas, 2010, p. 9.

³⁹⁸ Naujosios Sąjungos (socialliberalų) 2000 m. Seimo rinkimų programa, patvirtinta 2000 m. balandžio 13 d. vykusiame partijos suvažiavime. Lietuvos vyriausiosios rinkiminės komisijos internetinė svetainė.

Rasta: <http://www3.lrs.lt/n/rinkimai/20001008/index.htm>; Žiūrėta 2011 09 19.

³⁹⁹ Freedom in the World. Lithuania: Rasta: <http://www.freedomhouse.org/report/freedom-world/2005/lithuania>; Žiūrėta 2012 07 19.

⁴⁰⁰ Čepas, Algimantas. *Žmogaus teisės Lietuvoje*. Lietuvos Respublikos Seimas, Jungtinių Tautų vystymo programa, Teisės institutas, Vilnius, 2005, p. 317.

Atsižvelgiant į tai, kad Lietuvos žmogaus teisių politika yra fragmentuota, stokojanti integralumo ir tarpusavio susietumo, planuojant veiksmus žmogaus teisių srityje neretu atveju stokojama nuoseklus žmogaus teisių turinio suvokimo, „bendro vaizdo matymo“ ir kt., įvertinti valstybės suvereniteto ir žmogaus teisių tarpusavio sąryšį nacionalinės žmogaus teisių politikos formavimo kontekste nėra lengva. Visgi šių dviejų koncepcijų (ne)dermė gali būti vertinama per tokius aspektus, kaip: 1) laikmečio dimensiją, 2) valstybės ir individo interesų prizmę, 3) per sąvokų „žmogaus teisės“ ir „valstybės suverenitetas“ turinio suvokimą, 4) vidaus ir užsienio politikos kontekste,

Taigi remiantis atlikta kontekstine laikmečio, nacionalinės žmogaus teisių teisinės bazės ir Vyriausybės programų analize, valstybės suvereniteto ir žmogaus teisių tarpusavio sąryšio kontekste galima išvelgti aiškią laiko takoskyrą ir išskirti keletą etapų – iki integracinis laikotarpis (iki 2004 m.), ir po integracinis laikotarpis (po 2004 m.). Pirmuoju laikotarpiu valstybės planuojamuose veiksmuose pastebimas didesnis dėmesys žmogaus teisėms ir atitinkamai daugiau žmogaus teisių ir valstybės suvereniteto dermės, nei po 2004 m. Tai pirmiausiai sietina su integraciniais procesais. Iki 2004 m., kai buvo pasiekti pagrindiniai valstybės integraciniai siekliai (narystė ES ir NATO), stebėtina žmogaus teisių stiprinimo tendencija: ratifikuota / prisijungta prie daugelio tarptautinių / regioninių žmogaus teisių dokumentų, tobulinta ir su prisiimtais tarptautiniais įsipareigojimais derinta nacionalinė žmogaus teisių teisinė bazė ir kt. ET Žmogaus teisių komisaro 2004 m. ataskaitoje teigta, kad „Lietuva padarė didelę pažangą žmogaus teisių srityje per 10 m. nuo įstojimo į ET [1993 m.], skatinant ir ginant žmogaus teises, todėl teigiama, kad šiandien pagrindinės žmogaus teisės ir laisvės yra plačiai užtikrinamos“⁴⁰¹. Tuo tarpu po 2004 m., kuomet šalis pasiekė pagrindinius strateginius užsienio politikos tikslus, šalyje stebima kiek priešinga – žmogaus teisių silpninimo tendencija, tam tikra stagnacija prisiimant naujus įsipareigojimus žmogaus teisių apsaugos srityje ir kt. 2012 m. liepą JT Žmogaus teisių komitetas, svarstydamas Lietuvos pateiktą ataskaitą apie tai, kaip yra įgyvendinamos JT Tarptautinio pilietinių ir politinių teisių pakto nuostatos, pastebėjo, kad „Lietuva pasiekė daug nuo nepriklausomybės atgavimo, bet išreiškė susirūpinimą, kad valstybė regresuoja skatindama ir gindama žmogaus teises“⁴⁰². Pusiau struktūruoto interviu rezultatai taip pat patvirtinta integracinių procesų įtaką valstybės politikai žmogaus teisių srityje: „Lietuvos integracija į ES ir NATO turėjo didelės įtakos valstybės

⁴⁰¹ Report by Mr. Alvaro Gil-Robles Commissioner for Human Rights, on his Visit to Lithuania 23–26 November 2003, for the attention of the Committee of Ministers and the Parliamentary Assembly. Rasta: <https://wcd.coe.int/ViewDoc.jsp?id=113461&Site=CommDH&BackColorInternet=DBDCF2&BackColorIntranet=FDC864&BackColorLogged=FDC864>; Žiūrėta 2012 07 08.

⁴⁰² Human Rights Committee considers report of Lithuania.

Rasta: <http://www.ohchr.org/EN/NewsEvents/Pages/DisplayNews.aspx?NewsID=12353&LangID=E>; Žiūrėta: 2012 07 23.

žmogaus teisių politikai, jos formavimui; koreguota daugybė žmogaus teisės reglamentuojančių įstatymų”⁴⁰³. Visa tai ne tik sudaro prielaidas kalbėti apie teigiamą integracinių procesų įtaką žmogaus teisių užtikrinimui jaunose demokratinėse šalyse, bet ir teigti, kad tuomet, kai buvo siekiami strateginiai valstybės užsienio politikos tikslai ir kuomet, siekiant tenkinti nustatytus politinius narystės reikalavimus, susijusius su pagarba žmogaus teisių principams, didesnis dėmesys buvo skiriamas žmogaus teisėms, tuomet pastebima valstybės suvereniteto ir žmogaus teisių dermė. Tuo tarpu Lietuvai tapus integruota tarptautinės bendruomenės dalimi dėmesys žmogaus teisės sąlyginai sumažėjo ir atitinkamai atsirado daugiau nederinės, ypatingai vidinio valstybės suvereniteto ir tarptautinės žmogaus teisių dimensijos atžvilgiu. Taigi integraciniai procesai turėjo įtakos ne tik didesnio dėmesio skyrimo žmogaus teisėms, bet ir sąlygojo didesnę valstybės ir individo interesų dermę ir atitinkamai valstybės suvereniteto ir žmogaus teisių suderinamumą. Visa tai suteikia pagrindą kalbėti apie tai, kad valstybės suvereniteto ir žmogaus teisių suderinamumas pastebimas tuomet, kai siekiant valstybės interesų reikia dėmesį skirti žmogaus teisėms. Tiesa, tai daugiau išoriškai orientuotas privalomojo pobūdžio suderinamumas, nes jis buvo pasiektas įtakojant atitinkamiems išoriniams veiksniams. Visgi be pačios valstybės vidinio noro tai būtų sudėtinga pasiekti.

Žvelgiant į valstybės suvereniteto ir žmogaus teisių tarpusavio sąryšį per individo ir valstybės interesų prizmę pastebimas tam tikras prieštaravimas. Viena vertus, kaip rodo kontekstinė laikmečio ir nacionalinės žmogaus teisių teisės bazės analizė, atkūrus nepriklausomybę šalyje aktyviai siekta įtvirtinti pagarbos žmogaus teisėms ir laisvėms principus, priimti tarptautiniai įsipareigojimai žmogaus teisių apsaugos srityje ir kt., kas sudaro prielaidas kalbėti apie valstybės dėmesį žmogaus teisėms. Kita vertus, Vyriausybės programų analizė išryškina ir neretai sudaro prielaidas kalbėti apie tai, kad šalies politika labiau palanki valstybės, o ne individo interesams, šalyje valstybės suverenitetas ir valstybės interesai yra iškeliami aukščiau už individo interesus, o priimti įsipareigojimai žmogaus teisių srityje tėra priemonė valstybės tikslams pasiekti, valstybės suverenitetui sustiprinti, nes valstybės politika formuojama ir veiksmai planuojami dažnai „pamirštant“ apie priimtus žmogaus teisių įsipareigojimus. Šiuo atveju galima pastebėti, kad nors praktiškai visose Vyriausybės programose, išskyrus ketvirtosios, keturioliktosios ir penkioliktosios (plačiau žr. priedą Nr. 3), buvo įvardytas bent vienas tarptautinis arba regioninis žmogaus teisių dokumentas, visgi retu atveju tiesiogiai kalbama apie tai, kad nacionaliniame lygmenyje siekiama realizuoti priimtus tarptautinius įsipareigojimus, įgyvendinti atitinkamų tarptautinių / regioninių žmogaus teisių dokumentų nuostatas. Dažniausiai šiuo atveju minimas vienas žmogaus teisių dokumentas – JT vaiko teisių konvencija: septintosios, aštuntosios, devintosios, dešimtosios, vienuoliktosios ir

⁴⁰³ 6 interviu – Lietuvos Respublikos Seimo Žmogaus teisių komiteto atstovas.

tryliktosios Vyriausybės programose tiesiogiai įvardijama, kad siekiama „užtikrinti“, „sudaryti realias sąlygas“, „sparčiau“ įgyvendinti JT vaiko teisių konvencijos nuostatas. Taip pat keliose Vyriausybės programose (aštuntosios, devintosios ir dešimtosios) nurodoma, kad „vykdant ET Tautinių mažumų apsaugos pagrindų konvenciją bus gerbiamos tautinių mažumų teisės“⁴⁰⁴. Tad Vyriausybės programose tik keliais atvejais konkrečiai kalbama apie siekį realizuoti priimtus įsipareigojimus ir tai tik keliose srityse – vaiko ir tautinių mažumų teisių užtikrinimo procese. Kitas aspektas išryškėjęs analizės metu yra tai, kad įprastai tarptautiniai / regioniniai žmogaus teisių dokumentai buvo įvardijami: a) valstybės siekiamų strateginių tikslų kontekste (siekiant ET „specialaus pakviestojo“ statuso, narystės ES, ET ir kt.), b) pasirengimo priimti naujus įsipareigojimus (ratifikavimo / prisijungimo prie tam tikrų žmogaus teisių dokumentų), c) taip pat nacionalinės teisės derinimo su tarptautiniais dokumentais procese. Tai sudaro prielaidas teigti, kad žmogaus teisėms daugiau dėmesio tenka deklaratyviame lygmenyje (deklaruojamas siekis šalyje įtvirtinti žmogaus teisių principus), o valstybės interesams, jo suverenitetui – realiame bei tai, kad deklaratyviame lygmenyje žmogaus teisės ir valstybės suverenitetas yra visiškai suderinami tarpusavyje. Tuo tarpu, kai jau pereinama nuo „žodžių link veiksmų“ išryškėja daugiau nesuderinamumo apraiškų, nes valdančiojo politinio elito brėžiamose pagrindinėse valstybės raidos kryptyse pakankamai nedaug tiesioginio dėmesio skiriama žmogaus teisėms ir laisvėms, jų užtikrinimui, valstybės interesai iškeliami aukščiau už individo. Dar daugiau, neretai pagrindinės valstybės raidos kryptys formuojamas neatsižvelgiant į žmogaus interesus.

Valstybės suvereniteto ir žmogaus teisių ne(dermė) taip pat atsiskleidžia analizuojant Vyriausybės programų nuostatas, susijusias su valstybės ir individo interesų tarpusavio sąryšiu. Trečiosios Vyriausybės programos įvade teigiama, kad „Lietuva bus laisva ir turtinga, kai bus laisvi ir turtingi jos piliečiai“⁴⁰⁵. Šio teiginio idėja – valstybės gerovė priklauso nuo jos piliečių gerovės, t.y. žmogaus gerbūvis sąlygoja valstybės gerbūvį. Tokiu būdu siekiant valstybės gerovės pirmiausia reikia pasirūpinti žmonėmis. Šiuo atveju vyrauja suvokimas, kad žmonės yra valstybės pagrindas ir sąlyginai žmogus yra aukščiau už valstybę. Tuo tarpu, pavyzdžiui, septintosios Vyriausybės programoje vyrauja idėja, kad augant šalies ekonomikai atitinkamai gerėtų ir Lietuvos gyventojų gerovė. Taigi šiuo atveju, priešingai nei trečiosios Vyriausybės programoje, išvelgtina idėja, kad šalies gerovė sąlygoja jos piliečių gerovę, tad atitinkamai

⁴⁰⁴ Lietuvos Respublikos Vyriausybės 1997–2000 m. veiklos programa, patvirtinta 1996 m. gruodžio 10 d. Rasta: http://www.lrvk.lt/bylos/vyriausybes/po_1990_8_programa.pdf; žiūrėta 2011 03 24. Lietuvos Respublikos Vyriausybės 1999–2000 m. veiklos programa, patvirtinta 1999 m. birželio 10 d.

Rasta: http://www.lrvk.lt/bylos/vyriausybes/po_1990_9_programa.pdf; Žiūrėta 2011 04 12. Lietuvos Respublikos Vyriausybės 1999–2000 m. veiklos programa, patvirtinta 1999 lapkričio 11 d.

Rasta: <http://www.lrvk.lt/bylos/vyriausybes/10-programa.pdf>; Žiūrėta 2011 04 23.

⁴⁰⁵ Lietuvos Respublikos Vyriausybės programa, patvirtinta 1991 m. birželio 13 d. Rinka – Demokratija – Laisvė. Vilnius, Lietuvos informacijos institutas, 1991, p. 5.

pirmaeilis dėmesys turi būti skiriamas valstybės interesams siekiant užtikrinti šalies gyventojų gerbūvį. Dešimtosios Vyriausybės programoje retorika gana panaši kaip septintosios Vyriausybės programoje, akcentuojama labiau valstybė teigiant, kad „*stipri valstybė reiškia galimybę egzistuoti ir išlikti stipriai tautai. Vertindami savo valstybę ir tobulindami ją demokratiniiais pagrindais, įsitikinę savos valstybės svarba, piliečiai gins ją kaip namus ir kaip principą*“⁴⁰⁶. Šiuo atveju kalbama apie tai, kad piliečiai gins savo valstybę, tačiau ryžto stokojama kalbant apie tai, kad valstybė gins savo piliečius. Tad, jei trečiosios Vyriausybės programoje svarbesnis vaidmuo tenka piliečiams, tai šiuo atveju, kaip ir septintosios Vyriausybės programoje, priešingai – svarbiau yra valstybė, jos interesai. Ir seka, kad valstybė yra aukščiau už individus. Tad „nulinės sumos žaidime“ vienais atvejais laimi individualas, kitais – valstybė. Visa tai suteikia pagrindą kalbėti apie tai, kad šalies valdančiajame politiniame elite nėra nusistovėjusios vieningos pozicijos apie valstybės ir individo tarpusavio sąryšį. Visgi tai, kad pirmosiose Vyriausybės programose didesnė svarba tenka individui, jo gerovė sąlygoja valstybės gerovę, o vėlesniais metais – atvirkščiai, sudaro prielaidas kalbėti apie žmogaus teisių ir valstybės suderinamumą pirmaisiais nepriklausomybės metais ir nederms įsivyravimą vėlesniais nepriklausomybės metais. Tai, kad pirmąjį valstybės nepriklausomybės dešimtmetį pastebima didesnė valstybės suvereniteto ir žmogaus teisių dermė patvirtino ir integracinių procesų įtakos analizuojamoms koncepcijoms vertinimas.

Kalbant apie žmogaus teisių ir valstybės suvereniteto tarpusavio sąryšį žmogaus teisių politikos kontekste svarbu, kaip yra suvokiamos pačios kartinės sąvokos – žmogaus teisės ir valstybės suverenitetas. Siauruoju požiūriu paremta Vyriausybės programų analizė parodė, kad šalies valdantysis politinis elitas, kuris tiesiogiai pakankamai siaurai suvokia žmogaus teises, jų užtikrinimą pagrinde susiedamas su teismine valdžia bei įprastai turėdamas omenyje pirmosios kartos žmogaus teises, pakankamai nedaug tiesioginio dėmesio skiria žmogaus teisėms. Tuo tarpu plačiuoju požiūriu paremta Vyriausybės programų analizė išryškino, kad žmogaus teisėms, šiuo atveju suvokiamoms kaip socialinėms, ekonominėms teisėms, valstybės dėmesio skiriama ganėtinai nemažai. Taigi įvertinant tai, galima teigti, kad tokiu atveju egzistuoja dalinis suderinamumas, nes antrosios kartos žmogaus teisėms, kurios yra tik dalis žmogaus teisių katalogo, valstybė skiria pakankamą dėmesį, tuo tarpu pirmosios – palyginus nedaug.

Suprantama, kad žmogaus teisių ir valstybės suvereniteto sąveika – suderinamumas ar prieštarumas – kinta ir iš esmės priklauso nuo konteksto, kuriame šios koncepcijos yra nagrinėjamos. Vienoks valstybės suvereniteto ir žmogaus teisių tarpusavio sąryšis gali būti valstybės vidaus politikoje, kitoks – užsienio politikos kontekste. Žvelgiant į šalies žmogaus

⁴⁰⁶ Lietuvos Respublikos Vyriausybės 1999–2000 m. veiklos programa, patvirtinta 1999 lapkričio 11 d. p. 2. Rasta: <http://www.lrvk.lt/bylos/vyriausybes/10-programa.pdf>; Žiūrėta 2011 04 23.

teisių politiką per individo ir valstybės interesų prizmę vidaus politikos kontekste akivaizdi valstybės interesų viršenybė individo teisių atžvilgiu. Tiek Vyriausybės programų, tiek žmogaus teisių kontekstinė laikmečio analizė ir pusiau struktūruoto interviu rezultatai iliustruoja, kad pirmaeiliai valstybės siekiai yra:

- *Valstybingumo, nepriklausomybės įtvirtinimas.* Tai ypatingai ryšku pirmosiose dvejose (pirmojoje ir trečiojoje) Vyriausybės programos), kuriose vyrauja idėja, kad nuo realaus valstybingumo įtvirtinimo priklauso kitų darbų sėkmė;
- *integracija į Vakarų struktūras.* Visos Vyriausybės, suformuotos iki 2004 m., vienu iš pagrindinių valstybės siekių įvardydavo integraciją į atitinkamas tarptautines / regionines organizacijas, ypatingai ES ir NATO;
- *ekonominės padėties stabilizavimas, bendras ekonominės, socialinės padėties gerinimas.* 1990 m. ekonominė blokada, ekonominių ryšių su Rusija bei kitomis buvusiomis TSRS respublikomis suirimas, perėjimas nuo planinės prie rinkos ekonomikos, ekonominės krizės 1999 m. ir 2008 m. ir kt., sąlygojo, kad daugelio Vyriausybių svarbiausiu uždaviniu buvo siekis stabilizuoti ekonomikos būklę⁴⁰⁷, siekti, kad augtų šalies ekonomika⁴⁰⁸, suvaldyti ekonominės krizės ir jos pasekmes⁴⁰⁹.

Visa tai suteikia pagrindo kalbėti apie tai, kad Lietuvos politikoje žmogaus teisės nėra laikomos prioritetu. Kaip byloja pusiau struktūruoto interviu rezultatai „*didžiausia problema yra tai, kad Lietuvos politikoje žmogaus teisės kol kas nėra prioritetas*“⁴¹⁰. Dominuoja pozicija, kad šalyje gerokai svarbiau yra ekonomika, pinigai, verslas ir kita, o žmogaus teisės įprastai lieka „*jei ne pačioje paskutinėje vietoje, tačiau vienoje iš paskutinių*“⁴¹¹, „*kąžkur traukinio paskutiniame ešalone*“⁴¹². Politikos viršūnėje esantiems politikams tradiciškai reikia išspręsti kur kas aktualesnius ir gerokai svarbesnius valstybinio pobūdžio klausimus, o ne pasirūpinti žmogaus teisėmis. Dabartinis ekonominis sunkmetis ypatingai išryškino šią opią problemą, kuomet daugiau galvojama apie tai, „*kaip pataisyti finansinius, ekonominius svertus, tačiau nesvarstoma, kaip išsaugoti žmogaus teises esant ekonominiam sunkmečiui*“⁴¹³. „*Todėl viena iš labai svarbių užduočių yra pasiekti, kad pagrindinius žmogaus teisių gynimo aspektus suvoktų ir mūsų politikai, o žmogų ir jo teises leisdami įstatymus jie laikytų prioritetu*“⁴¹⁴. Jei politiniame

⁴⁰⁷ Lietuvos Respublikos Vyriausybės programa, patvirtinta 1992 m. gruodžio 17 d. Vilnius, Lietuvos informacijos institutas, 1993, p. 10.

⁴⁰⁸ 150. Lietuvos Respublikos Vyriausybės programa, patvirtinta 1996 m. kovo 19 d.

Rasta: http://www.lrvk.lt/bylos/vyriausybes/po_1990_7_programa.pdf; Žiūrėta 2011 03 17.

⁴⁰⁹ Lietuvos Respublikos Vyriausybės 2008–2012 m. programa, patvirtinta 2008 m. gruodžio 9 d.

Rasta: http://www.lrvk.lt/bylos/vyriausybes/15_vyr_programa.pdf; Žiūrėta 2011 05 17.

⁴¹⁰ 5 interviu – Lygių galimybių kontrolieriaus tarnybos atstovė.

⁴¹¹ 1 interviu – Valstybinės duomenų apsaugos inspekcijos atstovas.

⁴¹² 5 interviu – Lygių galimybių kontrolieriaus tarnybos atstovė.

⁴¹³ Ibid.

⁴¹⁴ 3 interviu – Seimo kontrolierių įstaigos atstovas.

lygmenyje nėra suvokiama žmogaus teisių svarba, tuomet sudėtinga pasiekti ryškių pozityvių žingsnių skatinant ir ginant žmogaus teises. Tai taip pat leidžia teigti, kad valdančiajame politiniame elite vyrauja nuomone, kad užtikrinus valstybės interesus, bus savaime užtikrintos ir žmogaus teisės ir laisvės. Visa tai sudaro prielaidas kalbėti apie žmogaus teisių ir vidinio valstybės suvereniteto nesuderinamumą bei valstybės suvereniteto viršenybę žmogaus teisių atžvilgiu vidaus politikos kontekste.

Tai, kad vidaus politikos kontekste suverenitetas vis dar atrodo stipresnis už žmogaus teises, valstybės interesai yra viršesni už individo paaiškina A. Sungurov teorija, pagal kurią galima teigti, kad Lietuvos visuomenė vis dar yra iki moderniajame laikotarpyje, kuomet svarbesnis valstybės suverenitetas, o ne žmogaus teisės. Tokį požiūrį sąlygoja šalies išsivystymo lygis, didėjant jam, valstybei tampant modernesnei didės ir žmogaus teisių svarba valstybės gyvenime. Tai papildoma ir pusiau struktūruoto interviu rezultatai, kurie byloja, kad „*pagerėjus ekonominei situacijai į teigiamą pusę keičiasi požiūris į žmogaus teises*“⁴¹⁵ ir „*už žmogaus teises daugiau pradeda kovoti ir jos suvokiamos daugiau, kada jau pasiekiamas tam tikras ekonominis prisotinimas*“⁴¹⁶ ir ekonominės situacijos analizė. Pastaruoju atveju galima prisiminti, kad tuomet, kai šalyje vyraudavo ekonominis sunkmetis žmogaus teisėms tekdavo sąlyginai mažiau dėmesio nei ekonominio pakilimo laikotarpiu. Pavyzdžiui, 2008 m. prasidėjus ekonominiam sunkmečiui, kuomet BVP augimas, lyginant su ankstesniaisiais metais siekė vos 2,9 proc., o 2009 m. užfiksuotas net 14,8 proc. neigiamas BVP augimas, o nedarbo lygis ėmė sparčiai augti (2008 m. nedarbo lygis siekė 5,8 proc., o 2009 m. jau 13,7 proc.)⁴¹⁷ (plačiau žr. priedą Nr. 5), Vyriausybės programoje ganėtinai nedaug dėmesio skiriama žmogaus teisėms. Tuo tarpu ekonominio pakilimo laikotarpiu, pavyzdžiui 2006–2007 m. kuomet sparčiai augo šalies BVP, mažėjo nedarbas ir didėjo užimtųjų gyventojų skaičius, žmogaus teisėms tekdavo didesnis vaidmuo ir kaip, pavyzdžiui keturioliktosios Vyriausybės programoje, politinės, ekonominės, socialinės ir kultūrinės demokratijos plėtojimas ir darna, visų žmogaus teisių ir laisvių apsauga, pilietinės demokratijos stiprinimas yra aiškiai įvardijamas kaip vienas iš „*pasitikėjimo Vyriausybės veiklos prioritetų*“⁴¹⁸. Tad šalies politikoje ryški tendencija, kad

⁴¹⁵ 1 interviu – Valstybinės duomenų apsaugos inspekcijos atstovas.

⁴¹⁶ Ibid.

⁴¹⁷ Real GDP growth rate – volume. Percentage change on previous year. Eurostat data.

Rasta: <http://epp.eurostat.ec.europa.eu/tgm/table.do?tab=table&init=1&language=en&pcode=tec00115&plugin=1>; Žiūrėta 2012 07 14. Unemployment rate. Eurostat data.

Rasta: <http://epp.eurostat.ec.europa.eu/tgm/table.do?tab=table&init=1&language=en&pcode=tsdec450&plugin=1>; Žiūrėta 2012 05 14.

⁴¹⁸ Lietuvos Respublikos Vyriausybės 2006–2008 m. programa, patvirtinta 2006 m. liepos 18 d.

Rasta: <http://www.lrvk.lt/bylos/vyriausybes/14-vyr-dok/14-programa.pdf>; Žiūrėta 2011 05 08.

prastėjant šalies ekonominei situacijai mažėja dėmesys žmogaus teisėms, ir atvirkščiai, „*pakilus ekonominei situacijai į teigiamą pusę keičiasi požiūris į žmogaus teises*“⁴¹⁹.

Tuo tarpu analizuojant valstybės siekius užsienio politikos kontekste pastebimas didesnis dėmesys žmogaus teisėms, nei vidaus politikos ir kartu didesnis valstybės suvereniteto (išorinės jo dimensijos) ir žmogaus teisių suderinamumas. Išorinio suvereniteto ir vidinės bei tarptautinės žmogaus teisių dimensijų tarpusavio sąryšis Lietuvos žmogaus teisių politikoje yra mažiau komplikotas, nei vidinio valstybės suvereniteto ir išorinės žmogaus teisių dimensijos. Užsienio politikoje valstybės interesai visuomet ėjo greta su žmogaus teisėmis. Tiesa, žmogaus teisės daugiau buvo susietos su globalesne perspektyva ir tik retu atveju pabrėžiant rūpestį savo piliečių, gyvenančių užsienyje, žmogaus teisėmis. Visgi tai, jog visais laikotarpiais užsienio politikos kontekste buvo akcentuojamos žmogaus teisės sudaro prielaidas kalbėti apie tai, kad Lietuvos kontekste žmogaus teisės ir išorinis suverenitetas yra suderinami. Šiuo atveju žmogaus teisėms tenka „išorinio suvereniteto“ stiprintojo vaidmuo, t.y. žmogaus teisių principų deklaravimas padeda „geriau“ atrodyti pasaulyje, stiprinti demokratinės valstybės įvaizdį ir tuo pačiu įgyti pagarbą ir didesnę svorį tarptautinės bendruomenės akyse.

Žvelgiant per T. O'Connor, teigiančio, kad požiūris į žmogaus teises ir valstybės suverenitetą priklauso nuo to, kaip yra apibrėžiamos tokios sąvokos kaip „interesai“ ir „vertybės“⁴²⁰, bei teigiančio, kad žmogaus teisės yra aukštesnė vertybė už suverenitetą, jei jos pripažįstamos, kaip visos žmonijos vertybe, prizmę, teigtina, kad Lietuvos atveju žmogaus teisės ir vidinis valstybės suverenitetas nėra derinami tarpusavyje, nes šalies politikoje žmogaus teisės dar nėra laikomos ir pripažįstamos vertybe, tikrąją demokratinę valstybei būdinga vertybe. „*Realiai žmogaus teisių apsauga turi tapti kiekvienos valstybės nacionalinės politikos prioritetu. Ne išimtis ir Lietuva*“ – teigė 2005 m. išleisto leidinio „Žmogaus teisės Lietuvoje“ įžanginiame žodyje tuometė Lietuvos Respublikos Seimo Žmogaus teisių komiteto pirmininkė Z. Žvikienė, tačiau prieš septynerius metus deklaruotas siekis niekuomet tinkamai neatsispindėjo šalies politinėje darbotvarkėje.

Tuo tarpu jei remiamasi D. C. Thomas, kuris teigia, kad „*tarptautinė teisė ilgai laikė, kad apribojimai valstybės vidaus elgesiui yra suderinami su valstybės suverenitetu, jei savanoriškai yra priimti teisėtos valdžios, kaip žmogaus teisių dokumentų atveju*“⁴²¹, galima teigti, kad Lietuvos žmogaus teisių politikos formavimo kontekste vidinis valstybės suverenitetas yra suderinamas su žmogaus teisėmis. Tai pasakytina todėl, kad Lietuva savanoriškai prisiėmė

⁴¹⁹ 1 interviu – Valstybinės duomenų apsaugos inspekcijos atstovas.

⁴²⁰ O'Connor T. International Human Rights. Rasta: <http://www.apsu.edu/oconnort/3040/3040lect07.htm>;
Žiūrėta 2008 03 27

⁴²¹ Thomas, Daniel C. *International NGOs, State Sovereignty, and Democratic Values*. Chicago Journal of International Law 389 (October 2001). Rasta: <http://www.allbusiness.com/legal/international-law/1110447-1.html>;
Žiūrėta 2010 10 05.

įsipareigojimus žmogaus teisių srityje, tad, sektų pagal D. C. Thomas, žmogaus teisės yra suderinamos su valstybės suverenitetu. Tiesa, jei traktuojama, kad visgi šis „savanoriškumas“ turi tam tikrą „įpareigotumo“ atspalvį, nes kai kurie tarptautiniai įsipareigojimai žmogaus teisių srityje prisiimti siekiant tapti atitinkamų tarptautinių / regioninių organizacijų nare ir tenkinant politinius narystės reikalavimus, tuomet sektų, kad vėlgi tarptautinė žmogaus teisių dimensija nėra suderinama su vidiniu valstybės suverenitetu. Tačiau šiuo atveju nedera pamiršti, kad nepaisant tam tikro išorinio spaudimo, kaip buvo minėta, be pačios valstybės noro nebūtų buvę galima pasiekti to rezultato; tad išorinis spaudimas ėjo drauge su pačiu valstybės noru.

Galiausiai prisimenant tai, kad politinėje darbotvarkėje, Vyriausybės programose žmogaus teisėms daugiau(-iausia) dėmesio skirta siekiant tam tikrų konkrečių valstybinio lygmens tikslų, pavyzdžiui, valstybingumo įtvirtinimo, integracijos į atitinkamas tarptautines / regionines organizacijas, galima teigti, kad žmogaus teisės ir vidinis valstybės suverenitetas yra tarpusavyje suderinami tuomet, kai, jie papildo vienas kitą, t.y. jei valstybės siekiami tikslai apima ir tam tikrą žmogiškąją dimensiją arba tam tikrus su žmogaus teisių užtikrinimu susijusius kriterijus.

Apibendrinant galima teigti, iš esmės siekis įtvirtinti šalies valstybingumą, nepriklausomybę, strateginių šalies užsienio politikos tikslų siekimas, integraciniai procesai ir šalies ekonominė socialinė situacija diktuoja vienokius ar kitokius politinius sprendimus priimamus žmogaus teisių srityje, t.y. tai, kokie sprendimai yra priimami žmogaus teisių atžvilgiu iš esmės yra sąlygoti valstybės išsivystymo lygmens ir istorinio įvykių konteksto. Gilių žmogaus teisių tradicijų nebuvimas, „apie žmogaus teises ir jų realizaciją daugiau kalbama tik nuo nepriklausomybės atkūrimo“⁴²², žmogaus teisių puoselėjimo tradicijų sovietmečiu suardymas ir dėl sovietų okupacijos negalėjimas šalyje kurti ir įgyvendinti žmogaus teisių normas⁴²³, bei nesuformuotos naujos tvirtos žmogaus teisių apsaugos tradicijos atkūrus nepriklausomybę taip pat yra ypatingos svarbos. Galiausiai politikų tinkamo suvokimo apie žmogaus teisių svarbą demokratines vertybes išpažįstančioje šalyje stoka, jų ganėtinai siauras žmogaus teisių suvokimas taip pat neturėtų būti nuvertinami. Visa tai įtakojo valstybės suvereniteto ir žmogaus teisių tarpusavio sąryšį ir iliustruoja, kad šių sąvokų (ne)dermė priklauso nuo aplinkybių, konteksto, to kaip suvokiamos pačios esminės sąvokos – žmogaus teisės ir valstybės suverenitetas ir kt. Įvertinus žmogaus teisių ir valstybės suvereniteto tarpusavio sąryšį per keletą esminių aspektų galima teigti, kad tokie būdvardžiai / būdvardžių poros kaip „suderinamas“, „nesuderinamas“, „dalinai suderinamas“ „privalomai suderintas“, „išoriškai orientuotas suderinamumas“ galėtų būti pasitelkiami siekiant apibūdinti žmogaus teisių ir valstybės suvereniteto ne(dermę) šalies žmogaus teisių politikos formavimo kontekste.

⁴²² 1 interviu – Valstybinės duomenų apsaugos inspekcijos atstovas.

⁴²³ Žmogaus teisės Lietuvoje. 20 metų kelias. Lietuvos Respublikos Seimas, 2010, p. 8.

IŠVADOS

- 1) Šiuolaikinių žmogaus teisių ir valstybės suvereniteto koncepcijų katalizatoriumi laikytinas Antrasis Pasaulinis karas ir jo metu vykę įvykiai, o jų raida yra neatsiejama nuo politinių diskusijų dėl pokarinės pasaulio tvarkos, taip pat tarptautinio žmogaus teisių režimo. Šiuolaikinės žmogaus teisių koncepcijos šerdis – individo teisių apsauga, kuri, priešingai nei iki-moderniuoju laikotarpiu, tampa teisėtu tarptautinės bendruomenės rūpesčiu ir tarptautinės teisės subjektu. Moderni valstybės suvereniteto sąvoka, apimanti pareigą apsaugoti savo piliečius, yra dualistinė savo prigimtimi. Viena vertus, vidinis valstybės suverenitetas yra mažiau absoliutus ir labiau apribotas tarptautinių žmogaus teisių normų; kita vertus, išorinis suverenitetas, kurio saugojimo principai įtvirtinti JT chartijoje, yra stipresnis nei bent kada ankščiau.
- 2) Kaip atsakas į Antrojo Pasaulinio karo metu vykdytus šiurkščius žmogaus teisių pažeidimus ir didėjančio politinio dėmesio žmogaus teisių apsaugai išraiška, XX a. viduryje susiformavęs tarptautinis žmogaus teisių režimas bei jo plėtra traktuotini kaip esminis veiksnys, sąlygojęs įtampas tarp žmogaus teisių ir valstybės suvereniteto atsiradimą. Globalizacijos plėtra bei tarptautinės teisės dvilypiškumas, kuomet vienais atvejais yra puoselėjamas valstybės suverenitetas, o kitais – žmogaus teisės, dar labiau paaštrina šią egzistuojančią įtampą. Taigi disertacijos ginamasis teiginys, kad valstybės suvereniteto ir žmogaus teisių įtampa susiformavo kaip atsakas į XX a. politines diskusijas dėl didesnės žmogaus teisių apsaugos, pasitvirtino.
- 3) Žmogaus teisių ir valstybės suvereniteto tarpusavio sąryšis nėra vertintinas vienareikšmiškai ir dažnu atveju priklauso tiek nuo konteksto, kuriame jis yra analizuojamas, tiek nuo „vertintojų“ kultūrinių tradicijų, taip pat valstybių ekonominio išsivystymo lygmens. Tradiciškai ekonomiškai stipriose Vakarų valstybėse, kuriose išaukštinamas individas, žmogaus teisės „laimi“ prieš valstybės suverenitetą. Tuo tarpu ekonomiškai silpnesnėse ir Rytų tradicijai priskirtinose šalyje, kuriose pabrėžiamas bendruomeniškumas, įprastai prioritetą teikiamas valstybės suverenitetui. Iš esmės žmogaus teisių ir valstybės suvereniteto įtampa tam tikra prasme atspindi įtampą tarp Rytų ir Vakarų; individualių ir kolektyvinių žmogaus teisių; išsivysčiusių ir besivystančiųjų valstybių arba galingiausių ir silpniausių šalių.
- 4) Šalies politiką žmogaus teisių atžvilgiu sąlygoja daugelis vidinio ir išorinio pobūdžio veiksnių. Šalies politinis režimas, socialinė-ekonominė situacija, istorinė patirtis, kultūra, tradicijos yra pagrindiniai vidiniai veiksniai, didžia dalimi nulemiantys šalies politiką žmogaus teisių atžvilgiu. Visgi tokių išorinės prigimties veiksnių, kaip pavyzdžiui,

valstybės priklausomybė nuo finansinių donorų, narystės atitinkamose tarptautinėse organizacijose siekimas, kariniai konfliktai, įtaka valstybės žmogaus teisių politikai taip pat neturėtų būti nuvertinama.

- 5) Vyriausybės programų analizė parodė, kad dėmesys žmogaus teisėms skiriamas tiek tiesiogiai konkrečiai įvardijant sąvoką „žmogaus teisės“ ar atskiras teises, tiek netiesiogiai per tam tikrų veiksmų valstybės gyvenime numatymą ir problemų, susijusių su socialinių, ekonominių teisių užtikrinimu, sprendimą. Tiesiogiai žmogaus teisės įprastai minimos strateginių užsienio politikos tikslų kontekste, o vidaus politikos atveju – teisminės valdžios kontekste. Tuo tarpu netiesiogiai žmogaus teisės įprastai įvardijamos socialinę apsaugą reglamentuojančiuose programiniuose nuostatose. Taigi disertacijos ginamasis teiginys, kad valdančiojo politinio elito dėmesys žmogaus teisėms gali pasireikšti tiek tiesiogiai, tiek netiesiogiai, pasitvirtino.
- 6) Kontekstinė Lietuvos laikmečio ir Vyriausybės programų analizė parodė, kad šalies žmogaus teisių politiką įtakoja daugelis tarpusavyje susijusių veiksnių, tokių kaip prasta socialinė, ekonominė padėtis; okupacinė istorinė patirtis; gilių žmogaus teisių apsaugos tradicijų nebuvimas (jų suardymas sovietmečiu ir nesusiformavimas atkūrus nepriklausomybę); demokratinės brandos stoka; siekis įsilieti į tarptautinių / regioninių organizacijų, kurių narystė susieta su pagarbos žmogaus teisėms ir laisvėms principais ir kt. Visgi tai, kad įprastai aktyviau žmogaus teisių apsaugos srityje veikta siekiant tam tikrų strateginių užsienio politikos tikslų, ir nuolatinio didesnio dėmesio socialinėms, ekonominėms teisėms skyrimas bei bendro dėmesio žmogaus teisėms kitimas priklausomai nuo šalies ekonominės padėties, leidžia teigti, kad visgi žemas šalies ekonomikos išsivystymo lygmuo ir šalies užsienio politikos siekiai iš esmės diktuoja valdančiojo politinio elito priimamus sprendimus žmogaus teisių apsaugos srityje. Taigi disertacijos ginamasis teiginys, kad socialinė-ekonominė situacija ir valstybės strateginių užsienio politikos tikslų siekimas turi didžiausią įtaką šalies politikų sprendimams dėl žmogaus teisių apsaugos šalyje, pasitvirtino.
- 7) Vyriausybės programų analizė išryškina, kad Lietuvai būdinga tradiciškai žemo ekonominio išsivystymo šalims būdingas „pagrindinių poreikių tenkinimo sindromas“, pasireiškiantis prioriteto skyrimu socialinių, ekonominių teisių užtikrinimui. Pirmaeilio dėmesio skyrimas problemų, susijusių su antrosios kartos teisių užtikrinimu sprendimu, sudaro prielaidas teigti, kad Lietuvai būdingas demokratinis nebrandumas, pasireiškiantis valdančiajame politiniame elite vyraujančia logika, jog pagerinus šalies socialinį, ekonominį gerbūvį atitinkamai pagerės ir žmogaus teisių padėtis šalyje. Taigi disertacijos

ginamasis teiginys, kad šalies valdantysis politinis elitas žmogaus teisių garantavimą įprastai mato per socialinio ekonominio gerbūvio užtikrinimą, pasitvirtino.

- 8) Lietuvos politika žmogaus teisių atžvilgiu apibūdintina kaip fragmentiška / išskaidyta, stokojanti integralumo ir tolygaus dėmesio visoms žmogaus teisėms, pernelyg sukoncentruota tik į tam tikrų teisių ar tam tikrų grupių teisių užtikrinimą. Bendros žmogaus teisių padėties nematymas, siauras žmogaus teisių turinio suvokimas (kone išimtinis jų susiejimas su teisine sistema), esminių žmogaus teisių principų nesuvokimas, stipriai išreikšta socialinė, ekonominė dimensija – kitos esminės Lietuvos nacionalinės žmogaus teisių politikos ypatybės.
- 9) Žmogaus teisių ir valstybės suvereniteto tarpusavio sąryšis Lietuvos žmogaus teisių politikoje vertintinas nevienareikšmiškai. Viena vertus, išorinis suverenitetas yra suderinamas su žmogaus teisių ir laisvių apsauga; jie papildo vienas kitą. Tuo tarpu vidaus politikoje valstybės interesų viršenybė individo atžvilgiu sudaro prielaidas teigti, kad žmogaus teisės nėra suderinamos su vidiniu valstybės suverenitetu, valstybės viduje aukštesne vertybe laikomas valstybės suverenitetas atspindintis valstybės interesus, o ne žmogaus teisės. Taip pat kontekstinė laikmečio ir Vyriausybės programų analizė išryškino, kad žmogaus teisės ir vidinis valstybės suverenitetas yra suderinami tuomet, kai valstybės interesai apima pareigą užtikrinti žmogaus teises. Taigi disertacijos ginamasis teiginys, kad valstybės suverenitetas ir žmogaus teisės šalies nacionalinėje politikoje papildo vienas kitą, kai valstybės interesai sutampa su žmogaus teisių užtikrinimu, pasitvirtino.

REKOMENDACIJOS

1. Įvertinant tai, kad šalyje stokojama integralaus visoms žmogaus teisėms skirto strateginio dokumento ir vyrauja išskaidytas požiūris į žmogaus teises, rekomenduojama parengti bendrąjį nacionalinės plėtros strategijos dokumentą žmogaus teisių apsaugos srityje, skirtą visoms (pilietinėms, politinėms, socialinėms, ekonominėms ir kultūrinėms, taip pat trečiosios kartos) žmogaus teisėms užtikrinti. Tokio bendro visoms žmogaus teisėms skirto strateginio dokumento parengimas sudarytų prielaidas efektyviau planuoti veiksmus žmogaus teisių apsaugos srityje ir atitinkamai efektyvesniam žmogaus teisių srityje dirbančių institucijų bendradarbiavimui. Siekiant didesnio politinio išsipareigojimo žmogaus teisių apsaugos srityje, tokio dokumento parengimą galėtų koordinuoti Lietuvos Respublikos Seimo Žmogaus teisių komiteto vadovaujama tarpinstitucinė darbo grupė, sudaryta iš valstybinio ir nevyriausybinių sektoriaus atstovų.
2. Atsižvelgiant į tai, kad šalyje veikia nemažai žmogaus teisių srityje dirbančių valstybės institucijų, kurių veikla įprastai sukoncentruota ties tam tikra specifine žmogaus teisių sritimi, tačiau nėra vieno „centro“ (konkrečios valstybės institucijos), kuri nuolatos stebėtų, analizuotų, rinktų informaciją apie bendrą žmogaus teisių padėtį šalyje, rekomenduotina paskirti konkrečią valstybės instituciją (pavyzdžiui, Seimo kontrolierių įstaigą kaip bendrosios kompetencijos ombudsmeninę instituciją), kuri būtų atsakinga už nuolatinę žmogaus teisių padėties stebėseną šalyje, rengtų bendrą žmogaus teisių padėties įvertinimo ataskaitą, kurioje būtų analizuojamos visos žmogaus teisės ir kt. Tai sudarytų prielaidas identifikuoti esmines žmogaus teisių srityje egzistuojančias problemas, sumažinti riziką, kad tam tikros svarbios žmogaus teisės gali būti neužtikrinamos, efektyviau planuoti veiksmus žmogaus teisių apsaugos srityje ir kt.

LITERATŪROS IR ŠALTINIŲ SĄRAŠAS

Knygos

1. Aharone, E. *Sovereign Evolution: Manifest Destiny from “Civil Rights” to “Sovereign Rights”*. AuthorHouse, 2008.
2. Anderson, J. E. *Public Policymaking: An Introduction*. Cengage Learning, 2010.
3. Baehr, P. R. *Foreign Policy Actors and Human Rights*. Boerefijn, I., Goldschmidt, J. (eds.). *Human Rights in the Polder: Human Rights and Security in the Public and Private Sphere*, Antwerp: Intersentia, 2007.
4. Baehr, P. R. *The Role of Human Rights in Foreign Policy*. Macmillan, 1994.
5. Bellamy, A. J. *Responsibility to Protect: The Global Effort To End Mass Atrocities*. Polity Press, 2009.
6. Birmontienė, T., Jarašiūnas, E., Kūris, E. *Lietuvos konstitucinė teisė*. Vilnius: Lietuvos teisės universitetas, 2002.
7. Borgwardt, E. *A New Deal for the World: America's Vision for Human Rights*. Harvard University Press, 2005.
8. Brems, E. *Human Rights – Universality and Diversity*. Hotei Publishing, 2001.
9. Carey, S. C., Gibney, M., Poe, S. C. *The Politics of Human Rights: The Quest for Dignity*. Cambridge University Press, 2010.
10. Čepas, A. *Žmogaus teisės Lietuvoje*. Lietuvos Respublikos Seimas, Jungtinių Tautų vystymo programa, Teisės institutas, Vilnius, 2005.
11. *DK illustrated Oxford dictionary*. London, Dorling Kindersley: Oxford University Press, 1998.
12. Eisner, M. A., Worsham, J., Ringquist, E. J. *Contemporary Regulatory Policy*. Lynne Rienner Publishers, 2000.
13. Falk, R. *Human Rights and State Sovereignty*. Holmes & Meier Publishers. 1981.
14. Freeman, M. *Human rights*. Cambridge: Polity Press, 2002.
15. Freeman, M. *Human Rights: An Interdisciplinary Approach*. Polity, 2011.
16. Gerston, L. N. *Public Policy Making: Process and Principles*. M. E. Sharpe, 2010.
17. Gómez Isa, F., de Feyter, K. *International Protection of Human Rights: Achievements and Challenges*. University of Deusto, Bilbao, 2006.
18. Goodhart, M. *Human Rights: Politics and Practice*. Oxford University Press, 2009.
19. Held, D., McGrew, A., Goldblatt, D., Perraton, J. *Globaliniai pokyčiai: politika, ekonomika ir kultūra*. Margi raštai, 2002.
20. Howlett, M. *Designing Public Policies: Principles and Instruments*. Taylor & Francis, 2011.

21. Yu, X. *Cultural Impact on International Relations, Chinese Philosophical Studies*. CRVP 2002.
22. Jackson, R. H. *Sovereignty: Evolution of an Idea*. Polity, 2007.
23. Jočienė, D., Čilinskas K. *Žmogaus teisių apsaugos problemos tarptautinėje ir Lietuvos Respublikos teisėje*. Vilnius, 2004.
24. Johnston, D. M. *The Historical Foundations of World Order: The Tower and the Arena*. Martinus Nijhoff Publishers, 2008.
25. Langley, W. *Encyclopedia of Human Rights Issues Since 1945*. Greenwood Publishing Group, 1999.
26. Leopard, B. D. *Rethinking Humanitarian Intervention: A Fresh Legal Approach Based on Fundamental Ethical Principles in International Law and World Religions*. University Park: The Pennsylvania State University Press, 2002.
27. Li, X. *Asian Values and the Universality of Human Rights*. Hayden, P. (eds.). *The Philosophy of Human Rights*, Paragon House, 2001.
28. Lietuvos Respublikos Konstitucija: Lietuvos Respublikos piliečių priimta 1992 m. spalio 25 d. referendume. Vilnius, 2006.
29. Lietuvos Respublikos Vyriausybės programa, patvirtinta 1991 m. birželio 13 d. Rinka – Demokratija – Laisvė. Vilnius, Lietuvos informacijos institutas, 1991.
30. Lietuvos Respublikos Vyriausybės programa, patvirtinta 1992 m. gruodžio 17 d. Vilnius, Lietuvos informacijos institutas, 1993.
31. Lietuvos Respublikos Vyriausybės programa. Ekonominės politikos memorandumas. Vilnius, Lietuvos informacijos institutas, 1992.
32. Lindblom, C. E., Woodhouse, E. J. *Politikos formavimo procesas*. Vilnius, Algarvė, 1999.
33. Mahoney, J. *The Challenge of Human Rights: Origin, Development, and Significance*. Wiley-Blackwell, 2007.
34. Mapp, S. C. *Human Rights and Social Justice in a Global Perspective*. Oxford University Press US, 2007.
35. Merriam, C. E. *History of the Theory of Sovereignty Since Rousseau*. The Lawbook Exchange, 1999.
36. Mesoudi, A. *Cultural Evolution: How Darwinian Theory Can Explain Human Culture and Synthesize the Social Sciences*. University of Chicago Press, 2011.
37. Normand, R., Zaidi, S. *Human Rights at the UN: The Political History of Universal Justice*. Indiana University Press, 2008.
38. Parsons, W. *Viešoji politika*. Vilnius, Eugrimas, 2001.

39. Perna, L. *The Formation of the Treaty Law of Non-international Armed Conflicts*. Martinus Nijhoff Publishers, 2006.
40. Price, D. E. *Islamic Political Culture, Democracy, and Human Rights: A Comparative Study*. Greenwood Publishing Group, 1999.
41. Riömeris, M. *Suverenitetas*. Pradai, Vilnius, 1995.
42. Savic, O. *The Politics of Human Rights*. London, New York: Verso, 1999.
43. Sharma, R. *Human Rights and Bail*. APH Publishing, 2002.
44. Shawki, N., Cox, M. *Negotiating Sovereignty and Human Rights: Actors and Issues in Contemporary Human Rights Politics*. Ashgate Publishing, Ltd., 2009.
45. Stewart, J, Hedge, D. M., Lester, J. P. *Public Policy: An Evolutionary Approach*. Cengage Learning, 2007.
46. Taylor, I. The People's Republic of China. Black, D.R., Williams, P. (eds.) *The International Politics of Mass Atrocities: the Case of Darfur*. Taylor & Francis, 2010.
47. *The Responsibility to Protect: Research, Bibliography, Background: Supplemental Volume to the Report of the International Commission on Intervention and State Sovereignty*. International Development Research Centre, 2001.
48. Vadapalas, V. *Incorporation and Implementation of Human Rights in Lithuania*. Scheinin, M. (eds). *International Human Rights Norms in the Nordic and Baltic Countries*, 1996.
49. Varennes, F. *Asia-Pacific Human Rights Documents and Resources, I volume*. Martinus Nijhoff Publishers, 1998.
50. Weissbrodt, D. S., De la Vega, C. *International Human Rights Law: an Introduction*. University of Pennsylvania Press, 2007.
51. *Žmogaus teisės Lietuvoje. 20 metų kelias*. Lietuvos Respublikos Seimas, 2010.
52. *Žmogaus teisės Lietuvoje: padėties įvertinimas*. Vilnius, 2002.

Straipsniai

53. Annan, K. A. *Two Concepts of Sovereignty*. *The Economist* (18 September 1999). Rasta: <http://www.un.org/News/oss/sg/stories/kaecon.html>; Žiūrėta 2009 09 17.
54. Conlon, J. *Sovereignty vs. Human Rights or Sovereignty and Human Rights? Race & Class* 2004. Rasta: <http://rac.sagepub.com/cgi/content/abstract/46/1/75>; Žiūrėta: 2009 10 03.
55. Donnelly, J. *International Human Rights: a Regime Analysis*. *International Organization* 40 (3), 1986. Rasta: <http://classes.maxwell.syr.edu/intlmgmt/readings/donnelyhr.PDF>; Žiūrėta 2009 05 08.
56. Hafner-Burton, E. M., Tsutsu, K. *Human Rights in a Globalizing World: The Paradox of Empty Promises*. *American Journal of Sociology*, 2005, 110(5). Rasta:

- <http://faculty.maxwell.syr.edu/hpschmitz/PSC354/PSC354Readings/HafnerTsutsuiEmptyPromises.pdf>; Žiūrėta 2011 11 14.
57. Humphrey, J. *The International Law of Human Rights in the Middle Twentieth Century*. Rasta: http://174.133.183.182/slomansonb/10.1_HRMid20.pdf; Žiūrėta: 2011 11 23.
58. Longworth, R. C. *Human Rights Increasingly Takes Precedence Over Sovereignty in Foreign Affairs*. Chicago Tribune. Rasta: http://www.tibet.ca/en/newsroom/wtn/archive/old?y=1999&m=12&p=9_6; Žiūrėta 2009 10 14.
59. Marcinkutė, L. *Valstybinio ir nevyriausybinio sektorių (ne)bendradarbiavimas ginant žmogaus teises Lietuvoje*. Politikos mokslų almanachas (10), VDU, Kaunas, 2011.
60. Neil, M., McCormick, J. *Economic and Political Explanations of Human Rights Violations*. World Politics. Rasta: <http://gwbweb.wustl.edu/sites/DevPractice/Labor%20Rights%20Reports/Economic%20and%20political%20explanation%20of%20human%20rights%20violations.pdf>; Žiūrėta 2012 03 14.
61. Neumayer, E. *Do Human Rights Matter in Bilateral Aid Allocation? A Quantitative Analysis of 21 Donor Countries*. *Social Science Quarterly* 84(3), 2003.
62. Reus-Smit, Christian. *Human Rights and the Social Construction of Sovereignty*. *Review of International Studies* (2001), 27. Rasta: <http://www.nationalism.org/library/science/ir/reus-smit/reus-smit-ris-2001-27-04.pdf>; Žiūrėta 2011 12 05.
63. Tomuschat, C. *The Legacy of Nuremberg*. *Journal of International Criminal Justice* 4 (2006). Rasta: <http://jicj.oxfordjournals.org/content/4/4/830.full.pdf+html>; Žiūrėta 2010 09 14.
64. Vaičiukaitė, J. *Stojimas į Europos Sąjungą ir Lietuvos Konstitucija*. *International Journal of Baltic Law*. Volume 1, No. 4 (December, 2004).
65. Vetlov, I. *Lietuvos kainų kitimas ir jo veiksniai*. Pinigų studijos, 2002. Rasta: http://www.ebiblioteka.lt/resursai/DB/LB/LB_pinigu_studijos/Pinigu_studijos_2002_02_02.pdf; Žiūrėta 2011 11 15.

Kalbos

66. *Human Rights: Universal? Indivisible? Interdependent?* (Speech Delivered at the PAHRA-Sponsored Forum on Human Rights held at Max's Restaurant, Scout Tuazon St., Quezon City on June 20, 1995). Rasta: <http://www.hrsolidarity.net/mainfile.php/1995vol05no02/92/>; Žiūrėta 2009 01 03.

67. LR Seimo Pirmininko sveikinimo kalba Nacionalinės Konferencijos „Žmogaus teisės Lietuvoje: situacijos įvertinimas ir veiksmų planas“ dalyviams. 2002 m. birželio 18 d. Rasta: <http://www.paulauskas.lt/index.asp?DL=L&TopicID=121&SearchTXT=&list=on&Page=2;> Žiūrėta 2009 07 28.
68. Roosevelt's „Four Freedoms“ Speech. Rasta: <http://www.cfr.org/human-rights/roosevelts-four-freedoms-speech/p26053#>; Žiūrėta 2011 11 24.

Kiti šaltiniai

69. 2002 m. lapkričio 7 d. nutarimas Nr. IX-1185 „Dėl Nacionalinio žmogaus teisių rėmimo ir apsaugos veiksmų Lietuvos Respublikoje plano patvirtinimo. Rasta: http://www3.lrs.lt/pls/inter3/dokpaieska.showdoc_l?p_id=193279&p_query=&p_tr2=; Žiūrėta 2009 07 23.
70. 2011 m. balandžio 20 d. Seimo viešųjų ryšių pranešimas „Žmogaus teisių komitetas nepritarė Vyriausybės ataskaitai“. Rasta: http://www3.lrs.lt/pls/inter/w5_show?p_r=4463&p_k=1&p_d=110059; Žiūrėta 2011 10 17.
71. Aukščiausiosios tarybos – Atkuriamojo Seimo pareiškimas. Rasta: http://www3.lrs.lt/pls/inter3/dokpaieska.showdoc_l?p_id=119609&p_query=&p_tr2=; Žiūrėta 2009 12 22.
72. Aya Smitmans, M. T. Sovereignty: the Key to Bridge the Gap Between in Practitioners and Academicians. Conference presented at the annual meeting of ISA south 2005. Rasta: http://www.miami.edu/maia/ISAS05/papers/Maria_Aya.pdf; Žiūrėta 2006 04 23.
73. Boutros-Ghali, B. An Agenda for Peace. Preventive diplomacy, Peacemaking and Peace-keeping. Report of the Secretary-General Pursuant to the Statement Adopted by the Summit Meeting of the Security Council on 31 January 1992. Rasta: <http://www.un.org/docs/SG/agpeace.html>; Žiūrėta 2008 09 10.
74. Brahm, E. Sovereignty. Beyond Intractability. Eds. Guy Burgess and Heidi Burgess. Conflict Research Consortium, University of Colorado, Boulder. Posted: September 2004. Rasta: <http://www.beyondintractability.org/bi-essay/sovereignty>; Žiūrėta 2006 04 22.
75. Dacyl, J. W. Sovereignty versus Human Rights: From Past Discourses to Contemporary Dilemmas. Rasta: http://repository.forcedmigration.org/show_metadata.jsp?pid=fmo:993; Žiūrėta 2009 11 08.
76. Development of a National Human Rights Action Plan: the Experience of Lithuania. Rasta: <http://www.undp.org/oslocentre/docsjuly03/TomasBaranovas.pdf>; Žiūrėta 2009 12 22.

77. Devyniasdešimt ketvirtasis Lietuvos Respublikos Aukščiausiosios Tarybos – Atkuriamojo Seimo posėdis (1991 01 14). Stenograma. Rasta: http://www3.lrs.lt/pls/inter3/dokpaieska.showdoc_l?p_id=251251&p_query=&p_tr2=2; Žiūrėta 2010 11 15.
78. Donnelly, J. State Sovereignty and Human Rights. Rasta: <http://www.du.edu/~jdonnell/papers/hrsov%20v4a.htm>; Žiūrėta 2006 11 23.
79. Donnelly, J. What are Human Rights? Rasta: <http://usinfo.state.gov/products/pubs/hrintro/donnelly.htm>; Žiūrėta 2008 04 12.
80. Employment rate by sex, age group 20-64 %. Rasta: http://epp.eurostat.ec.europa.eu/tgm/table.do?tab=table&plugin=1&language=en&pcode=t2020_10; Žiūrėta 2012 07 14.
81. Freedom in the World 2002. Lithuania. Rasta: <http://www.freedomhouse.org/report/freedom-world/2002/lithuania>; Žiūrėta 2012 07 19.
82. Freedom in the World 2003. Lithuania. Rasta: <http://www.freedomhouse.org/report/freedom-world/2003/lithuania>; Žiūrėta 2012 07 19.
83. Freedom in the World 2004. Lithuania. Rasta: <http://www.freedomhouse.org/report/freedom-world/2004/lithuania>; Žiūrėta 2012 07 19.
84. Freedom in the World 2005. Lithuania. Rasta: <http://www.freedomhouse.org/report/freedom-world/2005/lithuania>; Žiūrėta 2012 07 19.
85. Freedom in the World 2006. Lithuania. Rasta: <http://www.freedomhouse.org/report/freedom-world/2006/lithuania>; Žiūrėta 2012 07 19.
86. Freedom in the World 2007. Lithuania. Rasta: <http://www.freedomhouse.org/report/freedom-world/2007/lithuania>; Žiūrėta 2012 07 19.
87. Freedom in the World 2008. Lithuania. Rasta: <http://www.freedomhouse.org/report/freedom-world/2008/lithuania>; Žiūrėta 2012 07 19.
88. Freedom in the World 2009. Lithuania. Rasta: <http://www.freedomhouse.org/report/freedom-world/2009/lithuania>; Žiūrėta 2012 07 19.
89. Freedom in the World 2010. Lithuania. Rasta: <http://www.freedomhouse.org/report/freedom-world/2010/lithuania>; Žiūrėta 2012 07 19.
90. Freedom in the World 2011. Lithuania. Rasta: <http://www.freedomhouse.org/report/freedom-world/2011/lithuania>; Žiūrėta 2012 07 19.
91. Freedom in the World 2012. Lithuania. Rasta: <http://www.freedomhouse.org/report/freedom-world/2012/lithuania>; Žiūrėta 2012 07 19.

92. GDP per capita in PPS. Eurostat data. Rasta: <http://epp.eurostat.ec.europa.eu/tgm/table.do?tab=table&init=1&plugin=1&language=en&code=tec00114>; Žiūrėta 2012 05 14.
93. Handbook on National Human Rights Plans of Action. Office of the United Nations High Commissioner for Human Rights. United Nations, New York and Geneva 29 August 2002. p. 61. Rasta: <http://www2.ohchr.org/english/about/publications/docs/nhrap.pdf>; Žiūrėta 2012 03 10.
94. Hardee, K., Feranil, I., Boezwinkle, J., Clark, B. The Policy Circle: A Framework for Analyzing the Components of Family Planning, Reproductive Health, Maternal Health, and HIV/AIDS Policies. Rasta: <http://www.policyproject.com/pubs/workingpapers/wps-11.pdf>; Žiūrėta 2012 03 08.
95. Hawkins, D., Goodliffe, J. Putting Money to Mouths: Rewarding and Punishing Human Rights Behaviors. Paper prepared for the American Political Science Association Conference in Toronto, Canada, Sept. 3-6, 2009. Rasta: <http://goodliffe.byu.edu/papers/hraid.pdf>; Žiūrėta 2012 03 07.
96. Human Rights Treaties. Rasta: <http://treaties.un.org/Pages/Treaties.aspx?id=4&subid=A&lang=en>; Žiūrėta 2009 07 07.
97. Human Rights. Promotion of Human Rights by States. Rasta: <http://plato.stanford.edu/entries/rights-human/>; Žiūrėta 2008 03 25.
98. Jones, N., Datta, A., Jones, H. Knowledge, Policy and Power: Six Dimensions of the Knowledge-development Policy Interface. Overseas Development Institute (ODI), 2009. Rasta: <http://www.odi.org.uk/resources/docs/4919.pdf>; Žiūrėta 2012 03 09.
99. Kaip žmogaus teises supranta Lietuvos politinės partijos. Žmogaus teisių stebėjimo institutas, 2008 m.
100. King, H. T. The Impact of Nuremberg on Global Justice and Security: Sovereignty. Rasta: <http://www.roberthjackson.org/the-man/speeches-articles/speeches/speeches-related-to-robert-h-jackson/the-impact-of-nuremberg-on-global-justice-and-security-sovereignty/>; Žiūrėta 2010 09 14.
101. Konstitucinio Teismo išvada „Dėl Europos žmogaus teisių ir pagrindinių laisvių apsaugos konvencijos 4, 5, 9, 14 straipsnių ir jos Ketvirtojo protokolo 2 straipsnio atitikimo Lietuvos Respublikos Konstitucijai“. Rasta: http://www3.lrs.lt/pls/inter3/dokpaieska.showdoc_l?p_id=15441&p_query=&p_tr2=; Žiūrėta 2009 12 19.
102. Lietuva regione ir pasaulyje. Žmogaus teisės. Rasta: <http://www.urm.lt/index.php?1092574888>; Žiūrėta 2009 12 16.

103. Lietuvos liberalų sąjungos 2000 m. Seimo rinkimų programa. Rasta: <http://www3.lrs.lt/n/rinkimai/20001008/index.htm>; Žiūrėta 2012 02 05.
104. Lietuvos narystė pagrindinėse tarptautinėse organizacijose. Rasta: <http://www.urm.lt/index.php?-1745563413>; Žiūrėta 2009 12 16.
105. Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo nutarimas „Dėl Lietuvos Respublikos įstatymo „Dėl Lietuvos Respublikos tarptautinių sutarčių“ 7 straipsnio ketvirtosios dalies ir 12 straipsnio atitikimo Lietuvos Respublikos Konstitucijai“. Rasta: http://www3.lrs.lt/pls/inter3/dokpaieska.showdoc_l?p_id=21742&p_query=&p_tr2=; Žiūrėta 2009 12 22.
106. Lietuvos Respublikos Konstitucinio teismo nutarimas „Dėl Lietuvos Respublikos Seimo 1996 m. gruodžio 10 d. nutarimo „Dėl Lietuvos Respublikos Vyriausybės programos“ atitikimo Lietuvos Respublikos Konstitucijai“. Rasta: http://www3.lrs.lt/pls/inter3/dokpaieska.showdoc_l?p_id=48479&p_query=&p_tr2=2; Žiūrėta 2011 05 09.
107. Moody, P. R. Asian Values. Rasta: <http://www.questia.com/googleScholar.qst?docId=5001636525>; Žiūrėta 2009 10 24.
108. Naujosios Sąjungos (socialliberalų) 2000 m. Seimo rinkimų programa, patvirtinta 2000 m. balandžio 13 d. vykusiame partijos suvažiavime. Lietuvos vyriausiosios rinkiminės komisijos internetinė svetainė. Rasta: <http://www3.lrs.lt/n/rinkimai/20001008/index.htm>; Žiūrėta 2011 09 19.
109. Nedarbo lygis, proc. Statistikos departamento duomenys. Rasta: <http://db1.stat.gov.lt/statbank/default.asp?w=1280>; Žiūrėta 2011 03 06.
110. O'Connor T. International Human Rights. Rasta: <http://www.apsu.edu/oconnort/3040/3040lect07.htm>; Žiūrėta 2008 03 27.
111. Pagrindinių teisių agentūros vadovo vizitas. 2010 05 17. Rasta: <http://www.hrmi.lt/naujiena/53/>; Žiūrėta 2012 03 15.
112. Popovski, V. ESSAY: Sovereignty as Duty to Protect Human Rights. Rasta: <http://www.un.org/Pubs/chronicle/2004/issue4/0404p16.html>; Žiūrėta 2006 09 15.
113. Power, S. Genocide and America. The New York Review of Books. Rasta: http://www.nybooks.com/articles/article-preview?article_id=15183; Žiūrėta 2008 04 17.
114. Real GDP growth rate – volume. Percentage change on previous year. Eurostat data. Rasta: <http://epp.eurostat.ec.europa.eu/tgm/table.do?tab=table&init=1&language=en&pcode=tec00115&plugin=1>; Žiūrėta 2012 07 14.

115. Ringer, R. In Defence of Others: Does Sovereignty Trump Human Rights. Rasta: <http://www.angelfire.com/vamp/seashore/sovhum.html>; Žiūrėta 2009 12 03.
116. Seimo nutarimo „Dėl Nacionalinio žmogaus teisių rėmimo ir apsaugos veikslių Lietuvos Respublikoje plano patvirtinimo“ projekto Aiškinamasis raštas. Rasta: http://www3.lrs.lt/pls/inter3/dokpaieska.showdoc_l?p_id=188772&p_query=&p_tr2=2; Žiūrėta 2009 07 25.
117. Sepúlveda, M., van Banning, T., Gudmundsdottir, G. D., Chamoun, C., van Genugten, W. J. M. Human Rights Reference Handbook. University for Peace, 2004. Rasta: <http://www.hrc.ucepeace.org/files/human%20rights%20reference%20handbook.pdf>; Žiūrėta 2012 01 05.
118. Sullivan, P. L., Koch, M. T. Military Intervention by Powerful States (MIPS) Codebook. Rasta: http://tsulli.myweb.uga.edu/files/Data/MIPS_codebook_Sullivan.pdf; Žiūrėta: 2009 10 24.
119. Teisės aktai. Lygių galimybių kontrolieriaus tarnyba. Rasta: <http://www.lygybe.lt/?pageid=6>; Žiūrėta 2009 07 15.
120. Teisės aktai. Vaiko teisių apsaugos kontrolieriaus tarnyba. Rasta: <http://www3.lrs.lt/pls/inter/vaikai?kalbId=1&sakId=5297>; Žiūrėta 2009 07 15.
121. Teisės aktai. Žurnalistų etikos inspektorius. Rasta: http://www3.lrs.lt/pls/inter/zetika?r_id=989&k_id=1; Žiūrėta 2009 12 27.
122. Teisinė informacija. Lietuvos Respublikos teisės aktai. Migracijos departamentas prie Vidaus reikalų ministerijos. Rasta: <http://www.migracija.lt/index.php?1464104151>; Žiūrėta 2009 07 08.
123. Teisinė informacija. Teisės aktai. Įstatymai. Socialinės apsaugos ir darbo ministerija. Rasta: <http://www.socmin.lt/index.php?-1693332963>; žiūrėta 2009 07 15.
124. Teisinė informacija. Teisės aktai. Įstatymai. Valstybinės duomenų apsaugos inspekcija. Rasta: <http://www.ada.lt/index.php?lng=lt&action=page&id=65>; Žiūrėta 2009 07 08.
125. Teisinė informacija. Teisės aktai. Neįgaliųjų reikalų tarnyba. Rasta: http://www.ndt.lt/id-teises_aktai.html; Žiūrėta 2009 12 27.
126. Teisinė informacija. Teisės aktai. Teisingumo ministerija. Rasta: <http://www.tm.lt/teisineinfo/teisesaktai>; Žiūrėta 2009 12 27.
127. Teisinė informacija. Teisės aktai. Valstybinė vartotojų teisių apsaugos tarnyba. Rasta: <http://www.vartotojoteises.lt/index.php?1548358053>; Žiūrėta 2009 07 15.
128. Thang, N. Duc. Nature of the Theory “Human Rights Rank Above State Sovereignty”. Rasta: <http://www.presscenter.org.vn/en//images/Nature%20of%20the%20theory.doc>; Žiūrėta 2009 09 17.

129. The Core International Human Rights Instruments and their Monitoring Bodies. Rasta: <http://www2.ohchr.org/english/law/>; Žiūrėta 2009 07 07.
130. The Vietnam War – America’s Longest War, American Soldiers Fought and Died Here. Rasta: <http://web.archive.org/web/20080604140842/http://www.vietnamwar.com/>; Žiūrėta 2009 12 04.
131. Thomas, D. C. International NGOs, State Sovereignty, and Democratic Values. Chicago Journal of International Law 389 (October 2001). Rasta: <http://www.allbusiness.com/legal/international-law/1110447-1.html>; Žiūrėta 2010 10 05.
132. Unemployment rate. Eurostat data. Rasta: <http://epp.eurostat.ec.europa.eu/tgm/table.do?tab=table&init=1&language=en&pcode=tsdec450&plugin=1>; Žiūrėta 2012 05 14.
133. Your Human Rights. International Human Rights Law. Rasta: <http://www.ohchr.org/EN/ProfessionalInterest/Pages/InternationalLaw.aspx>; Žiūrėta 2007 03 17.
134. Žmogaus teisės ir humanitarinė pagalba. Rasta: <http://www.unesco.lt/unesco/jto/#13>; Žiūrėta 2008 03 25.
135. Žmogaus teisės Lietuvoje 2006 metais. Rasta: <http://www.swedenabroad.com/SelectImageX/96321/HR2006LT.doc>; Žiūrėta 2009 12 27.
136. Сунгуров, А. Миропорядок XXI Веке: Суверенитет Государства и Защита Прав Человека. Rasta: <http://www.prof.msu.ru/publ/balk/005.htm>; Žiūrėta 2009 10 03.

Apžvalgos

137. Žmogaus teisių įgyvendinimas Lietuvoje 2004: apžvalga. Rasta: http://www.hrmi.lt/downloads/structure//zmogaus_teises2005_lietuv_su_virs.pdf; Žiūrėta 2009 08 02.
138. Žmogaus teisių įgyvendinimas Lietuvoje 2005: apžvalga. Rasta: http://www.hrmi.lt/admin/Editor/assets/zmogaus_teises2006_maketas+virselis.pdf; Žiūrėta 2009 08 04.
139. Žmogaus teisių įgyvendinimas Lietuvoje 2006: apžvalga. Rasta: http://www.hrmi.lt/images/img/ZT_Apžvalga_2006_Visas_Tekstas_Pataisyta_20070724.pdf; Žiūrėta 2009 08 04.
140. Žmogaus teisių įgyvendinimas Lietuvoje 2007–2008: apžvalga. Rasta: http://www.hrmi.lt/images/img/Apžvalga_2007-2008_20090609.pdf; Žiūrėta 2009 08 04.
141. Žmogaus teisių įgyvendinimas Lietuvoje 2009–2010 m. apžvalga. Žmogaus teisių stebėjimo institutas, 2011. Rasta:

http://www.hrmi.lt/uploaded/PDF%20dokai/Apzvalgos/Apzvalga_2009-2010_su%20virseliu_FINAL.pdf; Žiūrėta 2012 01 12.

142. Žmogaus teisių įgyvendinimas Lietuvoje. Apžvalga. Žmogaus teisių stebėjimo institutas. Rasta: <http://www.hrmi.lt/downloads/structure//ZmogausTeisiuIgyvendinimasLietuvoje.pdf>; Žiūrėta 2009 07 05.
143. Žmogaus teisių įgyvendinimas Lietuvoje: apžvalga. Rasta: <http://www.hrmi.lt/project.php?strid=1191&id=1504>; Žiūrėta 2009 08 02.

Dokumentai

144. 1992 CBSS 1st Ministerial Session – Copenhagen Declaration. Rasta: <http://www.cbss.org/CBSS-The-Council/history>; Žiūrėta 2010 01 10.
145. Bangkok Declaration. Rasta: <http://law.hku.hk/lawgovtsociety/Bangkok%20Declaration.htm>; Žiūrėta 2012 02 19.
146. Conclusions of the Presidency – Copenhagen, June 21–22, 1993. Rasta: http://www.europarl.europa.eu/summits/copenhagen/co_en.pdf; Žiūrėta 2011 05 23.
147. Conference on Security and Co-Operation in Europe. Final Act. Helsinki 1975. Rasta: http://www.osce.org/documents/mcs/1975/08/4044_en.pdf; Žiūrėta 2009 12 19.
148. Declaration by United Nations. Rasta: <http://www.un.org/aboutun/charter/history/images/declarationun.jpg>; Žiūrėta 2011 09 05.
149. Declaration on Principles of International Law Concerning Friendly Relations and Cooperation Among States in Accordance with the Charter of the United Nations, General Assembly, Resolution No. 2625 (XXV), October 24, 1970. Rasta: http://www.unhcr.org/refworld/topic_459d17822_459d17a82_3dda1f104_0.html; Žiūrėta 2009 12 03.
150. Europos Sąjungos sutartis. Suvestinė redakcija. Rasta: http://eur-lex.europa.eu/lt/treaties/dat/12002M/pdf/12002M_EN.pdf; Žiūrėta 2009 12 29.
151. Europos Tarybos statutas. Rastas: http://www3.lrs.lt/pls/inter3/dokpaieska.showdoc_l?p_id=35761; Žiūrėta 2009 07 15.
152. Europos žmogaus teisių ir pagrindinių laisvių konvencija. Rasta: http://www3.lrs.lt/pls/inter3/dokpaieska.showdoc_l?p_id=19841; Žiūrėta 2011 11 17.
153. General Assembly Resolution 217B (1948). Rasta: <http://daccess-dds-ny.un.org/doc/RESOLUTION/GEN/NR0/043/88/IMG/NR004388.pdf?OpenElement>; Žiūrėta 2011 12 12.

154. Jungtinių Tautų chartija. Rasta: http://www3.lrs.lt/pls/inter3/dokpaieska.showdoc_l?p_id=160266; Žiūrėta 2009 03 17.
155. Lietuvos Respublikos Vyriausybės 1997–2000 m. veiklos programa, patvirtinta 1996 m. gruodžio 10 d. Rasta: http://www.lrvk.lt/bylos/vyriausybes/po_1990_8_programa.pdf; Žiūrėta 2011 03 24.
156. Lietuvos Respublikos Vyriausybės 1999–2000 m. veiklos programa, patvirtinta 1999 m. birželio 10 d. Rasta: http://www.lrvk.lt/bylos/vyriausybes/po_1990_9_programa.pdf; Žiūrėta 2011 04 12.
157. Lietuvos Respublikos Vyriausybės 1999–2000 m. veiklos programa, patvirtinta 1999 lapkričio 11 d. Rasta: <http://www.lrvk.lt/bylos/vyriausybes/10-programa.pdf>; Žiūrėta 2011 04 23.
158. Lietuvos Respublikos Vyriausybės 2000–2004 m. programa, patvirtinta 2000 lapkričio 9 d. Rasta: http://www.lrvk.lt/bylos/vyriausybes/po_1990_11_programa.pdf; Žiūrėta 2011 04 23.
159. Lietuvos Respublikos Vyriausybės 2001–2004 m. programa, patvirtinta 2001 m. liepos 12 d. Rasta: <http://www.lrvk.lt/bylos/vyriausybes/12-vyr-dok/12-programa.pdf>; Žiūrėta 2011 05 05.
160. Lietuvos Respublikos Vyriausybės 2004–2008 m. programa, patvirtinta 2004 m. gruodžio 14 d. Rasta: http://www.lrvk.lt/bylos/vyriausybes/po_1990_13-programa.pdf; Žiūrėta 2011 05 06.
161. Lietuvos Respublikos Vyriausybės 2006–2008 m. programa, patvirtinta 2006 m. liepos 18 d. Rasta: <http://www.lrvk.lt/bylos/vyriausybes/14-vyr-dok/14-programa.pdf>; Žiūrėta 2011 05 08.
162. Lietuvos Respublikos Vyriausybės 2008–2012 m. programa, patvirtinta 2008 m. gruodžio 9 d. Rasta: http://www.lrvk.lt/bylos/vyriausybes/15_vyr_programa.pdf; Žiūrėta 2011 05 17.
163. Lietuvos Respublikos Vyriausybės programa, 1990 m. spalio 11 d. Rasta: http://www.lrvk.lt/bylos/vyriausybes/po_1990_1_programa.pdf; Žiūrėta 2011 03 02.
164. Lietuvos Respublikos Vyriausybės programa, patvirtinta 1994 m. liepos 12 d. (patikslinta). Rasta: http://www.lrvk.lt/bylos/vyriausybes/po_1990_6_programa.pdf; Žiūrėta 2011 03 02.
165. Lietuvos Respublikos Vyriausybės programa, patvirtinta 1996 m. kovo 19 d. Rasta: http://www.lrvk.lt/bylos/vyriausybes/po_1990_7_programa.pdf; Žiūrėta 2011 03 17.
166. Moscow Conference. October, 1943. Joint Four-Nations Declaration. Rasta: <http://www.ibiblio.org/pha/policy/1943/431000a.html>; Žiūrėta 2011 10 12.

167. Nacionalinio žmogaus teisių rėmimo ir apsaugos veiksnių Lietuvos Respublikoje plano projektas. Rasta: http://www3.lrs.lt/pls/inter3/dokpaieska.showdoc_l?p_id=188773; Žiūrėta 2009 07 21.
168. Proposals for the Establishment of a General International Organization. Dumbarton Oaks, October 7, 1944. Rasta: <http://www.ibiblio.org/pha/policy/1944/441007a.html>; Žiūrėta 2011 09 05.
169. Šiaurės Atlanto sutartis. Rasta: http://www3.lrs.lt/pls/inter3/dokpaieska.showdoc_l?p_id=228603; Žiūrėta 2009 12 28.
170. Tarptautinio pilietinių ir politinių teisių pakto fakultatyvus protokolas. Rasta: http://www3.lrs.lt/pls/inter3/dokpaieska.showdoc_l?p_id=174849&p_query=&p_tr2=; Žiūrėta 2009 07 07.
171. Tarptautinis ekonominių, socialinių ir kultūrinių teisių paktas. Rasta: http://www3.lrs.lt/pls/inter3/dokpaieska.showdoc_l?p_id=174850&p_query=&p_tr2=; Žiūrėta 2009 07 07.
172. Tarptautinis pilietinių ir politinių teisių paktas. Rasta: http://www3.lrs.lt/pls/inter3/dokpaieska.showdoc_l?p_id=174848&p_query=&p_tr2=; Žiūrėta 2009 07 07.
173. The Atlantic Charter. Rasta: <http://www.atlanticcharter.ca/backgroundinfo.php>; Žiūrėta 2011 10 14.
174. Treaty of Versailles (Articles 227-230). Rasta: <http://www.firstworldwar.com/source/versailles227-230.htm>; Žiūrėta 2009 10 05.
175. Vienna Declaration and Programme of Action. Adopted by the World Conference on Human Rights in Vienna on 25 June 1993. Rasta: <http://www2.ohchr.org/english/law/pdf/vienna.pdf>; Žiūrėta 2011 09 29.
176. Vienos konvencija „Dėl tarptautinių sutarčių teisės“. Rasta: http://www3.lrs.lt/pls/inter3/dokpaieska.showdoc_l?p_id=159769&p_query=&p_tr2=; Žiūrėta 2009 12 29.
177. Visuotinė žmogaus teisių deklaracija. Rasta: http://www3.lrs.lt/pls/inter3/dokpaieska.showdoc_l?p_id=278385&p_query=&p_tr2=; Žiūrėta 2009 03 17.

Ataskaitos

178. 2001 Regular Report on Lithuania's Progress Towards Accession. Rasta: http://ec.europa.eu/enlargement/archives/pdf/key_documents/2001/Lt_en.pdf; Žiūrėta 2010 01 07.

179. Lietuvos Respublikos Seimo kontrolierių 2008 m. veiklos ataskaita. Rasta: <http://www.lrski.lt/files/353.pdf>; Žiūrėta 2010 10 23.
180. Lietuvos Respublikos Seimo kontrolierių 2009 m. veiklos ataskaita. Rasta: <http://www.lrski.lt/files/373.pdf>; Žiūrėta 2010 10 23.
181. Lietuvos Respublikos Seimo kontrolierių 2010 m. veiklos ataskaita. Rasta: <http://www.lrski.lt/files/402.pdf>; Žiūrėta 2012 07 23.
182. Lietuvos Respublikos Seimo kontrolierių 2011 m. veiklos ataskaita. Rasta: <http://www.lrski.lt/files/462.pdf>; Žiūrėta 2012 07 23.
183. Lietuvos Respublikos Seimo kontrolierių darbo ataskaita 2007 m. Rasta: <http://www.lrski.lt/files/276.pdf>; Žiūrėta 2010 10 22.
184. Lietuvos Respublikos Vaiko teisių apsaugos kontrolieriaus 2007 m. veiklos ataskaita. Rasta: <http://www3.lrs.lt/docs2/BCTNQNWV.PDF>; Žiūrėta 2010 11 09.
185. Lietuvos Respublikos Vaiko teisių apsaugos kontrolieriaus 2008 m. veiklos ataskaita. Rasta: <http://www3.lrs.lt/docs2/WRPAOQTU.PDF>; Žiūrėta 2010 11 09.
186. Lietuvos Respublikos Vaiko teisių apsaugos kontrolieriaus 2009 m. veiklos ataskaita. Rasta: <http://www3.lrs.lt/docs2/TTVQIDQD.PDF>; Žiūrėta 2010 11 09.
187. Lietuvos Respublikos Vaiko teisių apsaugos kontrolieriaus 2010 m. veiklos ataskaita. Rasta: <http://www3.lrs.lt/docs2/ZXOTQDNR.PDF>; Žiūrėta 2012 07 28.
188. Lietuvos Respublikos Vaiko teisių apsaugos kontrolieriaus 2011 m. veiklos ataskaita. Rasta: <http://www3.lrs.lt/docs2/HNVTFUPF.PDF>; Žiūrėta 2012 07 28.
189. Lygių galimybių kontrolieriaus tarnybos veiklos 2007 m. ataskaita. Rasta: <http://www.lygybe.lt/assets//ataskaita2007.doc>; Žiūrėta 2010 10 18.
190. Lygių galimybių kontrolieriaus tarnybos veiklos 2008 m. ataskaita. Rasta: <http://www.lygybe.lt/assets//LGKT%20ataskaita%202008.doc>; Žiūrėta 2010 10 18.
191. Lygių galimybių kontrolieriaus tarnybos veiklos 2009 m. ataskaita. Rasta: http://www.lygybe.lt/assets//LGKT%20ataskaita%202009_kovo_15.doc; Žiūrėta 2010 10 18.
192. Lygių galimybių kontrolieriaus tarnybos veiklos 2010 m. ataskaita. Rasta: www.lygybe.lt/assets/LGKT%20ataskaita%202010.doc; Žiūrėta 2011 10 18.
193. Regular Report from the Commission on Lithuania's Progress Towards Accession. Rasta: http://ec.europa.eu/enlargement/archives/pdf/key_documents/1998/lithuania_en.pdf; Žiūrėta 2010 01 07.
194. Report by the Commissioner for Human Rights, Mr Thomas Hammarberg on his visit to the Netherlands (on 21–25 September 2008), Strasbourg, 11 March 2009. Rasta: https://wcd.coe.int/ViewDoc.jsp?id=1417061#P177_38112; Žiūrėta 2012 03 08.

195. United Nations. General Assembly. Human Rights Council. Report of the Working Group on the Universal Periodic Review. Lithuania. Rasta: <http://www.unhcr.org/refworld/pdfid/4f2a31a52.pdf>; Žiūrėta 2012 07 28.
196. Valstybinės duomenų apsaugos inspekcijos 2007 m. veiklos ataskaita. Rasta: http://www.ada.lt/images/cms/File/ataskaitos/2007_ATASKAITA.pdf; Žiūrėta 2010 11 03.
197. Valstybinės duomenų apsaugos inspekcijos 2008 m. veiklos ataskaita. Rasta: <http://www.ada.lt/images/cms/File/ataskaitos/2008%20ATASKAITA.pdf>; Žiūrėta 2010 11 04.
198. Valstybinės duomenų apsaugos inspekcijos 2009 m. veiklos ataskaita. Rasta: http://www.ada.lt/images/cms/File/ataskaitos/Microsoft%20Word%20-%202009%20ataskaita%20_pateikta%20vyriausybei_.pdf; Žiūrėta 2010 11 04.
199. Valstybinės duomenų apsaugos inspekcijos 2010 m. veiklos ataskaita. Rasta: <http://www.ada.lt/images/cms/File/ataskaitos/ATASKAITA%20%202010m.pdf>; Žiūrėta 2012 07 28.
200. Valstybinės duomenų apsaugos inspekcijos 2011 m. veiklos ataskaita. Rasta: http://www.ada.lt/images/cms/File/ataskaitos/2011/ATASKAITA_2011.pdf; Žiūrėta 2012 07 28.
201. Žurnalistų etikos inspektoriaus 2007 m. veiklos ataskaita. Rasta: <http://www3.lrs.lt/docs2/HESXBRVX.PDF>; Žiūrėta 2010 11 24.
202. Žurnalistų etikos inspektoriaus 2008 m. veiklos ataskaita ir 2007–2008 m. analitinė apžvalga. Rasta: <http://www3.lrs.lt/docs2/DRPDWDVS.PDF>; Žiūrėta 2010 11 24.
203. Žurnalistų etikos inspektoriaus 2009 m. veiklos ataskaita. Rasta: <http://www3.lrs.lt/docs2/VJQMMAVI.PDF>; Žiūrėta 2010 11 24.
204. Žurnalistų etikos inspektoriaus 2010 m. veiklos ataskaita ir 2009–2010 m. analitinė apžvalga. Rasta: <http://www3.lrs.lt/docs2/HKZRVEXM.PDF>; Žiūrėta 2012 07 28.
205. Žurnalistų etikos inspektoriaus 2011 m. veiklos ataskaita. Rasta: <http://www3.lrs.lt/docs2/YYZSVD AF.PDF>; Žiūrėta 2012 07 28.

Teisės aktai

206. Administracinių bylų teisenos įstatymas. Rasta: http://www3.lrs.lt/pls/inter3/dokpaieska.showdoc_l?p_id=360254&p_query=&p_tr2=; Žiūrėta 2009 12 19.
207. Administracinių ginčų komisijų įstatymas. Rasta: http://www3.lrs.lt/pls/inter3/dokpaieska.showdoc_l?p_id=331057&p_query=&p_tr2=; Žiūrėta 2009 07 08.

208. Administracinių teisės pažeidimų kodeksas. Rasta: http://www3.lrs.lt/pls/inter3/dokpaieska.showdoc_l?p_id=363069; Žiūrėta 2010 01 06.
209. Alkoholio kontrolės įstatymas. Rasta: http://www3.lrs.lt/pls/inter3/dokpaieska.showdoc_l?p_id=362847&p_query=&p_tr2=; Žiūrėta 2010 01 04.
210. Asmens duomenų teisinės apsaugos įstatymas. Rasta: http://www3.lrs.lt/pls/inter3/dokpaieska.showdoc_l?p_id=314940; Žiūrėta 2009 07 08.
211. Asociacijų įstatymas. Rasta: http://www3.lrs.lt/pls/inter3/dokpaieska.showdoc_l?p_id=226938&p_query=&p_tr2=; Žiūrėta 2009 12 28.
212. Autorių teisių ir gretutinių teisių įstatymas. Rasta: http://www3.lrs.lt/pls/inter3/dokpaieska.showdoc_l?p_id=316557; Žiūrėta 2009 12 28.
213. Aviacijos įstatymas. Rasta: http://www3.lrs.lt/pls/inter3/dokpaieska.showdoc_l?p_id=321389&p_query=&p_tr2=; Žiūrėta 2009 12 29.
214. Baudžiamojo kodekso patvirtinimo ir įsigaliojimo įstatymas. Baudžiamasis kodeksas. Rasta: http://www3.lrs.lt/pls/inter3/dokpaieska.showdoc_l?p_id=360699; Žiūrėta 2010 01 04.
215. Baudžiamojo proceso ir operatyvinės veiklos dalyvių, teisingumo ir teisėsaugos institucijų pareigūnų apsaugos nuo nusikalstamo poveikio įstatymas. Rasta: http://www3.lrs.lt/pls/inter3/dokpaieska.showdoc_l?p_id=321317; Žiūrėta 2009 12 19.
216. Baudžiamojo proceso kodekso patvirtinimo, įsigaliojimo ir įgyvendinimo įstatymas. Baudžiamojo proceso kodeksas: Rasta: http://www3.lrs.lt/pls/inter3/dokpaieska.showdoc_l?p_id=319053&p_query=&p_tr2=; Žiūrėta 2009 07 08.
217. Bausmių vykdymo kodekso patvirtinimo įstatymas. Bausmių vykdymo kodeksas. Rasta: http://www3.lrs.lt/pls/inter3/dokpaieska.showdoc_l?p_id=278500; Žiūrėta 2009 07 08.
218. Biomedicinių tyrimų etikos įstatymas. Rasta: http://www3.lrs.lt/pls/inter3/dokpaieska.showdoc_l?p_id=310287&p_query=&p_tr2=; Žiūrėta 2009 07 15.
219. Civilinio kodekso patvirtinimo, įsigaliojimo ir įgyvendinimo įstatymas. Civilinis kodeksas. Rasta: http://www3.lrs.lt/pls/inter3/dokpaieska.showdoc_l?p_id=359474; Žiūrėta 2009 12 19.

220. Civilinio proceso kodekso patvirtinimo, įsigaliojimo ir įgyvendinimo įstatymas. Civilinio proceso kodeksas. Rasta: http://www3.lrs.lt/pls/inter3/dokpaieska.showdoc_l?p_id=362933; Žiūrėta 2010 01 04.
221. Darbo kodekso patvirtinimo, įsigaliojimo ir įgyvendinimo įstatymas. Darbo kodeksas. Rasta: http://www3.lrs.lt/pls/inter3/dokpaieska.showdoc_l?p_id=350635&p_query=&p_tr2=; Žiūrėta 2009 08 21.
222. Darbuotojų saugos ir sveikatos įstatymas. Rasta: http://www3.lrs.lt/pls/inter3/dokpaieska.showdoc_l?p_id=301102&p_query=&p_tr2=; Žiūrėta 2009 12 29.
223. Draudimo įstatymas. Rasta: http://www3.lrs.lt/pls/inter3/dokpaieska.showdoc_l?p_id=340569; Žiūrėta 2009 12 29.
224. Elektroninių ryšių įstatymas. Rasta: http://www3.lrs.lt/pls/inter3/dokpaieska.showdoc_l?p_id=332292; Žiūrėta 2009 07 08.
225. Elektros energetikos įstatymas. Rasta: http://www3.lrs.lt/pls/inter3/dokpaieska.showdoc_l?p_id=363193; Žiūrėta 2010 01 05.
226. Genetiškai modifikuotų organizmų įstatymas. Rasta: http://www3.lrs.lt/pls/inter3/dokpaieska.showdoc_l?p_id=280509&p_query=&p_tr2=; Žiūrėta 2009 07 08.
227. Geriamojo vandens tiekimo ir nuotekų tvarkymo įstatymas. Rasta: http://www3.lrs.lt/pls/inter3/dokpaieska.showdoc_l?p_id=280587&p_query=&p_tr2=; Žiūrėta 2009 12 29.
228. Gyventojų santaupų atkūrimo įstatymas. Rasta: http://www3.lrs.lt/pls/inter3/dokpaieska.showdoc_l?p_id=334944&p_query=&p_tr2=; Žiūrėta 2009 12 28.
229. Informacinės visuomenės paslaugų įstatymas. Rasta: http://www3.lrs.lt/pls/inter3/dokpaieska.showdoc_l?p_id=277491&p_query=&p_tr2=; žiūrėta 2009 12 28.
230. Įstatymas „Dėl užsieniečių teisinės padėties“. Rasta: http://www3.lrs.lt/pls/inter3/dokpaieska.showdoc_l?p_id=350564&p_query=&p_tr2=; Žiūrėta 2009 08 21.
231. Išmokų vaikams įstatymas. Rasta: http://www3.lrs.lt/pls/inter3/dokpaieska.showdoc_l?p_id=338427; Žiūrėta 2009 07 15.
232. Lietuvos Respublikos 1997 m. sausio 21 d. įstatymas Nr. VIII-85 „Dėl 1951 m. konvencijos dėl pabėgėlių statuso bei 1967 m. protokolo dėl pabėgėlių statuso

- ratifikavimo“. Rasta: http://www3.lrs.lt/pls/inter3/dokpaieska.showdoc_l?p_id=38327; Žiūrėta 2011 05 24.
233. Lietuvos Respublikos Aukščiausios tarybos – Atkuriamojo Seimo aktas „Dėl Lietuvos nepriklausomos valstybės atstatymo“. Rasta: http://www3.lrs.lt/pls/inter3/dokpaieska.showdoc_l?p_id=24&p_query=&p_tr2=; Žiūrėta 2009 07 07.
234. Lietuvos Respublikos Aukščiausios tarybos – Atkuriamojo Seimo aktas „Dėl Lietuvos Respublikos Laikinojo Pagrindinio įstatymo“. Rasta: http://www3.lrs.lt/pls/inter3/dokpaieska.showdoc_l?p_id=45&p_query=&p_tr2=; Žiūrėta 2009 07 07.
235. Lietuvos Respublikos Aukščiausios tarybos – Atkuriamojo Seimo įstatymas „Dėl Lietuvos Respublikos tarptautinių sutarčių“. Rasta: http://www3.lrs.lt/pls/inter3/dokpaieska.showdoc_l?p_id=1335; Žiūrėta 2009 12 19.
236. Lietuvos Respublikos Aukščiausios tarybos – Atkuriamojo Seimo nutarimas „Dėl Lietuvos Respublikos prisijungimo prie Tarptautinės žmogaus teisių chartijos dokumentų“. Rasta: http://www3.lrs.lt/pls/inter3/dokpaieska.showdoc_l?p_id=1126&p_query=&p_tr2=; Žiūrėta 2009 07 15.
237. Lietuvos Respublikos Kultūros ministro 2012 m. kovo 20 d. įsakymas Nr. ĮV-196 „Dėl Romų integracijos į Lietuvos visuomenę 2012–2014 metų veiklos plano patvirtinimo“. Rasta: http://www3.lrs.lt/pls/inter3/dokpaieska.showdoc_l?p_id=420934&p_query=&p_tr2=2; Žiūrėta 2012 04 15.
238. Lietuvos Respublikos politinių partijų įstatymas. Rasta: http://www3.lrs.lt/pls/inter3/dokpaieska.showdoc_l?p_id=230771&p_query=&p_tr2=; Žiūrėta 2010 01 04.
239. Lietuvos Respublikos religinių bendruomenių ir bendrijų įstatymas. Rasta: http://www3.lrs.lt/pls/inter3/dokpaieska.showdoc_l?p_id=289917&p_query=&p_tr2=; Žiūrėta 2009 07 15.
240. Lietuvos Respublikos Vyriausybės 2002 m. birželio 6 d. nutarimas Nr. 827 „Dėl Strateginio planavimo metodikos patvirtinimo“. Rasta: http://www3.lrs.lt/pls/inter3/dokpaieska.showdoc_l?p_id=397970&p_query=&p_tr2=2; Žiūrėta 2011 05 09.
241. Lietuvos Respublikos Vyriausybės 2005 m. vasario 17 d. nutarimas Nr. 184 „Dėl Vaiko gerovės valstybės politikos strategijos ir jos įgyvendinimo priemonių 2005–2012 m. plano patvirtinimo“. Rasta:

http://www3.lrs.lt/pls/inter3/dokpaieska.showdoc_l?p_id=343456&p_query=&p_tr2=2;

Žiūrėta 2012 04 15.

242. Lietuvos Respublikos Vyriausybės 2009 m. birželio 10 d. nutarimas Nr. 634 „Dėl Tautinių mažumų ir išeivijos departamento prie Lietuvos Respublikos Vyriausybės ir Lietuvių grįžimo į tėvynę informacijos centro reorganizavimo”. Rasta:

http://www3.lrs.lt/pls/inter3/dokpaieska.showdoc_l?p_id=361105&p_query=&p_tr2=2;

Žiūrėta 2012 03 07.

243. Lietuvos Respublikos Vyriausybės 2010 m. gegužės 4 d. nutarimas Nr. 530 „Dėl Valstybinės moterų ir vyrų lygių galimybių 2010-2014 metų programos patvirtinimo“.

Rasta:

http://www3.lrs.lt/pls/inter3/dokpaieska.showdoc_l?p_id=372298&p_query=&p_tr2=2;

Žiūrėta 2012 04 16.

244. Lietuvos Respublikos Vyriausybės 2010 m. kovo 3 d. nutarimu Nr. 850 „Dėl Nacionalinės neįgaliųjų socialinės integracijos 2010–2012 metų programos patvirtinimo“.

Rasta: http://www3.lrs.lt/pls/inter3/dokpaieska.showdoc_l?p_id=366748; Žiūrėta 2012 04 15.

245. Lietuvos Respublikos Vyriausybės 2011 m. liepos 7 d. nutarimas Nr. 848 „Dėl Valstybinės vartotojų teisių apsaugos 2011–2014 metų strategijos patvirtinimo“.

Rasta: http://www3.lrs.lt/pls/inter3/dokpaieska.showdoc_l?p_id=403707&p_query=&p_tr2=2;

Žiūrėta 2012 04 15.

246. Lygių galimybių įstatymas. Rasta:

http://www3.lrs.lt/pls/inter3/dokpaieska.showdoc_l?p_id=324132&p_query=&p_tr2=2;

Žiūrėta 2009 07 08.

247. Ligos ir motinystės socialinio draudimo įstatymas. Rasta:

http://www3.lrs.lt/pls/inter3/dokpaieska.showdoc_l?p_id=361757&p_query=&p_tr2=2;

Žiūrėta 2010 01 04.

248. Maisto įstatymas. Rasta:

http://www3.lrs.lt/pls/inter3/dokpaieska.showdoc_l?p_id=266822&p_query=&p_tr2=2;

Žiūrėta 2010 01 05.

249. Mokėjimų įstatymas. Rasta:

http://www3.lrs.lt/pls/inter3/dokpaieska.showdoc_l?p_id=311221&p_query=&p_tr2=2;

Žiūrėta 2009 12 19.

250. Moterų ir vyrų lygių galimybių įstatymas. Rasta:

http://www3.lrs.lt/pls/inter3/dokpaieska.showdoc_l?p_id=349804&p_query=&p_tr2=2;

Žiūrėta 2009 07 31.

251. Nedarbo socialinio draudimo įstatymas. Rasta:
http://www3.lrs.lt/pls/inter3/dokpaieska.showdoc_l?p_id=350358&p_query=&p_tr2=;
Žiūrėta 2009 12 29.
252. Neįgaliųjų socialinės integracijos įstatymas. Rasta:
http://www3.lrs.lt/pls/inter3/dokpaieska.showdoc_l?p_id=330987; Žiūrėta 2009 07 08.
253. Nelaimingų atsitikimų darbe ir profesinių ligų socialinio draudimo įstatymas. Rasta:
http://www3.lrs.lt/pls/inter3/dokpaieska.showdoc_l?p_id=362852&p_query=&p_tr2=;
Žiūrėta 2009 12 29.
254. Nepilnamečių apsaugos nuo neigiamo viešosios informacijos poveikio įstatymas. Rasta:
http://www3.lrs.lt/pls/inter3/dokpaieska.showdoc_l?p_id=289912&p_query=&p_tr2=;
Žiūrėta 2009 07 15.
255. Nesąžiningos komercinės veiklos vartotojams draudimo įstatymas. Rasta:
http://www3.lrs.lt/pls/inter3/dokpaieska.showdoc_l?p_id=312619&p_query=&p_tr2=;
Žiūrėta 2009 12 19.
256. Operatyvinės veiklos įstatymas. Rasta:
http://www3.lrs.lt/pls/inter3/dokpaieska.showdoc_l?p_id=359437&p_query=&p_tr2=;
Žiūrėta 2009 12 19.
257. Pacientų teisių ir žalos sveikatai atlyginimo įstatymas. Rasta:
http://www3.lrs.lt/pls/inter3/dokpaieska.showdoc_l?p_id=238324&p_query=&p_tr2=;
Žiūrėta 2009 07 08.
258. Paslaugų įstatymas. Rasta:
http://www3.lrs.lt/pls/inter3/dokpaieska.showdoc_l?p_id=361342&p_query=&p_tr2=;
Žiūrėta 2010 01 04.
259. Peticijų įstatymas. Rasta:
http://www3.lrs.lt/pls/inter3/dokpaieska.showdoc_l?p_id=316592&p_query=&p_tr2=;
Žiūrėta 2009 12 28.
260. Piliečių nuosavybės teisių į išlikusį nekilnojamąjį turtą atkūrimo įstatymas. Rasta:
http://www3.lrs.lt/pls/inter3/dokpaieska.showdoc_l?p_id=362311&p_query=&p_tr2=;
Žiūrėta 2010 01 04.
261. Pilietybės įstatymas. Rasta:
http://www3.lrs.lt/pls/inter3/dokpaieska.showdoc_l?p_id=361088&p_query=&p_tr2=;
Žiūrėta 2009 12 19.
262. Policijos veiklos įstatymas. Rasta:
http://www3.lrs.lt/pls/inter3/dokpaieska.showdoc_l?p_id=356645&p_query=&p_tr2=;
Žiūrėta 2009 12 18.

263. Prezidento rinkimų įstatymas. Rasta:
http://www3.lrs.lt/pls/inter3/dokpaieska.showdoc_l?p_id=342310; žiūrėta 2009 12 28.
264. Produktų saugos įstatymas. Rasta:
http://www3.lrs.lt/pls/inter3/dokpaieska.showdoc_l?p_id=227358&p_query=&p_tr2=;
Žiūrėta 2009 12 19.
265. Profesinių sąjungų įstatymas. Rasta:
http://www3.lrs.lt/pls/inter3/dokpaieska.showdoc_l?p_id=221466&p_query=&p_tr2=;
Žiūrėta 2009 12 28.
266. Psichikos sveikatos priežiūros įstatymas. Rasta:
http://www3.lrs.lt/pls/inter3/dokpaieska.showdoc_l?p_id=259559&p_query=&p_tr2=;
Žiūrėta 2009 07 15.
267. Referendumo įstatymas. Rasta:
http://www3.lrs.lt/pls/inter3/dokpaieska.showdoc_l?p_id=319346&p_query=&p_tr2=;
Žiūrėta 2009 12 28.
268. Reklamos įstatymas. Rasta:
http://www3.lrs.lt/pls/inter3/dokpaieska.showdoc_l?p_id=313737&p_query=&p_tr2=;
Žiūrėta 2009 12 19.
269. Rinkimų į Europos Parlamentą įstatymas. Rasta:
http://www3.lrs.lt/pls/inter3/dokpaieska.showdoc_l?p_id=342311&p_query=&p_tr2=;
Žiūrėta 2009 12 28.
270. Savivaldybių tarybų rinkimų įstatymas. Rasta:
http://www3.lrs.lt/pls/inter3/dokpaieska.showdoc_l?p_id=342330&p_query=&p_tr2=;
Žiūrėta 2009 07 08.
271. Seimo rinkimų įstatymas. Rasta:
http://www3.lrs.lt/pls/inter3/dokpaieska.showdoc_l?p_id=342389&p_query=&p_tr2=;
Žiūrėta 2010 01 04.
272. Smurtiniais nusikaltimais padarytos žalos kompensavimo įstatymas. Rasta:
http://www3.lrs.lt/pls/inter3/dokpaieska.showdoc_l?p_id=332087&p_query=&p_tr2=;
Žiūrėta 2009 12 28.
273. Socialinės paramos mokiniams įstatymas. Rasta:
http://www3.lrs.lt/pls/inter3/dokpaieska.showdoc_l?p_id=362780; Žiūrėta 2010 01 04.
274. Socialinių įmonių įstatymas. Rasta:
http://www3.lrs.lt/pls/inter3/dokpaieska.showdoc_l?p_id=312125&p_query=&p_tr2=;
Žiūrėta 2009 07 15.

275. Socialinių paslaugų įstatymas. Rasta:
http://www3.lrs.lt/pls/inter3/dokpaieska.showdoc_l?p_id=323335&p_query=&p_tr2=;
Žiūrėta 2009 07 15.
276. Specialiojo ugdymo įstatymas. Rasta:
http://www3.lrs.lt/pls/inter3/dokpaieska.showdoc_l?p_id=69873&p_query=&p_tr2=;
Žiūrėta 2009 08 21.
277. Suėmimo vykdymo įstatymas. Rasta:
http://www3.lrs.lt/pls/inter3/dokpaieska.showdoc_l?p_id=325124; Žiūrėta 2009 07 08.
278. Susirinkimų įstatymas. Rasta:
http://www3.lrs.lt/pls/inter3/dokpaieska.showdoc_l?p_id=323786; Žiūrėta 2009 12 28.
279. Sveikatos draudimo įstatymas. Rasta:
http://www3.lrs.lt/pls/inter3/dokpaieska.showdoc_l?p_id=356708&p_query=&p_tr2=;
Žiūrėta 2009 12 18.
280. Sveikatos priežiūros įstaigų įstatymas. Rasta:
http://www3.lrs.lt/pls/inter3/dokpaieska.showdoc_l?p_id=312153&p_query=&p_tr2=;
Žiūrėta 2009 07 15.
281. Sveikatos sistemos įstatymas. Rasta:
http://www3.lrs.lt/pls/inter3/dokpaieska.showdoc_l?p_id=319140&p_query=&p_tr2=;
Žiūrėta 2009 12 18.
282. Šilumos ūkio įstatymas. Rasta:
http://www3.lrs.lt/pls/inter3/dokpaieska.showdoc_l?p_id=363113; Žiūrėta 2010 01 05.
283. Švietimo įstatymas. Rasta:
http://www3.lrs.lt/pls/inter3/dokpaieska.showdoc_l?p_id=350527&p_query=&p_tr2=;
Žiūrėta 2009 08 21.
284. Tabako kontrolės įstatymas. Rasta:
http://www3.lrs.lt/pls/inter3/dokpaieska.showdoc_l?p_id=324089&p_query=&p_tr2=;
Žiūrėta 2010 01 04.
285. Tarptautinių sutarčių įstatymas. Rasta:
http://www3.lrs.lt/pls/inter3/dokpaieska.showdoc_l?p_id=260053; Žiūrėta 2009 12 19.
286. Tautinių mažumų įstatymas. Rasta:
http://www3.lrs.lt/pls/inter3/dokpaieska.showdoc_l?p_id=22150&p_query=&p_tr2=;
Žiūrėta 2009 07 08.
287. Teisės gauti informaciją iš valstybės ir savivaldybių institucijų ir įstaigų įstatymas. Rasta:
http://www3.lrs.lt/pls/inter3/dokpaieska.showdoc_l?p_id=347023; Žiūrėta 2009 12 18.

288. Teismų įstatymas. Rasta:
http://www3.lrs.lt/pls/inter3/dokpaieska.showdoc_l?p_id=343547&p_query=&p_tr2=;
Žiūrėta 2009 07 08.
289. Turizmo įstatymas. Rasta:
http://www3.lrs.lt/pls/inter3/dokpaieska.showdoc_l?p_id=260081; Žiūrėta 2010 01 05.
290. Užimtumo rėmimo įstatymas. Rasta:
http://www3.lrs.lt/pls/inter3/dokpaieska.showdoc_l?p_id=349684&p_query=&p_tr2=;
Žiūrėta 2009 12 29.
291. Vaiko teisių apsaugos pagrindų įstatymas. Rasta:
http://www3.lrs.lt/pls/inter3/dokpaieska.showdoc_l?p_id=279424&p_query=&p_tr2=;
Žiūrėta 2009 07 08.
292. Vaikų išlaikymo fondo įstatymas. Rasta:
http://www3.lrs.lt/pls/inter2/dokpaieska.showdoc_l?p_id=289714&p_query=&p_tr2=;
Žiūrėta 2009 12 18.
293. Valstybės garantuojamos teisinės pagalbos įstatymas. Rasta:
http://www3.lrs.lt/pls/inter3/dokpaieska.showdoc_l?p_id=342448&p_query=&p_tr2=;
Žiūrėta 2009 07 08.
294. Valstybės ir tarnybos paslapčių įstatymas. Rasta:
http://www3.lrs.lt/pls/inter3/dokpaieska.showdoc_l?p_id=345447&p_query=&p_tr2=;
Žiūrėta 2009 12 18.
295. Valstybės tarnybos įstatymas. Rasta:
http://www3.lrs.lt/pls/inter3/dokpaieska.showdoc_l?p_id=362249&p_query=&p_tr2=;
Žiūrėta 2010 01 04.
296. Valstybinio socialinio aprūpinimo sistemos pagrindų įstatymas. Rasta:
http://www3.lrs.lt/pls/inter3/dokpaieska.showdoc_l?p_id=22008&p_query=&p_tr2=;
Žiūrėta 2009 12 29.
297. Valstybinio socialinio draudimo įstatymas. Rasta:
http://www3.lrs.lt/pls/inter3/dokpaieska.showdoc_l?p_id=362882&p_query=&p_tr2=;
Žiūrėta 2009 12 29.
298. Valstybinių socialinio draudimo pensijų įstatymas. Rasta:
http://www3.lrs.lt/pls/inter3/dokpaieska.showdoc_l?p_id=361973; Žiūrėta 2010 01 04.
299. Valstybinių socialinio draudimo senatvės pensijų išankstinio mokėjimo įstatymas. Rasta:
http://www3.lrs.lt/pls/inter3/dokpaieska.showdoc_l?p_id=362883; Žiūrėta 2010 01 04.

300. Valstybinių šalpos išmokų įstatymas. Rasta:
http://www3.lrs.lt/pls/inter3/dokpaieska.showdoc_l?p_id=361851&p_query=&p_tr2=;
Žiūrėta 2010 01 04.
301. Vartotojų teisių gynimo įstatymas. Rasta:
http://www3.lrs.lt/pls/inter3/dokpaieska.showdoc_l?p_id=362661; Žiūrėta 2010 01 04.
302. Viešojo administravimo įstatymas. Rasta:
http://www3.lrs.lt/pls/inter3/dokpaieska.showdoc_l?p_id=347214&p_query=&p_tr2=;
Žiūrėta 2009 12 28.
303. Vietos savivaldos įstatymas. Rasta:
http://www3.lrs.lt/pls/inter3/dokpaieska.showdoc_l?p_id=362937; Žiūrėta 2010 01 04.
304. Visuomenės informavimo įstatymas. Rasta:
http://www3.lrs.lt/pls/inter3/dokpaieska.showdoc_l?p_id=350110; Žiūrėta 2009 08 21.
305. Žalos, atsiradusios dėl valdžios institucijų neteisėtų veiksmų, atlyginimo ir atstovavimo valstybei įstatymas. Rasta:
http://www3.lrs.lt/pls/inter3/dokpaieska.showdoc_l?p_id=264806&p_query=&p_tr2=;
Žiūrėta 2009 07 15.

PRIEDAI

Priedas Nr. 1.

Lentelė Nr. 1. Lietuvos pasirašytos / ratifikuotos tarptautinės sutartys.

Nr.	Norminis teisės aktas	Akto priėmimo data	Pasirašymo / ratifikavimo data*	Pastabos
1.	JT Visuotinė žmogaus teisių deklaracija	1948 m.	1991 m. kovo 12 d.	Lietuva prisijungė prie šios deklaracijos 1991 m. kovo 12 d. Atkuriamojo Seimo nutarimas dėl LR prisijungimo prie Tarptautinės žmogaus teisių chartijos dokumentų.
2.	JT Tarptautinis ekonominių, socialinių ir kultūrinių teisių paktas	1966 m.	1991 m. kovo 12 d.	Prisijungta 1991 m. kovo 12 d. Atkuriamojo Seimo nutarimas dėl LR prisijungimo prie Tarptautinės žmogaus teisių chartijos dokumentų. Įsigalioja nuo 1992 m. vasario 20 d.
3.	JT Tarptautinis pilietinių ir politinių teisių paktas	1966 m.	1991 m. kovo 12 d.	Prisijungta 1991 m. kovo 12 d. Atkuriamojo Seimo nutarimas dėl LR prisijungimo prie Tarptautinės žmogaus teisių chartijos dokumentų. Įsigalioja nuo 1992 m. vasario 20 d.
4.	JT Tarptautinio pilietinių ir politinių teisių pakto Fakultatyvusis protokolai	1976 m.	1991 m. kovo 12 d.	Prisijungta 1991 m. kovo 12 d. Atkuriamojo Seimo nutarimas dėl LR prisijungimo prie Tarptautinės žmogaus teisių chartijos dokumentų. Įsigalioja nuo 1992 m. vasario 20 d.
5.	JT Tarptautinio pilietinių ir politinių teisių pakto antrasis Fakultatyvusis protokolai mirties bausmei panaikinti	1989 m.	2001 m. rugpjūčio 2 d.	Pasirašyta 2000 m. rugsėjo 8 d. Ratifikuota 2001 m. rugpjūčio 2 d.
6.	ET Europos žmogaus teisių ir pagrindinių laisvių apsaugos konvencija ir jos 4, 7 ir 11 protokolai	1950 m.	1995 m. balandžio 27 d.	Prisijungta 1993 m. gegužės 3 d. Pasirašyta 1993 m. gegužės 14 d. Ratifikuota 1995 m. balandžio 27 d.
7.	JT Konvencija dėl visų formų diskriminacijos panaikinimo moterims	1979 m.	1995 m. rugsėjo 10 d.	Įsigaliojo 1994 m. liepos 17 d. Ratifikuota 1995 m. rugsėjo 10 d.
8.	JT Konvencijos dėl visų formų diskriminacijos panaikinimo moterims Fakultatyvinis protokolai	1999 m.	2004 m. birželio 29 d.	Ratifikuota 2004 m. birželio 29 d.
9.	JT Tarptautinė konvencija dėl visų formų rasinės diskriminacijos panaikinimo	1966 m.	1998 m. lapkričio 10 d.	Ratifikuota 1998 m. lapkričio 10 d.

10.	ET Tautinių mažumų apsaugos pagrindų konvencija	1995 m.	2000 m. vasario 17 d.	Ratifikuota 2000 m. vasario 17 d.
11.	JT Konvencija prieš kankinimą ir kitokį žiaurų, nežmonišką ar žeminantį elgesį ir baudimą	1984 m.	1991 m. rugsėjo 10 d.	Prisijungta 1991 m. rugsėjo 10 d.
12.	JT vaiko teisių konvencija	1989 m.	1995 m. liepos 3 d.	Prisijungta 1992 m. sausio 8 d. Ratifikuota 1995 m. liepos 3 d.
13.	JT konvencija dėl kelio užkirtimo genocido nusikaltimui ir baudimo už jį	1948 m.	1992 m. balandžio 9 d.	Prisijungta 1992 m. balandžio 9 d.
14.	JT Konvencija dėl senaties termino netaikymo už karo nusikaltimus ir nusikaltimus žmonijai ir žmoniškumu	1968 m.	1992 m. balandžio 9 d.	Prisijungta 1992 m. balandžio 9 d.
15.	JT neigaliųjų teisių konvencija	2006 m.	2007 m. kovo 30 d.	Pasirašyta 2007 m. kovo 30 d. Ratifikuota 2010 m. gegužės 27 d.
16.	Hagos konvencija dėl vaikų apsaugos ir bendradarbiavimo tarptautinio įvaikinimo srityje	1993 m.	1997 m. spalio 16 d.	Ratifikuota 1997 m. spalio 16 d.
17.	JT Konvencija dėl pabėgėlių statuso ir jos 1967 m. protokolais dėl pabėgėlių statuso pažeidimo	1951 m.	1997 m. sausio 21 d.	Ratifikuota 1997 m. sausio 21 d.
18.	Europos konvencija prieš kankinimą ir kitokį žiaurų, nežmonišką ar žeminantį elgesį ir baudimą	1987 m.	1998 m. rugsėjo 15 d.	Pasirašyta 1995 m. rugsėjo 14 d. Ratifikuota 1998 m. rugsėjo 15 d.
19.	ET Tautinių mažumų apsaugos pagrindų konvencija	1995 m.	2000 m. vasario 17 d.	Ratifikuota 2000 m. vasario 17 d.
20.	ET konvencija dėl asmenų apsaugos ryšium su asmens duomenų automatizuotu tvarkymu (ETS Nr. 108)	1981 m.	2001 m. vasario 20 d.	Pasirašyta 2000 m. vasario 11 d. Ratifikuota 2000 m. vasario 20 d.
21.	ET Konvencija dėl žmogaus teisių ir orumo apsaugos biologijos ir medicinos taikymo srityje (Žmogaus teisių ir biomedicinos	1997 m.	2002 m. rugsėjo 19 d.	Ratifikuota 2002 m. rugsėjo 19 d.

	konvencija)			
22.	Europos socialinė chartija (pataisyta)	1961 m. 1996 m. (pataisyta)	2001 m. gegužės 15 d.	Pasirašyta 1997 m. rugsėjo 8 d. Ratifikuota 2001 m. gegužės 15 d. Lietuva yra ratifikavus sutartį didesne apimtimi, pataisytą chartiją, nors šalis gali pasirinkti ratifikuoti ar 1961 m. priimtą chartiją arba 1996 m. priimtą pataisytą chartiją.
23.	JT Vaiko teisių konvencijos fakultatyvinis protokolas Dėl vaikų pardavimo, vaikų prostitucijos ir vaikų pornografijos	2000 m.	2004 m. birželio 10 d.	Ratifikuota 2004 m. birželio 10 d.
24.	JT konvencija dėl pilietybės neturinčių asmenų statuso	1954 m.	1999 m. gruodžio 14 d.	Ratifikuota 1999 m. gruodžio 14 d.
25.	JT Vaiko teisių konvencijos fakultatyvinis protokolas dėl vaikų dalyvavimo ginkluotuose konfliktuose	2000 m.	2002 m. lapkričio 12 d.	Ratifikuota 2002 m. lapkričio 12 d.
26.	Europos žmogaus teisių ir pagrindinių laisvių apsaugos konvencijos 6 protokolas „Dėl mirties bausmės panaikinimo“	1983 m.	1999 m. birželio 22 d.	Pasirašyta 1999 m. sausio 18 d. Ratifikuota 1999 m. birželio 22 d.
27.	Europos žmogaus teisių ir pagrindinių laisvių apsaugos konvencijos, garantuojant kai kurias kitas teises ir laisves, be tų, kurios joje nurodytos, pirmasis protokolas	1952 m.	1995 m. gruodžio 7 d.	Pasirašyta 1993 m. gegužės 14 d. Ratifikuota 1995 m. gruodžio 7 d.
28.	Ženevos konvencijų dėl karo aukų apsaugos ir jų 1977 metų papildomų protokolų ratifikavimo	1949 m.	2000 m. gegužės 2 d.	Ratifikuota 2000 m. gegužės 2 d.

* Šaltinis: sudaryta autorės remiantis LR Seimo teisės aktų duomenų bazės duomenimis.

Priedas Nr. 2.Lentelė Nr. 2. **Pagrindiniai nacionaliniai teisės aktai, reglamentuojantys žmogaus teises.**

Nr.	Norminis teisės aktas	Priėmimo data	Pastabos*
1.	Administracinių teisės pažeidimų kodeksas	1984 m. gruodžio 13 d. (aktuali redakcija nuo 2009 m. liepos 15 d.)	Pilietinės, politinės teisės (teisė į privataus gyvenimo neliečiamumą, teisė į lygias galimybes ir kt.).
2.	Politinių partijų įstatymas (nuo 2004 m. politinių partijų ir politinių organizacijų)	1990 m. rugsėjo 25	Politinės teisės (teisė dalyvauti valdant valstybę ir kt.).
3.	Valstybinio socialinio aprūpinimo sistemos pagrindų įstatymas	1990 m. spalio 23 d.	Socialinės teisės (teisė į socialinę apsaugą ir kt.).
4.	Tautinių mažumų įstatymas	1991 m. sausio 29 d.	Pilietinės teisės (teisė į lygias galimybes ir kt.).
5.	Valstybinio socialinio draudimo įstatymas	1991 m. gegužės 21 d.	Socialinės teisės (teisė į socialinę apsaugą ir kt.).
6.	Švietimo įstatymas	1991 m. birželio 25 d.	Kultūrinės, socialinės teisės (teisė į mokslą ir kt.).
7.	Profesinių sąjungų įstatymas	1991 m. lapkričio 21 d.	Socialinės, ekonominės teisės (teisė steigti profesines sąjungas ar stoti į pasirinktą profesinę sąjungą ir kt.).
8.	Neįgaliųjų socialinės integracijos įstatymas	1991 m. lapkričio 28 d.	Socialinės teisės (neįgaliųjų teisė į socialinę integraciją ir dalyvavimą visuomenės gyvenime ir kt.).
9.	Seimo rinkimų įstatymas	1992 m. liepos 9 d.	Politinės teisės (teisė dalyvauti valdant valstybę ir kt.).
10.	Prezidento rinkimų įstatymas	1992 m. gruodžio 22 d.	Politinės teisės (teisė dalyvauti valdant valstybę ir kt.).
11.	Susirinkimų įstatymas	1993 m. gruodžio 2 d.	Pilietinės teisės (teisė rengti taikius susirinkimus ir kt.).
12.	Teismų įstatymas	1994 m. gegužės 31 d.	Pilietinės, politinės teisės (teisė į sąžiningą teismą ir kt.).
13.	Savivaldybių tarybų rinkimų įstatymas	1994 m. liepos 7 d.	Politinės teisės (teisė dalyvauti valdant valstybę ir kt.).
14.	Vietos savivaldos įstatymas	1994 m. liepos 7 d.	Politinės teisės (teisė dalyvauti valdant valstybę ir kt.).
15.	Valstybinių socialinio draudimo pensijų įstatymas	1994 m. liepos 18 d.	Socialinės teisės (teisė į socialinę apsaugą ir kt.).
16.	Sveikatos sistemos įstatymas	1994 m. liepos 19 d.	Socialinės teisės (teisė į sveikatos apsaugą ir kt.).
17.	Išmokų vaikams įstatymas	1994 m. lapkričio 3 d.	Socialinės teisės (teisė į socialinę paramą ir kt.).
18.	Vartotojų teisių apsaugos įstatymas	1994 m. lapkričio 10 d.	Socialinės, ekonominės teisės (vartotojų teisės, teisė gauti saugias, tinkamas paslaugas, prekes ir kt.).
19.	Valstybinių šalpos išmokų įstatymas	1994 m. lapkričio 29 d.	Socialinės teisės (teisė į socialinę paramą ir kt.).
20.	Alkoholio kontrolės įstatymas	1995 m. balandžio 18 d.	Socialinės, ekonominės teisės (vartotojų teisės, teisė gauti tinkamos kokybės prekes ir kt.).
21.	Psichikos sveikatos priežiūros įstatymas	1995 m. birželio 6 d.	Pilietinės, socialinės teisės (teisė į sveikatos apsaugą, teisė į informaciją ir kt.).

			jos priėmimo ribojimas ir kt.).
22.	Religinių bendruomenių ir bendrijų įstatymas	1995 m. spalio 4 d.	Pilietinės teisės (religijos laisvė ir kt.).
23.	Tabako kontrolės įstatymas	1995 m. gruodžio 20 d.	Socialinės, ekonominės teisės (vartotojų teisės, teisė gauti kokybiškas prekes ir kt.).
24.	Kardomojo kalnimo įstatymas (nuo 2009 balandžio 1 d. suėmimo vykdymo įstatymas)	1996 m. sausio 18 d.	Pilietinės teisės (žmogaus teisių ir laisvių apsauga baudžiamojo proceso srityje; teisė į orumą ir kt.).
25.	Baudžiamojo proceso ir operatyvinės veiklos dalyvių, teisingumo ir teisėsaugos institucijų pareigūnų apsaugos nuo nusikalstamo poveikio įstatymas	1996 m. vasario 13 d.	Pilietinės teisės (žmogaus teisių ir laisvių apsauga baudžiamojo proceso srityje; teisė į orumą ir kt.).
26.	Vaiko teisių apsaugos pagrindų įstatymas	1996 m. kovo 14 d.	Pilietinės, socialinės teisės (teisė į asmens neliečiamybę, teisė į sveikatos apsaugą ir kt.).
27.	Sveikatos draudimo įstatymas	1996 m. gegužės 21 d.	Socialinės (teisė į sveikatos apsaugą ir kt.).
28.	Sveikatos priežiūros įstaigų įstatymas	1996 m. birželio 6 d.	Socialinės (teisė į sveikatos apsaugą ir kt.).
29.	Asmens duomenų teisinės apsaugos įstatymas	1996 m. birželio 11 d.	Pilietinės teisės (teisė į asmens neliečiamybę ir kt.).
30.	Visuomenės informavimo įstatymas	1996 m. liepos 2 d.	Pilietinės teisės (teisė į informaciją, asmens duomenų apsauga ir kt.).
31.	Pacientų teisių ir žalos sveikatai atlyginimo įstatymas	1996 m. spalio 3 d.	Socialinės teisės (teisė į sveikatos apsaugą ir kt.).
32.	Gyventojų santaupų atkūrimo įstatymas	1997 m. birželio 5 d.	Pilietinės teisės (teisė į nuosavybės apsaugą ir kt.).
33.	Piliečių nuosavybės teisių į išlikusį nekilnojamąjį turtą atkūrimo įstatymas	1997 m. liepos 1 d.	Pilietinės teisės (teisė į nuosavybės apsaugą ir kt.).
34.	Turizmo įstatymas	1998 m. kovo 19 d.	Socialinės, ekonominės teisės (vartotojų teisės, teisė gauti kokybiškas paslaugas ir kt.).
35.	Moterų ir vyrų lygių galimybių įstatymas	1998 m. gruodžio 1 d.	Pilietinės teisės (teisė į lygias galimybes ir kt.).
36.	Specialiojo ugdymo įstatymas	1998 m. gruodžio 15 d.	Kultūrinės, socialinės teisės (teisė į mokymąsi ir kt.).
37.	Administracinių bylų teisenos įstatymas	1999 m. sausio 14 d.	Pilietinės teisės (teisė į privatų gyvenimą teisėsaugos srityje ir kt.).
38.	Administracinių ginčų komisijų įstatymas	1999 m. sausio 14 d.	Pilietinės, politinės teisės (teisė gauti ir skleisti informaciją ir kt.).
39.	Autorių teisių ir gretutinių teisių įstatymas	1999 m. gegužės 18 d.	Pilietinės teisės (teisė į duomenų apsaugą ir kt.).
40.	Produktų saugos įstatymas	1999 m. birželio 1 d.	Socialinės, ekonominės teisės (vartotojų teisės, teisė į saugius ir kokybiškus produktus ir kt.).

41.	Viešojo administravimo įstatymas	1999 m. birželio 17 d.	Politinės teisės (teisė dalyvauti valdant valstybę ir kt.).
42.	Peticijų įstatymas	1999 m. liepos 7 d.	Pilietinės, politinės teisės (peticijos teisė ir kt.).
43.	Valstybės tarnybos įstatymas	1999 m. liepos 8 d.	Politinės teisės (teisė dalyvauti valdant valstybę ir kt.).
44.	Mokėjimų įstatymas	1999 m. spalio 28 d.	Socialinės, ekonominės teisės (vartotojų teisės, teisė gauti kokybiškas paslaugas ir kt.).
45.	Valstybės ir tarnybos paslapčių įstatymas	1999 m. lapkričio 25 d.	Pilietinės, politinės laisvės (laisvė į informaciją ir kt.).
46.	Nelaimingų atsitikimų darbe ir profesinių ligų socialinio draudimo įstatymas	1999 m. gruodžio 23 d.	Socialinės teisės (teisė į tinkamas darbo sąlygas ir kt.).
47.	Teisės gauti informaciją iš valstybės ir savivaldybių institucijų ir įstaigų įstatymas	2000 m. sausio 11 d.	Pilietinės, politinės teisės (teisė gauti informaciją ir kt.).
48.	Valstybės garantuojamos teisinės pagalbos įstatymas	2000 m. kovo 28 d.	Pilietinės teisės (teisė į teisinę pagalbą ir kt.).
49.	Maisto įstatymas	2000 m. balandžio 4 d.	Socialinės, ekonominės teisės (vartotojų teisės, teisė į saugias ir kokybiškas prekes ir kt.).
50.	Biomedicininį tyrimų etikos įstatymas	2000 m. gegužės 11 d.	Pilietinės teisės (teisė į orumą ir kt.).
51.	Civilinis kodeksas	2000 m. liepos 18 d.	Pilietinės, politinės teisės (teisė į pagarbą asmens privačiam ir šeimos gyvenimui ir kt.).
52.	Reklamos įstatymas	2000 m. liepos 18 d.	Socialinės, ekonominės teisės (vartotojų teisės, teisė gauti teisingą informaciją ir kt.).
53.	Elektros energetikos įstatymas	2000 m. liepos 20 d.	Socialinės, ekonominės teisės (vartotojų teisės, teisė gauti tinkamas paslaugas ir kt.).
54.	LR Baudžiamasis kodeksas	2000 m. rugsėjo 26 d.	Pilietinės, politinės teisės (teisė į pagarbą asmens privačiam ir šeimos gyvenimui ir kt.).
55.	Policijos veiklos įstatymas	2000 m. spalio 17 d.	Pilietinės, politinės teisės (teisė į privatų gyvenimą ir kt.).
56.	Aviacijos įstatymas	2000 m. spalio 17 d.	Socialinės, ekonominės teisės (vartotojų teisės, teisė į tinkamas paslaugas ir kt.).
57.	Ligos ir motinystės socialinio draudimo įstatymas	2000 m. gruodžio 21 d.	Socialinės teisės (teisė į socialinę apsaugą ir kt.).
58.	Genetiškai modifikuotų organizmų įstatymas	2001 m. birželio 12 d.	Socialinės, ekonominės teisės (vartotojų teisės, teisė į saugias ir kokybiškas prekes ir kt.).
59.	Civilinio proceso kodeksas	2002 m. vasario 28 d.	Pilietinės, politinės teisės (teisė į pagarbą asmens privačiam gyvenimui ir kt.).
60.	Baudžiamojo proceso kodeksas	2002 m. kovo 14 d.	Pilietinės, politinės teisės (reguliuojantis žmogaus teisių ir laisvių apsaugą baudžiamojo proceso srityje, teisė į privatų gyvenimą ir kt.).

61.	Žalos, atsiradusios dėl valdžios institucijų neteisėtų veiksmų, atlyginimo ir atstovavimo valstybei įstatymas	2002 m. gegužės 21 d.	Pilietinės, politinės teisės (reguliuoja žmogaus teisių ir laisvių apsaugą baudžiamojo proceso srityje).
62.	LR darbo kodeksas	2002 m. birželio 4 d.	Ekonominė, socialinės (teisė į tinkamas darbo sąlygas, teisė į teisingą atlygį ir kt.).
63.	Referendumo įstatymas	2002 m. birželio 4 d.	Politinės teisės (teisė dalyvauti valdant savo šalį ir kt.).
64.	Operatyvinės veiklos įstatymas	2002 m. birželio 20 d.	Pilietinės teisės (teisė į pagarbą privačiam žmogaus gyvenimui ir kt.).
65.	Bausmių vykdymo kodeksas	2002 m. birželio 27 d.	Pilietinės, politinės teisės (reguliuoja žmogaus teisių ir laisvių apsaugą baudžiamojo proceso srityje).
66.	Nepilnamečių apsaugos nuo neigiamo viešosios informacijos poveikio įstatymas	2002 m. rugsėjo 10 d.	Pilietinės teisės (teisė į informaciją ir kt.).
67.	Pilietybės įstatymas	2002 m. rugsėjo 17 d. (dabar galiojantis)	Pilietinės teisės.
68.	Šilumos ūkio įstatymas	2003 m. gegužės 20 d.	Socialinės, ekonominės teisės (vartotojų teisės, teisė į tinkamas paslaugas ir kt.).
69.	Darbuotojų saugos ir sveikatos įstatymas	2003 m. liepos 1 d.	Socialinės teisės (teisė į saugias ir sveikas darbo sąlygas ir kt.).
70.	Draudimo įstatymas	2003 m. rugsėjo 18 d.	Socialinės, ekonominės teisės (vartotojų teisių apsauga).
71.	Lygių galimybių įstatymas	2003 m. lapkričio 18 d.	Pilietinės teisės (teisė į lygias galimybes ir kt.).
72.	Valstybinių socialinio draudimo senatvės pensijų išankstinio mokėjimo įstatymas	2003 m. lapkričio 18 d.	Socialinės teisės (teisė į socialinę apsaugą ir kt.).
73.	Rinkimų į Europos Parlamentą įstatymas	2003 m. lapkričio 20 d.	Politinės teisės (teisė dalyvauti valdant valstybę ir kt.).
74.	Nedarbo socialinio draudimo įstatymas	2003 m. gruodžio 16 d.	Socialinės teisės (teisė į socialinę apsaugą ir kt.).
75.	Asociacijų įstatymas	2004 m. sausio 22 d.	Pilietinės, politinės teisės (steigimosi laisvė ir kt.).
76.	Mokesčių administravimo įstatymas	2004 m. balandžio 13 d.	Socialinės, ekonominės teisės (vartotojų teisės).
77.	Elektroninių ryšių įstatymas	2004 m. balandžio 15 d.	Socialinės, ekonominės teisės (vartotojų teisės).
78.	Įstatymas „Dėl užsieniečių teisinės padėties“	2004 m. balandžio 29 d. Nr. IX-2206	Pilietinės teisės (teisė į prieglobstį ir kt.)
79.	Socialinių įmonių įstatymas	2004 m. birželio 1 d.	Socialinės teisės (teisė į socialinę paramą, apsaugą ir kt.).
80.	Smurtiniais nusikaltimais padarytos žalos kompensavimo įstatymas	2005 m. birželio 30 d.	Pilietinės, socialinės teisės (teisė į apsaugą ir kt.).
81.	Socialinių paslaugų įstatymas	2006 m. sausio 19 d.	Socialinės teisės (teisė į socialinę paramą ir kt.).

82.	Informacinės visuomenės paslaugų įstatymas	2006 m. gegužės 25 d.	Pilietinės, politinės teisės (teisė į informaciją, teisė į privatų gyvenimą ir kt.).
83.	Socialinės paramos mokiniams įstatymas	2006 m. birželio 13 d.	Socialinės teisės (teisė į socialinę paramą ir kt.).
84.	Užimtumo rėmimo įstatymas	2006 m. birželio 15 d.	Socialinės teisės (teisė į socialinę paramą, apsaugą ir kt.).
85.	Geriamojo vandens tiekimo ir nuotekų tvarkymo įstatymas	2006 m. liepos 13 d.	Socialinės teisės (vartotojų teisės, teisė į kokybiškas ir tinkamas paslaugas ir kt.).
86.	Vaikų išlaikymo fondo įstatymas	2006 m. gruodžio 19 d.	Socialinės teisės (teisė į socialinę paramą ir kt.).
87.	Nesąžiningos komercinės veiklos vartotojams draudimo įstatymas	2007 m. gruodžio 21 d.	Socialinės, ekonominės teisės (vartotojų teisės).
88.	Paslaugų įstatymas	2009 m. gruodžio 15 d.	Socialinės teisės (teisė į tinkamas paslaugas ir kt.).

* Šaltinis: sudaryta autorės.

Priedas Nr. 3.

Lentelė Nr. 3. Pagrindiniai žmogaus teisių dokumentai, įvardyti Vyriausybės programose.

Nr.	Vyriausybės programa	Žmogaus teisių dokumentai
1.	1 Vyriausybės programa	<i>Generalinės Asamblėjos 1966 m. priimti žmogaus teisių paktai</i> (netiesioginis paminėjimas vienu pagrindinių privalomojo pobūdžio žmogaus teisių dokumentų – Tarptautinis pilietinių ir politinių teisių paktas, Tarptautinis ekonominių, socialinių ir kultūrinių teisių paktas).
2.	3 Vyriausybės programa	<i>Generalinės Asamblėjos 1966 m. priimti žmogaus teisių paktai</i> (netiesioginis paminėjimas vienu pagrindinių privalomojo pobūdžio žmogaus teisių dokumentų – Tarptautinis pilietinių ir politinių teisių paktas, Tarptautinis ekonominių, socialinių ir kultūrinių teisių paktas). <i>1948 m. Visuotinė žmogaus teisių deklaracija, Tarptautinis pilietinių ir politinių teisių paktas</i> minimi skirsnyje, skirtame nacionalinės politikos nuostatomis.
3.	4 Vyriausybės programa	-
4.	5 Vyriausybės programa	<i>Tarptautinės darbo organizacijos ir Europos Tarybos konvencijos dėl socialinės apsaugos</i> – bendras įvardijimas socialinei apsaugai skirtame skirsnyje.
5.	6 Vyriausybės programa	<i>Tarptautinės Darbo organizacijos, Europos Tarybos ir Jungtinių Tautų socialinės apsaugos konvencijos</i> – bendras įvardijimas socialinei apsaugai skirtame skirsnyje. <i>1989 m. JT vaiko teisių konvencija ir 1979 m. Jungtinių Tautų konvencija dėl visų formų diskriminacijos panaikinimo moterims.</i> <i>1950 m. Europos žmogaus teisių ir laisvių apsaugos konvencija ir jos papildomi protokolai.</i>
6.	7 Vyriausybės programa	<i>1951 m. Ženevos konvencija dėl pabėgėlių statuso.</i> <i>1961 m. Europos socialinė chartija.</i> <i>1989 m. JT vaiko teisių konvencija.</i> Tarptautinės Darbo organizacijos konvencijos – bendras įvardijimas socialinei apsaugai skirtame skirsnyje.
7.	8 Vyriausybės programa	<i>1989 m. JT vaiko teisių konvencija.</i> <i>1995 m. ET Tautinių mažumų apsaugos pagrindų konvencija.</i>
8.	9 Vyriausybės programa	<i>1989 m. JT vaiko teisių konvencija.</i> <i>1995 m. ET Tautinių mažumų apsaugos pagrindų konvencija.</i>
9.	10 Vyriausybės programa	<i>1989 m. JT vaiko teisių konvencija.</i> <i>1995 m. ET Tautinių mažumų apsaugos pagrindų konvencija.</i>
10.	11 Vyriausybės programa	<i>1950 m. Europos žmogaus teisių ir laisvių apsaugos konvencija ir jos papildomi protokolai.</i> <i>1961 m. Europos socialinė chartija.</i> <i>1989 m. JT vaiko teisių konvencija.</i>
11.	12 Vyriausybės programa	<i>1961 m. Europos socialinė chartija.</i>
12.	13 Vyriausybės programa	<i>1989 m. JT vaiko teisių konvencija.</i>
13.	14 Vyriausybės programa	-
14.	15 Vyriausybės programa	-

* Šaltinis: sudaryta autorės.

Priedas Nr. 4.

Lentelė Nr. 4. **Pagrindinės žmogaus teisės tiesiogiai ir netiesiogiai įvardijamos Vyriausybės programose.**

Nr.	Vyriausybės programa	Tiesiogiai minimos žmogaus teisės		Netiesiogiai minimos žmogaus teisės	
		Atskiros teisės	Tam tikrų grupių teisės	Atskiros teisės	Tam tikrų grupių teisės
1.	1-oji Vyriausybės programa	Paveldėjimo teisė; teisė į darbą.	Vartotojų teisės; paciento teisė laisvai pasirinkti gydytoją.	Teisė į nuosavybę, jos apsaugą; minties, sąžinės laisvė; teisė gauti informaciją iš valstybės institucijų; teisė jungtis į politines partijas, į visuomeninius judėjimus, organizacijas; teisė į apsaugą nuo skurdo; teisė į socialinę apsaugą nedarbo atveju, senatvėje; teisė į sveikatos apsaugą; saugias ir sveikas darbo sąlygas; teisė į mokslą; dirbančiojo teisė į poilsį, mokamas kasmetines atostogas; lyčių lygybė ir nediskriminavimas.	Neigaliųjų teisė į socialinę integraciją; šeimos teisė į tinkamą socialinę ir ekonominę apsaugą; tautinių mažumų teisės laisvai ir netrukdomai vartoti gimtąją kalbą, puoselėti savo kultūrą, tradicijas.
2.	3-oji Vyriausybės programa	Teisė į nuosavybę, nuosavybės teisės tęstinumas; lygybė ir nediskriminacija tautiniu pagrindu; teisė dalyvauti valdant savo šalį tiesiogiai ar per demokratiškai išrinktus atstovus.	Tautinėms mažumoms garantuojama religijos laisvė, teisė laisvai ir netrukdomai vartoti savo gimtąją kalbą, jungtis į tautines kultūros organizacijas, teisė puoselėti savo kultūrą, tradicijas, papročius; autorių teisės.	Teisė į kolektyvines derybas; saugias ir sveikas darbo sąlygas; teisė į socialinę apsaugą nedarbo, ligos, motinystės atveju, senatvėje; dirbančiojo teisė į poilsį, mokamas kasmetines atostogas; teisė į nuosavybės apsaugą; teisė į apsaugą nuo skurdo; lyčių lygybės ir nediskriminavimo principas; žmogaus orumo neliečiamybė; teisė į šviesią aplinką; teisė laisvai pasirinkti gyvenamąją vietą.	Neigaliųjų teisė į socialinę integraciją; šeimos teisė į tinkamą socialinę ir ekonominę apsaugą.
3.	4-oji Vyriausybės programa	–	–	Teisė į nuosavybę; teisė į socialinę apsaugą nedarbo, ligos atveju, senatvėje; teisė į apsaugą nuo skurdo; teisė į kolektyvines derybas.	Šeimos teisė į tinkamą socialinę ir ekonominę apsaugą.

4.	5-oji Vyriausybės programa	Teisė į būstą.	Vartotojų teisės; pacientų teisės.	Teisė į nuosavybę; teisė į socialinę apsaugą nedarbo, ligos, motinystės metu, senatvėje; teisė į apsaugą nuo skurdo; teisė į sveikatos apsaugą; teisė į mokslą; teisė į švarią aplinką; teisė į asmens saugumą; asmenų judėjimo laisvė darbo pagrindu.	Šeimos teisė į tinkamą socialinę ir ekonominę apsaugą; neįgaliųjų teisė į socialinę integraciją.
5.	6-oji Vyriausybės programa	Lyčių lygybė, nediskriminacija tautiniu pagrindu; teisė į nuosavybę. Pagal pateiktą teisės aktų sąrašą – peticijos teisė , teisė į nuosavybės apsaugą; sąžinės, tikėjimo laisvė; teisė laisvai jungtis į politines partijas, asociacijas.	Vartotojų teisės; moterų, vaiko, vyrų teisės.	Teisė į socialinę apsaugą nedarbo, motinystės, ligos atveju, senatvėje; teisė į apsaugą nuo skurdo; saugias ir sveikas darbo sąlygas; teisė į mokslą; švarią aplinką.	Šeimos teisė į tinkamą socialinę ir ekonominę apsaugą; tautinių mažumų teisės vartoti savo gimtąją kalbą, puoselėti savo tradicijas, kultūrą; neįgaliųjų teisė į socialinę integraciją.
6.	7-oji Vyriausybės programa	Teisė į nuosavybę.	Autorių teisės; vartotojų teisės; vaiko teisės; pacientų teisės; pabėgėlių teisės.	Teisė į socialinę apsaugą nedarbo, motinystės, ligos atveju, senatvėje; teisė į apsaugą nuo skurdo; teisė į darbą; teisingą darbo atlygį; saugias ir sveikas darbo sąlygas; teisė į mokslą; teisė į švarią aplinką; teisė į kolektyvines sutartis; sveikatos apsaugą; lygios galimybės ir nediskriminacija dėl socialinės padėties.	Šeimos teisė į tinkamą socialinę ir ekonominę apsaugą; tautinių mažumų teisės vartoti savo gimtąją kalbą, puoselėti savo tradicijas, kultūrą (tautinį identiškumą); neįgaliųjų teisė į socialinę integraciją.
7.	8-oji Vyriausybės programa	Teisė į privataus gyvenimo neliečiamumą; piliečio teisė įstatymo nustatyta tvarka gauti valstybės įstaigų turimą informaciją apie jį; lygybė prieš teisumą; peticijos teisė.	Tautinių mažumų teisės mokytis gimtosios kalbos, puoselėti ir plėtoti savo kultūrą, tradicijas; vaiko teisės; vartotojų teisės; darbuotojų ir darbdavių teisės.	Lygios galimybės ir nediskriminacija dėl socialinės padėties; teisė į nuosavybę, jos apsaugą; nuosavybės teisės tęstinumas; teisė į socialinę apsaugą nedarbo metu, senatvėje; teisė į saugias ir sveikas darbo sąlygas; teisė į švarią aplinką; teisė į mokslą; teisė jungtis į profesines sąjungas; saviraiškos laisvė; asmenų judėjimo laisvė darbo pagrindu.	Neįgaliųjų teisė į socialinę integraciją; šeimos teisė į tinkamą socialinę ir ekonominę apsaugą; pabėgėlių teisės.

8.	9-oji Vyriausybės programa	Lygybė prieš teisimą.	Tautinių mažumų teisės mokytis gimtosios kalbos, puoselėti ir plėtoti savo kultūrą, tradicijas; vaiko teisės; vartotojų teisės; darbuotojų ir darbdavių teisės.	Lygios galimybės ir nediskriminacija dėl socialinės padėties; teisė į nuosavybę, jos apsaugą; teisė į socialinę apsaugą nedarbo metu, senatvėje; teisė į saugias ir sveikas darbo sąlygas; teisė į švarią aplinką; teisė į mokslą; teisė jungtis į profesines sąjungas; saviraiškos laisvė; asmenų judėjimo laisvė darbo pagrindu.	Neįgaliųjų teisė į socialinę integraciją; šeimos teisė į tinkamą socialinę ir ekonominę apsaugą; pabėgėlių teisės.
9.	10-oji Vyriausybės programa	Lygybė prieš teisimą; lygios galimybės nepaisant socialinės padėties.	Tautinių mažumų teisės mokytis gimtosios kalbos, puoselėti ir plėtoti savo kultūrą, tradicijas; vaiko teisės; vartotojų teisės; darbuotojų ir darbdavių teisės; šeimos teisė; autorių teisės ir gretutinės teisės.	Lygios galimybės ir nediskriminacija dėl socialinės padėties; teisė į nuosavybę, jos apsaugą; teisė į socialinę apsaugą; nedarbo metu, senatvėje; teisė į saugias ir sveikas darbo sąlygas; teisė į švarią aplinką; teisė į mokslą; saviraiškos laisvė; asmenų judėjimo laisvė darbo pagrindu.	Neįgaliųjų teisė į socialinę integraciją; šeimos teisė į tinkamą socialinę ir ekonominę apsaugą; pabėgėlių teisės.
10.	11-oji Vyriausybės programa	Lygybės ir nediskriminavimo principas lyties, rasės, tautybės, kalbos, kilmės, socialinės padėties, tikėjimo, įsitikinimų ar pažiūrų pagrindu; rinkimų teisė; asmens duomenų apsauga.	Vartotojų teisės; vaiko teisės; autorių teisės; pacientų teisės.	Peticijos teisė; teisė į nuosavybę, jos apsaugą; teisė į asmens saugumą; teisė į apsaugą nuo skurdo; teisė į socialinę apsaugą nedarbo metu, senatvėje; teisė į sveikatos apsaugą; teisė jungtis į profesines sąjungas; teisė į mokslą; saviraiškos, kūrybos laisvė.	Nuteistųjų teisės (teisė į orumą); neįgaliųjų teisė į socialinę integraciją; šeimos teisė į tinkamą socialinę ir ekonominę apsaugą; tautinių mažumų teisė puoselėti savo tradicijas, kultūrą; nusikaltimų aukų teisės.
11.	12-oji Vyriausybės programa	Lygių galimybių ir nediskriminavimo principas; teisė į socialinę apsaugą nedarbo metu, sveikatos apsaugą; teisė į nuosavybę.	Vartotojų teisės; moterų ir vyrų lygios galimybės; vaiko teisės; darbuotojų ir darbdavių teisės; pensininkų teisės; nusikaltimų aukų teisės.	Teisė dalyvauti valdant savo šalį; teisė gauti informaciją iš valstybės institucijų; teisė vienytis į profesines sąjungas; teisė į kolektyvines derybas; saugias ir sveikas darbo sąlygas; teisė į socialinę apsaugą senatvėje; teisė į mokslą; teisė į apsaugą nuo skurdo; teisė į sveiką aplinką;	Nuteistųjų teisės (teisė į orumą); neįgaliųjų teisė į socialinę integraciją; tautinių mažumų teisės mokytis gimtosios kalbos, puoselėti savo kultūrą, tradicijas; šeimos teisė į tinkamą socialinę ir ekonominę apsaugą.

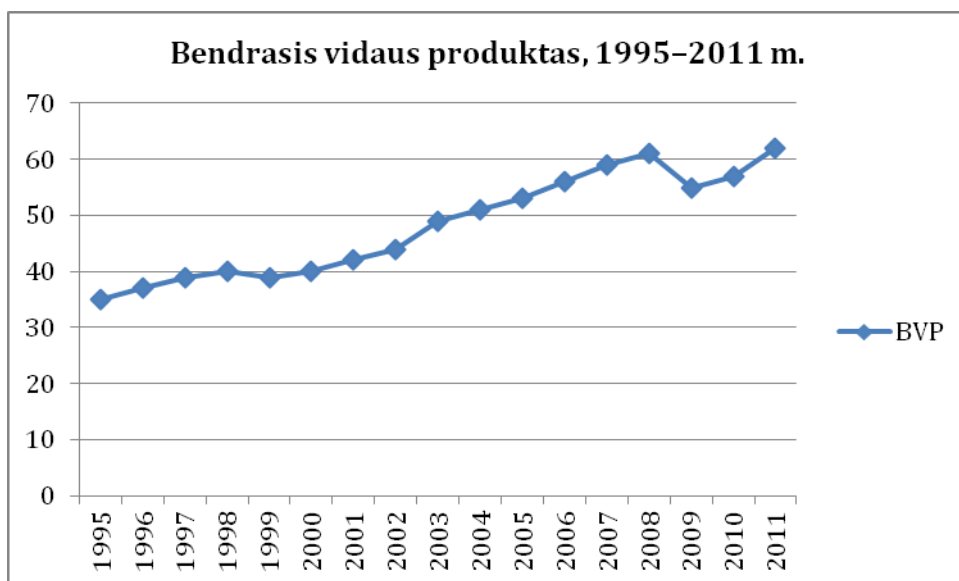
				teisė į asmens saugumą; minties, sąžinės laisvė.	
12.	13-oji Vyriausybės programa	Privataus gyvenimo neliečiamybė; lygybė prieš teisimą; lygios galimybės ir nediskriminavimas dėl lyties, rasės, tautybės, įsitikinimų ir kitų priežasčių; asmenų judėjimo laisvė; teisė nemokamai gauti teisinę pagalbą.	Vaiko teisės; autorių teisės ir gretutinės teisės.	Teisė į nuosavybę; kolektyvines derybas; teisė į socialinę apsaugą motinystės, tėvystės metu, senatvėje; teisė į gyvybę; teisė į sveikatos, nuosavybės apsaugą; teisė į apsaugą nuo skurdo; teisė į mokslą; teisė į sveikas ir saugias darbo sąlygas; teisė į darbą.	Šeimos teisė į tinkamą socialinę ir ekonominę apsaugą; neįgaliųjų teisė į socialinę integraciją; tautinių mažumų teisė mokytis savo gimtosios kalbos; nuteistųjų teisės.
13.	14-oji Vyriausybės programa	Privataus gyvenimo neliečiamumas, saugumas; lygybė prieš teisimą; asmenų judėjimo laisvė; teisė nemokamai gauti teisinę pagalbą.	Vaiko teisės; autorių teisės ir gretutinės teisės.	Teisė į orumą, asmens saugumą; teisė į sveiką aplinką; teisė į gyvybę; teisė į nuosavybę, jos apsaugą; teisė į sveikatos apsaugą; teisė į darbą; kolektyvines derybas; socialinę apsaugą nedarbo, ligos motinystės, tėvystės metu, senatvėje; teisei į apsaugą nuo skurdo; teisė į mokslą; teisei jungtis į profesines sąjungas.	Šeimos teisė į tinkamą socialinę ir ekonominę apsaugą; tautinių mažumų teisėms mokytis savo gimtosios kalbos; neįgaliųjų teisė į socialinę integraciją; nuteistųjų teisės.
14.	15-oji Vyriausybės programa	Asmens duomenų apsauga; lygios galimybės ir nediskriminavimas dėl lyties, amžiaus, socialinės, etninės kilmės ar religinių įsitikinimų.	Vartotojų teisės; vaiko teisės pacientų teisės; nusikaltimo aukų teisės.	Privataus gyvenimo neliečiamumas; teisė į darbą, saugias ir sveikas darbo sąlygas; teisė į socialinę apsaugą nedarbo ligos, motinystės, tėvystės metu; teisė į sveikatos apsaugą; teisė į mokslą; teisė į nuosavybę; rinkimų teisė; teisė dalyvauti valdant savo šalį; peticijos teisė.	Šeimos teisė į tinkamą socialinę ir ekonominę apsaugą; tautinių mažumų teisė puoselėti savo kultūrą, tradicijas; nuteistųjų teisės; neįgaliųjų teisė į socialinę integraciją.

* Šaltinis: sudaryta autorės.

** Paryškintai pažymėtos žmogaus teisės, prieš tai neįvardytos ankstesnėse Vyriausybės programose.

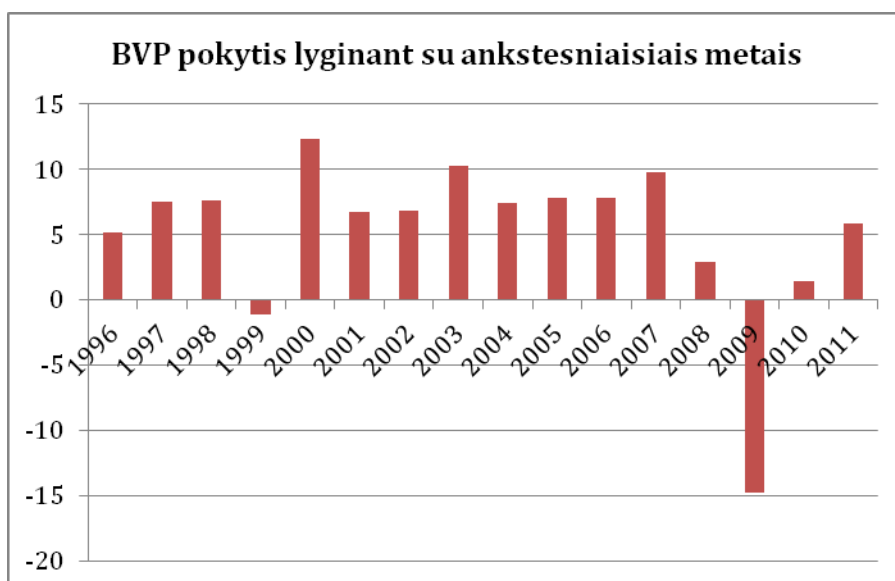
Priedas Nr. 5.

Pagrindiniai makroekonominiai rodikliai Lietuvoje 1995–2011 m.

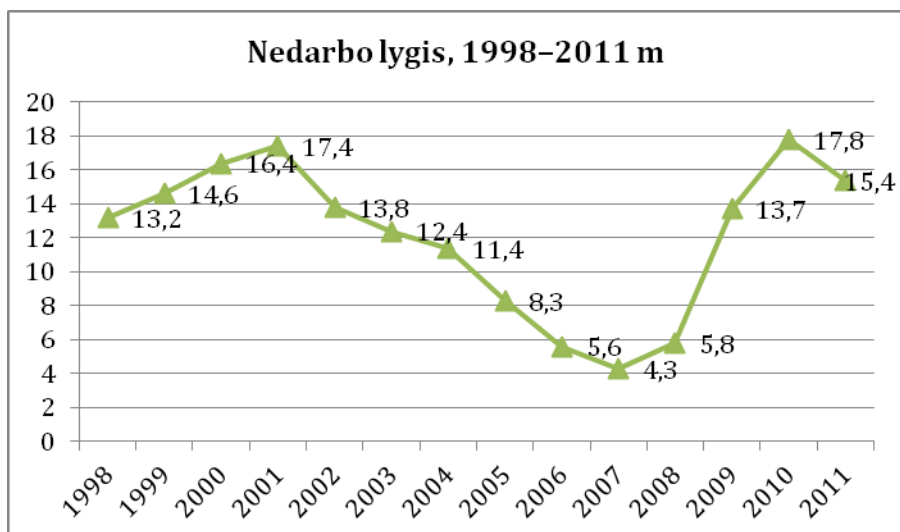
* Šaltinis: sudaryta autorės remiantis Eurostat duomenimis. GDP per capita in PPS. Eurostat data.

Rasta: <http://epp.eurostat.ec.europa.eu/tgm/table.do?tab=table&init=1&plugin=1&language=en&pcode=tec00114>;
Žiūrėta 2012 05 14.

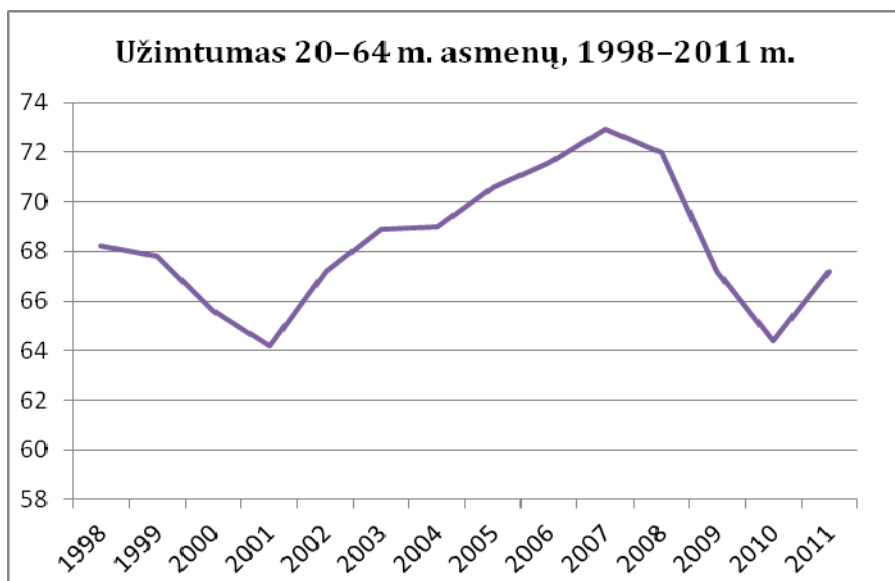

* Šaltinis: sudaryta autorės remiantis Eurostat duomenimis. Real GDP growth rate – volume. Percentage change on previous year. Eurostat data.

Rasta: <http://epp.eurostat.ec.europa.eu/tgm/table.do?tab=table&init=1&language=en&pcode=tec00115&plugin=1>;
Žiūrėta 2012 07 14.

* Šaltinis: sudaryta autorės remiantis Eurostat duomenimis. Unemployment rate. Eurostat data. Rasta: <http://epp.eurostat.ec.europa.eu/tgm/table.do?tab=table&init=1&language=en&pcode=tsdec450&plugin=1>; Žiūrėta 2012 05 14.

* Šaltinis: sudaryta autorės remiantis Eurostat duomenimis. Employment rate by sex, age group 20-64 %. Rasta: http://epp.eurostat.ec.europa.eu/tgm/table.do?tab=table&plugin=1&language=en&pcode=t2020_10; Žiūrėta 2012 07 14.

Priedas Nr. 6.

Pusiau struktūruoto interviu metu apklaustųjų ekspertų sąrašas.

- 1 interviu – Valstybinės duomenų apsaugos inspekcijos atstovas;
- 2 interviu – Vaiko teisių apsaugos kontrolieriaus įstaigos atstovė;
- 3 interviu – Seimo kontrolierių įstaigos atstovas;
- 4 interviu – Žurnalistų etikos inspektoriaus tarnybos atstovė;
- 5 interviu – Lygių galimybių kontrolieriaus tarnybos atstovė;
- 6 interviu – Lietuvos Respublikos Seimo Žmogaus teisių komiteto atstovas.

Lina MARCINKUTĖ

**ŽMOGAUS TEISIŲ IR VALSTYBĖS SUVERENITETO DERMĖ
LIETUVOS NACIONALINĖJE ŽMOGAUS TEISIŲ POLITIKOJE**

Daktaro disertacija

Išleido ir spausdino – Vytauto Didžiojo universiteto leidykla
(S. Daukanto g. 27, LT-44249 Kaunas)
Užsakymo Nr. K12-138. Tiražas 15 egz. 2012 10 18.
Nemokamai.